

Bokodi-Oláh Gergely
Nemzetőrség – 1956

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Történelemtudományi Doktori Iskola – Dr. Fröhlich Ida DSc.
Hadtörténeti Műhely – Dr. Horváth Miklós DSc.
Témavezető: Dr. Horváth Miklós DSc. műhelyvezető
Budapest, 2014.

Tartalomjegyzék

Bevezetés	4
<hr/>	
Előkép: 1848-49 nemzetőrsége	5
Historiográfiai áttekintés	8
A hatalom kísérletei a rendszer megvédésére, a rend fenntartására	15
<hr/>	
A Deák téri kezdeményezés	17
Rendőrségi nemzetőrségek	19
Egyetemi nemzetőrségek	20
Munkásosztagok	22
A civil társadalom által kikényszerített új alapok	25
<hr/>	
Fegyveres szabadságharcos csoportok	25
Budapesti nemzetőralegységek	30
Budapest Katonai Parancsnoksága	48
Spontán szerveződés – nemzetőrségek megalakulása és működése vidéken	51
<hr/>	
Baranya megye	54
Bács-Kiskun megye	62
Békés megye	68
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	75
Csongrád megye	84
Fejér megye	90
Győr-Sopron megye	96
Hajdú-Bihar megye	104
Heves megye	109
Komárom megye	113
Nógrád megye	119
Pest megye	123
Somogy megye	130
Szabolcs-Szatmár megye	134
Szolnok megye	140

Tolna megye	145
Vas megye	148
Veszprém megye	151
Zala megye	156
Közös vonások	159
Tervszerű építkezés – központi irányító szervezet megalakulása Budapesten	161
<hr/>	
Király Béla fellépése	162
A Forradalmi Karhatalmi Bizottság előkészítő bizottsága	165
Alakuló közgyűlés a Kiliánban	168
Forradalmi Karhatalmi Bizottság	170
Király Béla, a nemzetőrség főparancsnoka	172
A Nemzetőrség Főparancsnoksága visszavonul	176
Összegzés, konklúzió	179
<hr/>	
Szerzői összefoglaló	182
<hr/>	
Author's summary	184
Mellékletek	
<hr/>	
Bibliográfia	186
Rövidítésjegyzék	191
Személynévmutató	193
Helynévmutató	197

Bevezetés

Az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulóján, 2006 őszén kerültem először kapcsolatba a nemzetőrséggel. Egyetemi tanárom, későbbi témavezetőm, Horváth Miklós ajánlott be egy munkára. A Honvédelmi Minisztérium keresett valakit Király Béla nyugállományú vezérezredes mellé. A feladat lényegében egy hiteles '56-os nemzetőr szervezet létrehozása és működtetése volt.

Az egyesületet másfél év áldozatos munkája eredményeként 2008 tavaszán jegyezte be a Fővárosi Bíróság Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa néven. Addigra a tagszervezés jó részén már túl voltunk. A Honvédelmi Minisztérium és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum támogatásával évente két alkalommal ünnepélyes keretek között adtuk át a tevékenységüket dokumentummal igazolni tudó egykori nemzetőrök számára nemzetőrjelvényüket. Az eredeti, 1956-os nyomóforma segítségével gyártott, immár kitüntetésként kiosztott jelvények tulajdonosai alkották a tagságot. Kizárólag olyan '56-osok lehettek tagok, akik eredeti nemzetőr igazolványukkal, bírósági ítélettel, vagy annak semmissé nyilvánításával, illetve a Köztársasági Elnöki Hivatal által adományozott 1956-os Emlékéremmel vagy Emléklappal igazolták tevékenységüket. A kétes esetekben történész szakértők bevonásával döntött az egyesület elnöksége a kitüntetés odaítéléséről. Hat év alatt végül több mint háromszáz egykori nemzetőr vehette át nemzetőrjelvényét.

Az egyesület kettős célt szolgált. A hiteles '56-os nemzetőrök alkotta szervezet megteremtése mellett tudományos munkát irányzott elő az alapító, Király Béla. Utóbbi 2009-ben kezdtük el. Azóta minden év tavaszán konferenciát szerveztem a témában. A Hadtörténeti Intézet és Múzeumban tartott rendezvénysorozat fővédnökségét minden évben a köztársasági elnök - Sólyom László, Schmitt Pál, Áder János - vállalta magára. Kitűzött célunkat, hogy az országos kitekintéssel bíró történészek mellett minden megyéből legalább egy szakértőt – történészt, levéltárost – is megszólaltassuk, öt év alatt teljesítettük. Az előadások anyagából évről évre konferencia-kiadványt szerkesztettem.

A fenti tevékenységek mellett az egyesület tagsága körében gyűjtőmunkát folytattunk. Felkértük őket, írják meg visszaemlékezéseiket, amit sokan meg is tettek közülük. Ezek a szubjektív kordokumentumok jelenleg kéziratos formában állnak rendelkezésre az egyesület irattárában.

Doktori értekezésemben a témában már megjelent, az alap kutatásokat magukban foglaló tudományos munkák összevetése, valamint a konferencia-sorozaton elhangzott előadások, az azokból született tanulmányok révén összegzem az 1956-os nemzetőrségről

fellelhető információkat. Ezeket saját kutatásaimmal, valamint a nemzetőrök által írt, még publikálatlan visszaemlékezésekkel egészítem ki. A fentiek összegzése, és a belőlük levont következtetések révén törekszem a nemzetőrség általános, mindenre kiterjedő bemutatására. Munkámat alapnak szánom a további, részletekbe menő kutatásokhoz.

Munkám során arra keresek választ, milyen szerepet játszottak a nemzetőrök az '56-os forradalom és szabadságharcban. Betöltötték-e funkciójukat, biztosították-e a közrendet? Megállták-e a helyüket a rendfenntartásban egy olyan szituációban, ami a társadalmi rend gyökeres megváltoztatására irányult? Mi volt Király Béla szerepe ebben a helyzetben, milyen pozíciót foglalt el a rendszeren belül? Mennyiben azonosíthatók a nemzetőrök a szabadságharcosokkal, hol vannak átfedések, érdemi-e a különbség e tekintetben Budapest és a vidék között?

Több helyen érintem a november 4-ét követő időszak történéseit, de mivel a nemzetőrségek döntő többsége a szovjet intervencióval egy időben szinte azonnal feloszlott, csak a legszükségesebb mértékben tárgyalom ezt az időszakot. A nemzetőrökkel szembeni megtorlásokat hasonlóan kezelem, ahol erre utaló adatokat találtam, azokat közlöm, de nem bocsátkozom érdemi elemzésükbe, ez szétfeszítette volna a dolgozat kereteit.

Forráskritikát elsősorban az elsődleges források, vagyis a korabeli, vagy néhány évvel később keletkezett dokumentumok esetében alkalmazok. Jelzem ugyanakkor azt is, ha valamely szakirodalom bizonyos megállapításaival nem értek egyet. Egyes forrásokból vett idézetek esetében az olvasóra bízom annak mérlegelését, mennyi a valóságtartalma a leírtaknak. Teszem ezt azért, mert ezeket az idézeteket a korabeli állásfoglalás, hozzáállás példáinak tekintem, amik segítségével az olvasó könnyebben behelyezkedhet a szituációba, átérzheti miként gondolkodtak a nemzetőrökről, forradalmárokról a hivatalos szervek. A forrásokon belül is különleges szerepet töltenek be a Kádár-korszak katonai iratanyagai. Az alakulatok az október 28-ai fordulatot követően az új politikai irányt kellett kövessék, amit november 4-ét követően a legváltozatosabb formákban próbáltak magyarázni. Ahol szükségét éreztem, ezeket az idézeteket magyarázattal láttam el, de az előbb leírtaknak megfelelően egyes esetekben az olvasóra bízom a leírtak értékelését.

Előkép: 1848-49 nemzetőrsége

Az 1956-os civil rendfenntartó erő névválasztása nem véletlen. Nemcsak a Budapesten létrejött főparancsnokság, de a tőle függetlenül, vidéken spontán szerveződő egységek többsége is nemzetőrségnek hívta magát. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharcot nyúltak vissza, az akkori nemzetőrséget tekintették követendő példának. Ennek megfelelően,

ugyanakkor ettől függetlenül több hasonló vonást lehet felfedezni a két szervezet között. Ezek elsősorban a hasonló körülményekből adódtak, amennyiben mindkét esetben széleskörű társadalmi igény volt az idegen elnyomás elleni fellépésre, és egyúttal az önkéntes védelmi erő megalakítására. A névválasztás tisztelgés volt az elődök előtt, a szervezés és működés természetesen már teljesen más formában történt. Nemzetőrséget azonban nem csak ebben a két korszakban hívtak életre. A két világháború végén, 1918-ban, illetve 1945-ben is szükségét érezték a megalakításának. Utóbbiak jelentősége történelmi mércével mérve kevésbé meghatározó.¹

1956-ban a rendfenntartás igényével szerveződő civilek 1848-49-es elődeik mintájára nevezték magukat nemzetőröknek. Hermann Róbert világított rá, hogy számos párhuzam vonható a két szervezet között.² Először is ez az a két esemény a legújabb kori magyar történelemben, ami egyértelműen pozitívan él a társadalmi tudatban. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy ezek voltak azok az események, amiket nem elszenvedett a magyarság, hanem amelyek során kezdeményezően lépett fel. Mindkét esetben lényeges társadalmi változások történtek. Míg 1848-49 a feudális társadalmi rendet rombolta le, és nyitott utat a polgárosodás számára, addig 1956-ot követően a megtorlás ellenére sem térhetett vissza a hatalom a korai '50-es éveket jellemző nyílt totális diktatúrához. Egyértelmű a hasonlóság a tekintetben is, hogy óriási tömegek voltak érintettek, és országos szintűek voltak a megmozdulások. Csak a nemzetőrség tekintetében hatszázezer főről beszélhetünk 1848-49-ben, és 1956 is méltó utódnak bizonyult e tekintetben. A rendfenntartó erő szervezése során mindkét esetben jól elkülöníthetők az egyes szakaszok. A kezdeti spontán szerveződés, majd a rendezés igénye, és végül az egységes szervezetbe tömörülés. Fontos kiemelni azt is, hogy mindez sikeresen végbement úgy 1848-ban, mint 1956-ban, és így a nemzetőrség megbízhatóbb fegyveres ereje volt a forradalmaknak, mint az identitását kereső katonaság, sőt, súlyosabb veszteségeket is szenvedett az orosz/szovjet beavatkozás során. És végül később mindkét esetben forradalom és szabadságharcként értékelte az utókor a történeteket.

¹ 1918 novemberében vidéken nem voltak ritkák a fosztogatások, erőszakos cselekmények. Ezek károsultjai elsősorban a jegyzők, a csendőrök, és a tehetősek voltak. Az elkeseredés és éhség szülte atrocitásokat az ellátatlan lakosság és a frontokról fegyveresen hazatérő katonák kezdeményezték. A kialakult helyzetet a rövid időn belül országszerte megalakult nemzetőrségek kezelték. 1945-ben a csendőrséget feloszlatták, helyébe a rendőrség lépett. Ez az 50 ezer fős intézmény a Belügyminisztérium, vagyis a kommunisták irányítása alá tartozott. ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest (Osiris) 2005³ 114., 281.

² Hermann Róbert köszöntője a 2012. május 18-án a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumban tartott, a Nemzetőrjelvény – Tudományos konferencia a nemzetőrségről rendezvényen. BOKODI-OLÁH Gergely (szerk.): *„A néppel tűzön-vízen át!” Nemzetőrjelvény – Tudományos konferencia a nemzetőrségről, 2012*. Budapest (1956 NHT) 2012. [továbbiakban: BOKODI-OLÁH 2012] 11-12.

1848-49 előtt nem működött országos rendvédelmi testület, rendfenntartó szervezet Magyarországon.³ Ilyen jellegű tevékenységet operatív szinten a birodalmi titkos ügynökök, jogi értelemben a Magyar Királyi Helytartótanács végzett. A vármegyékben a 17. századtól pandúrok működtek, akiket a csendbiztos irányított. Utóbbi fölött a szervezeti hierarchiában a szolgabírák és főszolgabírák álltak. A pandúrok feladatai közé tartozott a nyomozás, a vallatás, és a büntetés-végrehajtás is. A nagyobb uradalmaknak, a szabad királyi városoknak, valamint a mezővárosoknak ugyanakkor saját rendvédelmi szervezete volt. A 16. században a fegyverforgatás gyakorlására alakult városi lövészegyletekből jöttek létre a 18-19. század fordulóján a polgárőrségek, amik elsősorban őrzésvédelmi feladatokat láttak el. Ezek általában nemzetiségi alapon szerveződtek. Békeidőben a városi hatóság, háborúban a katonai előljáróság irányította tevékenységüket. Azokban a városokban ugyanakkor, ahol helyőrség működött, a katonaság vigyázta a közrendet. Őrjáratoztak, tüntetéseket oszlattak fel, és politikai jellegű letartóztatásokat hajtottak végre.

A márciusi forradalom 12 pontja közt a nemzeti őrsereg követelése is szerepelt. A cél az önálló magyar fegyveres erő létrehozása volt. Az 1848. évi XXII. törvénycikket április 7-én írta alá az uralkodó. Ebben a nemzetőrséget nem a hadügyminiszter, hanem a kormány alá rendelték. A szolgálat a 20 és 50 év közötti férfiaknak lett kötelező, közülük is a bizonyos vagyonnal rendelkezők estek a törvény hatálya alá. A nemzetőrök dönthették el, hogy gyalogos vagy lovas szolgálatot teljesítenek, valamint századosi rendfokozatig maguk választhatták tisztjeiket. A kiképzőket a kormány, a fegyvert az állam biztosította. A nemzetőröket rangban egyenértékűnek tekintették a sorkatonákkal. A törvény megfogalmazásában a nemzetőrség fő feladatai a személyes és vagyonbátorság [vagyonbiztonság], a közcsend és a belbéke biztosítása voltak.

A spontán szerveződés csakúgy, mint 1956-ban, a hivatalos döntés előtt megkezdődött. A Közbátorsági Választmány már március 15-ei felhívásában a polgárőrség bővítésére hívott fel Pesten. A belépés bárki számára lehetséges volt, sőt térítésmentesen ígértek fegyvert és megkülönböztető jelet.⁴ A vidéki városok is hasonlóan jártak el. Az önkéntesekkel kibővült polgárőrségek immár nemzetőrségként működtek, az országos létszám 55-60 ezer fő volt. Lőfegyver a jórészt fiatal tagok egynegyedének jutott.

³ Az 1848-49-es nemzetőrségről szóló összefoglaló Hermann Róbert tanulmánya alapján készült. HERMANN Róbert: 1848-49 nemzetőrsége. In: BOKODI-OLÁH 2009: 17-39.

⁴ Akárcsak 1956-ban (ld. később).

A Batthyány-kormány április 20-án hozta létre az irányító szervet Országos Nemzetőrségi Haditanács néven. Gyalogsági, lovassági, tüzérségi, igazgatási és gazdasági osztályokra tagolódott. Az intézmény elnöke báró Franz Ottinger vezérőrnagy majd egy hónapon belül Baldacci Manó ezredes lett, azonban Batthyány valójában saját kezűleg irányította, ellenőrizte a szervezést egészen nyár végéig. A szeptemberben kinevezett új elnök, Nádosy Sándor alezredes saját kezébe vette az irányítást egészen az 1848. novemberi, hadügyminisztériumba való beolvadásig. Ekkortól Mészáros Lázár, 1849 májusától pedig Szemere Bertalan miniszterelnök döntött a nemzetőrsegről.

1848 nyarára az immár sorozott nemzetőrség létszáma 350-380 ezer főre nőtt, ezen felül Erdélyben 50-55 ezren voltak. Ekkortól alkalmazták őket karhatalmi erőként a parasztsággal, más nemzetőregységekkel szemben, valamint képviselőválasztások során.

A nemzetőrséget már 1848 májusában bevetették a katonaság helyett: a szerb lázadás hírére délre küldték, és tábori szolgálatra kötelezték őket, ez azonban kudarcba fulladt, a tolnaiak például hazamentek. Kossuth két hónappal később javasolta, hogy az ország területén lévő sorkatonákat és a táborozó nemzetőröket váltsák fel egymással. 1848 augusztusában aztán átalakították a rendszert. Négy kerületi táborba rendelték az ún. önkéntes mozgó nemzetőrsegeket. Vác, Pápa, Szolnok és Arad lettek az állomáshelyeik. A szolnokiaknak ekkor még honvéd századosként Görgei Artúr lett a parancsnoka. A kerületenként 5-6000 önkéntes a háború végéig vállalta a szolgálatot, ezt azonban a legtöbben végül nem nemzetőrként teljesítették, ugyanis honvéd zászlóaljokat alakítottak ki egységeikből.

A központi irányító szerv hadügyminisztériumba való beolvadásával egy időben, 1848 novemberében a nemzetőrséget elkezdték őrzésvédelmi feladatokra beosztani. Fegyver- és hadianyaggyárak, üzemek, városok, katonai szállítmányok és hadifoglyok őrzését bízták rájuk. Létszámuk 1848 decemberére megközelítőleg ugyanannyi volt, mint korábban, vagyis az erdélyiekkel együtt 420-430 ezer főt számlált. 1849 májusában a Szemere-kormány a belügyminisztérium irányítása alá rendelte az intézményt.

A szabadságharc végén a császári és királyi csapatok mindenütt lefegyverezték és feloszlatták a nemzetőrsegeket. Ezt követően – az '56-os eseményekhez hasonlóan – szinte azonnal, 1849 júniusában a régi új hatalom elkezdte szervezni saját rendfenntartó erejét, a csendőrséget, illetve zsandárságot.

Historiográfiai áttekintés

Az 1956-os nemzetőrseggel tudományos szinten Horváth Miklós és Szakolczai Attila mellett Tulipán Éva és Eörsi László foglalkozott behatóan. Az általános jellemzőket Horváth és

Szakolczai munkái foglalják össze részletesebben.⁵ Két ellentétes álláspontot képviselnek elsősorban a hatalom által szervezett munkásmilíciák vonatkozásában. Az eldöntendő kérdés, hogy a fővárosi nemzetőrségek megalakításában kié volt a döntő szerep: a kormányé, vagy a forradalmároké? Feltehetnénk úgy is a kérdést, hogy a kormány által elrendelt szervezőmunka eredményeként létrejött egységek, avagy a spontán szerveződött, főként forradalmárokból álló alakulatok váltak a nemzetőrség⁶ fő erejévé?

Horváth Miklós⁷ a nemzetőrség megalakításának előzményei közt sorolja fel az MDP⁸ területi és munkahelyi pártszervek számára kiadott, civil önvédelmi erők szervezésére vonatkozó utasítását, és a Katonai Bizottságnak⁹ szabott feladatot: a párttagok felfegyverzését. A kiszállított fegyvereket ugyanakkor a címzettek vagy nem vették át, vagy átadták a forradalmároknak. Október 24-26. között alakultak ugyan különböző őrségek a helyi pártszervek kezdeményezésére, azonban ezek összetétele, rendeltetése folyamatosan változott. Horváth Miklós szerint „*merev határ a felkelő-szabadságharcos csoportok, és a közrend, a vagyon- és személyi biztonság védelmére alakult önkéntes erők között nem húzható.*”¹⁰ Az október 27-30. közti időszak civil fegyveres erőkkel kapcsolatos elképzeléseit három fő irányra osztja: nemzetőrség a rendőrség segéderejeként, pártszervezetek civil fegyveresei, munkásosztagok. Gerő Ernő¹¹ ez utóbbiak rendteremtő képességébe vetett hitét irreálisnak tartja.

Horváth kutatásai alapján azt állítja, hogy az egyetemistákból és munkás fiatalokból álló, rendőrökkel és honvédekkel együttműködő fegyveres erő gondolata központi szinten

⁵ Tulipán Éva és Eörsi László munkái a budapesti fegyveres egységek történetének feldolgozásában voltak segítségemre.

⁶ A nemzetőrség szervezeti formája a Nemzetőrség Főparancsnoksága, ezért a helyesírás szabályainak megfelelően előbbit kis, utóbbit nagy kezdőbetűvel írom. Ugyanígy járok el a nemzeti bizottságok esetében. Ezeket csak abban az esetben írom nagy kezdőbetűvel, amennyiben az adott szervezet teljes hivatalos (tulajdon)nevét közlöm. Minden más esetben főnévként kezelem, és kis kezdőbetűvel közlöm.

⁷ HORVÁTH Miklós: 1956 Nemzetőrsége. [továbbiakban: HORVÁTH] In: BOKODI-OLÁH 2009: 57-66.

⁸ MDP: Magyar Dolgozók Pártja

⁹ A Katonai Bizottságot még október 23-án éjjel felállította a pártvezetés. Székhelye a Honvédelmi Minisztériumban volt. Fő feladatai a fegyveres erők tevékenységének összehangolása, a szovjet csapatokkal való együttműködésük elősegítése, a karhatalmi feladatok irányítása, a kommunisták felfegyverzése voltak. Tagjai: Fehér Lajos, Földes László, Kovács István, Mező Imre. A munkában részt vett a bel- és a honvédelmi miniszter, Piros László és Bata István. Vezetője október 25-ig Kovács István, utána Apró Antal volt.

¹⁰ HORVÁTH In: BOKODI-OLÁH 2009: 58.

¹¹ Gerő Ernő (1898-1980) már a Tanácsköztársaság alatt is aktívan politizált, a Vörös Hadseregbe is belépett. A Horthy-korszakot emigrációban, illetve börtönben töltötte. Részt vett a spanyol polgárháborúban, tagja volt a szovjet állambiztonságnak, jelentős szerepet töltött be a Kominternben. 1945-1956 között az egyik legnagyobb hatalmú kommunista vezető Magyarországon, a pártvezetés és a kormány tagja. 1956. október 23-án az MDP első titkára. Miután október 25-én megfosztották párttisztiségeitől, a Szovjetunióba menekült, csak 1960-ban tért haza. 1962-ben kizárták a pártból.

először október 27-én, a BM¹² Budapesti Főosztályán merült fel. Kopácsi Sándor rendőr ezredes¹³ október 29-én kiadott utasításában azonnali hatállyal elrendelte a Budapesti Nemzetőrség felállítását. A tervek szerint 10.000 fős szervezet a BM Budapesti Főosztály¹⁴ alárendeltségében jött volna létre. A nemzetőrök ezen elképzelés szerint a rendőr- és honvédszakszervezet, a MEFESZ,¹⁵ a partizánszervezet tagjai, az egyetemisták, valamint az üzemi dolgozók közül kerültek volna ki. Az első alegységek ugyan megalakultak, de a szervezet ebben a formában nem volt életképes.

Mivel a rendőrség nem tudta ellátni alapfeladatát, megvédeni a fennálló hatalmat, Janza Károly honvédelmi miniszter¹⁶ október 28-án parancsot adott a munkásosztagok megszervezésére a Budapesti Pártbizottság épületében. Feladatukul a rend fenntartását, az üzemek védelmét és a munkáshatalom megvédést határozta meg. Utóbbi igen tágan értelmezhető. Október 29-re 100-300 fős osztagok meg is alakultak egyes kerületekben, azonban a pártház ostroma, a főszervezők elvesztése végleg megpecsételte a kezdeményezés sorsát. Ugyanakkor nem kizárható, hogy a szervezőmunka gyümölcsét végül a szabadságharcosok aratták le, ugyanis a nemzetőralegységeket több helyen is a kiegészítő parancsnokságok állították fel.

Az október 28-ai kormányprogram a felkelő csoportok részéről csak a fegyverletételt tartotta elfogadhatónak, fel sem merült a nemzetőrségbe való integrálásuk. Eszerint – ahogy Horváth fogalmaz – bízniuk kellett volna a Nagy Imre kormányban, és be kellett volna szolgáltatniuk fegyvereiket, míg a rendre „*a fegyveres harcban meghátrálásra kényszerített rendőrség és honvédség közreműködésével válogatott személyekből álló, éppen ezért – az egyik pillanatról a másikra megvilágosodott új-régi politikai vezetés számára szalonképesebb és főleg kezelhetőbb – nemzetőrségek és munkásosztagok*”¹⁷ vigyáztak volna. A felkelők erre nem voltak hajlandók, és megvolt az erejük ahhoz, hogy kikényszerítsék a számukra kedvezőbb fordulatot, amire nem is kellett sokáig várni.

Az október 30-ai Deák téri értekezleten már ott lehettek képviselőik a rendőrség és a honvédség delegáltjai mellett, és itt vetődött fel először bevonásuk a nemzetőrségbe. A

¹² BM: Belügyminisztérium

¹³ Kopácsi Sándor rendőr ezredes (1922-2001) a BM Budapesti Főosztálya vezetője, a forradalom alatt később a nemzetőrség főparancsnok helyettese lett.

¹⁴ A főosztályi rendszert 1953-ban hozták létre. Területi alapon fogta össze a rendőrség, az államvédelem, a büntetés-végrehajtás, a határőrség és a tűzoltóság egységeit. Megyénként és Budapesten egy-egy főosztály, a városokban és a fővárosi kerületekben osztályok működtek.

¹⁵ MEFESZ: Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezete

¹⁶ Janza Károly (1914-2001) esztergályosból lett a Magyar Néphadsereg tábornoka. 1951-1956 között a honvédelmi miniszter helyettese, 1956. október 26-november 2. között tárcavezető volt.

¹⁷ HORVÁTH In: BOKODI-OLÁH 2009: 62.

folyamatba ekkor belépő Király Béla¹⁸ pedig jó érzéssel ismerte fel, hogy a rendfenntartó szerv legitimitását a felkelő csoportoktól kaphatja meg. Nem mulasztotta el ugyanakkor a kormányfőt sem tájékoztatni. Nagy Imre elfogadta a küldöttség javaslatát, miszerint a Forradalmi Karhatalmi Bizottság a forradalmi harcokban részt vett egységekből, honvédekből, rendőrökből, munkásokból és egyetemistákból álljon.¹⁹ Horváth Miklós álláspontja szerint ezt követően a nemzetőrség fő erejévé, leginkább a fővárosban, a felkelő-szabadságharcos csoportok váltak.

Király Béla mindinkább kulcsszereplővé vált, hiszen rövid időn belül a Forradalmi Karhatalmi Bizottság vezetője, a nemzetőrség választott főparancsnoka, Budapest katonai parancsnoka és a Forradalmi Honvédelmi Bizottmány²⁰ elnöke lett. A megalakuló nemzetőrségnek Horváth kutatásai alapján vezetés, irányítás és napi működés terén – részben ennek köszönhetően – sokat segítettek a katonák és a rendőrök. A fő feladat, a vagyoni- és személyi biztonság megteremtése mellett november elején a szervezetnek ki kellett alakítania ideiglenes elhelyezési körleteit, alegységeit, fel kellett szerelnie tagjait, ki kellett dolgoznia szolgálati és kiképzési rendjét, és meg kellett tanulnia karbantartani, használni fegyvereit. Készültek védelmi- és riadótervek, megkezdődött begyakorlásuk. Megyei és járási szinten, valamint a nagyobb városokban karhatalmi bizottságok, albizottságok, részlegek alakultak. Az újonnan alakuló forradalmi szervezeteknek szinte mindenhol első dolga volt megalakítani a helyi nemzetőrséget.²¹

Szakolczai²² vitatja azokat a történeti irodalomban olvasható állításokat, miszerint az MDP Katonai Bizottsága már október 25-én sürgette, hogy a bölcsészkaron állítsanak fel

¹⁸ Király Béla (1912-2009) a Ludovika Akadémián végzett, a 2. világháborúban megjárta a frontot. 1945-ben Kőszegnél átállt a szovjetekhez, megszökött a hadifogságból, később belépett a Magyar Kommunista Pártba. A Honvédelmi Minisztériumban és a honvédségnél több vezető tisztséget betöltött, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia alapító parancsnoka. 1951-ben összeesküvés vádjával halálra ítélték, ezt később életfogytiglani börtönbüntetésre változtatták. 1956-ban szabadult a börtönből, a forradalom és szabadságharc meghatározó alakja. A szovjet megtorlás elől külföldre menekült, számos emigrációs szervezet tagja lett. Az Egyesült Államokban telepedett le, történettudományi diplomát szerzett, majd hadtörténetet tanított. 1989-ben tért haza, 1990-ben országgyűlési képviselővé választották. Tudományszervező munkássága kiemelkedő eredménye, hogy számos magyar történelemtudományi művet jelentetett meg angol nyelven az Egyesült Államokban. Király Béla a magyar történelem több fordulópontján töltött be felelős beosztást, hozott meg nehéz döntéseket. Személyét emiatt sokan sokféleképpen ítélik meg. Én úgy kutatásaim, mint személyes ismeretségünk alapján nagyra tartom.

¹⁹ Ennek részletes értelmezését ld. később.

²⁰ A Forradalmi Honvédelmi Bizottmányt október 31-én választották meg a fegyveres erők küldöttei. Feladata a hadsereg legfelsőbb szintű irányítása volt. Tagjai voltak többek között Maléter Pál ezredes, Váradi Gyula vezérőrnagy, Marián István ezredes, Kopácsi Sándor rendőr ezredes, Szalva János ezredes (a határőrség országos parancsnoka).

²¹ Vidéken, a legtöbb helyen ez már a központi irányító szerv megalakítása előtt megtörtént.

²² SZAKOLCZAI Attila: Az 1956-os nemzetőrség megalakulása. [továbbiakban: SZAKOLCZAI] BOKODI-OLÁH Gergely (szerk.): „A néppel tűzön-vízen át!” *Nemzetőrjelvény – Tudományos konferencia a nemzetőrségről,*

nemzetőrséget, hogy az október 28-án, a Köztársaság téren szervezett fegyveres erő felállításának célja a rákosista hatalom megóvása lett volna, valamint hogy október 30-án Király Béla javaslatára kezdődött volna egy új karhatalmi szervezet megalakítása. Álláspontja szerint az október 28-ai, az MDP KV²³ határozata alapján készült kormánynyilatkozatot megelőzően Budapesten nem létezett nemzetőrség, a rend fenntartása a rendőrség, honvédség, belső karhatalom, határőrség és a szovjet csapatok feladata volt. A kormánynyilatkozat értelmezése szerint úgy fogalmaz, hogy a szovjet csapatok kivonásának és az ÁVH²⁴ megszüntetésének feltétele az új karhatalom felállítása.

Szakolczai szerint Nagy Imre önálló irányvonalat képviselt, és az ehhez tartozó két kommunista, Herpai Sándor és Józsa Péter²⁵ október 26-ai tervezetét tartja a karhatalom átalakítása kiindulópontjának. Ebben szerepel a szovjet csapatok és az államvédelmisek visszavonása a tűzvonalból, illetve a rendfenntartás átadása a katonákból, rendőrökből, valamint párthú munkásokból és egyetemistákból álló nemzetőrségnek. Javaslatukat benyújtották a Politikai Bizottsághoz, sőt Szakolczai szerint egyikük október 27-én a BM Budapesti Főosztályán, a Deák téren beszélt a tervezetről, ahol később a nemzetőrség csúcyszervének elődje megalakult. A javaslat eljutott Nagy Imréhez is, aki egyetértett vele, és legépelte. A miniszterelnöki egyetértés birtokában még aznap esete megkezdődött az előkészítő munka. Ezzel párhuzamosan a karhatalomra vonatkozó elképzeléseket is tartalmazó programjukat Nagy Imre és Kádár János elfogadtatta az SZKP KB²⁶ Elnökségének Budapesten tartózkodó küldötteivel,²⁷ a KV Rendkívüli Bizottságával,²⁸ másnap pedig a Politikai Bizottsággal. Ezt követően KV határozat, majd végül kormánynyilatkozat lett belőle, amit Nagy Imre ismertetett a Kossuth rádióban.²⁹

2009. Budapest (Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa) 2009. [továbbiakban: BOKODI-OLÁH 2009] 48-56.

²³ KV: Központi Vezetőség

²⁴ ÁVH: Államvédelmi Hatóság. E néven már 1953-ban feloszlatták, de erről a társadalom nem kapott tájékoztatást, és mivel tagjai gyakorlatilag ugyanazt a tevékenységet folytatták a Belügyminisztérium alárendeltségében, a források döntő többsége e néven hivatkozik rájuk.

²⁵ Herpai Sándor és Józsa Péter egykori népi kollégisták. Józsa Pétert (1929-1979) a megtorlás során 5 év börtönbüntetésre ítélték. Bővebben ld. <http://1956.mti.hu/Pages/WiW.aspx?id=861> [Utoljára ellenőrizve: 2014. október 9.]

²⁶ SZKP KB: Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottsága

²⁷ Anasztaz Ivanovics Mikojannal (1895-1978) és Mihail Andrejevics Szuszlovval (1902-1982), az SZKP KB Politikai Bizottsága (a legfőbb szovjet döntéshozó testület) tagjaival.

²⁸ KV Rendkívüli Bizottsága: Apró Antal, Hegedűs András, Kádár János, Münnich Ferenc, Nagy Imre, Szántó Zoltán

²⁹ „A rend védelmére és a közbiztonság helyreállítására haladéktalanul megalakul az új karhatalom a honvédség és a rendőrség alakulataiból, valamint a munkások és az ifjúság felfegyverzett osztagaiból.” VARGA László (szerk.): *A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23–november 9.* Századvég Füzetek 3. Budapest (Századvég – Nyilvánosság Klub) 1989. [továbbiakban: VARGA 1989] 132. Kossuth rádió 1956. október 28. 17:25 Nagy Imre kormánynyilatkozata

Szakolczai másik fontos megállapítása, hogy álláspontja szerint a Köztársaság téren is a kormány fegyveres erejét kezdték el szervezni. Ennek bizonyítékát abban látja, hogy a munkát Janza Károly honvédelmi miniszter utasítására kezdték meg, a főszervező Mező Imre³⁰ pedig Kádár János irányvonalát követte, de jó kapcsolatot ápolt Nagy Imrével is.

Fontos mozzanatnak tartja azt is, hogy Münnich Ferenc belügyminiszter még a Politikai Bizottság ülése és a KV határozat között magához rendelte Kopácsi Sándort, és utasította: szervezzen a rendőrség mellé elsősorban munkásokból, de diákokból is álló kiegészítő karhatalmat. A KV határozat és a kormánydöntés között a Katonai Bizottság megbeszélést tartott a budapesti főosztályról hozzájuk küldött Kiss István rendőr alezredessel.³¹ Ennek a témája is az új karhatalom felállítása volt. Utóbbi alapján Szakolczai arra a megállapításra jut, hogy a szervezés párthatározat alapján indult meg, a felelős pedig a Katonai Bizottság volt. *„A bizottság megbízását indokolta, hogy annak eredeti, konkrét feladata az elhatározott fordulattal megszűnt, általánosságban azonban megtartható volt: biztosítani a kapcsolatot és ezáltal a párt irányító és ellenőrző szerepét a rend helyreállításáért és fenntartásáért felelős fegyveres erők fölött.”*³²

A Deák téri főosztály épületében október 28-án tartott megbeszélést Szakolczai a fenti két – Münnich, illetve a Katonai Bizottság által tartott – eligazítás alapján megvalósuló eseményként értékeli. Erre a találkozóra meghívták a SZOT,³³ a Magyar Értelmiségi Forradalmi Bizottság, és az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság képviselőit.³⁴ Rajtuk keresztül akarták elérni a munkásokat, illetve az egyetemistákat. Bár a források egyhangú döntésről számolnak be, egyes visszaemlékezések és a kiadott felhívások megszövegezésében tapasztalható eltérések alapján Szakolczai vitatja, hogy ne kerültek volna felszínre az érdekkülönbségek.

Elsősorban a fegyveres felkelők bevonásáról nem alakult ki egységes álláspont. Míg a szakszervezet és a BM Budapesti Főosztály felhívásai követték az eddig tárgyalatokat és csak a munkásokat, valamint az egyetemi ifjúságot szólították meg, addig az értelmiségi- és a diákbizottság a felkelőket, mi több, a fegyveres csoportokat is a nemzetőrséghez való

³⁰ Mező Imre (1905-1956) szabó volt. Kommunistaént harcolt a spanyol polgárháborúban, majd a 2. világháborúban a francia hadsereg, később az ellenállás tagja lett. 1945-ben hazatért, a pártban töltött be különböző pozíciókat. 1956 nyarán lett a KV tagja. A Köztársaság téri pártház ostroma során vesztette életét.

³¹ Kiss István rendőr alezredes, a BM Budapesti Főosztály tisztje, a forradalom alatt a nemzetőrség szervezési részlegének vezetője.

³² SZAKOLCZAI In: BOKODI-OLÁH 2009: 51.

³³ SZOT: Szakszervezetek Országos Tanácsa

³⁴ Azért ezeket a szervezeteket hívták meg, mert ők már október 27-én népi demokratikusnak nevezték az eseményeket. Ezzel lépéselőnybe kerültek, amit a pártvezetés a velük való tárgyalással igyekezett behozni. [Horváth Miklós személyes közlése.]

csatlakozásra hívta fel. Kopácsiék részben ennek hatására kezdhették meg a tárgyalásokat a Corvin közeikkel, bár érdemi megállapodásra nem jutottak. A szabadságharcosok csoportosan vállalták volna a csatlakozást, míg Kopácsiék ezt csak személyenként és a fegyverletétel után tartották lehetségesnek.

Szakolczai szerint Nagy Imre álláspontja a kérdésről október 29-én megváltozott. Reggel még ragaszkodott ahhoz, hogy az igazolt államvédelmisek igen, a felkelők pedig ne lehessenek tagjai az új karhatalomnak. A nap folyamán azonban tárgyalt a felkelők képviselőivel, ami alapján újra átgondolta a kérdést. Több szervezet is a fegyveresek bevonása mellett volt. Délután a Deák téri főosztályon végül mindenki, a fegyveres csoportok képviselői is egyetértettek a Nagy Imre-kormány támogatásával. A közösen megfogalmazott tervezetet elvitték Nagy Imréhez, aki Szakolczai álláspontja szerint annak aláírásával elfogadta, hogy a kormányt támogatni kész fegyveres felkelők is a nemzetőrség részévé válnak.

Este a Corvin közben Maléter Pál³⁵ közvetítésével végül megegyeztek a felkelők a HM³⁶ küldöttségével a belépésről, a megállapodás azonban végül mégsem jött létre. Az ok: bizonytalan volt a szovjet csapatok kivonása.

A két kutató, Horváth Miklós és Szakolczai Attila álláspontja közti fő különbség, hogy míg Horváth szerint a nemzetőrség fő erejévé a fővárosban a felkelő-szabadságharcos csoportok váltak, addig Szakolczai szerint a nemzetőrség a kormány rendfenntartó alakulataként jött létre, aminek az eredeti tervekkel ellentétben végül tagjai lettek a felkelők is. Abban egyetértenek, hogy utóbbiak lefegyverzését a nemzetőrség felállítása szükségteenné tette.

³⁵ Maléter Pál (1917-1958) Ludovikát végzett, a 2. világháborúban szovjet fogságba esett, majd partizán lett. 1945-ben belépett a Magyar Kommunista Pártba. A Katonai Műszaki Kisegítő Alakulatok megszervezője, parancsnoka. A forradalom alatt a Kilián laktanya védője, november 3-tól honvédelmi miniszter. A szovjet csapatkivonásról tárgyaló delegáció vezetőjeként tartóztatták le. A Nagy Imre-perben halálra ítélték, kivégezték.

³⁶ HM: Honvédelmi Minisztérium

A hatalom kísérletei a rendszer megvédésére, a rend fenntartására

A felvonulásokra válaszul a hatalom³⁷ már október 23-án felállította a Katonai Bizottságot azzal a céllal, hogy a karhatalmi feladatok végrehajtását, az abba bevont katonai és belügyi alakulatok tevékenységét összehangolja.³⁸ Ily módon az államvédelem, határőrség, rendőrség és honvédség erői felett papíron egy döntés-előkészítő szervezet rendelkezett. Vizsgált témánk szempontjából legfontosabb feladata a munkásság felfegyverzése volt.³⁹ Ennek érdekében utasítást adtak a párt civil önvédelmi erőinek megszervezésére. A politikai háttér adott volt, hiszen a pártvezetés október 23-ai ülésén Apró Antal⁴⁰ felvetését követően a Politikai Bizottság több tagja is kiállt a munkások és a pártfunkcionáriusok felfegyverzése mellett. A Katonai Bizottság *„legfontosabb feladata a munkásság, valójában a pártfunkcionáriusok és a legmegbízhatóbb párttagok felfegyverzése lett.”*⁴¹

Nagy Imre ezzel összhangban október 24-ei rádiónyilatkozatában így szólt minden magyar férfihöz, nőhöz, ifjúhoz, munkáshoz, paraszthoz és értelmiségihez: *„segítsetek helyreállítani a rendet, támogassátok rendfenntartó erőinket.”*⁴² Közülük is külön megszólította a munkásokat: *„Védjétek meg a gyárakat és a gépeket”*⁴³ Nem sokkal később, kora délután a rádió már a kormány felhívására megalakult üzemi fegyveres munkásőrségekről adott hírt. A valóság azonban az volt, hogy a munkásság az esetek döntő többségében nem vette át a számára kiszállított fegyvereket, vagy ha átvették, akkor továbbadták azokat a felkelőknek. Ellenük nem voltak hajlandók fellépni, ugyanakkor a közrend fenntartásába bekapcsolódtak.

Október 24-26. között a helyi pártszervek ösztönzésére megalakított, többségében pártfunkcionáriusokból, de legalábbis párttagokból álló őrségek összetétele és rendeltetése átalakult.

³⁷ A hatalom kifejezést a kommunista vezetés (a kormány és a pártvezetés) értelemben használom.

³⁸ Az '56-os karhatalmi tevékenységről – így a nemzetőrségről is – a legátfogóbb és legtöbb információt biztosító összefoglalót eddig Horváth Miklós adta közre. Munkájából elsősorban a fővárosi, központi szervezőtevékenységet, valamint azok országos hatásait, és a főbb vidéki statisztikákat ismerhetjük meg: HORVÁTH Miklós: *1956 hadikronikája*. Budapest (Akadémiai) 2003. [továbbiakban: HORVÁTH 2003]

³⁹ A munkásosztagok létrehozásáról, a munkásság felfegyverzéséről ld. Kiss Dávid: A Munkásőrség megalakulásának előzményei. In: GERGELY Jenő (főszerk.): *Ahogy mi látjuk. Tanulmányok*. Budapest (ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola Új- és Jelenkor Magyar Történeti Program) 2007. 250-256.

⁴⁰ Apró Antal (1913-1994) 1945 előtt szakmunkás, azt követően a Magyar Kommunista Párt, az MDP, majd a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) felső vezetésének tagja, miniszter és miniszterelnök-helyettes, 1956-ban is.

⁴¹ HORVÁTH 2003: 256.

⁴² VARGA 1989: 32. Kossuth rádió 1956. október 24. 12:10 Nagy Imre nyilatkozata

⁴³ VARGA 1989: 32. Kossuth rádió 1956. október 24. 12:10 Nagy Imre nyilatkozata

Mikor október 26-án a Katonai Bizottság beszámolt az addig elvégzett munkájáról a Politikai Bizottságnak, Gerő Ernő a megbízható egységek felállítását, megerősítését siettette. Ennek alapján kijelenthető, hogy a Katonai Bizottság három nap alatt sem tudott eleget tenni egyik alapfeladatának, hiszen a bevethető egységeknek ennyi idő alatt már rendelkezésre kellett volna állnia. Az MDP KV Rendkívüli Bizottsága besegített nekik, még ugyanezen a napon utasította a Budapesti Pártbizottságot, hogy a kerületi szervekre támaszkodva 2-3000 főt állítson rendszerbe.⁴⁴ Megbízható elvtársakra, tartalékos tisztekre, tiszthelyettesekre számítottak, akik aztán majd együtt tudnak működni a mozgósított honvédségi alakulatokkal.⁴⁵

A Politikai Bizottság október 27-ei ülésén Apró Antal mindezekén felül a pártaktívák felfegyverzését is javasolta. A mozgósításra megfogalmazása szerint a rendőri erőknek a terep átfésülésében való segítése céljából volt szükség. A Rendkívüli Bizottság később ennek megfelelően Mozgósítási Stáb⁴⁶ felállításáról döntött. Ennek feladata a funkcionáriusok és elvtársak mozgósítása és felfegyverzése, a katonai és karhatalmi egységekkel való együttműködésük megszervezése lett.

A fenti döntések érdemi megvalósítása minden bizonnyal elmaradt, vagy legalábbis egyáltalán nem volt érzékelhető, mert október 28-án, ezúttal az SZKP elnökségi ülésén Zsukov javasolta a munkásosztagok felállítását. Erre azért is szükségük lett volna a hatalom birtokosainak, mert gyakorlatilag nem maradt fegyveres erejük: az államvédelem magát próbálta menteni, a rendőrség szétesett, a honvédségnél pedig megmutatkozott, hova vezet, ha a tábornoki kart politikai és nem szakmai alapon töltik fel: *„A parancsok jöttek-mentek, keresztezték egymást, azonban határozott vezetés és csapatok felé intézkedés, tájékoztatás nem volt.*”⁴⁷

A hatalom legfőbb célja az október 28-ai politikai (kommunikációs) fordulatot követően is a felkelők lefegyverzése maradt egészen október 30-áig. Ezzel párhuzamosan törekedtek a pártszervezetek civil fegyveres erejének, a munkásosztagoknak a megszervezésére, valamint új elemként a rendőrkapitányságok irányítása alatt működő, a rendőröket segítő nemzetőrség létrehozására.

⁴⁴ A szervezés felelőse Mező Imre, a felfegyverzését Bata István honvédelmi miniszter lett.

⁴⁵ A honvéd vezérkar terve is ezt támasztotta alá, eszerint október 27-én Budapest új katonai körzeteinek parancsnokai járőrszolgálatot vezettek volna be.

⁴⁶ Szervezésével Czinege Lajost és Kiss Károlyt bízták meg.

⁴⁷ Hadtörténelmi Levéltár [továbbiakban: HL] Magyar Néphadsereg Különgyűjtemény F [korábbi 1956-os gyűjtemény; továbbiakban: MN-KGY-F] 1. doboz [továbbiakban: d.] 2. őrzési egység [továbbiakban: ő. e.] 5-26. Hadművelési csoportfőnökség beszámolója In: KAHLER Frigyes – M. KISS Sándor: *Rejtett dokumentumok. Forrásszemelvények az 1956-os forradalom és szabadságharc történetének tanulmányozásához*. Budapest (Mundus) 2006. [továbbiakban: KAHLER – M. KISS 2006] 59.

A Deák téri kezdeményezés

A fentiekben felsorolt, a rend helyreállítását és fenntartást célzó elbukott próbálkozások mellett egy új, minden korábbinál radikálisabb irány is helyet követelt magának a BM Budapesti Főosztály Deák téri épületében. Ugyancsak központi politikai kezdeményezésre Kopácsi Sándor ezredes az államvédelmisek nélkül gyenge, az események hatására széttzilárdott rendőri erőket munkásokkal és egyetemi diákokkal tervezte megerősíteni. *„Október 27-én fogalmazódott meg a Budapesti Főkapitányságon az elképzelés: egyetemistákból, munkásfiatalokból olyan fegyveres erőt kell szervezni, amely a rendőrökkel és a honvédekkel együtt közreműködik a rend megszilárdításában és a közbiztonság megteremtésében.”*⁴⁸ A kezdeményezés részben annak köszönhető létjogosultságát, hogy eddigre már több helyen alakult olyan önvédelmi csoport, ami egy-egy munkahely, intézmény megóvását tűzte ki célul, és ami kereste a kapcsolatot a rendőrséggel. A rendőri vezetők számára lényeges szempont volt az is, hogy ezek a csoportok (legalábbis szervezetileg) nem vettek részt a harcokban. *„A Budapesti Főkapitányságon elhatározták, hogy ezeket a csoportokat központi irányítás alá vonják.”*⁴⁹

A felkelő csoportokkal való kapcsolatfelvétel lehetőségét a kormánytól kapott instrukciók teremtették meg. A főosztály egyik főtisztje szerint Kopácsiék is feladatuk kapták a harcok beszüntetéséről szóló tárgyalásokat a szabadságharcosokkal.⁵⁰ Közben a hatalom bizonytalankodása még a legfelsőbb szinteken is tetten érhető volt. Az október 26-ai, a Katonai Bizottság által a Honvédelmi Minisztériumba szervezett, a főosztállyal tartandó megbeszélés elmaradt. Kopácsiék tehát konkrét utasításokat nem kaptak, különböző befolyásos személyektől instrukciókat viszont igen. Ebben a helyzetben a vezető saját belátása, és az események által diktált szükségszerűségek alapján tett lépéseket.

Október 27-én a SZOT titkárai látogattak el a Deák térre, ahol a munkásság és a diákság felfegyverzésének mikéntjéről egyeztettek. Ekkor határozták el, hogy a '48-as nemzetőrség mintájára alakítják ki az új szervezetet. A munkásokat a kerületi kapitányságok mellett létrehozandó nemzetőr egységekbe, valamint az üzemi munkásőrségekbe várták. Felfegyverzésükről is döntöttek. A felhívásokat a SZOT, az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság, valamint a Magyar Írók Szövetsége tette közzé október 28-án, de készült ilyen a rendőrségen is. Ezekben egységesen megjelenik a rendteremtés igénye, aminek érdekében

⁴⁸ HORVÁTH 2003: 261.

⁴⁹ HORVÁTH 2003: 262.

⁵⁰ ÁBTL V-150007 Kiss István rendőr alezredes az ellene folyó vizsgálat során írt feljegyzései. 1957. január 26.

kihirdették, hogy a rendőrséget és a honvédséget munkás- és ifjúsági fegyveres nemzetőrökkel akarják megerősíteni. A nemzetőrségbe a munkástanácsnál, illetve az üzemi bizottságnál lehetett jelentkezni. Innen a rendőrkapitányságokon működő nemzetőr parancsnokokhoz irányították a felvételüket kérőket. A SZOT odáig ment, hogy minden üzemi bizottságot és munkástanácsot a nemzetőrség felállítására szólított fel.⁵¹

A BM Budapesti Főosztály nemzetőrség szervezéséről szóló felhívása október 28-án 23 óra 25 perckor hangzott el a rádióban.⁵² Eszerint október 29. reggel 6 órától lehetett jelentkezni nemzetőrnek. Azokat várták, akik a főváros közrendjének és közbiztonságának biztosításában részt akartak venni. Külön kiemelték, hogy az új karhatalomba az üzemi dolgozókon és diákokon túl a Petőfi Kör, a Magyar Írók Szövetsége, a Zeneművészek Szövetsége, a Képzőművészek Szövetsége, és a Magyar Újságírók Országos szövetsége tagjainak jelentkezését is várják.

A honvédelmi- és a belügyminiszter október 28-ai (a rádióban október 29-én ismertetett) közös parancsában honvédségi, rendőrségi, munkás és ifjúsági karhatalmi alakulatok gyors megalakításáról és felszereléséről döntött.

A Magyar Nemzet a második oldalon közölt cikket a nemzetőrség megalakításának okairól és céljairól. Eszerint a rendőrség nem volt felkészülve a rendfenntartásra, az államvédelem pedig régen elvesztette a lakosság bizalmát. Kiemelték, hogy a rendőrök és nemzetőrök csak a fosztogatók (csoportok és egyének) ellen használnak fegyvert. Hangsúlyozták, hogy a nemzetőrség csupán átmeneti megoldás,⁵³ az államvédelmisek kiszűrése után a rendőrséget demokratikus formában újjá kell szervezni. A cikkben különösen nagy hangsúlyt kap a fosztogatók elleni küzdelem, valamint a rendőrség újjászervezésének igénye.

⁵¹ Kezdeményezésük jócskán túlmutatott a kormány által ekkor képviselt állásponton.

⁵² „A Minisztertanács elnökének nyilatkozata alapján a budapesti rendőrség megkezdte a nemzetőrség szervezését. A rendőrség vezetője kéri a budapesti üzemek dolgozóit, hogy az üzemi tanácsok útján minél nagyobb számban jelentkezzenek nemzetőri szolgálatba. Feladat: a rendőrség, a honvédség és a forradalmi egyetemi ifjúság tagjaival együtt a főváros közrendjének, közbiztonságának teljes biztosítása. A szolgálat ellátására a kerületi rendőrkapitányságok vezetőinél, a Nemzetőrség Parancsnokainál október 29-én 6 órától lehet jelentkezni.” VARGA 1989: 143. Kossuth rádió 1956. október 28. 23:25 A BM Budapesti Főosztály felhívása

⁵³ „A nemzetőrség megalakítása csupán átmeneti megoldás: a demokratikus célok szolgálatában álló rendőrség megérdemli a lakosság támogatását az átmenet, a megszilárdulás remélhetőleg minél rövidebb idejére. A fiataloknak a munkaadóknál, az egyetemeken lesz a helye. Addig is fogadjuk őket megértéssel, támogassuk őket a közbiztonság megőrzésében. Végző soron a kormány mielőbbi intézkedéseitől függ, hogy a rend és a nyugalom megszilárduljon, hogy a piros-fehér-zöld karszalagos férfiak visszatérhessenek munkahelyükre, s a bűnözők üldözése ismét rendőri ügyvé váljék.” Magyar Nemzet 1956. október 29.

Rendőrségi nemzetőrseg

Kopácsi, mint a nemzetőrseg parancsnoka október 29-ei utasításában is kiemelten szerepel a köztörvényes bűnök elleni küzdelem. Ebben a budapesti nemzetőrseg felállításának célját a fegyveres fosztogatók, valamint az egyéb bűncselekményeket elkövető bandák és egyének felszámolásában határozta meg.

Az új szervezet az elképzelések szerint Kopácsi alárendeltségében működött volna. Egy központi nemzetőrezred mellett 5 fővárosi nemzetőrzászlóaljat akartak létrehozni saját körzetekkel. Az alegységek parancsnokai a kerületi kapitányságok vezetői, az őrsőkre kihelyezett nemzetőröké az őrsparancsnok lett volna. Ez egyértelműen rendőrségi alárendeltségben működő szervezet képét mutatja. Kopácsi a különböző kerületekben 200-300-400-500 fős nemzetőr alegységek felállítására adott utasítást. Ennek alapján 10.000 fős létszámmal számoltak. *„A Budapesti Nemzetőrseg szervezetén túl, de azzal szoros együttműködésben Kopácsi Sándor utasítására nemzetőralegységeket kellett felállítani azokban az üzemekben és más jellegű objektumokban is, ahol október 23-a előtt is a rendőrseg adott őrséget, de lehetőség nyílt nemzetőrseg felállítására más munkahelyeken is.”*⁵⁴ A jelentkező civilek fizetésüket továbbra is a munkahelyükről kapták, a fegyvert, lőszert, karszalagot és igazolványt Kopácsitól igényelheték. A járőr csoportokat legkevesebb öt fő kellett alkossa, köztük legalább egy rendőrrel.

Horváth Miklós arra a következtetésre jutott, hogy a nemzetőrseget ezek alapján a tervek alapján a szervezők a felkelők ellen is bevethették volna.⁵⁵ Kiemeli, hogy azokban a kerületekben, ahol a szabadságharcosok különösen erősek voltak, a legmagasabb létszámú nemzetőrseggel, vagyis 500 fős állománnyal számoltak.

A rendőri segéderőként működő nemzetőrseg szervezői csak rendőrök, katonák, egyetemisták és üzemi dolgozók, valamint a MEFESZ és a partizánszervezet tagsága részvételével számoltak, szó sem volt a felkelő-szabadságharcosok bevonásáról az első egy-két napban. Kopácsi az általa kiadott utasításban igazodott a politikai vezetés elvárásához, és a szovjet egységek visszavonását összefüggésbe hozta azzal, hogy a nemzetőrseg biztosítani tudja-e a rendet.

A szervezőmunka ebben a formában érdemi eredményeket nem hozott. Ennek oka részben az lehetett, hogy a bizonytalanokat nem lehetett egyértelműen a hatalom befolyása alá vonni. A szervezők azzal számoltak, hogy azok, akik nem harcolnak fegyverrel, hisznek az újabb politikai ígéreteknek, és a hatalomban bekövetkezett személycserék hatására tömegesen

⁵⁴ HORVÁTH 2003: 266.

⁵⁵ HORVÁTH 2003: 267.

csatlakoznak a hivatásos rendfenntartó erőkhöz. A felső vezetésben bekövetkezett személycserék azonban csak a politikai elit számára számítottak élet-halálkérdésnek. A társadalom ennél mélyrehatóbb változásokat követelt, azok döntő többsége is, akik nem fogtak fegyvert. Az emberek nem álltak a hatalom által meglobogtatott rendteremtés zászlaja alá, hiszen olyan rendőri vezetők alárendeltségébe akarták besorozni őket, akik a BM 1953-as átszervezése után az államvédelmi tevékenységet is felügyelték, vagyis annak részévé váltak. Annak az államvédelemnek, amit zsigerből gyűlölt mindenki. Radikálisabb változásokra volt szükség úgy a politikában, mint a rendvédelmi erők szervezésében, ha eredményeket akartak elérni.

Az önállóan szerveződő őrsegek ugyanakkor éppen helyüket keresték a rendszerben, és a rádióban elhangzó felhívásokra egyre több üzemi, intézményi, egyetemi csoport jelentkezett a nemzetőrségbe. Ezek legitimitációját az események adták, szervezetüket maguk építették ki, azonban nem volt olyan központi szerv, ahova tartozhattak volna, ami összefogta volna őket. Erre kiváló lehetőséget nyújtott a nemzetőrség.

A Deák téren a főosztály munkatársaiból Kopácsi utasítására Kiss István rendőr alezredes létrehozta a szervezési osztályt, ami megteremtette a feltételeket, létrehozta a nyilvántartást, fegyvereket és igazolványokat adott ki.

Egyetemi nemzetőrségek

Elsőként az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság⁵⁶ vett át még október 27-én nemzetőr igazolványokat és fegyvereket. Utóbbiakat három tehergépkocsival szállították ki a budapesti kollégiumokba. Az ELTE⁵⁷ Bölcsészkarán már a forradalom első napjai óta működő fegyveres csoport október 28-án alakított nemzetőrséget.

Kopácsiék tehát megnyerték maguknak az első olyan tömegbázist, amire lehetett építkezni. Ezt rögtön ki is használták volna, egy friss tervezetben már 8 ezer budapesti egyetemista felfegyverzését irányozták elő Marián István alezredes⁵⁸ parancsnoksága alatt.⁵⁹ Kopácsi továbbá azt kérte az egyetemistáktól, járjanak közben a felkelőknél, hogy szüntessék

⁵⁶ Az ELTE Bölcsészkarán október 26-án alapított szervezet. Tagjai közül a nemzetőrség megszervezésével Vincze Györgyöt bízták meg.

⁵⁷ ELTE: Eötvös Loránd Tudományegyetem

⁵⁸ Marián István alezredes a Műszaki Egyetem Katonai Tanszék tanszékvezetője, később az egyetemi nemzetőrség parancsnoka. A megtorlás során jogerősen életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.

⁵⁹ BECK Tibor – GERMUSKA Pál: *Forradalom a Bölcsészkaron*. Budapest (1956-os Intézet) 1997. [továbbiakban: BECK – GERMUSKA 1997] 86-87.

be a harcot.⁶⁰ Vagyis továbbra sem volt napirenden a szabadságharcosok bevonása a rendteremtésbe.

Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság javaslatára október 28-án jogász- és közgazdász hallgatókat, valamint színművészetiseket is felfegyvereztek a Deák téren. A bizonytalanság ugyanakkor tetten érhető volt. Sokan nem akartak addig fegyvert fogni, amíg nem tudták, ki ellen kell majd használniuk. Egyetemista nemzetőrök és szabadságharcosok közt egyébként csak egyszer alakult ki tűzharc. Október 30-án a felkelők löszert kértek a Petőfi Politikai Katonai Akadémia egy szakasza által a Bölcsészkar Pesti Barnabás utcai épületének védelmére szerveződött csoporttól. Vitát követően az őrparancsnok lövetett.

*„Az egyetemista nemzetőrök – többnyire az adott tanintézet katonai tanszékeinek szolgáló vagy például a katonai akadémiákról kivezényelt tisztek vezetésével, illetve szakmai felkészítését követően – katonákkal és rendőrökkel együtt, időnként önállóan, járőrözéssel segítették a közrend helyreállítását.”*⁶¹ Egyetemista nemzetőrök látták el a BM őrszolgálatát, de volt egy nemzetőrközpont az ún. „fehér házban” is.⁶² A felfegyverzett hallgatók egy részét a kerületi rendőrkapitányságokra rendelték ki erősítésként, de közülük többen visszatértek kollégiumaikba.

Az ELTE Állam és Jogtudományi Kar épületében a Katonai Tanszék oktatói, a bölcsészkaron pedig a Petőfi Katonai Akadémiáról érkezett Görgényi Dániel vezérőrnagy szervezték a fegyveres csoportot. Utóbbiak október 31-én alárendelték magukat a Király Béla-féle szervezetnek, vezetőjük pedig Marián István november 3-ai, a Nemzetőrség Főparancsnoksága operatív bizottságába való kinevezését követően átvette a Műszaki Egyetem nemzetőrségének parancsnokságát. *„Görgényi forradalom alatti szerepe több mint kérdéses. A szovjet intervenció bekövetkezésekor – a Nemzetőrség Főparancsnokságának utasítását be sem várva – adta ki a parancsot az egyetemi nemzetőregységek fegyverletételére. A volt nemzetőrparancsnok néhány hónap múlva már a karhatalmat szervezte.”*⁶³

⁶⁰ A források megosztottak a tekintetben, hogy ezt elutasították (a szovjet csapatok kivonásához kötötték), vagy elvállalták, csak végül nem tették közzé felhívásukat.

⁶¹ HORVÁTH 2003: 271.

⁶² FRIDVALDSZKY János: *Ötvenhat műegyetemistái. Ének a lyukas zászlóról*. Pomáz (Kráter) 2006. [továbbiakban: FRIDVALDSZKY 2006] 135. *„Két-három napot a »Fehér házban« töltöttünk. Kitűnő kosztot kaptunk, a belügi konyha ellátása még nem fogyott el. Levett párnás ajtókon aludtunk.”* Sámsondi-Kiss György-interjú. In: POGÁNY Mária (szerk.): *Amiről kevés szó esett. Adalékok a Budapesti Műszaki Egyetem 1956. októberi eseményeihez. II. kötet*. Budapest („Műegyetem 1956” Alapítvány) 1992-1996. alapján FRIDVALDSZKY 2006: 135.

⁶³ BECK – GERMUSKA 1997: 118. A fentieket erősíti, hogy bár Marián István a Kádár-kormány megalakításának híreire az ekkor már a Széchenyi-hegyen lévő nemzetőr parancsnokságról visszatért a Petőfi lakanyába, hogy a további teendőkről egyeztessenek, Görgényi, *„aki előző nap lett a Petőfi Sándor Nemzetőr Hadosztály törzsének és zászlóaljának parancsnoka, (...) azt közölte a műegyetemisták küldöttségével, hogy befejezte a forradalmat.”* FRIDVALDSZKY 2006: 146.

Munkásosztagok

„A forradalom első napjaiban dezorganizálódott rendőrség – a szovjet és a magyar politikai vezetés értékelése szerint – nem képezte, nem képezhette a hatalom biztos bázisát.”⁶⁴

Október 26-án az MDP KV Rendkívüli Bizottsága utasította a budapesti pártbizottságot, hogy másnap délelőttre 2-3000 főt állítson csatasorba, akik a honvédekkel átfésülhetik a várost. A munkások és párttagok felfegyverzésének célja a fegyverletételt megtagadó csoportok elleni fellépés volt. A kerületi szintű szervezésre azért is lehetett szükség, mert a fővárosba rendelt alakulatok nem ismerhették eléggé a terepet.⁶⁵

„A »munkásság felfegyverzése« szovjet tanácsadók tevékenysége nyomán merült fel rögtön a forradalom kitörését követően, és úgy tűnik, a megvalósítás is hathatós szovjet közreműködéssel történt.”⁶⁶ Mikojan még október 24-én tette fel a kérdést az MDP KV-nek: fel lettek-e már szólítva a munkások a rend helyreállításában nyújtandó segítségre? Aznap Szuszlovval közösen arra az álláspontra jutottak, az üzemek és pártbizottságok bázisán kialakítandó harcoló munkáscsapatok felfegyverzését szükség esetén szovjet páncélosok biztosíthatják.⁶⁷ *„»Munkások« alatt valójában pártmunkások, megbízható kommunisták mozgósításáról volt szó.”⁶⁸*

A Rendkívüli Bizottság október 27-ei ülésén a szervezést és a felfegyverzést végül a hadsereg kezébe adta. *„A politikai döntés végrehajtása érdekében Janza Károly altábornagy Tóth Lajos ezredesnek – a Honvédelmi Minisztérium Szervezési és Mozgósítási Csoportfőnökének – október 28-án délelőtt parancsot adott, hogy az általa megalakított törzsszel és a törzs működéséhez szükséges eszközökkel menjen a Budapesti Pártbizottság épületébe, ahol Mező Imre és Földes László segítségével és közreműködésével, mint bizottság szervezzék meg, szereljék fel a budapesti munkásosztagokat, illetve kerületenként alakítsák meg a munkásosztagok vezetését és kiképzését szolgáló szerveket. Az így felállításra kerülő*

⁶⁴ HORVÁTH 2003: 272.

⁶⁵ A feladat ugyan eljutott az alárendeltekhez, de az általam megismert források alapján ezt így sehol nem hajtották végre.

⁶⁶ TULIPÁN Éva: *Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban*. Budapest (Argumentum) 2012. [továbbiakban: TULIPÁN 2012] 53.

⁶⁷ HORVÁTH Julianna – RIPP Zoltán (szerk.): *Ötvenhat októbere és a hatalom*. Budapest (Napvilág) 1997.; SZEREDA, Vjacseszlav – SZTIKALIN, Alekszandr: *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából*. Budapest (Zrínyi) 1993.; BÉKÉS Csaba – BYRNE, Malcolm – RAINER M. János (szerk.): *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*. Budapest – New York (CEU) 2002. alapján TULIPÁN 2012: 53.

⁶⁸ TULIPÁN 2012: 53.

alegységek – munkásosztagok – feladata Janza Károly szerint a munkáshatalom megvédése, a rend fenntartása és az üzemek védelme lett volna.”⁶⁹

A Köztársaság téren szervezési, fegyver- és hadtápellátó részlegeket hoztak létre, oktatták a géppisztoly működését. A szervezést a kerületi kiegészítő parancsnokságok bázisán képzelték el, amiről 28-29-e éjszakáján értesítették a parancsnokokat. A HM vezetőihez ily módon visszajutó információból derült ki, hogy őket minderről elfelejtették értesíteni. Így fordulhatott elő, hogy a tisztek egy részét időközben már kiküldték a rendőrkapitányságokon szerveződő nemzetőrségekhez. Az itt leírtakból a különböző, hatalom közeli politikai csoportok kapkodására, vagy akár egymás kárára saját bázisuk építésére is következtethetünk. A kialakult helyzetben a munkásosztagok szervezésével megbízott Tóth Lajos honvéd ezredes felhívta a nemzetőrséget szervező Kopácsi Sándor rendőr ezredest, és megállapodtak az információcserében.

Október 29-re a legtöbb kerületben 100-300 fős csoportok álltak készen a cselekvésre. A fegyvert, felszerelést, ruházatot, ellátást, elhelyezést a HM biztosította. A SZOT még aznap panaszkodott, hogy kihagyták. Felajánlott segítségüket elfogadták, tagjaikat a törzsben és a kerületi osztagoknál is örömmel látták. A helyzetet jól jellemzi, hogy a tárgyaláson *„a szakszervezetiek kijelentették, hogy a kommunista pártot az emberek már nem fogadják el, ezért annak a helyébe a szakszervezetnek kell lépnie, melyen keresztül a párt még mindig érvényesítheti a vezető szerepét.*”⁷⁰ A felvetést elutasították. Az új karhatalom erőszakszervezetként való pozicionálása szempontjából árulkodó, hogy míg a szakszervezetet távol akarták tőle tartani, az államvédelmisekre viszont éppen hogy vezetői szinten számítottak benne. *„Sőt, a szervezés arra is jó alkalmat adhatott, hogy kompromittálódott párttagokat és ÁVH-s alkalmazottakat megfelelő papírokkal lássanak el.*”⁷¹

Bár onnan irányították a rendszert, a munkásosztagok szervezésének a Köztársaság téri pártközpont október 30-ai elfoglalása nem vetett véget.⁷² A kerületi kiegészítő parancsnokságok folytatták a munkát, azonban az általuk felállított csapatok már nem a párt vagy a hatalom érdekeit védték. Nem onnan irányították őket. Horváth Miklós feltételezi, hogy a nemzetőrségbe olvadtak be, hiszen annak alegységeit több helyen is a kiegészítő parancsnokságok szervezték meg. A katonáknak nem volt tisztük megítélni, hogy ki milyen

⁶⁹ HORVÁTH 2003: 273.

⁷⁰ HORVÁTH 2003: 275.

⁷¹ TULIPÁN 2012: 63.

⁷² Az ostrom éppen egy nemzetőr csapat érkezésével kezdődött. A két rendőr és 5-6 civil nemzetőr államvédelmisek után kutatott, de nem akarták őket beengedni. Miután erőszakkal behatoltak, tüzet nyitottak rájuk, majd elindult a harc. Egyes magas rangú katonatisztek egyenesen a milícia ottani szervezéséhez kötötték a pártház megtámadását: *„Az ostromot elsődlegesen kiváltó ok a munkásmilíciák szervezése lehetett.*” TULIPÁN 2012: 58.

szempontból kinek megbízható. Ők végrehajtották a központból utoljára kapott parancsot, vagyis a civilek felfegyverzését.⁷³ A nemzetőrökkel szemben különben sem lehetett volna kifogásuk, hiszen az új karhatalmat a rendőrkapitányságokon szervezték. Az elnevezés pedig, hogy éppen munkásosztagnak vagy nemzetőrségnek nevezzék-e a megalakítandó civil fegyveres csapatokat, abban a pillanatban végrehajtói szinten még nem lehetett világos.⁷⁴

Míg az államvédelmiseket maguk közül is kivető rendőrséggel szóba álltak a szabadságharcosok, addig a pártházakba húzódó államvédelmisekkel inkább harcoltak. Így történhetett, hogy míg a munkásosztagok szervezését irányító központot elfoglalták, addig a nemzetőrséget létrehozó Deák téri főosztállyal tárgyaltak.

⁷³ A bürokrácia csődjét jól jellemzi, hogy a káoszban még a felügyeleti szerv, a HM Harckiképzési Csoportfőnöksége sem tudta minden esetben egyértelműen összefoglalni, hogy az egyes kerületekben a kiegészítő parancsnokságok és a nemzetőrségek pontosan milyen viszonyban is vannak egymással. A létszámadatokat áttekintve megállapítható, hogy a kiegészítő parancsnokságok által beszervezett hivatásos és tartalékos tisztek részei lettek a nemzetőrségeknek, de az nem egyértelmű, hogy irányító szerepet töltöttek-e be bennük. Sőt, jelentésükben nem felejtették el megemlíteni, hogy a nemzetőrségben sok a számukra nem kívánatos személy. Ez esetben viszont nyilván nem az ő döntésükön múlt, hogy a katonák is részesei lesznek-e a szervezetnek, hiszen az már az ő felelősségre vonásukat is maga után vonhatta volna.

⁷⁴ Az államvédelmiseket még három évvel a hivatalos megszüntetésük után is ÁVH-soknak, sőt, ávósoknak nevezték, de ugyanígy a BM főosztályokat is rendőrkapitányságoknak hívták.

A civil társadalom által kikényszerített új alapok

A hatalom a forradalom első napjaiban a felkelők feltétel nélküli fegyverletételét követelte, majd amikor egyértelművé vált, hogy ezt nem tudja elérni, kiegyezett volna azzal, hogy a fegyverletételt követően egyénekenként csatlakozhassanak a rendőrök és katonák által irányított nemzetőrökhöz. A fegyverletételt a szovjet csapatok kivonulásának elsődleges feltételeként kommunikálták. Nem tehettek mást, hiszen az egyetlen érdemben bevethető, mellettük álló fegyveres erő a Vörös Hadsereg volt, és ha ők kivonulnak, akkor egy szétesett rendőrséggel, és egy gyakorlatilag irányíthatatlan honvédséggel kellett volna szembe nézzenek a felkelőkkel.

Bár a reálpolitika nyilván távol állt tőlük, a szabadságharcos csoportok nem öncélúan fogtak fegyvert. A társadalmi elkeseredettség, és a fegyvertelen tüntetőkkel szemben alkalmazott erőszak hívta őket életre, de mindenki számára egyértelmű volt, hogy az anarchikus állapotokat mielőbb fel kell számolni. Ez lehetett az oka, hogy a számukra elfogadható hatalmi tényezőkkel, személyekkel tárgyalásokat kezdtek arról, hogyan lehetnek részesei a remélt új rendnek.

A kormánynyilatkozat az '50-es években számtalanszor hallott politikai ígéretésnél számukra nem jelentett többet. Eszerint bízniuk kellett volna abban a politikai elitben, ami három évvel azelőtt egyszer már hatalomra került, de onnan éppolyan könnyen elmozdíthatónak tűnt, mint ahogy odakerült. A forradalom és szabadságharc által elért eredmények megvédését pedig egy, a hatalom által megbízhatónak ítélt civilekkel megerősített, a rendőrség és a honvédség tisztjei által irányított szervezet kezébe kellett volna átadniuk. Ebből nem kértek. Megtehették, hiszen az adott pillanatban kedvezőbb pozícióban voltak. Fegyverrel a kezükben tartották a főváros főbb pontjait. Moszkva közben a kezdeti katonai kudarcok után még nem döntötte el, hogy megvédi-e hű embereit, elengedi-e a kezüket. Az persze mindenki számára egyértelmű volt, hogy a szovjet csapatokkal hosszú távon nem lehet felvenni a harcot, tehát ki kellett használni a lépéselőnyt. Az viszont csak addig volt meg, amíg a szabadságharcosok kezében volt a fegyver. Már csak meg kellett találniuk a módját, hogyan tarthassák meg legálisan.

Fegyveres szabadságharcos csoportok

A felkelő-szabadságharcos csoportok és a politikai, valamint katonai vezetők közti tárgyalások október 28-án kezdődtek meg, de ekkor még nem vezettek eredményre. Másnap Janza Károly honvédelmi miniszterrel, valamint Nagy Imre miniszterelnökkel egyeztettek. A

fő törésvonal továbbra is ott húzódott, hogy míg a kormány a fegyverletételhez kötötte a szovjetek távozását, addig a felkelők a szovjetek távozásához kötötték a fegyverletételt.

A felkelők, miután a koránnyal nem jutottak dűlőre, felkeresték a BM Budapesti Főosztályt. Október 29-én Kopácsi és a HM magas rangú képviselői fogadták a küldöttségüket. Este megállapodtak, hogy a rendőrök és a felkelők nem harcolnak egymás ellen, valamint hogy a felkelők segítenek a bűnözőket elfogni. Eljutottak tehát a legkisebb közös többszörösre, de végre egyetértettek valamiben a hatalom és a legradikálisabb csoportok potentátjai. A bűnözők elfogása persze tág fogalom, hiszen azt a rendőri vezetők értelmezheték úgy, hogy a szabadságharcos parancsnokok a kezükre játsszák akár saját embereiket is, míg a felkelők vezetői gondolhattak arra, hogy ezáltal a szabadságharc tisztaságának biztosításában működnek közre. Bár a tárgyalások során először végre megvolt a várva-várt áttörés, a kormányprogram elfogadása körül vita alakult ki. Abban maradtak, hogy ha a szovjet csapatokat kivonják, akkor a felkelők hajlandóak letenni a fegyvert a magyar csapatok előtt.

A fentiek alapján nem volt kérdés, kinek jobb a tárgyalási pozíciója. Egy napon belül úgy a kormányt, mint a rendőri és katonai vezetők ajánlatát is vissza merte utasítani néhány, maroknyi fegyveres csoportokat képviselő szabadságharcos.

„Kopácsi Sándor – később írt önvallomása szerint – a felkelőcsoportok jelen lévő vezetőit – a rendőrségi-nemzetőrség szervezéséről ugyanezen a napon kiadott utasítástól eltérően – arról tájékoztatta, hogy a szerveződobben lévő egységes nemzetőrség tevékenysége során a rendőrök és honvédek mellett a felkelőkre is számít.”⁷⁵ Ezt hallva a felkelők többsége – Kopácsi Sándor szerint – úgy nyilatkozott, hogy hajlandó belépni az új karhatalomba, és ezzel egy időben leszerelik a 18 évnél fiatalabbakat.”⁷⁶ Kopácsi mindezt a felső vezetés egyértelmű iránymutatásának hiányában, kinevezett nemzetőr parancsnokként, a tárgyalások során szerzett benyomásai ismeretében jelenthette ki. Ha így történt, feltehetően improvizált, hiszen ilyen jellegű feladatszabást egészen biztosan nem kapott, és hivatalosan saját maga is ezzel ellentétes utasítást adott ki néhány órával korábban.

Kopácsi mindazonáltal később állította, Nagy Imre utasítására cselekedett.⁷⁷ Horváth Miklós szembeállítja a rendőr ezredes és a kormányfő későbbi vallomásait. Kopácsi úgy emlékezett, hogy Nagy Imre október 29-én, délután telefonon utasította, vegye be a

⁷⁵ Hasonlóan gondolkodott Dudás József, a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány vezetője is. Szervezete október 30-ai határozatában olvasható, hogy a szabadságharcosoknak a rendőrség soraiban a helyük.

⁷⁶ HORVÁTH 2003: 285.

⁷⁷ Nem kizárható az sem, hogy ezzel magát védte a megtorlás során.

karhatalomba a kormánynyilatkozatot elfogadó szabadságharcos csoportokat.⁷⁸ Nagy Imre ezzel szemben következetesen ragaszkodott később ahhoz, hogy bár törekedtek a rendelkezésre álló összes fegyveres erők összefogására (hisz a párt is erről határozott), de a felkelő csoportok tagjait csak a fegyverletétel után, egyéenként lettek volna hajlandók bevenni a karhatalomba.

Horváth Miklós egyetért Rainer M. János megállapításaival, miszerint: *„Még a politikai változást támogatók is úgy vélték: a fegyveresek legjobb esetben is vegyes összetételű társaság, akik között ellenforradalmárok is akadnak. (...) Nagy Imre (...) volt az 29-ről 30-ra virradóra, aki beleegyezett a felkelők integrálásába. Később, a vizsgálat során mindvégig azt állította, hogy csupán egyéni belépőkre gondolt. (A vád abból indult ki, ami történt: a felkelőcsoportok mintegy zárt egységként váltak a nemzetőrség részévé.)”*⁷⁹ Nagy Imre tehát következetesen ragaszkodott ahhoz, hogy ő nem hagyta jóvá a felkelő csoportok integrálását. Azonban mégis így történt. Az ellentmondás nyilván többféleképpen feloldható. Mivel Nagy Imre egyszer sem bizonytalanodott el e tekintetben, meglátásom szerint jól emlékezhetett. Utasítását a végrehajtók, Király Béla és Kopácsi Sándor értelmezheték tágabban, mint teheték volna. Másként fogalmazva: értelmezték úgy, hogy az kivitelezhető legyen. A kormányprogramban meghirdetett, elérendő célt tartották szem előtt, és persze lépéskényszerben voltak. Mindketten ismerték a felelős vezetői beosztással járó döntési helyzeteket, és tudták, megoldást kell találni a patthelyzet feloldására.

A 29-ei Nagy-Kopácsi telefonbeszélgetéshez nagyon hasonló, ami egy nappal később történt, mikor is a Király Béla által kezdeményezett delegáció járt Nagy Imrénél, és ugyancsak erről a kérdéstről tárgyaltak. Nagy Imre ennek kapcsán is úgy nyilatkozott, hogy legfeljebb egyéenként tartotta lehetségesnek a szabadságharcosok felvételét a karhatalomba, a tőle távozókat viszont a csoportos beléptetést valósították meg. Az ugyanis működött, míg a kormány álláspontja keresztülvihetetlen volt. A miniszterelnök, aki különösen leterhelt volt ezekben a napokban, ragaszkodhatott mereven az álláspontjához, de a felkelőkkel napi szinten egyezkedők kénytelenek voltak rugalmasabban tárgyalni. Gondolhatták úgy, hogy ha a korábbi álláspontjához képest a kormányfő egy lépést már amúgy is hátrált, ők tehetnek még egyet. A kettő között gyakorlati különbség nem feltétlenül kellett legyen, hiszen így is úgy is

⁷⁸ Kopácsi visszaemlékezésében már azt írja, hogy október 30-án este a Parlamentben Nagy Imrével *„arról beszélünk, hogy néhány nap alatt össze kell vonni olyan fegyveres erőket, amely képes megtisztítani a fővárost a kalandoroktól, a kétes bűnöző elemektől.”* KOPÁCSI Sándor: *Életfogytiglan*. [Budapest] (Bibliotéka) 1989. 146. Király Béláról nem esik szó, pedig aznap ő is járt a kormányfőnél, tehát Kopácsi feltehetően rosszul emlékezett a dátumra, mindenesetre sokat sejtetőek az itt leírtak Nagy Imre fegyveres felkelőkre vonatkozó álláspontja tekintetében.

⁷⁹ RAINER M. János: Nagy Imre. *Politikai életrajz. 1953-1958. II. kötet*. Budapest (1956-os Intézet) 1999. [továbbiakban: RAINER M. 1999] 289. Idézi: HORVÁTH 2003: 286. [Kiemelés tőlem.]

el lehetett jutni a fegyveres szabadságharcosok nemzetőri szolgálatáig, mint végcélig, csak az egyiket elfogadták a felkelők is,⁸⁰ míg a másiktól elzárkóztak. A cél pedig a nemzetőrség szervezői számára a rendteremtés biztosítása volt, ennek érdekében pedig kinyitottak egy kiskaput. Mindez persze történeti távlatból sorsdöntő, ugyanis az így nemzetőrré váló szabadságharcosok a hivatalos álláspont szerint nem léphettek volna ebben a formában a szervezetbe.

Rainer M. szerint *„a döntő lépést az a felismerés jelentette, hogy a képzetlen és bizonytalan hadsereg és rendőrség, az egyelőre nem létező munkás- és ifjúsági osztagok, a politikailag tarthatatlan, kompromittált államvédelem helyett a fegyveres felkelők jelentik az egyetlen fegyveres erőt, amelyet az utca tekintélyként elfogad.”*⁸¹ Ez a felismerés ugyanakkor meggyőződésem szerint nem a mindvégig elvhu kommunista miniszterelnök, hanem az utca képviselőivel érdemben tárgyaló Király és Kopácsi fejében született meg, akik fel merték vállalni a döntéssel járó felelősséget a remélt cél elérése érdekében.

A kormány és a felkelők közti tárgyalások alapján a honvédelmi miniszter utasítására Várad Gyula vezérőrnagy⁸² előkészítette a VIII. és IX. kerületi szabadságharcosok fegyverletételét. A HM tervei szerint ennek még október 29-én délután meg kellett történnie a magyar katonák előtt, egyben a szovjetekkel is megegyeztek, hogy ugyanekkor hátravonják csapataikat. A vezérkar késlekedése okán azonban a fegyvereket átvevő csoportok nem lettek időben kijelölve, besötétedett. Várad engedélyt kért és kapott a fegyverletétel másnapra való halasztására. Ugyanakkor a részletek megbeszélése érdekében felvette a kapcsolatot a felkelők parancsnokaival. A Corvin közben több szabadságharcos csoport vezetője is összegyűlt. Váradit azzal fogadták, hogy nem írtak alá semmit, ami a fegyverletételt illeti. Mindazonáltal úgy tűnt, mindenki a megoldásra törekszik, felhívták Nagy Imre titkárságát, hogy tisztázzák a helyzetet. Onnan azonban csak azt a tájékoztatást kapták, hogy aki leteszi a

⁸⁰ Október 31-én a Szabad Európa Rádióban [továbbiakban: SZER] egy szemtanúval készült beszélgetést sugároztak, ami – amellet, hogy jó példa a SZER Nagy Imre ellenességére – jól mutatja, hogy a felkelőknek kevés volt, amit a kormány kínált, számukra a fegyverletétel nem volt elfogadható: *„– Aztán egy másik ilyen indítvány, illetve felhívás az volt, hogy az újonnan, Nagy Imrék által újonnan megalakítandó és pedig rendőrség, honvédség és hát a szabadságharcosokból megalakítandó nemzetőrségbe való belépést forszírozzák, illetve ezt a belépést felhívásokkal és egyéb módon propagálják. Mi erről a véleménye? – Nagy Imre neve nem biztosíték arra, hogy álcázott szabadságharcos hadsereget, helyesebben egy olyan hadsereget csináljon és szervezzen, ami állítólag ugye az ő célkitűzéseinek megfelel. Nagy Imre erre nem biztosíték. A szabadságharcosok tudják jól, hogy miért harcoltak és azoknak nincs szükségük arra, hogy Nagy Imre vezetését... – Szóval, mikor szabad letenniük a fegyvert? – A szabadságharcosok addig nem fogják a fegyvert letenni, amíg az összes követeléseiket nem teljesítik.”* VAMOS György (szerk.): *A Szabad Európa Rádió és a magyar forradalom. Műsörtükör 1956. október 23-november 5.* Budapest (História – MTA Történelemtudományi Intézete) 2010. 776. A Király Béla által felkínált megoldás épp ezért volt átütő erejű, hiszen nem követelte meg a fegyveres felkelőktől a fegyverletételt (csak azoktól, akik nem akartak a nemzetőrségbe lépni).

⁸¹ RAINER M. 1999: 289. Idézi: HORVÁTH 2003: 286. [Kiemelés tőlem.]

⁸² A megtorlás során jogerősen 7 év börtönbüntetésre ítélték.

fegyvert a magyar csapatok előtt, az sértetlenül távozzon. Ami a szovjet csapatokat illeti, elhangzott, hogy lőtávolságon kívül vonulnak, de kivonásukról nem esett szó. Mivel legfontosabb követelésük nem teljesült, a felkelők elálltak a fegyverletételtől, sőt, újabb feltételeket támasztottak. Ezeket Váradi közvetítette a honvédelmi miniszternek, Janza azonban nem fogadta el őket.

Ekkor érkezett meg a helyszínre Maléter Pál. Célja az volt, hogy a tárgyalások ne szakadjanak meg. Elérte, hogy a felkelők megígérjék: elismerik és támogatják a Nagy Imre-kormányt, valamint, hogy azok kivételével, akiket a rendőrségbe átvesznek, a fegyvereket leteszik. Utóbbihoz Janza is hozzájárult. *„Távozása után megállapodás született arról, hogy a VIII. és IX. kerületben csoportonként 100 fő, legfeljebb 700-800 fő tarthatja meg a fegyverét. Egyezség született arról is, hogy a csoportok önállóan döntenek el, kik lesznek azok, akik a fegyvereiket megtartva, 30-án reggel zárt rendben a részükre kijelölt laktanyába bevonulnak, ahol rendfenntartó szolgálatot látnak el, katonaruhát kapnak és további ellátásukról ezt követően a honvédség gondoskodik. Azok pedig, akik a fenti kategóriába nem esnek bele, valamint a 18 éven aluliak, a fegyvert leteszik, majd szabadon távozhatnak, a sebesültek ellátását, az elesettek eltemetését a kormány biztosítja.”*⁸³ Hiába fogadták el azonban a fentiek a felkelőparancsnokok, hiába vette tudomásul a honvédelmi miniszter és intézkedett a másnap bevonulók fogadására, a felkelők egyik csoportja sem értett egyet parancsnokával, és továbbra is ragaszkodtak a szovjet csapatok kivonásához még a fegyverletétel előtt.

Maléter Pál visszatért a Corvin közbe, és ismét sikerült áttörést elérnie, igaz, annak árán, hogy egyetértett a szovjet csapatok kivonásának feltételével. Az alábbiakban maradtak: a felkelők elismerik a kormányt, az elesettek családjai állami támogatást kapnak, a harcokban részt vevők a partizánokat megillető jogokat kapnak, a szabadságharcosok beolvadnak a honvédségbe és a rendőrségbe, parancsnokaik rendfokozatot kapnak, kivonják a szovjet csapatokat. Ezt követően a fentiek vonatkozásában egyébként hatáskörrel nem rendelkező Maléter ismét visszament a Kiliánba. Végül Pongrácz Gergely⁸⁴ megfordította a hangulatot, és így Váradi már csak a tárgyalások kudarcáról tudott beszámolni a HM-ben. A miniszter másnap megtorlásra készült, ez azonban elmaradt.

⁸³ HORVÁTH 2003: 288.

⁸⁴ Pongrácz Gergely (1932-2005): november 1-jén vette át a Corvin köz irányítását Iván Kovács Lászlótól. November 4-e után emigrált. 1990-es hazaköltözéséig nagyrészt az Egyesült Államokban élt. Bővebben ld. EÖRSI László: *Corvinisták 1956. A VIII. kerület fegyveres csoportjai*. [Budapest] (1956-os Intézet) 2001. [továbbiakban: EÖRSI 2001] 460-461.

Budapesti nemzetőralegységek

Az október 23-ai megmozdulásokat követően, az államvédelmisek kiválása, elmenekülése következtében a rendőrség kártyavárként omlott össze. Helyét a katonaság nem tudta maradéktalanul pótolni, és hosszú távon nem is lehetett számolni ezzel a lehetőséggel. Mindezek okán a kormány új, gyorsan felállítható és azonnal bevethető, lehetőleg a társadalom által is elfogadott karhatalom szervezésére szánta el magát. Kényszerhelyzetben voltak, gyorsan kellett cselekedni, ezért több alternatíva is felmerült. Ebben nyilván szerepe volt a központi hatalom közelében mozgó, de ellentétes érdekek által motivált különböző csoportoknak, egyéneknek.

„A forradalmi események menetében 1956. október 28-án bekövetkezett fordulat ellenére a hatalom célkitűzései alapvetően nem változtak: egyrészt a harcoló forradalmárok mögül ígéretekkel igyekeztek kiszervezni a fegyvertelen tömegeket, másrészt a fegyveres csoportokat igyekeztek lefegyverezni, felszámolni. Ennek érdekében, a fennálló hatalom saját védelmére párhuzamosan két civilekre támaszkodó fegyveres erő szervezésére törekedett. Ezek egyike volt a nemzetőrség, amely eredetileg mint rendőrségi segéderő megbízható civilekből (»munkások«) és diákokból szerveződött a rendőrkapitányságok irányításával. A másik típusú, szintén civilekre támaszkodó erőt a tervek szerint a munkásmilíciák képezték volna, amelyeket a kerületi pártbizottságok segítségével a hadkiegészítő parancsnokságok bázisán terveztek felállítani.»⁸⁵

Bár a pártbizottságok iránymutatása alapján a hadkiegészítő parancsnokságok humán és technikai infrastruktúrája felhasználásával szervezni kezdett munkásmilíciák felállítása kezdetben nagy lendülettel indult meg, ezt a folyamatot derékba törte a Köztársaság téri pártház október 30-ai elfoglalása. Ide települt ugyanis a központi törzs. Egy esemény persze kevés lett volna egy ilyen nagy ívű kezdeményezés elbukásához. Ehhez kellett az is, hogy a társadalom élesen szembeforduljon bármivel, ami a párt ideológiai bázisán kezdeményezett lépés volt. Márpedig a milícia megalakítását felülről kezdeményezték: először megnevezték a felelőst, majd elkezdték szervezni.

Ezzel szemben a nemzetőrség alulról kezdett építkezni: előbb jöttek létre az alakulatok, és csak később lett felelőse. Nehezen bontakozott ki a szervezet, de aztán annál sikeresebb lett. A megalakuló nemzetőr alegységek a legtöbb területen önállóak voltak, csupán tájékoztatási kötelezettségük volt a később (november 3-án) megalakult Nemzetőrség

⁸⁵ Horváth Miklós megállapításai alapján SZELKE-TULIPÁN Éva: Munkásmilíciák és nemzetőrség Budapesten 1956-ban. [továbbiakban: SZELKE-TULIPÁN] In: BOKODI-OLÁH Gergely (szerk.): „A néppel tűzön-vízen át!” Nemzetőrjelvény – Tudományos konferencia a nemzetőrségről, 2010. Budapest (1956 NHT) 2010. [továbbiakban: BOKODI-OLÁH 2010] 20.

Főparancsnoksága, mint felettes szerv irányába. Utóbbi az élelmiszer- és fegyverellátást biztosította, tárgyalásokra járt, valamint az országossá növekvő szervezet működési rendszerének kialakításán dolgozott. A rendőrkapitányságok mellett működő nemzetőr alegységek közvetlenül a Forradalmi Karhatalmi Bizottság alárendeltségébe tartoztak (október 31-től), az üzemi nemzetőrök pedig a gyárak területén és azok környékén működtek.

Mivel a munkásmilíciák szervezése még a kezdeti fázisban összeomlott, és az időközben megerősödő nemzetőrség egyre terjeszkedett, sok esetben a kettő egybeolvadt. Nem volt ez feltétlenül tudatos döntés: a kerületi szervek néha maguk is belezavarodtak a helyzetbe, azt sem tudták, éppen kinek az érdekei alapján végzik szervező tevékenységüket. A hadkiegészítő parancsnokságokon eredetileg ugyan a párt érdekeit megvédeni képes milíciát kezdték szervezni, október-november fordulóján azonban már nemzetőrségnek nevezték az eddigre már csak részben általuk felállított csoportokat.⁸⁶ Fontos volt, hogy olyasvalaki került a nemzetőrség élére, akit a BM Budapesti Főosztályán gyakorolt befolyása révén egyaránt elfogadtak a kerületi rendőrkapitányságok, és a katonatiszti múltja miatt a hadkiegészítő parancsnokságok. Király Béla személye ilyen szempontból is megkerülhetetlenné vált az adott helyzetben.

Az I. kerületben a hadkiegészítő parancsnokság október 24-25-én a pártbizottság kérésére összegyűjtötte a megbízható tartalékos tiszteket, akik közül a számára megfelelőeket – pártfunkcionáriusok, tartalékos politikai tisztek – a pártbizottságnak kellett volna mozgósítani. Ez azonban csak október 29-ére hívta be az általa kiválogatott személyeket a hadkiegészítő parancsnokságra. Ott október 29-30-án tartottak számukra fegyverkezelési gyakorlatot, de október 31-én már a szervező tiszteknek is menekülniük kellett a parancsnokságról, mert a szintén az épületben elhelyezett *„alakulat alkalmazottai »a kiegészítő tisztek ellen az ebédlőben kifejezték felháborodásukat, ott is tárgyalták azt, hogy a kiegészítők ellenforradalmat szerveznek.«*⁸⁷ Közben a BM október 30-án kiürített Fő utcai börtönében másnap már

⁸⁶ „A kerületekben kint működő szervező bajtársak egybehangzó véleménye alapján megállapítható volt, hogy mindenhol nagyon sok nemkívánatos elem került a nemzetőrségekbe, akiknek kezébe sehol sem szívesen adtak fegyvert. (...) A [II. kerületi] pártbizottság részéről a mi javaslatunkra felvetődött az a kérdés, hogy a nemzetőrségekbe beszervezendőket csak a gyári munkástanácsokon keresztül engedélyezzék, ezzel szándékoztuk megakadályozni azt, hogy még több nemkívánatos elem kerüljön a nemzetőrségbe.” A Honvéd vezérkar Harckiképzési Csoportfőnökség november 1-jei jelentése. In: KAHLER – M. KISS 2006: 70. Nem sikerült megakadályozniuk. A kerületenkénti jelentésekből kiolvasható, hogy a kiegészítő parancsnokságok ugyan a legtöbb helyen részt vettek a szervezésben, a nemzetőrségek, vagyis a helyi karhatalom tagságának döntő többségét azonban nem az általuk beszervezett tartalékos tisztek, hanem egyetemisták, civilek adták. Befolyásukat így érvényesíteni az általuk remélt mértékben nem tudták, ellenben infrastruktúrájukat kénytelenek voltak rendelkezésre bocsátani.

⁸⁷ SZELKE-TULIPÁN In: BOKODI-OLÁH 2010: 22.

nemzetőrséget szerveztek. A parancsnok leváltása után az államvédelmiek egy részét elküldték, más részét elfogták, bezárták.⁸⁸

A II. kerületben⁸⁹ a Széna tériek⁹⁰ képviselték a legnagyobb erőt. Csoportjuk működését október 29-én új alapokra helyezték. Ekkor kétszázan voltak. Elfogadták az október 28-ai kormányprogramot, jó kapcsolatot alakítottak ki a honvédséggel, és vállalkoztak a rend helyreállítására. A nemzetőrséghez október 31-én csatlakoztak. November 4-én már kétezren voltak. Addig azonban hosszú út vezetett. Objektumokat őriztek, igazoltatásokat hajtottak végre, hídőrséget állítottak fel a Margit híd budai oldalán, birtokba vették a kerületi rendőrkapitányságot, államvédelmieket tartóztattak le, és még a saját maguk által emelt barikádok lebontásában is segédkeztek. *„A Széna téri csoport – nemzetőrszázalóként –, ténylegesen október 31-én integrálódott a nemzetőrség szervezetébe. Azonban már október 29-én és 30-án civilek, honvédek, katonatisztek, BM dolgozók jelentkeztek a Széna téren, hogy a rendfenntartó karhatalom munkájában részt vegyenek. Egy honvéd százados vállalta, hogy irányítja a laktanyai rend megteremtését, egy BM alhadnagy, mint tűzszerész átvette a fegyverraktárak kezelését. A nemzetőrök ellátására konyhát létesítettek, a meglévő állományból és a jelentkezőkből szakaszokat szerveztek, és ezek élére parancsnokokat állítottak.”*⁹¹ Október 30-án egyébként két részre oszlott a Széna téri csoport. Szabó János⁹² főparancsnok a tagok többségével a Maros utcába vonult át, míg Ekrem Kemál⁹³ őrség- és járőrparancsnok 30 fővel a Széna téren maradt.⁹⁴ Utóbbiakhoz rendőrök, honvédek, volt államvédelmiek (önként jelentkeztek, mivel nem tudtak hazautazni, de aki később mégis távozni akart, annak adtak igazoló okiratot), bányászok (KÖMI⁹⁵ táborból szabadultak) és munkások is csatlakoztak.

A kerületi kiegészítő parancsnok október 26-án kapott utasítást munkásőrség szervezésére: *„az MDP akkori első titkárával igyekeztem megbeszélni ennek a parancsnak a*

⁸⁸ Az államvédelmiek bezárásának oka sok esetben testi épségük biztosítása volt.

⁸⁹ Itt először Dudás Józsefék hoztak létre nemzetőrséget október 29-én, a kerületi rendőrkapitány leváltását követően.

⁹⁰ A legjelentősebb budai forradalmár csoport. Befolyási övezetük a Moszkva (ma Széll Kálmán) tértől a Margit hidig terjedt. Bővebben ld. EÖRSI László: *A Széna tériek 1956*. [Budapest] (1956-os Intézet) 2004. [továbbiakban: EÖRSI 2004]

⁹¹ HORVÁTH 2003: 323.

⁹² Szabó János (1897-1957) október 26-án csatlakozott hozzájuk és hamar az élükre állt. November 4-én ellenállt a szovjeteknek, de akkor sem emigrált, amikor belátta ennek kilátástalanságát. 1957 januárjában halálra ítélték és kivégezték. Bővebben ld. EÖRSI 2004: 263-268.

⁹³ Ekrem Kemál (1924-1957) a Széna téri csoport választott parancsnokhelyettese volt. A megtorlás során halálra ítélték és kivégezték. Bővebben ld. EÖRSI 2004: 202-204.

⁹⁴ ÁBTL V-150381/5. 164.

⁹⁵ KÖMI: Közérdekű Munkák Igazgatósága. A munkatáborok központi irányító szervezete.

végrehajtását, azonban ő más elfoglaltságra hivatkozva a másod, illetve a harmad titkárhoz utasított. Ezekkel az elvtársakkal beszéltem is, akiktől azt a választ kaptam, hogy a rendőrség már foglalkozik ezzel a kérdéssel, és forduljak annak vezetőjéhez. A Rendőrkapitány közölte velem, hogy egyelőre [egyelőre] nincs szüksége tartalékosokra, ellenben járőrözésre adjak a személyi állományomból néhány főt.”⁹⁶ Az október 29-én megalakult kerületi nemzeti bizottsággal csak a vezérkartól kifejezetten erre felszólító parancsot követően (október 31-től) működtek együtt teljes körűen.

A II. kerületben közben október 28-án a politikai tisztí akadémiára⁹⁷ pártutasításra munkásosztágot kezdett el szervezni. „A zászlóalj törzsét honvédtisztekből – akadémistákból – és a II. kerületi Rendőrkapitányság beosztottaiból alakították meg, a személyi állomány összegyűjtését – toborzását – a kerületben lévő üzemekből a pártbizottság munkatársai kezdték meg.”⁹⁸ Kopácsi utasítására azonban a rendőrök hamarosan kiszálltak a munkából. Az elhelyezést a SZOT iskola épületében oldották meg. Több Széna téri felkelő is jelentkezett a csoportba, aminek létszáma ezt követően elérte a 400 főt. A kerületi járőröket tisztek vezették. Az alakulat október 30., a Köztársaság téri pártház ostromát követően munkás zászlóaljából nemzetőr alegység lett.⁹⁹

„A III. kerületi hadkiegészítő parancsnokság jelentése (...) következetesen a nemzetőrség kifejezést használja, [de] a szövegkörnyezetből egyértelműen kiderül, hogy a munkásmilícia szervezéséről van szó.”¹⁰⁰ Az, hogy még maguk a kerületi szervezők is összekeverték a két, ma már jól megkülönböztethető szervezetet, lehet, hogy csak félreértésből, vagy tájékozatlanságból adódott,¹⁰¹ de értelmezésemben arra példa, nem volt eldöntött tény, hogy a nemzetőrség milyen irányt vesz, annak ma is ismert útját a felkelő szabadságharcos csoportok kényszerítették, illetve a helyzetet jól felismerve, és a lehetőségeket maximálisan kihasználva Király Béla jelölte ki. Október 28-án hívták be a pártbizottsággal együttműködésben a

⁹⁶ HL MN-KGY-F 6/A. d. 1. ö. e. 3.

⁹⁷ Petőfi Sándor Katonai Politikai Akadémia

⁹⁸ HORVÁTH 2003: 326.

⁹⁹ ÁBTL V-150381/5. 187. Bár a források szerint csak a Köztársaság téri pártház ostroma után lett nemzetőr alegység a munkászászlóaljból, sokkal inkább a rendőrök távozása, vagy a Széna tériek csatlakozása tekinthető a fordultnak a csoport életében.

¹⁰⁰ SZELKE-TULIPÁN In: BOKODI-OLÁH 2010: 24. „Október 28-a körül Halas [Lajos] ezds. [ezredes, budapesti kiegészítő parancsnok], hogy a kerületi Pártbizottsággal karöltve hívjunk be tartalékos tiszteket és szervezzük meg a nemzetőrséget. (...) A nemzetőrséghez behívott tart. [tartalékos] tisztek egy része november 4-én a kiegészítő parancsnoknál leszerelt, illetve elhagyták a helyüket[, és] a rendőrségen és többségük a gyárakban a munkahelyükön lévő őrségekbe állt be.” HL MN-KGY-F 6/A. d. 1. ö. e. 9-10.

¹⁰¹ „Az október 23. és november 4-e közötti eseményeket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy ezekben a napokban a kieg. pság. [kiegészítő parancsnokság] teljesen el volt szigetelve, semmilyen parancsot, vagy utasítást, sőt tájékoztatást sem kapott az eseményekről és így teljesen magára volt hagyatva, csak a lakosság tájékoztatására tudott támaszkodni és ennek megfelelően cselekedni.” HL MN-KGY-F 6/A. d. 1. ö. e. 12.

tartalékos tiszteket, akik közül másnapra 70 fő rendelkezésre állt. Közben az Óbudai Hajógyárban október 30-án, a gyári őrseg lefegyverzését követően egy Corvin közti vezetésével alakítottak meg a valódi nemzetőrséget. A 100 fős alegység őrhelyeket alakított ki, és részt vett a gyűjtőfogház biztosításában is.¹⁰²

A IV. kerületben a milícia szervezését annyira későn kezdte el a hadkiegészítő parancsnokság, hogy mire hozzáfogtak, addigra Király Béla már előjárója lett a budapesti kiegészítő parancsnoknak,¹⁰³ aki ennek értelmében nemzetőrség felállítására adott utasítást. A budapesti kiegészítő parancsnok nem lehetett meggyőződéses forradalom párti, mert *„eligazításában figyelmeztetett arra, hogy ez a nemzetőrség olyan legyen, amely a mi kezünkben nemzetőrség és nem a kommunisták ellen irányul, de a nemzetőrség megszervezését is a »nemzeti bizottság«-gal kell megbeszélni.»*¹⁰⁴ A „mi” ez esetben kétségtelenül a párthoz hű személyeket jelentette, ami rávilágít, hogy nem mindenhol volt idő végrehajtani a feltétlenül szükséges személycseréket, hiszen ez esetben azzal szembesülhetünk, hogy Király Béla utasítását annak eredeti szándékával ellentétes előjellel adta tovább a felelős személy. Így nincs mit csodálkozni azon, hogy egyes kerületi hadkiegészítő parancsnokságokon összekeverték a munkásmilíciák szervezését a nemzetőrségével. A kérdés csak az volt, ki tud nagyobb erőt mutatni a megfelelő pillanatban. Király Béla és a forradalmárok tudtak.

A IV. kerületben közben a forradalmi bizottság felszólítására folyamatosan jelentkeztek a civilek a felállított polgárőrségbe, amibe katonák is érkeztek szép számmal. Utóbbiak kiképzést is tartottak, amibe harcokos elleni harc és fegyverkezelés is tartozott.¹⁰⁵ *„Az újpesti »kis Petőfi« laktanyában lévő hadihajós dandár, (...) továbbá a Rákospalotán lévő légvédelmi alakulatok személyi állománya az október 28-29-ig terjedő időszakban még nem támogatták a Forradalmi Bizottság ez irányú tevékenységét.»*¹⁰⁶ *Később a polgárőrök, majd a nemzetőrök szervezésében és felkészítésében a központilag kiadott intézkedések és engedélyek alapján ezek az alakulatok is részt vettek.»*¹⁰⁷ A kerületi tanács épületében a nemzeti bizottság létrehozott egy speciális nemzetőr egységet, ami kifejezetten a pártfunkcionáriusok és államvédelmiskék elfogására szakosodott. Összesen 25-30 főt vettek

¹⁰² ÁBTL O-16/797/1. 215-217.

¹⁰³ Halas Lajos ezredes

¹⁰⁴ HL MN-KGY-F 6/A. d. 1. ö. e. 22.

¹⁰⁵ Ezt eleinte legfeljebb egyéni indíttatásból tehették meg, hiszen a helyi alakulat csak később állt a forradalom oldalára.

¹⁰⁶ A légvédelmi alakulat parancsnoka október 28-án zárótűzet lövetett a laktanya fölé a közeli ütegekkel, hogy elriassza az ott fegyvert követelő tömeget. HL MN-KGY-F 4. d. 28. ö. e. 362.

¹⁰⁷ HORVÁTH 2003: 327.

őrizetbe.¹⁰⁸ A kerületi rendőrkapitányságon szintén létrehoztak egy nemzetőr alegységet, ez azonban csak a nemzetőr igazolványok kiosztását végezte. Náluk jóval aktívabb volt az egyik őrs, aminek nemzetőrei a többi közt a tanács, a Nemzeti Bank, az Állami Áruház, a posta, a vasútállomás őrzését látták el. A fegyver-, ruha- és élelmiszerraktárt az egyik gimnáziumban helyezték el.

A IV. kerületben volt nemzetőr Szücs László is, aki néhány hónapos kisgyermekét hátrahagyva volt kénytelen disszidálni, és azóta Rudolf Höyborgként Norvégiában él. Ő így emlékszik nemzetőrként töltött napjaira: *„1956-ban az újpesti rendőrségtől elkobzott fegyverrel harcoltam a megszálló szovjet katonák ellen. November 2-án jelentkeztem nemzetőrnek, és másnap már kézhez is kaptam a nemzetőr igazolványomat és a fegyveremet, amire nagyon büszke voltam. Egy nyolc személyes kis csoportot alkottunk, amely az újpesti forradalmi tanácstól, illetve a [káposztás]megyeri parancsnokságtól kapta a feladatokat. A megyeri Iparitanuló Intézetben voltunk elhelyezve és kukorica gránátgépfegyverrel voltunk felszerelve. Mi ügyeltünk az Újpesti Nyomdára, ahol a röplapok és faliújságok készültek. Éjszaka járőrszolgálatban voltunk, egész Újpest területén cirkáltunk. Feladatunk volt még az élelmiszerüzletek rendje, hogy megakadályozzuk a zabrállást és a fosztogatást. Felügyeltük a tartalék élelem igazságos elosztását, hogy a családok és az öregek is élelemhez jussanak. (...) Az oroszok mindenáron meg akarták semmisíteni a víztornyot, mert akkor a helyi lakosság víz nélkül maradt volna. Rá is lőttek, de csak a torony külső burkolatát súrolta a lövedék, és mivel visszalőttünk, a torony továbbra is működőképes maradt.”*¹⁰⁹

Az V. kerületnek elsősorban az itt lévő, Deák téri BM Budapesti Főosztály, valamint a Honvédelmi Minisztérium épülete¹¹⁰ miatt volt jelentős szerepe az 1956-os események rendvédelmi tevékenységében. A helyi kiegészítő parancsnokság másokhoz hasonlóan október 28-án kapott parancsot *„rendteremtő fegyveres egység megszervezése érdekében (...) A ténykedés abból állt, hogy kommunista tisztak vezetésével, 15-20 fős járőrök, a kerület területén cirkálva jelenlétükkel igyekeztek a rendet fenntartani és szilárdítani. (...) Csak november 2-3-án kezdett a helyzet feszültté válni, mert az alakulatba beszivárgott huligánok*

¹⁰⁸ ÁBTL V-150381/6. 29.

¹⁰⁹ Rudolf Höyborg (Szücs László) visszaemlékezése. Kézirat az 1956 NHT tulajdonában.

¹¹⁰ Október 24-25-én több támadás is érte a minisztérium épületét, amit különböző katonai egységek és szovjet páncélosok is védtek. A sikertelen támadások több civil áldozatot követeltek. HL MN-KGY-F 1. d. 3. ö. e. 29.

*felismerve az alakulat kommunista irányú vezetését, az erősen kifogásolták,*¹¹¹ A kerületi pártbizottság épületét október 31-én adták át a helyi nemzetőr bizottságnak.¹¹²

A VI. kerületben *„A milícia magvát kommunisták, tart. [tartalékos] tisztek és partizánok képzették, igen kicsi létszámmal. (...) Ezek feladata főleg járőrözésbe[n] merült ki, amely a rendfenntartást biztosította.*”¹¹³ Itt is tetten érhető, hogy kezdetben a munkásosztagok és a nemzetőrség szervezésének célja többek fejében összemosódott: a kerületi hadkiegészítő parancsnok Kopácsitól kapott nemzetőr igazolványokat az általa szervezett állomány számára. Ez esetben nem is feltétlenül az az érdekes, hogy a parancsnok miért osztott ki nemzetőr igazolványokat a munkásosztag tagjainak, hanem, hogy Kopácsi miért adta oda azokat. Feltehetően azért, mert még Király Béla fellépése, az általa a nemzetőrségnek kijelölt új irány megvalósítása előtt történt mindez. Közben már október 27-én nemzetőrségnek hívta magát egy fegyveres csoport, ami egy alkalommal megtámadta a szovjet nagykövetség védelmét ellátó harckocsikat is. *„A Nemzetőrséghez több esetben jöttek különböző pártok képviselői, akik a pártok vezetőinek adták ki magukat s kérték, hogy pártjaik székházainak őrzésére fegyvereseket bocsájtsanak rendelkezésükre. Ezen kérésük teljesítve nem lett. (...) A VI. ker. [kerületi] Rendőrkapitányság vezetőjének kérésére a nemzetőrök a rendőrség járőrével a járőr feladatot közösen látták el. A járőrözés mellett egyes vállalatok biztosítását is ellátták.*”¹¹⁴ Az Eötvös utca 25. számú házban települt nemzetőr alegység kiadott egy államvédelmi tiszteletet az ezt követelő tömegnek, akit azok meglincseltek.¹¹⁵ A művészeti főiskolások ezzel szemben mentették akit tudtak: *„Nálunk a Magyar Képzőművészeti Főiskolán is megalakult a Nemzetőrség. Hivatása az volt, hogy megvédje a közintézményeket, és olyan embereket, akiket korábbi tevékenységük miatt atrocitás érhet. Konkrét példaként említhetem annak az esetét, aki a Marxista Tanszéken dolgozott, és bejött hozzánk, hogy ő a VIII. kerületben lakik, és megfenyegették. Bajtársaim elmentek, és a családjával együtt behozták a főiskolára. Kádár György festőművész műtermét felfeszítettük, kinyitottuk, és a családot ott helyeztük el. A Kisfaludi Strobl Zsigmond által az angol követségtől kapott számtalan finomsággal és a Vöröskeresztől kapott csomagokkal láttuk el a családot.*”¹¹⁶

¹¹¹ HL MN-KGY-F 6/A. d. 1. ö. e. 29.

¹¹² ÁBTL V-150381/6. 98-100.

¹¹³ Később a budapesti kiegészítő parancsnok utasította őket a nemzetőrség felállítására. *„Így vette fel a milícia a nemzetőrség nevet.”* HL MN-KGY-F 6/A. d. 1. ö. e. 38.

¹¹⁴ HL MN-KGY-F 6/A. d. 1. ö. e. 40.

¹¹⁵ ÁBTL O-16/979/1. 201.

¹¹⁶ Tóth Sándor visszaemlékezése. Kézirat az 1956 NHT tulajdonában.

A VII. kerületben jól tetten érhető, hogy sokszor maguk az események résztvevői sem tudták, „ki kivel van”: az október 25-én behívott tartalékos tiszteket a hadkiegészítő parancsnokság a pártbizottság feladatszabása alapján az ekkor már a tanáccsal párhuzamosan működő nemzeti bizottsághoz küldte. Mikor másnap, október 26-án rájöttek, hogy a rendőrség és a nemzeti bizottság nem a pártérdekeket szolgálja, kivonták onnan a tartalékos tiszteket, belőlük a hadkiegészítő saját egységet szervezett.¹¹⁷ Közben 450-500 fős létszámával a legnagyobb nemzetőr alakulat az új karhatalomhoz október 31-e után csatlakozó, Nickelsburg László¹¹⁸ által vezetett Baross téri csoport lett. Egységüket katonatisztek iránymutatása alapján rajokra, szakaszokra és századokra osztották.¹¹⁹ A Keleti pályaudvaron és környékén igazoltatásokat végeztek, államvédelmiseket és pártfunkcionáriusokat fogtak el. Két lövegük is volt. A kerületen belül a tanács épületében alakult még egy csoport október 28/29-én, amiben katonák és honvédtisztek is teljesítettek szolgálatot, valamint innen kiválva jött létre a Wesselényi zászlóalj is, ami a többi között a Royal szállóba is bevette magát. Utóbbiak november 1-jén csatlakoztak a nemzetőrséghez.¹²⁰ „Október 27-én, amikor a rendőrök a VII. kerületi osztály épületébe visszatértek, az épületben talált fegyveresekből megkezdték nemzetőralegység szervezését. A kapitányságon október 28-án megválasztott Forradalmi Bizottság költöztette át a nemzetőröket a rendőrséggel szemben lévő épületbe.”¹²¹ A szervezéshez honvédtisztek nyújtottak segítséget, adtak tanácsokat. Az október 27-én még a párt utasítására felállított ún. népőrség később a Forradalmi Karhatalmi Bizottság alárendeltségébe került. A Continental szállóban, a kerületi pártházban és a kerületi pártbizottság épületében szintén alakult egy-egy nemzetőr alegység. A kerületi nemzetőrök közül többen is részt vettek október 30-án a Köztársaság téri pártház ostromában. November 3-án a Baross tériek kezdeményezésére a különböző nemzetőr alegységek a kerületet védelmi körzetekre osztották.

A VIII. kerület nemzetőrségei közt kitüntetett szerepe volt a Corvin közben alakult alegységnek. Ez november 1-jén vagy másodikán alakult meg Corvin közti főparancsnokság néven. Vezetőjévé másnap Pongrátz Gergelyt választották. Mivel itt már korábban is

¹¹⁷ HL MN-KGY-F 6/A. d. 1. ö. e. 55. A jelentés szerint még október 28-án is járőröztek a kerületben. Munkájuk sikertelenségét példázza, hogy a jelentést író egy mondattal korábban még azt írja: „A kerületben ekkor már erőteljesen folyt az ÁVH beosztottak gyilkolása.” HL MN-KGY-F 6/A. d. 1. ö. e. 56.

¹¹⁸ Nickelsburg László (1924-1961) a csoport nemzetőrséghez való csatlakozásakor vette át a főparancsnoki tisztséget, addig helyettes vezető volt. A megtorlás során életfogytiglanra, majd halálra ítélték. 1961-ben végezték ki.

¹¹⁹ „November 2-án Kopácsi r. ezds. [rendőr ezredes] a VII. kerületben működő fegyveres csoportokat »nemzetőr« zászlóaljja egyesítette” HL MN-KGY-F 6/A. d. 1. ö. e. 57.

¹²⁰ ÁBTL V-150381/6. 219.

¹²¹ HORVÁTH 2003: 330.

működött fegyveres csoport, az elnevezés- és parancsnokváltásnál sokkal fontosabb volt, hogy később elismerték a Forradalmi Karhatalmi Bizottság operatív bizottságát, majd a Nemzetőrség Főparancsnokságát felettes szervnek. A szovjet csapatok és a magyar fegyveres erők elleni küzdelem legsikeresebb szabadságharcos csoportjaként tisztában voltak jelentőségükkel, amit a nemzetőrségen belül különleges jogosultságokkal juttattak kifejezésre. Az itt kiosztott nemzetőr igazolványokat saját pecséttel látták el, és a főparancsnok írta alá azokat. Valójában ez csak Budapesten különböztette meg őket a többi alegységtől, hiszen vidéken, ahová nem jutottak el a fővárosi igazolványok, mindenhol a helyi parancsnok írta alá az igazolványokat, és sok helyen használtak egyedi bélyegzőt is. A Práter utcai iskolában működő szabadságharcos csoportból nemzetőr zászlóalj alakult Ö. Nagy János¹²² parancsnoksága alatt, Lassan György¹²³ tevékeny közreműködésével.¹²⁴ Ők már a szervezeti átalakulást megelőzően is állandó fegyveres őrséget működtettek a környező utcákban. Egy esetleges szovjet támadás esetére még riadótervet is összeállítottak, amit életbe is léptettek november 4-én. Amíg tudtak ellenálltak, de hamarosan el kellett menekülniük a szovjetek elől.

A kerület másik ismert központja a Szabad Nép székház volt, ahová a Dudás József által alapított és vezetett Országos Forradalmi Nemzeti Bizottmány települt. Dudás a meghívás ellenére nem jelent meg a Forradalmi Karhatalmi Bizottság október 31-ei alakuló közgyűlésén, és nem akart csatlakozni a formálódó nemzetőrséghez sem. Csoportján belül azonban elvesztette a fegyveresek feletti irányítást, vezetőjük, Kovács András¹²⁵ november 3-án elismerte a Deák téri parancsnokság fennhatóságát.

A VIII. kerületi, Víg utcai rendőrkapitányságon¹²⁶ már október 28-án megosztották a parancsnokságot a nemzetőröket és a rendőröket irányító személyek között, akik egyenrangúak voltak, és vállalták, hogy közösen hoznak intézkedéseket. *„A rendőrségen lévő*

¹²² Ö. Nagy János (1930-?) korábban, sorkatonaként az ÁVH-nál szolgált, ezt október 26-ai parancsnokká válásakor nyíltan közölte a csoport tagjaival. November 4-e után elhagyta az országot. Bővebben ld. EÖRSI 2001: 455-456.

¹²³ Lassan György (1928-1991) a Corvin köziekhez tartozott, összekötőként került a Práter utcába. A megtorlás során életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, 1970-ben szabadult. Bővebben ld. EÖRSI 2001: 437.

¹²⁴ *„Lassan György neve is felmerül a levéltári forrásokban mint parancsnok, de nyilvánvalóan azért, mert a Corvin köziek őt nevezték ki, és a későbbiekben is őt szerették volna vezető posztra emelni...”* EÖRSI 2001: 184.

¹²⁵ Kovács András (1932-2000) Széna tériekkel csatlakozott Dudáshoz október 29., amikor az megalapította a II. kerületben a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmányt. Követte a Szabad Nép székházba, ahol a kb. 100 fős fegyveres csoportot irányította. Miután Dudással megromlott a viszonyuk, a parancsnokságot is átvette tőle. November 7-ig kitarított csoportjával a Blaha Lujza téren, majd Ausztráliába emigrált. Bővebben ld. EÖRSI 2001: 431-432. A Dudás-Kovács viszonyról bővebben ld. Druca Attila: A Dudás-ügy. Egy forradalmi alternatíva 1956-ban. In: FEJÉRDY Gergely (szerk.): *Tanulmányok fél évezred magyar történelméből*. Piliscsaba (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Intézet – Pázmány Péter Történész Kör) 2002. 271-274.

¹²⁶ A kapitányságon a rendőrök és civilek együttműködését Eörsi részletesen tárgyalja. Ld. EÖRSI 2001: 330-339.

*csoporth létszáma állandóan változott. A rádió felhívása alapján sokan jelentkeztek, majd egy nap után elmentek. Az október 23-a előtt segédrendőri szolgálatot vállaló személyek közül többen jelentkeztek nemzetőrnek. Az átlaglétszám körülbelül 175 fő volt. (...) A nemzetőröket rendőr vagy katonai egyenruhába öltöztették. (...) Az alegységen belül ügynevezett közrendvédelmi csoportot alakítottak. A csoporton belül egy-egy rendőr vezetésével körülbelül 10 járőrt szerveztek.*¹²⁷ Közülük ketten voltak azok, akikre először tüzet nyitottak október 30-án a Köztársaság téri Pártházból, ezt követően kezdődött meg annak ostroma. Fegyvereiket a HM biztosította a Forradalmi Karhatalmi Bizottságtól kapott hivatalos papír ellenében. Részt vettek az államvédelmisek felkutatásában, akik közül mintegy 10 főt letartóztattak, de voltak olyanok is, akik önként vonultak fogdába. Létrehoztak továbbá egy különleges csoportot, amit Fánicsik György¹²⁸ szervezett meg a Kisfaludy utca 28/B alatti házat tartó fegyveresekből. 30 főt választott ki közülük. Feladatuk a köztörvényes bűncselekmények megakadályozása volt.

A Vajdahunyad utcai fegyveres csoport október 30-tól foglalkozott rendfenntartással. A Corvin köziekkel elsősorban az államvédelmisek letartóztatásában működtek együtt.¹²⁹ Nemzetőr igazolványokat november 2/3-án kaptak. *„A járőrök az éjjeli járókelőt – ha nem tudta a jelszót – a parancsnokhoz kísérték. A jelszavakat (éjjél előtt és után) a Práter utcaiak adták ki, valaki mindig átment érte.*”¹³⁰ A Bányász moziban elhelyezkedő nemzetőr alegység 50-60 fős volt. *„A Corvin parancsnokság október 31-én, amikor katonai segítőket kapott, úgy döntött, hogy a mintegy kétszáz méterre lévő Bányász moziban is elhelyez két szakaszt.*”¹³¹

A kerületi pártbizottság épületében, a Rákóczi téren október 28-át követően katonák és civilek közösen szerveztek nemzetőrséget. A csoport egészen november 8-áig ellenállt a szovjet támadásoknak. A Mosonyi utcai rendőr laktanyában a MÁVAG¹³² gyári munkásai és műszaki egyetemisták is gyülekeztek. A rendfenntartásban kezdetben segédrendőrként, majd nemzetőrként vettek részt. A rendőrök és civilek aránya folyamatosan utóbbiak javára változott, olyannyira, hogy az október 29-én megválasztott forradalmi bizottság elnöke is egy

¹²⁷ HORVÁTH 2003: 318.

¹²⁸ Fánicsik György (1933-1960) október 28-án jelentkezett a VIII. kerületi rendőrségen rendfenntartónak, de a Corvin köziekkel is szoros kapcsolatot tartott fenn. November 2-án utóbbiak megerősítették parancsnoki posztján. November 6-án, Pongráz Gergely lemondását követően ő lett a Corvin köziek vezetője, és még aznap nyugatra indult 300 fő élén. December 9-én Tarjánánál, majd 13-án Környénél (Komárom megyében) az ellenük kirendelt egységekkel tűzharcot vívtak. Megsebesült, elfogták. A megtorlás során halálra ítélték és kivégezték. Bővebben ld. EÖRSI 2001: 394-396.

¹²⁹ ÁBTL V-150388

¹³⁰ EÖRSI 2001: 247.

¹³¹ EÖRSI 2001: 273.

¹³² MÁVAG: Magyar Állami Vas-, Acél-, és Gépgyár

munkás lett. A laktanyát november 9/10-én szállták meg a munkás-paraszt kormány fegyveresei.

A VIII. kerületi nemzetőrséget a kiegészítő parancsnokság szervezte meg.¹³³ Október 29-én, pártutasításra még munkásosztag létrehozása volt a feladatuk, ebből lett később a kerületi nemzetőrség. Bár eleinte kizárólag párttagokat vettek fel, a civilek tömeges beáramlását követően a forradalmárok többségbe kerültek.¹³⁴ A mintegy 200 fő parancsnokának egy tartalékos főhadnagyot jelöltek ki.¹³⁵ Őrszolgálatot, járőrszolgálatot láttak el, valamint államvédelmiseket vettek őrizetbe. November 6-áig harcoltak a szovjetekkel, ekkor megadták magukat. Bár a szovjetek bántatlanságot ígértek számukra, mégis deportálták őket a Szovjetunióba.

A IX. kerületben október 25-én 30 fegyveres tűzharcban foglalta el a rendőrkapitányság épületét, fegyverezte le a rendőröket. A kerületben lévő többi őrsöt is támadások érték. A Hámán Kató utcai BM laktanya október 30-áig kitartott, majd itt szervezték meg a kerületi nemzetőrséget október 30/31-én.¹³⁶ A közel 100 fős alegység tagjai 2-300 forint előleget kaptak a fizetésükből a szolgálatért. Számukra kijelölt körzeteikben járőröztek, igazoltattak. Az államvédelmiseket külön osztag kutatta fel és kísérte a Corvin közbe. A közeli üzemekből toborozták a tagságot.

A Tűzoltó utcában¹³⁷ tevékenykedő fegyvereseket Angyal István¹³⁸ szervezte csoporttá október 28-29-én. Működési területükön belül ellátták a rendfenntartás feladatát is. Vezetőik megbízottaik útján és személyesen tárgyaltak a HM-mel, a Deák téri főosztállyal, sőt Nagy

¹³³ A kiegészítő parancsnokság a tanácsházával egy épületben volt a Horváth Mihály téren.

¹³⁴ „A falragaszok nyomán jelentkező polgári ruhás egyénekből megkezdődött a nemzetőrség szervezése. (...) látván a jelentkezők összetételét (...) nemzetőrnek álcázott ávh-tól huligánokig terjedt (...) A korvinisták igazolvánnyal való ellátása [ellátásuk] után el is távoztak az épületből. (az igazolványok csak két napig voltak érvényesek) (...) Az épületben tartózkodó nemzetőrök foglalkoztatása abban állt, hogy állandóan szervezték őket, azaz arra irányult a munka, hogy lehetőleg távol kell tartani őket a kinti megmozdulásoktól. Ez részben sikerült is.” HL MN-KGY-F 6/A. d. 1. ö. e. 68.

¹³⁵ Incze Béla tartalékos főhadnagy (1917-?) október 30-án jelentkezett nemzetőrnek, és november első napjaiban lett belőle parancsnok. November 4-e után feltehetően emigrált. Bővebben ld. EÖRSI 2001: 412.

¹³⁶ A kerületi kiegészítő parancsnokság ezzel szemben nem szembesült komoly kihívásokkal: „A parancsnokság elhelyezésénél fogva az ellenforradalom (sic!) alatt egy nagyobb egység körletében és azzal együttműködve mint önállóan kihelyezett alegység nagyobb erőpróbnának nem volt kitéve. Mindenesetre megállapítható, hogy a személyi állomány zöme az ellenforradalom (sic!) ideológiai támadásával szemben elejétől végig helytállt (...) az ellenforradalom (sic!) tanulságait levonták azok is akik nem inogtak meg, de sokat tanultak azok is, akik megzavarodtak (sic!).” HL MN-KGY-F 6/A. d. 1. ö. e. 79

¹³⁷ Eörsi László a Tűzoltó utcai csoportnak egy teljes kötetet szentelt: EÖRSI László: *A Tűzoltó utcai fegyveres csoport a forradalomban*. Budapest (Századvég – 1956-os Intézet) 1993.

¹³⁸ Angyal István (1928-1958) megjárta Auschwitzot, elkötelezett baloldali volt. 1956. november 7-én a vörös zászlót is kitzette az ellenőrzése alatt tartott területen a magyar mellé. A megtorlás során halálra ítélték és kivégezték. Bővebben ld. http://www.magyarforradalom1956.hu/index.php?pid=105&hos_id=5&cv_ver=long [Utoljára ellenőrizve: 2014. október 9.]

Imrével is. Az október 29/31-én újjászerveződő kerületi rendőrkapitányság vezetője felkereste őket. Angyal ezt követően maga agitált az új karhatalomba való belépés mellett. Így lettek nemzetőrök. Október 31-én, a Berzenczey utcai csoporttal együtt összesen 310 fővel csatlakoztak a nemzetőrséghez.

A Berzenczey utca 13. számú házban rendezkedett be Wágner „Göndör” István¹³⁹ és csoportja. Működési körzetük határán belül járőröztek, és őrséget állítottak az üzletek elé. Október 28-án a főként fiatalok alkotta csoporthoz két katonatiszt érkezett, akik katonai alapismereteket tanítottak a tagok számára. Október 29-30-án nemzetőrséggé alakultak, ekkortól a Kossuth Tüzér Tiszti Iskola segítette a szervezeti keretek kialakítását,¹⁴⁰ az onnan érkező növendékek végezték a kiképzést. Az újjászerveződő rendőrkapitányságon megalakított kerületi nemzetőrséggel egyesültek, és hamarosan már elvették a fegyverét annak, aki nem rendelkezett nemzetőr igazolvánnyal.

A Ferenc körút 25. számú házban működő „Sas”-csoport október 31-én, 30 fővel lépett be a nemzetőrségbe, egyúttal új parancsnokot is választottak, Balogh Lajos¹⁴¹ személyében. A Ferenc körút 43-ba települt 20-30 fős fegyveres csoport október 24-től harcban állt a szovjetekkel. A nemzetőrségbe október 28-án léptek be. A Ráday utca 32. alatt diákszálló működött. Itt szintén települt egy nemzetőr csoport. Létszámukról ellentmondásosak a források: 70-80, de 250 fő is tartozhatott ide.

November 4-én a kerület több pontján felvették a harcot a szovjetekkel a különböző fegyveres csoportok, nemzetőrségek. Néhány napos ellenállás után a túlerővel szemben elestek, vagy beszüntették a harcot.¹⁴²

¹³⁹ Wágner „Göndör” István (1936-1985) tiltott határátlépés kísérlete miatt korábban közel két évet töltött börtönben. A harcok után az Egyesült Államokba emigrált.

¹⁴⁰ Október 23-án még egészen más volt a hozzáállásuk. A tömegmegmozdulások kapcsán kérdezte a parancsnok a hallgatókat, van-e köztük olyan, aki nem hajlandó a civilekre löni? Egyikük *„azt válaszolta, hogy ő kétszer is meggondolja, hogy dolgozókra lőjön, mert megítélésük szerint a tüntető tömegben zömmel munkások vannak.”* A parancsnok erre úgy reagált, hogy nem biztos, hogy tiszt lesz az illetőből. A Népligetnél található laktanyájukat másnap több támadás is érte, amiket civil áldozatok árán tudtak csak visszaverni. HL MN-KGY-F 1. d. 26. ö. e. 486-488. Október 25-én különösen ellenséges volt a forradalmárok és a tiszti iskola kapcsolata: a hallgatókat a Tüzoltó utcába vezényelték, hogy a Kiliánból löszert vételezzenek, de a felkelők tűz alá vették őket. A segítségükre siető egységeket hasonló fogadtatásban részesítették. Mire a katonák a padlásokon át eljutottak a kerületi rendőrkapitányság épületébe, addigra a forradalmárok már elfoglalták azt, és éppen lefegyverezték a rendőröket. Mikor meglátták a katonákat, őket is lefegyverezték. Ezt követően tudtak csak visszatérni a laktanyába. HL MN-KGY-F 1. d. 26. ö. e. 493-496.

¹⁴¹ Balogh Lajos (1934-?): október 26-tól volt a csoport tagja, önállóan jelentkezett nemzetőrnek, már ebben a minőségében választották meg parancsnoknak. November 7-én a fogták el, Ungvárra deportálták, majd internálták, közbiztonsági őrizetbe, végül rendőri felügyelet alá helyezték (1960-ig). 1963-ban emigrált.

¹⁴² A IX. kerületi nemzetőrökről bővebben ld. EÖRSI László: *Ferencváros 1956. A kerület fegyveres csoportjai*. Budapest (1956-os Intézet) 1997.

A X. kerületben¹⁴³ október 27-30. között már szerveztek őrseget tartalékos tisztekből, de azt még a pártbizottság kezdeményezésére.¹⁴⁴ Október 30-án aztán a forradalmárok lefegyverezték a kerületi rendőrkapitányságot, és megkezdték a nemzetőrség szervezését. Az épületében lévő 140 fős, katonákból és frissen szabadult civilekből álló alegység alárendeltségébe több más kisebb csoport is tartozott. Ilyen volt a posta őrzését ellátó, és a Vegyipari Gép- és Radiátorgyárban működő is. Utóbbi a Gyömrői út forgalmát felügyelte. Az államvédelmiek és pártfunkcionáriusok után kutató, a kerületi pártbizottság épületében működő 50 fős alegység ugyanakkor független maradt.

A XI. kerületben a legjelentősebb nemzetőr alegység a Budapesti Műszaki Egyetemen jött létre. Itt Marián István alezredes, a Katonai Tanszék vezetője hozta létre és irányította a szervezetet. Október 30-án több képviselőjük is ott volt a Kiliánban tartott alakuló közgyűlésen, ezt követően kezdték meg a szervezőmunkát. A távollétében a Forradalmi Honvédelmi Bizottmány tagjává is választott Marián november 1-jei kezdeményezésére felállították a Petőfi Sándor Első Egyetemi Nemzetőr Hadosztályt. A honvédség tisztekkel, fegyverekkel, lövegekkel és autókkal is támogatta őket. Feladatuk egy esetleges szovjet támadás esetén a környék védelme volt. Megtiltották, hogy az egységen belül pártalapszervezetet hozzanak létre. November 1-jén a szervezés további folytatására biztatta őket Király Béla, és szóba került laktanyai elhelyezésük is. Az alakulat tartalékos tiszti kiképzésen részt vett végzett hallgatókból (90 fő), műszaki tartalékos tiszti kiképzésen átesett egyetemistákból (100-120 fő), két századból (70-70 fő), négy diákothonban működő alegységekből állt, de tervben volt egy-egy páncéltörő osztály, felderítő- és műszaki század létrehozása is. Védelmi tervüket a hadműveleti osztály dolgozta ki. Marián a katonai parancsnokok mellé, akikben nem minden hallgató bízott, egyetemistákat osztott be.

A kiegészítő parancsnokság október 30-ig védte a pártbizottság épületét, majd a nemzetőrség létrehozásában működött közre: *„A PB-t [pártbizottságot] és [a] Tanács épületét okt. 30-án délutánig tartottuk védelmi biztonság alatt. Okt. 30-án a PB [pártbizottság] első titkára Apró Antalné intézkedésére a PB valamint a Tanács épületét védelmét feloszlattuk és a fegyvereket ami itt rendelkezésünkre állott átadtuk a XI. ker. [kerületi] rendőrkapitányság*

¹⁴³ ÁBTL V-150-381/8; ÁBTL O-16/797/2

¹⁴⁴ *„a PB [pártbizottság] közölte [a kiegészítő parancsnokkal], hogy azért hívták át, hogy a kieg. [kiegészítő parancsnokság] tartalékos tiszti nyilvántartásában lévő kommunista tisztek közül egy felállítandó munkás milícia parancsnoki karába tiszteket javasoljanak. Ezután a kieg. pk. [kiegészítő parancsnok] a kiegészítőre visszatérve a személyügyi tisz[t]el együtt a tart. [tartalékos] tiszti nyilvántartással a pártbizottságon újra megjelent, ahol a kiválogatás megtörtént, illetve a kért segítséget megadták.”* HL MN-KGY-F 6/A. d. 1. ó. e. 82.

vezetőjének, amelyből az általunk behívott tart. [tartalékos] tiszteket, – mint népőrséget – fegyverzett fel.”¹⁴⁵

A XII. kerületben – az I. kerülethez hasonlóan – a hadkiegészítő parancsnokság gyűjtötte össze október 24-25-én a pártbizottság kérésére a megbízható tartalékos tiszteket (közülük is elsősorban a pártfunkcionáriusokat és a tartalékos politikai tiszteket), akik közül a számára megfelelőeket a pártbizottságnak kellett volna mozgósítani. Ehhez képest még október 29-én is csak arról tudták tájékoztatni a hadkiegészítő vezetői a pártbizottságot, hogy *„több megbízható magas pártfunkcionárius, volt ÁVH-s elvtárs részére tartalékos tiszti igazolványt készítettek abból a célból, hogy ezekből az elvtársakból lesznek a szerveződő munkásosztagok parancsnokai.*”¹⁴⁶

Közben a Szabadság-hegyi pártiskolában és a BM iskolában rendezkedett be egy nemzetőr csapat, amit egy honvéd főhadnagy vezetett. Az eredetileg október 29-én alakult fegyveres egység november 4-én 100 főt számlált, de a szovjet csapatok támadásának hírére feloszlott. Szintén október 29-én alakult a kerületi tanács nemzeti bizottsága szárnyai alatt egy 230 fős nemzetőr alegység. Körletük a Böszörményi úti rendőrtiszti iskolában volt.

A XIII. kerületben a kiegészítő parancsnokság október 26-án utasítást kapott a tartalékos politikai tisztek behívására. Mikor a megjelölt időpontban, október 30-án bevonultak, haza is küldték őket.¹⁴⁷ Az államvédelmisek letartóztatását a rendőrkapitányságon elhelyezett ún. ejtőernyős csoport végezte. Ők november 3-án még Gyöngyösről is vittek be személyeket. November 1-jén közös határozatot hoztak a kerület vezetői.¹⁴⁸ Négy körzetet alakítottak ki, amikben 10 fős, nemzetőrökből, katonákból és rendőrökből álló járőrök teljesítettek szolgálatot. A laktanyában és a rendőrkapitányságon készülségi erőket helyeztek el. A járőrök feladatául a lakosság személy- és vagyónbiztonságának védelmét szabták meg, de nekik kellett megakadályozniuk a zavargásokat és népitéleteket, valamint elfogni az államvédelmiseket is. Mindebben számítottak az üzemőrségek közreműködésére.

¹⁴⁵ HL MN-KGY-F 6/A. d. 1. ő. e. 89.

¹⁴⁶ SZELKE-TULIPÁN In: BOKODI-OLÁH 2010: 22. Mire a munkásosztag szervezése érdemi eredményre jutott volna, megalakult a nemzetőrség, így a munkásosztagnak szánt fegyvereket a nemzetőrök kapták meg végül: *„Emlékezetünk szerint 1956. okt. 31-én a már említett munkásosztag részére kapott volna a kieg. pság. [kiegészítő parancsnokság] egy gépkocsira való fegyvert, azonban ennek a hollétét pontosan nem tudtuk megállapítani, csak hallomásból tudtuk azt, hogy kb. [a] déli órákban a fegyvert az I. ker.-i [kerületi] rendőrkapitányság épületébe szállították, de ez már nem az említett osztag, hanem az ellenforradalmárok (sic!) részére volt a szervezők által biztosítva.*” HL MN-KGY-F 6/A. d. 1. ő. e. 100.

¹⁴⁷ HL MN-KGY-F 6/A. d. 1. ő. e. 110-112.

¹⁴⁸ A forradalmi bizottság elnöke, a rendőrkapitányság és a nemzeti bizottság nemzetőralegységének vezetője, valamint a laktanya forradalmi katonai tanácsának elnöke.

A XIV. kerületben október 28-án kézbesítették ki 250 tartalékos tisztr részére a behívókat. Közülük 70-en meg is jelentek. „*A beérkezett tartalékos tisztekből szervezték a XIV. ker. [kerületi] Rendőrkapitányság, s alárendeltségébe tartozó rendőrőrs rendőri állományát. Azonban a huligán tömegek (sic!) nyomására néhány órával később visszajöttek a [kiegészítő] parancsnokságra azzal, hogy ők nem maradnak és kérték hazabocsátásukat. 29-én d.u. [délután] a beöltözött tartalékos tisztek elmentek azzal, hogy másnap ismét visszajönnek, de csak egy-két fő jelent meg.*”¹⁴⁹ Az október 29-től szervezett kerületi nemzetőrségbe tartalékos tisztek is kerültek, de súlytalanok maradtak az egyetemistákhoz képest. „*A kieg. tisztekkel már régen nem törődött senki, sem a parancsnok, sem a helyettes, de még a magasabb parancsnokság sem. Teljesen magukra hagyták őket. Így az épület leghátsó részébe vonultak, mivel a bent tartózkodó egyetemi zászlóalj uralta teljesen a helyzetet (...) A nemzetőrség zöme október 29-től 31-ig a kieg. pság.-on [kiegészítő parancsnokságon] volt, majd a rendőrkapitányságra helyezte székhelyét. Az egyetemi zj. [zászlóalj] pedig a XIV. ker. Amerikai u. 96. sz. alatt lévő pártfőiskolára vonult.*”¹⁵⁰ Október 26-án a Thököly és Dózsa György út kereszteződésének ellenőrzésére alakult egy fegyveres csoport, ami járőrtevékenységet végzett. Október 27-én nemzetőrök lettek, egyúttal felfegyverezték őket. Központjuk a Thököly út 44. szám alatt volt. Körzetükben november 7-éig harcoltak a szovjetek ellen.

A XV. kerületben a rendőrkapitányságot október 26-án foglalták el a forradalmárok. A kiegészítő parancsnokság október 29-ig járőr tevékenységet végzett. Október 30-31-én fegyvereket osztott ki, „*hogy a kerületben lévő kommunistákat és a gyárak őrségeit felfegyverezzék.*”¹⁵¹ A Textilfestő Gyár, a Széchenyi lakótelep, a honvédlaktanya és egy gimnázium voltak a különböző nemzetőralegységek központjai.

A XVI. kerületben a helyi pártbizottság javaslatára még október 29-én létrehoztak egy számukra megbízható nemzetőr alegységet a különböző csoportok mellett. Ebben a frissen behívott tartalékos tiszteket vonták össze az Ikarus Gyár nemzetőreinek egy részével.¹⁵² Később még egy csoport, majd katonai középiskolások is csatlakoztak hozzájuk. A kerületi

¹⁴⁹ HL MN-KGY-F 6/A. d. 1. ő. e. 120.

¹⁵⁰ HL MN-KGY-F 6/A. d. 1. ő. e. 124.

¹⁵¹ HL MN-KGY-F 6/A. d. 1. ő. e. 134. Utólagos félremagyarázásról lehet szó, fegyvereket ekkor már nem a kommunistáknak osztottak.

¹⁵² HL MN-KGY-F 6/A. d. 1. ő. e. 146.

rendőrkapitányságon október 31-én szerveztek nemzetőrséget, ami rendészeti és felderítő feladatokat végzett. A rendőröket ugyanezen a napon lefegyverezték.

A XVII. kerületben a nemzeti bizottság indítványozta a nemzetőrség megszervezését október 29-én. Vezetője egy honvéd őrmester lett. Itt is még aznap lefegyverezték a rendőrséget, és a nemzetőrök átvették a kapitányság, valamint az őrsök épületeit. A kerületi nemzetőrség hat különböző helyen rendelkezett alegységekkel. Élelmiszert az Egyesült Vegyiművek üzemi konyhájáról szállítottak ki részükre. Feladataik: középületek őrzése, járőrszolgálat, szovjet csapatmozgások felderítése, szovjetek megtámadása, lefegyverzése voltak. A kerületi kiegészítő parancsnokság október 25-én a pártbizottság utasítására kiválogatta a céljaiknak megfelelő kommunista tartalékos tiszteket, akiket a rendőrséggel terveztek behívni, de a kapitányságon tartózkodókat szétzavarták a felkelők. *„A munkánkkal kapcsolatosan általában távmondati intézkedéseket kaptunk így pld. hogy mit csináljunk azon katonákkal, akik nem tudnak visszamenni az alakulatukhoz. Azt az utasítást kaptam, hogy küldjük a nemzetőrségbe. Majd egy-két nap múlva azt, hogy adjunk [nekik] 10 nap szabadságot. Később pedig azt, hogy küldjük a Kiss János laktanyába. Időközben ahogy a rendőrség a helyét elhagyta, az épületet megszállták azok az úgynevezett nemzetőrök”*¹⁵³

A XVIII. kerületben október 31-én szervezték meg a nemzetőrséget. Fegyvereiket a rendőrkapitányságról, illetve egy laktanyából kapták.¹⁵⁴ Központjuk a Béke téren volt, így ellenőrizni tudták az Üllői út forgalmát. Emellett a 130 fős csoport mellett működött egy kisebb, 40 fős alegység is a kerületben, egy építésvezető parancsnoksága alatt.

A XIX. kerületben, Kispesten a nemzeti bizottság egyik tagja ragadta magához a rendőrkapitányság és a nemzetőrség irányítását. Alegységeket szerveztek, párttagokat, államvédelmiseket tartóztattak le, feldúlták a pártbizottság, lefoglalták a rendőrkapitányság épületét.¹⁵⁵ A tanács épületében, a DISZ¹⁵⁶ székházában, és a Wekerle telepen is alakult

¹⁵³ HL MN-KGY-F 6/A. d. 1. ő. e. 160.

¹⁵⁴ Csürke Károly egykori nemzetőr így emlékezett vissza parancsnoka szavaira: *„Egyet jól jegyeztek meg: fegyvert ne használjatok, hacsak valaki meg nem támad benneteket. Ne legyetek gyilkosok! A felelősségre vonás a bíróság dolga!”* http://www.bp18.hu/cikk.663.kozosen_emlekeztunk_-_keruleti_1956-os_unnepsegek.html [Utoljára ellenőrizve: 2014. október 9.]

¹⁵⁵ A kiegészítő parancsnokság október 26-30. között megpróbálta teljesíteni a párttag (és lehetőleg politikai) tartalékos tisztek behívását, azonban a legtöbbjüket nem találták otthon, vagy arra hivatkoztak, hogy a gyárőrségben vesznek részt. Mikor a fővárosi elöljárót kérdezték, mit kezdenek a felszerelésükre kiutalt fegyverekkel, tőle azt a választ kapták, hogy *„amennyiben a kerületi rendőrség állománya még a helyén van, úgy a kapott fegyverzetet és felszerelést adjuk a kapitányság vezetőjének.”* HL MN-KGY-F 6/A. d. 1. ő. e. 182.

¹⁵⁶ DISZ: Dolgozó Ifjúság Szövetsége

alegység. Ezek többsége részt vett az államvédelmisek felkutatásában és letartóztatásában, valamint a kerület védelmében. Élelmezésükről a kerületi nemzeti bizottság gondoskodott. Koroly T. György hadnagy október 28-án kezdte el szervezni az előző napon megalakított nemzeti bizottság felkérésére a nemzetőrséget, sőt még Kispest katonai parancsnokává is kinevezték,¹⁵⁷ de ő volt az is, aki november 6-án feloszlatta a szervezetet.¹⁵⁸ Az egyik kispesti fegyveres csoport vezetőjével történtek jól jellemzik az események alakulásának menetét a kezdeti harcoktól az összefogásig, a személyes érdemektől a köz javára való cselekvésig: „[Október] 25-én reggelre annyira kitisztult a helyzet, hogy a rendőrök nyolcvan százaléka velünk tartott, mivel a parancsnokuk úgy eltűnt, hogy semmiről sem akartak tudni. Mi oda megyünk, ahová ti tartotok, mondták. Így lett a wekerlei parancsnokság az egyik főhadiszállásunk. (...) [Fegyveres harcot vívtak a reguláris alakulatokkal szemben, bár sokszor azt sem tudták, ki lő rájuk.] Nem voltam kinevezett parancsnok, hanem elfogadtak. Ha Kukac megy, akkor mi is megyünk, ha Kukac csinálja, mi is csináljuk. Csak 28-án, amikor a Nemzetőrség is alakult, volt választás. (...) Nagyon fontosnak tartottam, hogy vigyáztunk a fiatalokra, akik végtelenül vakmerőek voltak. Fegyver volt a kezükben, és sokszor teljesen meggondolatlanul rohantak volna a halálba. Katonaviselt emberként tudtam, hogyan kell védekezni. (...) Senki nem engedhette meg, hogy rablók és orvlövők járják az utcákat. A rendfenntartás is feladatunk volt. A lakosság élelmezéséről is gondoskodni kellett. A Kabek tánchelyiségében osztották az ételt. Előfordult, hogy nem akarták kiszolgálni azt az asszonyt, akinek a férje ávós volt. Én szigorúan kijelentettem, hogy a gyerekek nem tehetnek arról, hogy az édesapjuk mivel foglalkozik. Azonnal szolgálják ki az asszonyt. (...) Előfordult, hogy félreértéseket kellett tisztáznunk. Az Ady Endre és az Üllői út között az egyik hajnalon valaki véletlenül elsütötte a puskáját az udvarban, amiből vaklárma és pánik keletkezett. (...) Tapasztaltuk, hogy olyan személyek is csatlakoztak hozzánk, akik a kommunista pártnak a tagjai voltak. A kispestiek jól ismerték egymást, akárcsak az angyalföldiek, és egy barát sem támadta a másikat. Még akkor sem, ha tudván tudta, hogy a kommunista pártnak a tagja. De azért elkülönültünk párttagok és nem párttagok még akkor is, hogy [ha] mint egy család úgy összetartottunk.”¹⁵⁹

¹⁵⁷ A XIX. kerületi Nemzetőrség Parancsnoksága 2. számú napiparancsában szigorúan megkövetelték a fegyelmet a rendfenntartóktól: „utasítom az összes harci és karhatalmi alakulatok és szervek parancsnokait, hogy alárendelt[j]ei[k]től a meggyőződéses forradalmi fegyelem külső megnyilvánulása érdekében szigorúan követeljék meg a fegyelmezett magatartást” BKB [Budapesti Katonai Bíróság] 200/1958. Koroly T. György és társai

¹⁵⁸ Koroly T. György visszaemlékezése alapján CSUKÁS Irén: *Kispest '56.* h. n. (k. n.) 2001. [továbbiakban: CSUKÁS 2001] 14-18. Koroly T. Györgyöt a megtorlás során jogerősen 15 év börtönbüntetésre ítélték.

¹⁵⁹ Apró József visszaemlékezése. CSUKÁS 2001: 21-25. [Kiemelés tőlem.]

A XX. kerületben, Soroksáron, október október 28-án 25-30 fegyveres foglalta el a rendőrkapitányság épületét. Lefegyverezték a rendőröket, és megalakították a nemzetőrséget. Másnap főparancsnokot választottak, ellenőrzőbizottságot hoztak létre, és felállítottak egy politikai osztályt, aminek a feladata az államvédelmisek elfogása és bíróság elé állítása volt. A rádióban elhangzott felhívásokra jelentkezőkből 75-80 fős kerületi nemzetőrséget állítottak fel a tanács épületében.¹⁶⁰ Utóbbiból a harcokban elesettek temetésére díszszakaszt hoztak létre. A nemzetőrök felfegyverzését a kiegészítő parancsnokság végezte.¹⁶¹

A XXI. kerület, Csepel nemzetőrsége október 30-án, a kerületi rendőrkapitányságon alakult meg. A fegyveres csoportokat ebbe integrálták oly módon, hogy négy, más-más helyre települt századot alakítottak ki. Ezek ugyan elfogadták a csepeli központ fennhatóságát, de valójában önállóan működtek. *„Több olyan csoport volt a kerületben, amelyeket egyik századba sem tudtak beosztani, mivel a nemzetőr-parancsnokság utasításait nem voltak hajlandók elfogadni. Ezen csoportok létszáma általában 10-15 fő volt. A fegyelmet a századokba beosztott honvédtisztek sem tudták megszilárdítani.”*¹⁶²

A XXII. kerületben az október 28-án alakult forradalmi bizottság hozott létre nemzetőr alegységeket Budafokon, Nagytétényben és a Baross Gábor telepen. Ezek (összesen 2-300 fő) a budafoki parancsnok irányítása alatt november 4-8. között felvették a harcot a szovjet csapatokkal a balatoni úton.¹⁶³ A hadkiegészítőn különösebb esemény nem történt egészen a

¹⁶⁰ Kertész Ferenc is egyike volt a jelentkezőknek: *„Kádár János felhívására a Soroksári Rendőrőrsön jelentkeztem nemzetőrnek. Ott láttak el fegyverrel, Budapest Rendőrfőkapitányának aláírásával ellátott nemzetőr igazolvánnyal, és nemzetőr karszalaggal. Alig múltam 18 éves, de feladatom volt a rend és a nyugalom biztosítása, a járőrözés, és az élelmiszer szerzésének megszervezése. (...) 1956. október 30-át követően, miután a szovjet csapatok elhagyták Budapestet és a főváros határán beásták magukat, egy mellém beosztott társammal feladatul kaptuk a szovjet egységek elhelyezkedésének felderítését. A feladat nem volt olyan könnyű, mint először gondoltuk. Nyomjelzős rakétára és pisztolyra volt szükségünk, amiből őrsparancsnokunk kérésre szerzett kettőt, és szürkület táján azzal a figyelmeztetéssel indított útnak minket, hogy vigyázzunk magunkra, és ha a feladatot nem tudjuk megoldani, ne kockáztassunk semmit! Bár nem volt közel a beásott szovjet egységekhez, a háború óta használaton kívüli magasfeszültségű villanyoszlopot alkalmasnak találtam a feladat végrehajtására. Géppisztolyainkat a beton talapzaton hagytuk. Nehezen, de sikerült felmászunk a megfelelő magasságra, ahonnan kilőttük nyomjelzős rakétáinkat. A válasz nem maradt el, de megúsztuk! 100-130 darab páncélozott- és csapatszállító járművet számoltunk meg, majd a kertek alatt visszatérve jelentettük felderítésünk eredményét őrsparancsnokunknak. Mivel telefon vagy volt, vagy nem, és ha volt is néha, azt le is hallgathatták, ezért az az ötletem támadt, hogy felderítésünk eredményét a HÉV önálló vonalán továbbítsuk. Ismertem jó néhány állomásfőnököt és térköz őrt, így a HÉV külön vonalán Ráckeve-től a Vágóhidig jelenteni tudtunk minden eseményt.”* Kertész Ferenc visszaemlékezése. Kézirat az 1956 NHT tulajdonában.

¹⁶¹ A későbbi jelentésíró nem győzte hangsúlyozni, hogy az akkori parancsnok szándékosan nem teljesítette a felettes szerv utasítását, és tartalékos tisztek, partizánok és párttagok beszerzése helyett valóban a nemzetőröket fegyverezte fel. HL MN-KGY-F 6/A. d. 1. ö. e. 194.

¹⁶² HORVÁTH 2003: 335.

¹⁶³ ÁBTL O-16/797/1. 143-145.

szovjet csapatok november 8-ai megérkezéséig: „*A szovjet elvtársak udvariasan, de határozottan szólítottak fel fegyvereink átadására.*”¹⁶⁴

Horváth Miklós többször hivatkozott könyvében részletesen közli a rendelkezésre álló dokumentumok alapján összegyűjtött budapesti létszámadatokat [az alábbiakban kerekítve szerepelnek]: 4300 felkelő szabadságharcos,¹⁶⁵ 3700 egyetemista,¹⁶⁶ 2000 munkás,¹⁶⁷ 1600 rendőr,¹⁶⁸ 200 katona,¹⁶⁹ 5100 kerületi lakos,¹⁷⁰ 1400 egyéb¹⁷¹ kategóriába sorolható személynek adtak ki nemzetőr igazolványt Budapesten. Ez összesen 18.200 főt jelent. A csoportosan kérvényezett igazolványok közül feltehetően nem mindegyik talált gazdára (Horváth Miklós szerint a Műszaki Egyetemen például csak az igényelt papírok töredéke), ugyanakkor más forrás alapján bizonyíthatóan létező nemzetőrségek viszont nem szerepelnek ebben a nyilvántartásban. Ezek alapján Horváth Miklós kb. 18.500 főre becsüli a fővárosi nemzetőrök összlétszámát. Számításai szerint 65%-uk sorolható a Forradalmi Karhatalmi Bizottság alárendeltségébe.¹⁷²

Budapest Katonai Parancsnoksága

A fővárosba a forradalom kitörését követően három jelentős katonai alakulatot hívtak be: az 5. és 7. gépesített, valamint a 27. lövész hadosztályt. Október 31-én felosztották köztük a város területét: az 5. gépesített hadosztály Csémi Károly alezredes parancsnoksága alatt a Mátyás-körzetet (Pest a Rákóczi és a Kerepesi úttól északra), a 7. gépesített hadosztály Mecséri János ezredes vezetésével a Bem-körzetet (Buda), a 27. lövészhadosztály Bakonyi Sándor alezredes irányítása alatt a Kossuth-körzetet (Pest a Rákóczi és a Kerepesi úttól délre) tartotta ellenőrzése alatt. Feladatuk a rend fenntartása, a szovjetek objektumainak védelme volt.

Ugyancsak október 31-én Király Bélát, aki visszakapta vezérőrnagyi rangját, a kormány kinevezte Budapest Katonai Karhatalmi Erők parancsnokává. E minőségében a fővárosi honvéd, rendőr és nemzetőr alakulatok egységes irányítását kapta feladatul. A

¹⁶⁴ HL MN-KGY-F 6/A. d. 1. ő. e. 244.

¹⁶⁵ Corvin köziek, Tűzoltó utcaiak, Baross és Széna tériek stb.

¹⁶⁶ Műszaki Egyetem, ELTE, Orvostudományi Egyetem, Testnevelési Főiskola stb. hallgatói.

¹⁶⁷ Csepeli Vas és Fémművek, IKARUSZ Gyár, Óbudai Hajógyár, Ganz Vagon stb. dolgozói.

¹⁶⁸ Országos Rendőrkapitányság, BM Központi Raktár, VIII. kerület stb. rendőrei.

¹⁶⁹ Tűzértisztai Iskola, VII. kerületi kiegészítő parancsnokság állománya.

¹⁷⁰ Az I., III., IV., XIV., XVI., XVIII., XXII. kerületekből nincs ide vonatkozó adat, a többiben 100 és 500 között mozgott a létszám.

¹⁷¹ Külügyminisztérium, Minisztertanács titkársága, Magyar Nemzet szerkesztősége nemzetőrei.

¹⁷² HORVÁTH 2003: 310-316.

vezérkarnál tájékoztatást kért a katonai alakulatok helyzetéről, és beszámolt a Budapesti Karhatalmi Bizottság megalakulásáról. Utasítást adott, hogy utóbbin belül hozzák létre a Budapesti Katonai Karhatalmi Parancsnokság törzsét. Ez másnap, november 1-jén alakult meg Király Béla parancsnoksága alatt. Összekötő tisztje, Zólogy László ezredes¹⁷³ rendszeresen tájékoztatta. Király rajta keresztül adta ki utasításait a csapatoknak. A gyakorlatban az ezredes által vezetett törzs folyamatos kapcsolatot tartott a három körzetparancsnokkal és a Deák téri központtal.

*„Király Béla személye a vele munkakapcsolatba került katonákból és felkelőkből egyaránt nagy szimpátiát váltott ki, de többen – elsősorban a hadsereg vezetői közül – helytelennek tartották, hogy Budapest katonai parancsnokaként ő lett valamennyi fegyveres erő, így a nemzetőrség parancsnoka is. Tartottak attól, hogy tevékenysége szétforgácsolódik, és a fő figyelmet a hadsereg helyett az önálló nemzetőrség megteremtésével összefüggő feladatokra összpontosítja.”*¹⁷⁴ Ebben a véleményben elsősorban a szakmai féltékenység játszhatott szerepet, hiszen Király Béla kegyvesztett lett 1951-es letartóztatásakor, és szabadulása után néhány hónappal ismét a legfelsőbb katonai körökben kapott helyet. A fegyveres erők működésének egy kézben való összpontosítása szükségszerű volt, a kormány döntését legfeljebb azok illethették kritikával, akik maguk is pályáztak volna a posztra. A Budapesti Karhatalmi Parancsnokság két törzsre oszlott: a katonaira, illetve a rendőrire. Utóbbi irányította a nemzetőrség munkáját is.

Az október 31-ei átszervezés a napi munkára is kiterjedt. Míg egy nappal korábban még a felkelők, ekkortól már a szovjet csapatok mozgását kellett megfigyelniük a felderítőknek. Király elsődlegesen a lövöldözések beszüntetését és a rendteremtést szabta feladatul a katonáknak, hiszen ezt várta tőle a kormány. A körzetparancsnokokat utasította, hogy *„minden rendelkezésre álló eszközzel együttműködve a nemzetőr alakulatokkal és a területi forradalmi bizottságokkal, lehetőleg saját hatáskörükben tartsák fenn a rendet körzeteikben.”*¹⁷⁵ Szervezett ellenállás esetén tervet kellett készítsenek annak felszámolására, azonban ilyenre nem került sor. A műszaki alakulatoknak nem kellett karhatalmi tevékenységet ellátniuk, ők az utak és a villamossínek helyreállítását végezték.

¹⁷³ Zólogy a küldöttségek egy részét is fogadta helyette. Király rá bízta a védelmi terv elkészítését, ami a honvédségi mellett a nemzetőr csapatok elhelyezkedését és feladatát is magában foglalta. Zólogyt október 23-án a Magyar Rádióhoz vezényelték egy alegységgel, de ő nem támadt a tüntetőkre. Erről bővebben ld.: <http://mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/oha/zolom.htm> [Utoljára ellenőrizve: 2014. október 9.] A megtorlás során jogerősen 10 év börtönbüntetésre ítélték.

¹⁷⁴ HORVÁTH 2003: 351. Király Béla a nemzetőrség élelmezését és harcokosiakkal való ellátását szabta feladatul a honvéd főtiszteteknek.

¹⁷⁵ HORVÁTH 2003: 352.

Király a HM vezetőit úgy tájékoztatta, hogy a Budapesti Karhatalmi Parancsnokság a honvédelmi miniszter közvetlen alárendeltségében, a vezérkarral együttműködve látja el feladatait. Utóbbi tagjait megnyugtatta, hogy a vidéki alakulatok felett továbbra is ők parancsnokolnak.

Király Béla Nagy Imre utasítását követve és nagyfokú politikai érzékenységről tanúbizonyságot téve kiemelten foglalkozott a szovjet nagykövetség, illetve a szovjet katonák biztonságával. *„Király Béla 2-án vagy 3-án a szovjet nagykövetségről Zólomy ezredest személyesen felhívta és beszámolt arról, hogy a nagykövet előző nap végigjárta a szovjet hadsereg Budapesten lévő objektumait, és azok őrzésével nem volt megelegedve. Ma viszont újra ellenőrzést tartott, és mindent a legnagyobb rendben talált. Ezért Királyon keresztül az egész törzsnek és az őrzést végrehajtó csapatoknak köszönetét fejezte ki.”*¹⁷⁶

¹⁷⁶ HORVÁTH 2003: 354-355.

Spontán szerveződés – nemzetőrségek megalakulása és működése vidéken

Csakúgy, mint a forradalom és szabadságharc, a nemzetőrség is teljesen más utat járt be vidéken, még a nagyvárosokban is, mint a fővárosban. Budapesten a fegyveres szabadságharcosok integrálása, valamint a szervezeti rendszer megteremtése jelentette a legnehezebb feladatot, ami mellett a különböző önszerveződő őrségek nem képviseltek jelentős erőt. Vidéken ezzel szemben a forradalmi szervek megalakulását szinte mindenhol szorosán követte a nemzetőrség felállítása, az önszerveződő alegységek rendszere azonnal és magától működött, és a fegyveres szabadságharcosok képviselték a kisebb erőt. Úgy is fogalmazhatunk, hogy míg a fővárosban a szabadságharcosokból lettek a nemzetőrök, addig vidéken a nemzetőrökből lettek a szabadságharcosok. *„A vidéki forradalom legfontosabb mozzanata nem a harc, hanem a sokrétű önszerveződés, jellegzetes alakja nem a tüntető és a fegyveres harcos, hanem a forradalmi készenlét, az általános politikai sztrájk szükséghelyzetében a rend és a közbiztonság fölött őrködő, ennek érdekében tárgyaló, szervező és egyeztető rendpárti forradalmár.”*¹⁷⁷ Maga az intézmény is könnyebben leírható vidéken: *„Nemzetőrség – az elnevezésétől függetlenül – az a fegyveres vagy fegyvernélküli testület, amelyet az adott közigazgatási egység lakossága, vagy a lakosság által megválasztott forradalmi szervezet – elsősorban közrendvédelmi feladatok ellátása érdekében – hozott létre.”*¹⁷⁸

Horváth Miklós a vidéki nemzetőrök vonatkozásában számos statisztikai adatot közöl többször hivatkozott művében az 1959-es BM monográfiák alapján.¹⁷⁹ Nemzetőrséget (különböző neveken) a települések 51%-ában (1678 helyen) hoztak létre. Döntő többségük (1358) október 25. és november 1. között alakult. A legtöbbet a forradalmi szervezetek állították fel, vagy ha már léteztek, vonták ellenőrzésük alá. Az ismert parancsnokok (1037 fő) a legtöbben civilek (936 fő) voltak, köztük 66 forradalmi testületi vezetővel és 43 MDP-taggal, de rendőr (62 fő), katona (33 fő), határőr (3 fő), és tüzoltó (3 fő) is irányított nemzetőr alegységet. Talán a legérdekesebb adat, hogy 287-en (közel 30%-uk) az 1945. előtti erőszakszervezetekben szolgáltak. A vidéki nemzetőrök 40%-a paraszt, 36%-a munkás, 13%-a értelmiségi, 11%-a alkalmazott volt. Csak az alegységek 8,3%-a esetében kimutatható a honvédséggel, rendőrséggel, határőrséggel való együttműködés. Utóbbi 15 helyen a határ

¹⁷⁷ RAINER M. János: Az eszmék útja, előzmények és események. In: KIRÁLY Béla – Lee W. CONGDON (szerk.): *A magyar forradalom eszméi. Eltérésük és győzelmük (1956-1999)*. Budapest (ARP Atlanti Kutató és Kiadó Társulat-Alapítvány) 2001. 37.

¹⁷⁸ HORVÁTH 2003: 339.

¹⁷⁹ HORVÁTH 2003: 338-347.

őrzésében való részvételt jelentette. A nemzetőrségek 54%-a fegyverrel teljesített szolgálatot, de többségük kizárólag a szolgálat ideje alatt viselte azt. Mintegy 80 településen csak éjszakai őrseget állítottak fel, több mint 100 helyen pedig házszám szerint jelölte ki a parancsnok a szolgálatot.

A falusi nemzetőrök feladata a legtöbb esetben a vagyon- és személyi biztonság szavatolása, a termelőszövetkezetek vagyonának őrzése, az önkényeskedések megakadályozása volt. *„Ellenőrizték a település gépjárműforgalmát, az anyagszállítást, az ismeretlen személyeket igazoltatták, a nemzetőrséghez nem tartozó fegyvereseket lefegyverezték, a parancsnokságra bekisérték, és ahol elrendelték, ott érvényt szereztek a kijárási tilalomnak is. November első napjaiban a parancsnokok és beosztottak figyelmét a fentiekben túl elsősorban az ideiglenes elhelyezési körletek berendezése, a nemzetőrségek megalakítása, felszerelése, a katonai viszonyoknak megfelelő szolgálati és kiképzési rend megteremtése, a kapott fegyverzet karbantartása, szabályos használatuk elsajátítása kötötte le.”*¹⁸⁰ A nagyobb településeken riadó- és védelmi tervek készültek, és az abban foglalt műszaki munkálatok indultak. Megyei és járási szinten, több helyen karhatalmi bizottságot állítottak fel a rendőrség, a honvédség és a nemzetőrség munkájának összehangolására. A vidéki nemzetőrségek döntő többsége a november 4-ei szovjet támadás hírére, vagy nem sokkal később magától feloszlott, de volt, ahol éppen ekkor jött létre az alegység.

Október 23-24-én, miután az előre bejelentett tüntetések, és általában a nemzetközi helyzet miatt amúgy is ugrásra készen állt a hatalom, hamar megtörténtek a válaszlépések.¹⁸¹ Összetartást és harckészültséget rendeltek el a fegyveres erőknél, valamint megerősítették a pártházak és más intézmények védelmét. A megbízható párttagokat fegyveres szolgálatra hívták be, de általánosan kijelenthető, hogy csak kevesen jelentek meg a kijelölt helyeken. Több nagyvárosban is rendkívüli testületeket állítottak fel.

Október 23-án Budapestre irányítottak több katonai egységet, ezzel azonban meggyengítették a helyőrségeket. A fővárosban szerzett személyes tapasztalatok is befolyásolhatták azokat a tiszteket, akik később nem voltak hajlandók beavatkozni az utcára vonuló emberekkel szemben. *„A katonai parancsnokok legfőbb célja általában egységeik és objektumaik megőrzése volt, ezért igyekeztek harcosaikat a laktanyákba, valamint a fegyver-*

¹⁸⁰ HORVÁTH 2003: 346.

¹⁸¹ Szokolczai Attila hiánypótló műve első kötetének bevezetőjében összegezte a vidéki események alakulását, köztük az önszerveződő civil forradalmi szervek megalakulásának és működésének körülményeit, valamint a fegyveres testületek és a hatalom válaszát az eseményekre. SZAKOLCZAI Attila – Á. VARGA László (szerk.): *A vidék forradalma 1956. I. kötet*. Budapest (1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára) 2003. [továbbiakban: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003]

és lőszerraktárak védelmére összevonni, nem szívesen szórták szét erőiket a pártházak és egyéb közintézmények védelmére. A katonák, de a rendőrök is ellenségesen viszonyultak az államvédelmisekhez, közös fellépésük a helyi megmozdulásokkal szemben eleve bizonytalan volt. A fegyveres erők általában csak saját objektumaik védelmében alkalmaztak erőszakot.”¹⁸² A szegedi katonai közigazgatás éppen az október 26-ai sortűz után járult hozzá a nemzetőrség létrehozásához. Kecskeméten a Gyurkó Lajos vezérőrnagy vezette katonai alakulatok október 28-ra leverték a felkelést,¹⁸³ de két nappal később már itt is a forradalmi szerv vette át a hatalmat.¹⁸⁴

„A konszolidációt segítették a hatalmi testületeknél megválasztott forradalmi szervek: a tanácsok hivatali munkástanácsai, valamint a rendőrség és a katonaság forradalmi tanácsai.”¹⁸⁵ A forradalmi testületek befolyásuk alá vonták a fegyveres testületeket, új parancsnokokat neveztek ki és szinte kivétel nélkül minden településen létrehozták a nemzetőrséget. Utóbbi a nemzeti bizottságokat megalakító gyűléseken minden esetben elhangzó rendteremtés igényére adott válaszul.

A nemzetőrségek közös jellemzői közül talán a legfontosabb, hogy az minden esetben forradalmárok által irányított testület volt, tevékenységüket sehol nem tudta irányítása alá vonni a régi hatalom. Fegyvereiket a fegyveres erőktől kapták, vagy vették el, illetve a pártfunkcionáriusoktól gyűjtötték be. A vidéki nemzetőrségek több helyen is együttműködtek a rendőrséggel, illetve a honvédséggel.¹⁸⁶ Őrizték a letartóztatott államvédelmiseket és pártfunkcionáriusokat. A közhiedelemmel, illetve a megtorlás során beállított képpel ellentétben tették nagy többségben ezt az őrizetbe vettek érdekében, ezzel óvva őket a népharagtól, és törvényesen, hiszen a legfőbb ügyész adta ki rá az utasítást. Ezen felül ügyeltek a közrendre is: „Annak ellenére, hogy számos településen napokig nem létezett rendőrség, súlyosabb köztörvényes bűncselekményekre nemigen került sor, ahol mégis, ott a helyi forradalmi szerv fennhatósága alatt a nemzetőrök jártak el a törvények megszegőivel szemben.”¹⁸⁷ A nemzetőrség legfontosabb feladatának tehát eleget tett: karhatalmi szervként tökéletesen megállta a helyét. Az 1956-os forradalom egyik legfontosabb jellemzőjét, a

¹⁸² SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 13.

¹⁸³ „Gyurkó vezérőrnagy a forradalom kitörésének szinte első pillanatától az érvényben lévő parancsok szabta kereteket nemegyszer átlépve, hatalmával visszaélve a legdurvább eszközöket kiválasztva és bevetve, könyörtelen »háborút folytatott« a védtelen lakosság tömegeivel szemben.” HORVÁTH 2003: 152.

¹⁸⁴ Gyurkó és politikai helyettese október 31-én „beosztásukat elhagyták és (...) ismeretlen helyre távoztak.” HL MN-KGY-F 2. d. 42. ö. e. 526. Átszöktek a szovjet csapatokhoz.

¹⁸⁵ SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 17.

¹⁸⁶ Összesen 122 esetben. Ezen felül 17 esetben a határőrséggel működtek együtt. [A megyei monográfiák adatai alapján.]

¹⁸⁷ SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 18.

konzolidációt köszönhetjük a nemzetőröknek. Történtek ugyan atrocitások, népitételek, de korántsem olyan számban, mint számítani lehetett volna rá, vagy mint amit a megtorlás során a hatalom érdemben felt tudott volna használni a kommunikáció során. Mindez a nemzetőröknek volt köszönhető.

November első napjaiban a várható szovjet támadásra való felkészülés jegyében sok helyen készítettek védelmi terveket, és volt, ahol el is kezdték azok végrehajtását. Az óriási túlerő azonban szinte kivétel nélkül a hiába való harc feladására kényszerítette a nemzetőröket. Az idegen megszállók elleni harc azonban nem volt, nem is lehetett feladatuk, azt hiba lenne utólag számon kérni rajtuk. Erre a katonaság lett volna hivatott, de a bevonuló szovjetek a nemzetőrök mellett őket is ugyanúgy megadásra kényszerítették, lefegyverezték. A régi-új hatalom aztán november végéig felállította – részben a forradalom alatt az üzemekből elbocsátott munkásokra építve – saját karhatalmát, bár néhány településen még feléledt egy rövid időre a nemzetőrség. Az ún. pufajkások december közepén még a szovjet erők segítségével verték szét a Nagy-budapesti Központi Munkástanács által szervezett országos 48 órás sztrájk idején a tüntetéseket, de hamarosan önállóan is bevethetővé váltak, megkezdték a tömeges letartóztatásokat.

Bár a végül megalakult nemzetőr szervezet a különböző településeken számos hasonlóságot mutat, és központi szervezés hiányában is ugyanarra az eredményre jutottak az ország legtávolabbi pontjain is, az egyes megyékben egymástól teljesen eltérő módon alakult a nemzetőrség sorsa. Nem mindenhol tudott ugyanolyan szerepet játszani. Ezt elsősorban az befolyásolta, hogy az adott megyében hogyan reagáltak a forradalomra a fegyveres erők. A néphadsereg és a rendőrség egyaránt végzett karhatalmi feladatokat, amik ismerete nélkül a nemzetőrség tevékenysége sehol nem értelmezhető, ezért az alábbiakban ezeket is részletesen tárgyalom.

Baranya megye¹⁸⁸

Bár a Jugoszláviával 1947-ben megromlott viszony miatt korábban megerősítették a megye biztonsági erőit, 1956 októberében ennek már nem volt nyoma. Szovjet erők nem állomásoztak itt, a pécsi honvédségi alakulatot pedig eddigre felszámolták. A rendőrség és az

¹⁸⁸ A megye 324 településéből 207-ben alakult nemzetőrség, ezek közül 25 volt fegyveres. Összesen 11 helyen gyűjtötték össze a civilek (főként pártfunkcionáriusok) kezén lévő fegyvereket, és 28 esetben tartottak házkutatást. 3 gyár/intézmény őrség alakult. 4 településen a nemzetőrség együttműködött a rendőrséggel, 8 helyen a rendőrség sérelmére követtek el valamit (lefegyverezték az őrsöt, illetve a körzeti megbízottat, elbocsátottak rendőröket, leváltották a parancsnokot, megtámadták a kapitányságot, elüldözték a körzeti megbízottat stb.). ÁBTL V-150363 Baranya megyei monográfia

államvédelem saját épületeit és a stratégiai pontokat, így a többi között a postaigazgatóságot védte.

Az október 25-ei tüntetés során a megyeszékhelyre érkező munkásokat és bányászokat az egyetemisták vették rá, hogy ne ostromolják meg az államvédelem épületét, a városháza elfoglalását azonban már ők sem tudták megakadályozni. Az államvédelmisek és a rendőrök éjjel visszafoglalták a középületeket.

Október 26-án az BM Baranya Megyei Főosztályának államvédelmi vezetője, az államvédelmi parancsnok és a megyei rendőrfőkapitány közösen kereste fel az egyik kollégiumban a diákokat. Felajánlották, hogy az egyetemisták csatlakozhatnak a járőrökhöz. A válasz egyértelmű „nem” volt, sőt, az előző éjjel történt atrocitásokat rajtuk számon kérők elől MEFESZ vezetőknek kellett őket kimenekítenie az épületből. Estére kijárási tilalmat rendeltek el (ezt 29-én oldották fel).

Október 26-án a BM Baranya Megyei Főosztálya a néphadseregtől kapott segítséget: Pécsre küldték és alájuk rendelték a nagyatádi lövészezred egyik zászlóalját.¹⁸⁹ A határőrség egy részét ugyanakkor Budapestre vezényelték a lakihegyi rádióadó és a pártközpont védelmére (október 30-ig tartózkodtak a fővárosban). *„Mindezeknél fogva az egyes őrsőkön, laktanyákban maradt, kisszámú határőrtiszt és katona nemigen avatkozott be a falaikon kívül eső forradalmi eseményekbe.”*¹⁹⁰

Október 27-én a város és a megye pártvezetői mellett a rendőrség és az államvédelem irányítói is jelen voltak a Munkástanácsok Baranya Megyei Bizottságának megalakításán. *„Elmondták, hogy a népharagtól tartva már nem mernek az utcára küldeni karhatalmi járőröket. Ezért javaslatot tette a munkástanácsnak arra, hogy hozzon létre fegyveres karhatalmi járőröket, melyekbe egy-egy tagot delegáljanak a megalakítandó nemzetőrség munkásaiból, valamint a MEFESZ küldötteiből, akikhez egy-egy rendőr is csatlakozott volna.”*¹⁹¹ A munkások és az egyetemisták azonban nem bíztak bennük, fegyveres nemzetőrség létrehozását követelték, deklarálták. Az ekkor megalakuló üzemőrségekben még többségben voltak a párttagok.¹⁹² Néhány nap múlva, már egészen más helyzetben – hiszen

¹⁸⁹ Tevékenységüket október 29-ig a BM megyei főosztálya, azt követően pedig a megyei forradalmi katonatanács irányította. ÁBTL V-150363. A katonák a tüntetőket még aznap este riasztó lövésekkel zavarták szét. HL MN-KGY-F 2. d. 19. ö. e. 216-217.

¹⁹⁰ PÉTER Károly: *1956 Baranyában*. Pécs (Alexandra) 1997. [továbbiakban: PÉTER 1997] alapján BÁN Péter – ROZS András: Baranya megye. [továbbiakban: BÁN – ROZS] In: SZAKOLCZAI Attila (szerk.): *A vidék forradalma 1956. II. kötet*. Budapest (1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára) 2006. [továbbiakban: SZAKOLCZAI 2006]: 48.

¹⁹¹ Rozs András: Baranya megyei és pécsi nemzetőrségek az 1956-os forradalomban. In: BOKODI-OLÁH 2010: 107.

¹⁹² ÁBTL V-150363

addigra megerősödtek a forradalmi szervek, a korábbi párt-, államvédelmi- és rendőri vezetők pedig háttérbe szorultak – megvalósult a korábbi elképzelés: egy-egy munkás, egyetemista, és rendőr alkotta járőrök biztosították a rendet a megyeszékhelyen.

Október 28-án megalakult a Baranya Megyei Munkásság Nemzeti Tanácsa (BMMNT), amiben a fegyveres erők is képviseltették magukat (110-ből 9-10 fő). Az államvédelem, a rendőrség, és a határőrség működésének kontrollálására külön ellenőrző testületeket állítottak fel. A BMMNT titkárságán létrejött adminisztrációs iroda feladata lett a fegyvertartási engedélyek, házkutatási utasítások kiadása. A lakosságnál lévő fegyvereket összeírták. November 2-án az államvédelmiek saját érdekükben történő letartóztatásáról döntöttek.

A BMMNT-n belül¹⁹³ létrehozták a Baranya Megyei Forradalmi Katonatanácsot,¹⁹⁴ elnökének a MEFESZ tagok követelésére Csikor Kálmán alezredest, az egyetemi katonai tanszék vezetőjét választották. Helyettesei a megyei kiegészítő- és helyőrségparancsnok, valamint a határőrség törzsfőnöke lettek. Hadműveleti törzset és hadtáprészleget is szerveztek. A katonatanács feladatai közé tartozott Pécs védelmi tervének kidolgozása, a párttagok- és funkcionáriusok fegyvereinek begyűjtése, mintegy 100 államvédelmi tiszt saját biztonságuk érdekében való letartóztatása, a szovjet csapatok mozgásának megfigyelése.

Október 30-ra a BM Baranya Megyei Főosztályának vezetője előző napi bejelentését követően az államvédelmiek, kiürítették laktanyájukat, átadták fegyvereiket és irattárukat. A BMMNT ezt követően döntött a fegyveres nemzetőrség létrehozásáról. A szervezés Csikor Kálmán feladata lett. Ekkor hozták lére az egyetemi és bányász zászlóaljokat, valamint az üzemek és bányák nemzetőr alegységeit. A fegyveres járőrök egy rendőrből és két civilből álltak. A rendőrök többsége ekkorra elfogadta felettes szervnek a katonatanácsot.

Az egyetemi zászlóaljakra Csikor elsősorban az általa tanszékvezetői minőségében ismert diákokat vette fel. Az egyik zászlóaljat az orvostanhallgatók,¹⁹⁵ a másikat a jogászok és a pedagógiai főiskolások¹⁹⁶ alkották. Felállításukkor a katonai szervezeti struktúrát követték: századokra, szakaszokra és rajokra osztották őket, amiben az időközben melléjük rendelt

¹⁹³ November 1-jétől az aznap megalakult BMMNT intézőbizottsága lett a katonatanács felettes szerve.

¹⁹⁴ A forradalmi katonai tanácsok megalakítására a néphadsereg alakulatainál a honvédelmi miniszter adott parancsot október 28-án. „Ez a parancs azon túl, hogy lehetővé tette a különböző szintű parancsnokok tevékenységének ellenőrzését és – a parancs szándékai szerint – segítségét, arra biztatja, sőt arra utasítja a forradalmi katonai tanácsokat, hogy elsősorban a közrend és a közbiztonság helyreállítása, védelme érdekében kapcsolódjanak be a szűkebb környezetüket érintő feladatok végrehajtásába, vegyenek részt képviselőikkel a területi forradalmi szervezetek – »a helyi munkás és paraszttanácsok« – munkájában.” HORVÁTH Miklós – TULIPÁN Éva: *Keresztutak. Magyar Néphadsereg – 1956*. Budapest (H&T) 2006. [továbbiakban: HORVÁTH – TULIPÁN 2006] 62-63.

¹⁹⁵ Parancsnoka: Rozsos István orvostanhallgató

¹⁹⁶ Parancsnokuk: Klencz Tibor joghallgató

katonai parancsnokok segítettek, akik egyben a forradalmi katonatanács irányában összekötő tiszti feladatot is elláttak. Az egyetemista nemzetőrök létszáma megközelítőleg 500 fő lehetett. Fegyvereiket október 29-én nagyrészt egy államvédelem fegyverraktárából, a rendőrség közreműködésével vételezték, és Dodge Wippon terepjáróik is voltak. A kiadott nemzetőr igazolványokról és fegyverekről egyaránt nyilvántartást vezettek (ezeket november 4-én elégették). Feladatuk a többi között a rádió, a nyomda, a főposta és a repülőtér őrzése volt, de a MEFESZ-nek is segítettek a röplapok terjesztésében. „*A gyárak és üzemek védelmét már napok óta a munkásokból alakult nemzetőrök látják el. A városban pedig a honvédekből, rendőrökből és nemzetőrökből alakult ellenőrző járőrök biztosítják a rendet. A járőrök első megjelenése nagy megnyugvást váltott ki a város lakói közt. – Amikor először megjelentek a Széchenyi téren, a járőrelők valósággal a nyakukba borultak. És ami a legmegnyugtatóbb, mióta ők járnak az utcákat nem volt lövöldözés a városban. Ez pedig a legfőbb biztosíték arra, hogy városunk nyugalma és rendje minél előbb teljesen helyreálljon.*”¹⁹⁷

A bányászszázlóját a pécsi bányaműszaki munkaszolgálatosokból alakították ki.¹⁹⁸ Utóbbinál október 29-én alakítottak katonatanácsot. Három tagjukat felvették a Baranya Megyei Forradalmi Katonatanácsba, majd felfegyverezték a zászlóját. Másnap ők foglalták el a pécsi pártházat.

Az uránbányát egy több mint 100 fős karhatalmi egység őrizte, ami azonban szétszéledt az „ÁVH felosztása” után, október 28-29-én. Ezt követően az uránbánya munkástanácsa üzemőrséget¹⁹⁹ szervezett, amit fel is fegyvereztek. Mikor október 30-án visszatértek Budapestről a néhány nappal korábban oda vezényelt határőrök, az uránbányához küldték őket. Annak fejében, hogy elfogadják a katonatanács irányító szerepét, megkapták a parancsnokságot az uránbánya nemzetőrei felett. Az ennek következtében kieleződő ellentéteket a katonatanács elnöke 100-150 felfegyverzett szénbányász nemzetőr helyszínre küldésével oldotta fel november 1-jén.

A városi nemzetőrséget Vidolovics Nándor, a Sopiana Gépgyár egyik művezetője szervezte meg és vezette. Központjuk a parancsnok üzeme volt. A 200-250 jelentkező a rádió felhívására érkezett. Járőröztek és az üzemet őrizték a korábban (október 24-ét követően) felállított, főleg kommunistákból álló munkásőrség helyett.

¹⁹⁷ A nemzetőrség biztosítja a rendet – Csikor Kálmán alezredes, a megyei katonatanács parancsnokának nyilatkozata. *Szabad Dunántúl* 1956. november 1. In: IZSÁK Lajos – SZABÓ József – SZABÓ Róbert (szerk.): *1956 vidéki sajtója*. h. n. (Korona) 1996. [továbbiakban: IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1996] 38.

¹⁹⁸ „*A MUSZ-os alakulatokba főként a régi középosztályból és értelmiségből származó, a Rákosi-rendszer számára megbízhatatlan fiatalokat soroztak be.*” ROZS In: BOKODI-OLÁH 2010: 111.

¹⁹⁹ Parancsnoka: Bodajki Győző gépkocsi előadó (1945 előtt főhadnagy)

A rendőrkapitányságon október 30-án a bűnügyi osztály nyomozói alakítottak forradalmi bizottságot, majd menesztették a rendőrkapitányt, a politikai tisztet és a hálózati tiszteket is. Új városi és megyei rendőrkapitányt választottak. Alárendelték magukat a katonatanácsnak, aminek néhányan tagja is lettek. Egyetemisták részvételével különleges politikai nyomozócsoporthoz is felállítottak. A nemzetőrökkel együttműködve részt vettek a pártfunkcionáriusok fegyvereinek összegyűjtésében, és az államvédelmi tisztek őrizetbe vételében.

„A katonatanács intézkedése, amellyel az önkéntes nemzetőrséget beolvasztás nélkül összekapcsolta a politikai karhatalomtól leválasztott rendőrséggel, a járások és a települések szintjén is sikeres és a lakosság számára is elfogadható megoldásnak bizonyult.”²⁰⁰

November 3-án Csikor, bár a szovjetek felvonulásának hírére először védelmi állásokba küldte a nemzetőr zászlóaljkat, felmérte a helyzetet, és mivel az erőviszonyokat egyenlőtlennek találta, még aznap este meggyőzte felettes forradalmi szervét az ellenállás hiábavalóságáról. Csikor egy küldöttséggel felkereste a helyi szovjet parancsnokot, de érdemi eredményt nem hoztak a tárgyalások.²⁰¹ A városban sokan követeltek fegyvert, de a katonatanács elnöke nem engedett. Csikor a parancsnoksága alatt álló egységeket körleteikbe rendelte, és megtiltotta számukra a fegyverhasználatot, így a szovjetek bevonulásakor azok nem álltak ellen. Az egyetemistákat kollégiumaikban zárták körbe.

Komlón a szénbányászati tröszt igazgatója, a városi párttitkár és a városi tanács VB²⁰²-elnökhelyettese kezdeményezésére már október 25-én létrehozták az ideiglenes városi forradalmi tanácsot és a nemzetőrséget. Eredeti célját, a forradalmi kibontakozás megelőzését nem érte el, a következő napokban több tüntetés is volt a városban, amik ellen a rendőrség, az államvédelem, majd a helyszínre érkező nagyatádi katonák léptek fel. *„Már e napon feltűntek a megmozdulásokon a rendet fenntartó bányaőrök, akik kétféle megkülönböztető jelet viseltek: nemzetiszínű és fekete-fehér szalagot, utóbbit bányász-jelzésként.”²⁰³* Október 28-án a Béta aknai fogolytábor elitéljtjeinek kitörési kísérletét, a robbanóanyag-raktár elleni támadást és a bonyhádi felkelők Pécsre jutását is megakadályozták.²⁰⁴ Az államvédelmisek október 28-án vesztették el uralmukat a város felett, ezután pedig a rendőrök meg sem próbálták ellátni

²⁰⁰ BÁN – ROZS In: SZAKOLCZAI 2006: 52.

²⁰¹ Megállapodtak ugyan, hogy a szovjetek nem támadnak, Csikor majd másnap bevezeti őket a városba, hogy ne adjanak esélyt a fegyveres harcra, de ezt a szovjetek nem tartották be. Mikor parancsnokuk *„emelt hangon kezdte kioktatni Csikort, hogy miért adott a civilek kezébe fegyvert. Még mielőtt Csikor válaszolhatott volna – azt mondja a bányász-küldött a tolmácsnak – »Mondja meg neki, nincs a civilek kezében fegyver! – ma Magyarországon mindenki katona!«*” PÉTER 1997: 74.

²⁰² VB: végrehajtó bizottság

²⁰³ ROZS In: BOKODI-OLÁH 2010: 114.

²⁰⁴ HL MN-KGY-F 2. d. 19. ö. e. 218-219., 6/A d. 2. ö. e. 264.

feladatukat, letették a fegyvert.²⁰⁵ Ezt követően a lakosság nagygyűlést tartott, amin a nemzeti tanács mellett katonai tanácsot is választottak,²⁰⁶ valamint létrehozták a nemzetőrséget. Október 31-én a tüntetők minden korábbinál nagyobb intenzitással követelték a rendőrök és a katonák távozását. Azok nem bírták a nyomást, úgyhogy előbbiek szolgálati helyüket, utóbbiak a várost hagyták el. A tanácsházát ekkor már nemzetőrök őrizték. Október 31-én a kellő tekintélyt magának kivívni nem tudó Pulszky Lászlót Turner István váltotta a nemzetőrparancsnoki poszton. A nemzetőrség működése vezetése alatt új irányt vett. Megkezdték a pártfunkcionáriusok letartóztatását, a szakszervezetek felszámolását, szervezték a szovjetekkel szembeni ellenállást. Fegyveres nemzetőrök őrizték az Anna és a Béta aknákat, valamint a fatelepet. A városi ügyészek és a nemzeti tanács utasítására letartóztattak húsz államvédelmist. Turner parancsnoksága alá rendelték a katonaságot is, a bányászszázlój vezetőjét pedig kötelezték a vele való együttműködésre, de utóbbi ennek ellenállt. A Komlói Városi Nemzeti Tanács a különböző üzemekhez, vállalatokhoz és intézményekhez a rend fenntartása céljából ellenőröket küldött ki. A rendőröket felülvizsgálták és feleskették, a fegyvereket begyűjtették. A Béta aknában dolgozó rabokat csak november 3-4-én szabadították ki a forradalmárok, akik a fegyőrök fegyvereit a városi katonai tanácsnak adták át. A szovjetek november 5-én, tüzharc árán tudtak csak bevonulni a városba.²⁰⁷

Mohácson október 29-én választották meg a nemzeti tanácsot és a városi nemzetőrséget.²⁰⁸ Ezt megelőzően pécsi katonatisztek segítették a helyi rendőrök munkáját a rend fenntartásában, és a középületek védelmében.

Pécsváradon október 28-án választottak nemzeti bizottságot, ami még aznap létrehozta a nemzetőrséget.²⁰⁹ Utóbbiak a rendőrökkel együtt járőröztek. A pártfunkcionáriusoktól begyűjtött fegyvereket használták, székhelyük a pártbizottság lefoglalt épülete volt. November 1-jén a járási nemzeti bizottságot és járási nemzetőrséget²¹⁰ is létrehozták. „*A Pécsváradi Járási Nemzetőrség tagjai a pártbizottság gépkocsijának igénybevételével ellenőrzéseket végeztek a járás községeiben, segítettek a községi nemzeti tanácsok megalakítását, működését.*”²¹¹ Ugyancsak november 1-jén bonyhádi nemzetőrök elfogták és magukkal vitték Bonyhádra a pécsváradi járási párttitkárt, valamint több rendőrtisztet is. A

²⁰⁵ ÁBTL V-150363 Azok a rendőrök, akik még másnap is szolgálatban maradtak, már a nemzetőrség keretében látták el feladataikat.

²⁰⁶ Élére a komlói bányászszázlój parancsnoka, Szlavek János alezredes került.

²⁰⁷ ÁBTL V-150363

²⁰⁸ Parancsnoka Szendrő Ödön anyagbeszerző

²⁰⁹ Parancsnoka László Sándor, majd Bocz István

²¹⁰ Parancsnoka Vörös Mihály

²¹¹ ROZS In: BOKODI-OLÁH 2010: 118.

párttitkárt november 2-án szászvári nemzetőrök hozták vissza a településre, ahol őrizetbe vették. Ezt követően államvédelmiseket is letartóztattak.

Sásdon községi, majd járási nemzetőrséget is szerveztek október 30-án, mintegy 80 taggal. A községi nemzetőrség parancsnokának egy rendőrt, a helyi párttitkárt választották, így a nemzetőrök még a pártház leltározásában is részt vettek.²¹² Egyébként alárendelték magukat a nemzeti tanácsnak, begyűjtötték a fegyvereket és letartóztatták az államvédelmiseket.

Sellyén október 29-én, egy a napon belül alakult meg a nemzeti bizottság és a nemzetőrség. Utóbbi együttműködött a rendőrséggel, közösen járőröztek (két nemzetőr és egy rendőr). A rendőrkapitány azonban nem működött együtt maradéktalanul az új vezetéssel, ezért nemsokára leváltották.²¹³ *„A rendőrséggel párhuzamosan tevékenykedő nemzetőrség rendfenntartó feladatának mindvégig eleget tett, kevésbé töltötte be a hatalmi funkciókat. A pártbizottsági iratokat már elégették, mielőtt odaértek, a megyei katonai tanács utasításait félig-meddig hajtották végre: a fegyverek összeszedésekor a házkutatásokat mellőzve nemleges jelentést írtak, a letartóztatott ávosokat²¹⁴ rendes bánásmódot kérve kísérték Pécsre. A nemzetőrség helyi felettes hatósága a községi nemzeti bizottság volt, amely nem kereste a konfliktusokat. (...) A községi nemzeti bizottság és a nemzetőrség jogilag nem rendelkezett járási hatáskörrel. A gyakorlatban azonban a sellyei nemzetőrparancsnokhoz érkeztek a katonai tanács egész járást érintő távmondatai, ő felelt a végrehajtásukért, és csak ő tehetett meg, hogy fegyverrel látja el a szomszédos falvak nemzetőreit. (Községenként két-két darabot adott ki nekik.)”²¹⁵*

Siklóson október 29-én jöttek létre a forradalmi szervek: a gyűlésen jelen lévő államvédelmi és rendőrparancsnokot leváltották. A tanácskozás során itt előbb hozták létre a nemzetőrséget,²¹⁶ csak aztán a járási nemzeti tanácsot. A nemzetőrség a rendőrséggel együtt járőrözött, központjuk a kapitányságon volt. A faipari vállalatnál szintén működött egy alegység. Azok lehettek nemzetőrök, akik sem kommunisták, sem párttagok nem voltak, de még a baráti körükben sem lehettek ilyenek. Biztonsági őrizetbe vették, illetve lakásukon felügyelet alá helyezték az államvédelmiseket és a pártfunkcionáriusokat. A nemzetőrök

²¹² Feltehetően az addig elzárt iratokat gyűjtötték össze.

²¹³ A nemzetőrparancsnokot, Fehér Károlyt nevezték ki helyette.

²¹⁴ ávosok: államvédelmi beosztottak, tiszték. Az ÁVO, vagyis az Államvédelmi Osztály az ÁVH elődje volt. Bár még az ÁVH előtt feloszlatták, az elnevezést még mindig használták.

²¹⁵ BÁN – ROZS In: SZAKOLCZAI 2006: 69.

²¹⁶ Parancsnoka: Bender József hentes- és mészárosmester. Ő irányította a járási rendőrkapitányságot is. ÁBTL V-150363

felkészültek a szovjetek elleni védekezésre, de november 4-én minden nehézség nélkül lefegyverezték őket.

Szigetváron október 29-én alakult meg a nemzeti tanács és a nemzetőrség.²¹⁷ Ellenőröket rendeltek a rendőrséghez, a kiegészítő parancsnoksághoz és a pénzügyőrséghez is. A pártfunkcionáriusoktól összegyűjtött fegyvereket használták. Elfoglalták a járási pártbizottság épületét, házi őrizetbe vették az államvédelmis tiszteket, és a pártvezetőket. A nemzetőrség együttműködött a rendőrséggel. Közösén járták a falvakat, ahol biztosították a rendet és segítették a fővárosi élelmiszerszállítmányok összegyűjtését. Az állami gazdaságok vagyonára ugyancsak nemzetőrök vigyáztak.

November 4-én, Pécsen, míg az orvostanhallgatók kollégiumukban körülráva letették a fegyvert, a jogászokból és pedagógiai főiskolásokból álló zászlóalj tagjai közül többen csatlakoztak a bányászzászlóalj és a katonák csoportjaihoz, akik a Mecsekbe húzódtak vissza. Az ún. „mecseki láthatatlanok” november 4-5-től felvették a harcot a megszállókkal és a karhatalmistákkal. Míg kezdetben mintegy ezren voltak, november 7-re létszámuk néhány százra csökkent, sokan hazatértek a kezdeti lelkesedés után. Folyamatosan változtatták helyzetüket, és több külön-külön harcoló egységre oszlottak, ezért felszámolni nem tudták ellenállásukat, de a túlerő ellen valójában nem volt esélyük. Parancsnokuk a pécsváradi rendőrőrs sikertelen megtámadását követően,²¹⁸ november 16-án feloszlatta őket.

A november 23-án megalakított Baranya Megyei Központi Munkástanács követeléseinek között az államvédelmisek leszerelése és a rendőrség felülvizsgálata is szerepelt, a Sopiana Gépgyár munkástanácsa november 26-ai választásának lebonyolítását pedig a nemzetőrség korábbi vezetőjére, Vidolovits Nándorra bízta.

Csikor Kálmánt a bevonuló szovjet csapatok azonnal elfogták, és néhány egyetemi hallgatóval együtt Ungvárra hurcolták. Végül másodfokon 12 év börtönre ítélték.²¹⁹ Vidolovits Nándor megyei nemzetőrparancsnok a börtönben, kihallgatása következményeként megvakult. Bodajki Győzöt, az uránbánya nemzetőrparancsnokát öt év börtönbüntetésre ítélték. Az egyik egyetemi zászlóalj vezetője²²⁰ három év hat hónapot kapott, elsősorban a pártbizottság épületének elfoglalásában játszott szerepe miatt. Az egyetemeken fegyelmi eljárásokat folytattak le az eseményekben résztvevőkkel szemben. Öt orvostanhallgatót az

²¹⁷ Parancsnoka, Göbel Ferenc munkás (korábban főmérnök) először a járási tanácson megalakult politikai nyomozó csoport vezetője volt, ebben a minőségében házkutatásokat és őrizetbe vételeket rendelt el, ezeken maga is részt vett, a járás területén összeszedette a fegyvereket, amivel az általa megalakított nemzetőregységet szerelte fel. A megtorlás során 8 év börtönbüntetésre ítélték. ÁBTL V-150363

²¹⁸ HL MN-KGY-F 6. d. 42. ö. e. 266.

²¹⁹ 10 év jogvesztést, lefokozást és teljes vagyonelkobzást is kiróttak rá.

²²⁰ Debreczeni László

ország minden egyeteméről kizártak. Turner István komlói nemzetőrparancsnokot másodfokon 4 év börtönbüntetésre ítélték. A pécsváradi járási nemzetőrparancsnok három, a siklói nemzetőrparancsnokok hat, illetve három év börtönbüntetést szenvedtek. A megtorlók sokszor egyedi szempontjait jól tükrözi, hogy *„a bogdásai nemzetőrség első és második parancsnokát sem fogták perbe, (...) viszont a parancsnokhelyettes (...) elítélték 1 év börtönre. A Bogdása községi nemzetőrségnek utasításokat adó nemzeti tanácsstag, Szatyor Zoltán 8 év börtönbüntetést kapott.”*²²¹

Bács-Kiskun megye²²²

A megyében a magyar katonai helyőrségek parancsnokai Kecskeméten, Baján, Kalocsán, Kiskunhalason és Kiskunfélegyházán is katonai diktatúrát vezettek be, és sortűzzel válaszoltak a tüntetésekre. A fegyverhasználatról ugyanakkor mindenhol az első számú párt- és tanácsi vezetők döntöttek. A megyei tanácson az államvédelem biztosította az őrséget.

A HM október 24-én hajnalban rendelt el riadókészültséget az ország egész területére. A legtöbb helyen ezt követően a honvédség kivárt, Kecskeméten Gyurkó Lajos vezérőrnagy azonban felkészült a beavatkozásra, harckészültséget rendelt el, és kivégzéssel fenyegette a parancsmegtagadókat. *„Valószínűleg bizonyítani akarta, hogy megfelel nagyobb feladat végrehajtására is; az első tűzparancsokat még Bata István írásos utasításának megérkezése előtt kiadta. Mellőzte a szolgálati szabályzatnak a karhatalmi fellépésre és a tömegosztatásra vonatkozó előírásait, melyek csak végső esetben engedték meg a célzott lövések leadását. Figyelmen kívül hagyta, hogy a légierő karhatalmi célokra nem használható, és vizsgálat nélküli helyszíni kivégzéseket rendelt el. A három hadosztályból álló hadtest önmagában is jelentős katonai erőnek számított, de Gyurkó tűzparancsot adott több, nem közvetlenül az ő fennhatósága alá tartozó egységnek is.”*²²³

A szovjet csapatok a megyeszékhelyen már október 25-én erődemonstráló páncélos felvonulást tartottak. *„Kecskeméten október 27-én két részre osztották a várost, északi fele szovjet katonai ellenőrzés alá került. A magyar alakulatok tankokkal és repülőgépekkel*

²²¹ ROZS In: BOKODI-OLÁH 2010: 131.

²²² A megye 122 településéből 65-ben alakult nemzetőrség, ezek közül 46 volt fegyveres. Összesen 20 helyen gyűjtötték össze a civilek (főként pártfunkcionáriusok) kezén lévő fegyvereket, és 35 esetben tartottak házkutatást. 3 gyár/intézmény őrség alakult. 5 településen a nemzetőrség együttműködött a rendőrséggel, 35 helyen a rendőrség sérelmére követtek el valamit. ÁBTL V-150364/I-II. Bács-Kiskun megyei monográfia

²²³ ORGOVÁNYI István – TÓTH Ágnes: Bács-Kiskun megye. [továbbiakban: ORGOVÁNYI – TÓTH] In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 41.

támadták a város egyes pontjait. (...) Elrettentő célzattal más települések felett is járőröztek a repülőgépek.”²²⁴ A Gyurkó parancsára 4-500 felkelőt és tüntetőt fogtak el.

Bár október 26-án a megyei rendőrkapitányság és a tüntetők megegyeztek, hogy a rendőrség nem használ fegyvert a lakosság ellen, és felvesz húsz civilt, akiket felfegyverez és bevon a rendfenntartásba, időközben a megyei pártbizottság védelmi bizottsága a katonai beavatkozás mellett döntött. Gyurkó helyettese nem hajtotta azt végre, ezért a vezérőrnagy a saját kezébe vette az irányítást, és sörtüzekkel oszlatta fel a tüntetést. Az elkövetkező néhány napban a honvédség szabályosan megszállta a várost,²²⁵ és 3000 forradalmárt „fogott el, vagy semmisített meg.”²²⁶ A védelmi bizottság október 29-ig működött. Ekkor feloszlatták az államvédelmet, aminek tagjait a honvédségbe és a rendőrségbe helyezték át. Létrehozták a megyei és városi nemzetőrséget, ezek parancsnokait (Szentkirályi Frigyes alezredest és Lukács András századost) azonban Gyurkó nevezte ki. Az október 30-án megalakult ideiglenes megyei nemzeti bizottság vezetőségében így ott ült a korábbi tüntetést leverő katonatiszt is, mint megyei nemzetőrparancsnok.²²⁷ A nemzetőrség tagjait a városi pártbizottság titkára jelölte ki először, „közülük azonban csak hárman jelentkeztek szolgálatra, ezért kezdetben egy rendőr és két katona járőrözött közösen. (...) Másnapról folyamatosan érkeztek a gyárakból és az üzemekből a munkástanácsok által delegált nemzetőrök, akik az ottani gyárőrség, üzemi őrség, vasúti őrség tagjai is voltak.”²²⁸ Ezen kívül a hamarosan megalakuló járási nemzeti bizottságok is előtérbe kerültek, és arra törekedtek, hogy az általuk delegált embereket a megyei nemzetőrségbe juttassák, valamint beléptek nemzetőrnek a homokbányai laktanyából szabadult tüntetők és felkelők közül is jó néhányan.”²²⁹ A nemzetőrök összetétele így természetesen már nem tükrözte a megyei pártvezetés eredeti szándékát,²³⁰ akik azt azért még elérték, hogy a nemzetőrök csak a szolgálati idejükben viselhettek fegyvert, valamint csak rendőrrel és/vagy katonával együtt

²²⁴ ORGOVÁNYI – TÓTH In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 43.

²²⁵ Gyurkó a cigányvárost vadászgépekkel gépágyúztatta. HL MN-KGY-F 2. d. 42. ö. e. 512. és HL MN-KGY-F 4. d. 39. ö. e. 486. Ugyanígy Kisköröst is. HL MN-KGY-F 2. d. 1. ö. e. 3-4., 4. d. 40. ö. e. 503., 6/A d. 3. ö. e. 381.

²²⁶ ÁBTL V-150364/I-II.

²²⁷ Szentkirályi Frigyes alezredest volt, aki október 26-án tűzparancsot adott a katonáknak a tömeg feloszlására. Fej fölé céloztak, mégis három halálos áldozatot követelt az eset. HL MN-KGY-F 2. d. 29. ö. e. 384.

²²⁸ Az üzemek és vállalatok munkástanácsait előzőleg értesítették, küldhetnek embereket a nemzetőrségbe. A városi rendőrkapitányságon várták a jelentkezőket. Míg korábban jellemzően honvédtisztek alkották a nemzetőrséget, ezt követően már biztosra mentek, a felvételkor azokat részesítették előnyben, akik a munkástanácsok megbízó levelével érkeztek. ÁBTL V-150364/I-II.

²²⁹ ORGOVÁNYI István: A nemzetőrség Bács-Kiskun megyében 1956-ban. [továbbiakban: ORGOVÁNYI] In: BOKODI-OLÁH 2010: 78-79.

²³⁰ A nemzetőrök felvételét ugyanakkor egy párthű rendőrtiszt végezte, „így bizonyos fokig sikerült meggátolni, hogy a nemzetőrség tagjai közé osztályidegen, bűnöző, vagy huligán személyek bekerüljenek.” ÁBTL V-150364/I-II.

intézkedhettek. A járási és községi nemzetőröknek a megyei és megyeszékhelyi társszerv juttatott fegyvert és igazolványt. Előbbihez a katonaságtól jutottak hozzá. A nemzetőrök feladata volt a civil kézben lévő fegyverek összegyűjtése, illetve a megyei napilap kihordása is. Utóbbit a pártbizottságtól elvett autókkal végezték, ahogy a pártbizottságtól lefoglalt pénzből fizették a tagság étkeztetését is.²³¹ Nemzetőrök őrizték a középületeket, járőröztek a közbiztonság megteremtése érdekében, tartóztatták le a börtönből kiszabadult rabokat, folytattak nyomozást a tiszakécskei vadászgépes támadás²³² ügyében, de részt vettek a szovjetekkel folytatott tárgyalásokon, és biztosították egy ügyész személyi védelmét is. A konzervgyár, a gépgyár és a lakatosipari vállalat gyárőrségét is felfegyverezték. „*A nemzetőrség felügyeletét a megyei és a városi forradalmi bizottság látta el, törvényes működését pedig a megyei bíróság és az ügyészség felügyelte.*”²³³

Ugyancsak október 30-án jöttek létre a HM utasítására a forradalmi katonai tanácsok is. Bár Gyurkó megkísérelte megakadályozni, Kecskeméten is létrejött a szervezet, aminek első dolga volt, hogy lefegyverezze, és lakásán megfigyelés alá helyezze a vezérőrnagyot. A lakosságot röplapokon tájékoztatták, hogy a katonák a forradalom oldalára álltak. „*A forradalmi katonai tanácsok létrejöttével a megyei vezetés már nem rendelkezett a hatalmát addig biztosító katonai erő felett.*”²³⁴ A BM megyei főosztályvezetője a szovjetekhez menekült. A városi rendőrség forradalmi tanácsa közleményben határolódott el az államvédelmisektől; a rendőrök kijelentették, a továbbiakban a katonákkal és civil nemzetőrökkel együtt védik a rendet.²³⁵

November 1-jén átalakították a megyei nemzeti bizottságot. Nevét forradalmi bizottságra változtatták, és a többi között három nemzetőr és három katona tagot is bevontak a munkába. A katonatisztek mások mellett közös járőrözésről tárgyaltak a szovjet parancsnoksággal, erre azonban végül nem került sor. Az ügyészség utasítására ugyancsak

²³¹ ORGOVÁNYI In: BOKODI-OLÁH 2010: 79.

²³² Tiszakécskén október 27-én magyar vadászgép lőtte a felvonulókat. A támadásnak 17 halálos áldozata, és több mint 100 sérültje volt. Az egyik súlyos sérült visszaemlékezése online elérhető: <http://mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/oha/partisza.htm> [Utoljára ellenőrizve: 2014. október 9.] Bővebben ld. TAJTI Erzsébet (szerk.): *Sortűz Tiszakécskén 1956-ban*. Tiszakécske (Tiszakécskei Honismereti Kör) 1994. A vadászrepülő ezred a támadást egy olyan Tiszakécskéről érkezett jelentéssel indokolta, mely szerint „*a tömeg a párttitkárt és a tanácselnököt családostól együtt fel akarják akasztani*” HL MN-KGY-F 4. d. 40. ő. e. 503-504.

²³³ ORGOVÁNYI In: BOKODI-OLÁH 2010: 79.

²³⁴ ORGOVÁNYI – TÓTH In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 48.

²³⁵ „*A honvédség, a rendőrség tagjaiból a munkások, parasztek és értelmiségiekből szervezett nemzetőrségen belül minden erőnkkel, fegyverünkkel nem ismervé, fenntartjuk és biztosítjuk kivívott szabadságunk rendjét, az élet- és vagyonbiztonságot. (...) Kérjük Kecskeméti lakosságát, hogy támogassa a Nemzetőrséget, közös erővel és akarattal biztossítsuk szabad, független hazánk biztonságát. A kecskeméti rendőrség Forradalmi Tanácsa felhívja a megye valamennyi rendőri szervét, hogy csatlakozzon a szabadságharchoz, alakítsák [alakítsa] meg saját forradalmi tanácsát.*” *Petőfi Népe* 1956. november 1. In: IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1996: 83. [Kiemelés tőlem.]

november 1-jén tartóztatták le a kecskeméti államvédelmiseket. A feladatot a városi nemzetőrség hajtotta végre a rendőrség forradalmi tanácsa által összeállított névsor alapján. Az őrizetbe vételeket éjszaka végre is hajtották, 80 főt kísértek a megyei börtönbe. November 1-jétől a létszám feltöltése érdekében már diákokat is felvettek soraikba, és előzetes bejelentés ellenében engedélyezték, hogy bármely vállalat, hivatal önálló őrszolgálatot létesítsen.

November 2-án egy katonatisztekből, egy rendőrből és egy nemzetőrből álló csoport több települést felkeresett, a nemzetőrsegeket ellenőrizték. *„Tájékozódta, hogy van-e elég fegyverük, megfelelő-e a szervezetségük és kielégítő-e a községben a közbiztonság.”*²³⁶

*„A nemzetőrség mindkét vezetője a korábbi rendszer első embereitől kapta ugyan a megbízást, de a Lukács András vezette városi nemzetőrség teljesen függetlenítette magát ettől a befolyástól.”*²³⁷ *A Szentkirályi Frigyes vezette megyei nemzetőrségnek ez kevésbé sikerült, de jóval kisebb szerepet is játszott az eseményekben, az ávósok letartóztatásában való részvétele elsősorban a központi utasításnak tudható be. A rendőrség forradalmi tanácsa is a forradalom mellé állt.”*²³⁸

Baján sok katona a tüntetők oldalára állt, és a többiek sem avatkoztak bele az eseményekbe, ezért a helyőrségparancsnokot október 26-án leváltották. Honvédelmi bizottmány alakult, ami változó névvel, összetétellel és állásponttal, de egészen november 4-éig működött. Megalakulását követően a helyiek ehhez a szervhez fordultak: azt kérték, hozzanak létre fegyveres nemzetőrseget, ami Budapestre vonulhat harcolni. Október 27-én el is kezdték szervezni a testületet,²³⁹ de mivel a fővárosba utazásuk meghiúsult, feloszlottak. *„A bajai tüntetők és felkelők egyébként a város szélesebb értelemben vett környékét is a befolyásuk alá vonták.”*²⁴⁰ Október 28-án a honvédelmi bizottmány katonai bizottsággá alakult, és a beavatkozás mellett döntött: elfoglalták a stratégiai pontokat és a tanácsházát, majd a másnapi tüntetést már halálos áldozatot követelő sortűzzel oszlatták fel.²⁴¹ Október 29-én küldöttség ment a városból Nagy Imréhez: a többi között a nemzetőrség megalakítását is követelték. Baján végül október 30-án alakult meg a városi nemzeti bizottság, aminek egyik elnökhelyettese egy honvéd százados, a nemzetőrség parancsnoka pedig egy nyugállományú

²³⁶ ORGOVÁNYI In: BOKODI-OLÁH 2010: 80.

²³⁷ Lukácsot a megtorlás során jogerősen fél év felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték a többi között az államvédelmisek letartóztatásának támogatásáért.

²³⁸ ORGOVÁNYI – TÓTH In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 56.

²³⁹ A 27 fős csapat vezetői Tátrai Lajos és Genál András voltak.

²⁴⁰ ORGOVÁNYI In: BOKODI-OLÁH 2010: 75.

²⁴¹ HL MN-KGY-F 2. d. 15. ö. e. 156. A beavatkozás az új helyőrségparancsnok irányítása alatt történt. Október 29-én az alakulat végül csatlakozott a forradalomhoz, majd október 30-án Budapestre rendelték őket. ÁBTL V-150364/I-II.

rendőrtiszt²⁴² lett. A nemzetőröket az üzemi munkástanácsok ajánlása, delegálása alapján toborozták, letették velük a honvédeksüt, fegyvereket a katonaságtól kaptak, és együttműködtek a rendőrséggel. A parancsnok a járőrök számára a városon belül 12 körzetet jelölt ki. Emellett összegyűjtötték a civil kézen lévő fegyvereket, és biztosították a Budapestre küldött élelmiszerszállítmányokat. A 70 nemzetőr 8 órás váltásokban látta el feladatait, a szervezet munkáját a nemzeti bizottság két tagja felügyelte. A nemzetőrparancsnok november 2-ai lemondásának²⁴³ másnapján felülvizsgálták a teljes állományt, aminek eredményeként 20 főt elküldtek.

Bácsalmást október 27-én magyar páncélosok szállták meg, parancsnokuk és a helyi pártvezetés bábáskodása mellett alakult meg a forradalmi bizottság. Bár a nemzetőrséget is ellenőrizték, tagjai párttagokat és rendőröket is őrizetbe vettek.²⁴⁴ Kalocsán október 30-án alakult meg a nemzeti bizottság,²⁴⁵ aminek kezdeményezésére a katonai alakulattól leszerelték a politikai tiszteket,²⁴⁶ leváltották a rendőrkapitányt, ellenőrzés alá vonták a rendőrséget, és letartóztatták az államvédelmiseket.²⁴⁷ A helyi nemzetőrséget november 3-án még mindig csak szervezték, ekkor 60 fős volt. Kiskunfélegyházán október 26-án még megakadályozták a katonák, hogy a tüntetők elfoglalják a pártbizottság épületét, azonban a helyőrség jó részét még aznap Budapestre rendelték. A katonai parancsnokság kezdeményezésére ezért honvédekből, rendőrökből és civilekből álló nemzetőrség alakult egy katonatiszt parancsnoksága alatt. A rendőrkapitányt és több rendőrt elbocsátottak, az államvédelmiseket letartóztatták.²⁴⁸

„Ahol nem volt jelentősebb karhatalom, ott október 26-28. között a község lélekszámától függő tömegtüntetésre, majd népgyűlésre került sor. (...) A forradalmi szervezetek létrejötte után a helyzet gyorsan normalizálódott, a megalakult községi nemzetőrségek mindenütt a közrend és a közbiztonság megőrzésére vagy helyreállítására törekedtek. A községi nemzetőrségek sok helyen meglepően nagy létszámúak voltak, például a kerekegyházinak hetven-nyolcvan tagja volt.”²⁴⁹ A nemzeti bizottságok és a nemzetőrségek nagy része október 27-29. között alakult a megye községeiben.

²⁴² Bánki Lajos

²⁴³ Varga Pál váltotta

²⁴⁴ ÁBTL V-150364/I-II.

²⁴⁵ Október 28-án még párthű forradalmi bizottság alakult, azon belül katonai tanács működött. ÁBTL V-150364/I-II.

²⁴⁶ A helyi katonaság október 27-én tüzet nyitott a tüntetőkre. A beavatkozás két halálos áldozatot követelt. HL MN-KGY-F 6. d. 61. ó. e. 328.

²⁴⁷ ÁBTL V-150364/I-II.

²⁴⁸ ÁBTL V-150364/I-II.

²⁴⁹ ORGOVÁNYI – TÓTH In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 57.

November 2-án a kecskeméti repteret körbevették a szovjet páncélosok. Az alakulatok itt és máshol is kérték, de nem kapták meg a fegyveres ellenállásra utasító parancsot. A szovjet csapatokat a megyeszékhelyen egy államvédelmis kalauzolta a támadás során. Bár a katonák és a nemzetőrök is készültek az ellenállásra, végül a megyében sehol nem vették fel a harcot a szovjet túlerővel.²⁵⁰ A kalocsai páncélosezred például felfegyverezte a szovjetek elleni harcra jelentkező civileket. *„Baján november 4-én a forradalmi katonai tanácsok a nemzetőrséggel közösen adtak közre egy felhívást, amelyben a város megvédésére szólították fel a lakosságot. Felfegyverezték az üzemek munkástanácsait, a diákságot és a felhívásra jelentkező civileket. Miután a nemzeti bizottság megtiltotta a szovjetekkel szembeni ellenállást, a mintegy ötszáz fegyveres tankokkal és ágyúkkal megerősítve (...) a Dunántúlra vonult.”*²⁵¹ A kiskunfélegyházi katonai alakulat parancsnoka kiadta a tűzparancsot, de azt nemsokára vissza is vonta. Jánoshalmán katonai egységek ásták be magukat az utak mellé, hadtápot és katonai kórházat is szerveztek. Kiskunmajsán katonák és nemzetőrök lövegekkel védtek a bevezető utakat.

A szovjet csapatok egyik első dolga volt a forradalmi katonai tanácsok vezetőinek elfogása. A december 1-jén megalakult megyei munkástanács saját munkás karhatalom létrehozására tett javaslatot. A bajai gyapjűszövetgyár munkástanácsa még november 12-én is a szabadságharcosok bevonását követelte a rendfenntartó alakulatokba.

A szovjetekkel érkező Kádár-kormány karhatalmát Bács-Kiskunban – bár már korábban is tevékenykedtek itt pufajkás csoportok – november 8-án kezdték el szervezni. Megyei és kecskeméti vezetői az első napokban a korábbi, Gyurkó által kinevezett nemzetőr parancsnokok, Szentkirályi Frigyes és Lukács András lettek. Valószínűleg nem véletlenül: a szervezést a visszatérő Gyurkó Lajos irányította. *„A karhatalomba kerültek a forradalom alatt sérelmet szenvedett párt- és állami vezetők, az ávósok, az egykori partizánok és az 1919-esek közül is sokan. A pártbizottságok feladata volt a karhatalom szervezésének segítése és a koordináció a karhatalom, a rendőrség és a szovjet csapatok vezetői között.”*²⁵² Utóbbiak segítségével a karhatalom december közepére készült fel ténylegesen feladatára, lett bevethető. Ekkor jött létre a rendőri karhatalmi egység is. A rendőrség létszámát megnövelték, közel 50 új őrsöt hoztak létre. A felülvizsgált államvédelmis tiszteket kivétel

²⁵⁰ Egészen sajátos beszámolót készített a szovjet agresszióról a megyei kiegészítő parancsnokság: *„A szovjet elvtársak, mivel a zárt kapun bejönni nem tudtak, egy harckocsival az ajtót benyomatták, és géppisztolyaikból tüzelve bejöttek a parancsnokságra, ahol a többi bajtársak voltak, és ezek közül két bajtárs megsebesült, ezen bajtársakat a szovjet elvtársakkal karöltve bevittük a kórházba.”* HL MN-KGY-F 6. d. 58. ö. e. 318.

²⁵¹ ORGOVÁNYI – TÓTH In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 61.

²⁵² ORGOVÁNYI – TÓTH In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 74.

nélkül igazolták.²⁵³ A honvédségnél maradók (a tiszti nyilatkozatot aláírók) közül mindenkinek kötelező volt karhatalmi szolgálatot teljesítenie.

Békés megye²⁵⁴

Október 24-én a megyei tanács VB a kormányhatározatnak eleget téve elrendelte a rendkívüli állapotot. A tanácselnököket a fokozott rendfenntartásra, az üzemeket (sarkadi cukorgyár, békéscsabai téglagyár, gépállomások, állami gazdaságok) munkásőrség felállítására szólították fel.

A néphadsereg alárendeltségében Békéscsabán hadosztály, Orosházán ezred állomásozott.²⁵⁵ A parancsnok által elrendelt harcckészültségen túl katonák járőröztek (rendőrökkel közösen) a városokban, és őrizték a megyeszékhely repterét, a nyomdát és a postát, valamint a megyei pártbizottság épületét. A megyei pártvezetés párttagokból álló fegyveres erő felállítását tervezte, védelmi terveket készítettek. Felfegyverezték a megyei és a városi pártbizottságot: előbbi a rendőrségtől, utóbbi a hadkiegészítő parancsnokságtól jutott fegyverekhez.

A rendőr- és katonatisztek már október 23-át megelőzően eljártak a forradalmat megelőző, előkészítő társadalmi vitaestekre, majd többen közülük részt vettek az október 26-ai békéscsabai tüntetésen is. Így nem meglepő az sem, hogy a megye első forradalmi szerve a katonatisztek kezdeményezésére és a pártbizottság jóváhagyásával október 26-án megalakított katonai tanács lett.

Békéscsabán október 27-én alakították meg az ideiglenes forradalmi tanácsot. A gyűlésen a katonai és rendőri vezetők is részt vettek. A szervezésben a katonai tanács tevékeny részt vállalt. Az új hatalmi szerv első lépése az államvédelmisek lefegyverzése volt, amit katonák és civilek közösen hajtottak végre. Az utcára vonuló emberek egyenesen éltették a forradalom mellé állt rendőrséget és honvédséget, aminek vezetői elismerték az ideiglenes forradalmi tanácsot, elmondták, hogy a hadsereg a nép mellett áll, és hogy a politikai

²⁵³ Nemcsak itt. Mivel a Kádár-kormány sem a honvédségben, sem a rendőrségben nem bízott, nem bízhatott, ezért az ún. „pufajkás” karhatalmat az állásukat veszített pártfunkcionáriusokból, még inkább a volt államvédelmisekből toborozta. „Az ÁVH-s tisztek mielőbbi bevonása érdekében Münnich Ferenc – december 5-i határidővel – elrendelte az ÁVH állományának felülvizsgálatát. Gyakorlatilag ez a teljes ÁVH-személyzet leigazolását jelentette, s így az ÁVH szinte kivétel nélkül pufajkát ölthetett azzal, hogy más helyőrségbe (városba) rendelték szolgálattételre.” KAHLER Frigyes – M. KISS Sándor: „Mától kezdve lövünk”. Tíz év után a sortűzekekről. Budapest (Kairosz) 2003. 149.

²⁵⁴ A megye 87 településéből 59-ben alakult nemzetőrség, ezek közül 36 volt fegyveres. Összesen 15 helyen gyűjtötték össze a civilek (főként pártfunkcionáriusok) kezén lévő fegyvereket, és 44 esetben tartottak házkutatást. Gyár/intézmény őrség nem alakult. 2 településen a nemzetőrség együttműködött a rendőrséggel, 16 helyen a rendőrség sérelmére követte el valamit. ÁBTL V-150365 Békés megyei monográfia

²⁵⁵ A hadosztályparancsnok, egyben a békéscsabai helyőrségparancsnok Tóth István alezredes volt. A megtorlás során jogerősen 15 év börtönbüntetésre ítélték.

foglyokat szabadon bocsátják. Még aznap megalakították a Békés Megyei Forradalmi Tanácsot is, amiben ugyancsak helyet kaptak a katona- és rendőrtisztek. Az immár végleges forradalmi hatalmi szerv elrendelte a pártbizottság tagjainak lefegyverzését, amit ugyancsak a katonaság és a rendőrség foganatosított. Ugyanakkor a civilek számára nem akartak fegyvert adni, aminek a fegyveres erőkkel való kiváló viszony is oka lehetett. Lőkősházán katonatisztek irányítása alatt kezdték meg a vasúti sínek felszedését, mivel úgy tudták, a határ másik oldalán szovjet szerelvény vár indulásra.

Október 27-én a Békéscsabai Forradalmi Tanács végigjárta a járási székhelyeket, és mindenhol tárgyaltak a többi között a fegyveres erők parancsnokaival is. A fegyveres erők átállítására és az államvédelmisek lefegyverzésére szólították fel őket. A járási rendőrkapitányokat a megyei rendőrség egyik vezetője utasította a lakossággal való együttműködésre. Egy másik, *„a későbbi rendőri tanács elnöke pedig már egy nappal korábban [október 26-án] intézkedett, hogy az összeütközések elkerülése érdekében vonják be a községekből a körzeti megbízottakat. A katonaság, de főként a mindenhol jelen lévő rendőrség így több településen kezdeményezőként, illetve – a tüntetők mellé állva – aktív szereplőként lépett fel.”*²⁵⁶ Sok helyen be is választottak egy-egy rendőrt a forradalmi bizottságokba. Ahol volt csendőrtiszt, tiszthelyettes is került a forradalmi szervbe, ott rendszerint őket bízták meg a nemzetőrség megszervezésével.²⁵⁷

Orosházán október 28-29-én a helyben állomásozó alakulat forradalmi katonatanácsa szervezett tüntetéseket.²⁵⁸ Október 30-án a rendőrök már nem mertek kimenni az utcára. A járási forradalmi tanács utasítására a párttagok és az államvédelmisek mellett a rendőröket is lefegyverezték.²⁵⁹ A városi rendőrkapitány együttműködéséről biztosította a forradalmi bizottságot, de azért a biztonság kedvéért kineveztek mellé egy társparancsnokot.²⁶⁰ Utóbbi *„azonnal 15 ún. »polgári ruhás rendőrrel«, azaz nemzetőrrel emelte a rendőrség létszámát. A nemzetőrök száma a rákövetkező napokban 60-70 föig emelkedett. A »polgári ruhás rendőrök« rendőrökkel és katonákkal járőrözve biztosították a városban a nyugalmat.”*²⁶¹ Október 31-én ők voltak azok, akik a laktanyában védőőrizetbe vették a

²⁵⁶ Somlai Katalin: Békés megye. [továbbiakban: SOMLAI] In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 94.

²⁵⁷ 19 nemzetőrparancsnok volt 1945 előtt erőszakszervezet tagja a megyében. ÁBTL V-150365

²⁵⁸ ÁBTL V-150365

²⁵⁹ ÁBTL V-150365

²⁶⁰ Dr. Györgyi Antal, tulajdonképpen a nemzetőrség parancsnoka.

²⁶¹ SOMLAI Katalin: Békés megye, 1956 – Kitekintéssel a nemzetőrségre. [továbbiakban: SOMLAI] In: BOKODI-OLÁH Gergely (szerk.): *„A néppel tűzön-vízen át!” Nemzetőrjelvény – Tudományos konferencia a nemzetőrségről*, 2013. Budapest (1956 NHT) 2014. [továbbiakban: BOKODI-OLÁH 2013] 36.

pártfunkcionáriusokat.²⁶² Az orosházi nemzetőrök továbbá fegyvereket szállítottak a járásbeli falvak nemzetőreinek, onnan pedig bekísérték a letartóztatott pártfunkcionáriusokat a városba. November 4-én itt is létrehoztak egy fegyveres munkásszázadot, de az másnap a katonasággal együtt harc nélkül feladta az értelmetlen küzdelmet a szovjet túlerővel szemben.

Dobozon Nagy Lajost a nemzeti bizottság tagjává is választották: *„A bizottság megalakítása után azonnal létrehoztuk a 30 főből álló nemzetőrséget, melynek parancsnoka Almási István, egy volt jutasi őrmester lett. Bár fegyverük ekkor még nem volt, szakszerűen megszervezte ténykedésüket. Nemzeti színű karszalaggal különböztették meg magukat a többi forradalmártól. A kapcsolatot a nemzetőr parancsnokkal annak kilencéves unokaöccsén, Szilágyi Mihályon keresztül tartottam, aki futárszolgálatot teljesített. Ez az eleven gyerek mindenütt ott volt, ahol kellett, sőt ott is, ahol nem kellett volna. Még akkor is jönni akart velünk védekezni, amikor a fegyveres pufajkások megtámadták a falut. Természetesen hazaküldtem. (...) A falu élete ment a maga megszokott kerékvágásában 1956. december 10-ig. Aznap a gyomai pufajkások²⁶³ kitelefonáltak Dobozra, és mondták, hogy az este folyamán kijönnek Dobozra és elintéznék bennünket. Abban a pillanatban összeült a bizottság és elhatároztuk, hogy ellenállunk. Én szerveztem meg az ellenállást.”²⁶⁴* Füzesgyarmaton az október 28-án kialakult lincshangulat először a rendőrörs, majd a zsidó boltosok ellen fordította a tömeget, amit csak a nemzetőrparancsnok határozott fellépése, és a nemzetőrök beavatkozása tudott megfékezni. Gyulán a nemzetőrség a járási rendőrkapitányságon kapott helyet. A pártfunkcionáriusok őrizetbe vételét „B csoport” nevű egységük végezte. Lőkösházán a határőröket is sikerült a forradalom oldalára állítani. Okányban a kommunistáknak naponta háromszor kellett jelentkezniük a rendőrörsön székelő nemzetőröknél, akik ugyanakkor megvédték a településre november 4-e után visszatérő körzeti megbízottat a helyiek haragjától. Szarvason a járási rendőrkapitányságot és a kiegészítő parancsnokságot is lefegyverezték.²⁶⁵ A párt és a tanács által felállított fegyveres őrség biztosította a stratégiaileg fontos épületeket, így csak a nemzetőrség parancsnokát²⁶⁶

²⁶² A nemzetőrparancsnok levelét egy teherautóval a várost járó nemzetőr csapat „kézbesítette” az illetékeseknek: *„Felhívom a forradalmi tanács nevében, hogy saját személyi biztonsága érdekében holnap, azaz október 31-én, szerdán az orosházi honvédség laktanyájában reggel 7 órakor jelenjen meg.”* ERDMANN Gyula (szerk.): *Békés megye 1956-ban. III/2. kötet.* Gyula (Békés Megyei Levéltár) 2007. alapján SOMLAI In: BOKODI-OLÁH 2013: 36.

²⁶³ A gyomai pufajkások különösen rossz híreik voltak: *„A letartóztatások alkalmával elkövetett törvénysértések a lakosságot a karhatalmisták ellen fordították, mivel a lakásukon családtagjaik előtt brutális módon ütlegelték őket, sőt az egyik őrizetbe vett személynél (...) az ott tartózkodó vendéget is letartóztatták, s feleségét pedig ütlegelték.”* HL MN-KGY-F 6. d. 82. ó. e. 560.

²⁶⁴ Nagy Lajos visszaemlékezése. Kézirat az 1956 NHT tulajdonában.

²⁶⁵ ÁBTL V-150365

²⁶⁶ Szarvasi Györgyöt

jelölték ki. Békésen, Mezőkovácsházán, és Orosházán a hadkiegészítő parancsnokságok osztották újra az elkobzott fegyvereket a községi nemzetőrségek részére. A katonáktól és rendőröktől csak Battonyán, Dévaványán és Szeghalmon vették el a tüntetők fegyvereiket, de a határőröket kivétel nélkül mindenhol lefegyverezték.

Október 28-án, a megyeszékhelyen a budapesti fordulattal épp ellentétes események játszódtak le. A forradalmi szervek és a néphadsereg vezetőinek viszonya, ha rövid időre is, de épp ezen a napon romlott meg. Történt ugyanis, hogy Békésen a forradalmi bizottság a kommunista vezetők mellett letartóztatta a járási hadkiegészítő parancsnokot is, majd felfegyverezte a nemzetőrséget. Ezt követően a hadosztályparancsnok a katonai tanáccsal egyetértésben úgy döntött, a honvédség kilép a Békés Megyei Forradalmi Tanácsból. Készültséget rendeltek el, és röplapokat szórtak, amiken kíméletlen fellépést helyeztek kilátásba. Még aznap elfogták a forradalmi bizottság több tagját. Ezt már a lakosság sem hagyta szó nélkül: tüntetni kezdtek a laktanya előtt. A nap végül megbékéléssel zárult, a helyőrségparancsnok és a forradalmi bizottság egyik meghatározó tagja látványosan összeölelkezett a tömeg előtt. Ezt követően *„a megyei forradalmi bizottság elfogadta a nemzetőrségek szükségességét, a vidéket járó forradalmi küldöttségeket a tanácsi vezetés helyét átvevő bizottságok mellett szorgalmazták a nemzetőrségek megalakulását is.”*²⁶⁷

Október 31-én a megyei forradalmi tanács elrendelte az államvédelmisek letartóztatását. A feladatot a helyőrségparancsnok utasítására a katonai ügyész hajtotta végre. A rendőrségi nyilvántartás alapján mintegy harminc főt vett őrizetbe. Őket a laktanyákban tartották fogva, de a sorállományt november 3-án elengedték. Az Orosházán letartóztatott államvédelmiseket, és védőőrizetbe vett kommunistákat szintén Békéscsabára szállították.

A rend fenntartását a megyei forradalmi bizottság Békésben is az egyik legfontosabb feladatnak tartotta. A nemzeti bizottságok létrehozását követően minden településen nemzetőrparancsnokot választottak vagy jelöltek ki, és megkezdték a forradalmi karhatalmi erő felállítását.²⁶⁸ *„A nemzetőrség szervezésével rendfenntartásban jártas, fegyverhez értő embereket bíztak meg. A parancsnokok között ezért viszonylag sok csendőr tiszthelyettes, egykori honvédtiszt is volt. Amennyiben a lakosság megbízhatónak tartotta, a helyi rendőrkapitány, illetve a körzeti megbízott is végezhetett a szervezést, irányíthatta a felállított csapatot. Minden társadalmi rétegből voltak jelentkezők a közrend fenntartására és a*

²⁶⁷ SOMLAI In: BOKODI-OLÁH 2013: 34.

²⁶⁸ A városokban 60-70, az üzemekben 10-25, a falvakban 4-10 fős nemzetőrségek alakultak. *„A megye 66 települése közül 9 olyanról tudni, ahol csendőrt bíztak meg a nemzetőrség megszervezésével, és 7 olyanról, ahol egykori katonatisztet. (...) A nemzetőrparancsnokok mintegy ötöde tagja volt a forradalmi/nemzeti bizottságoknak is. (...) Csabacsüdön a forradalmi bizottság tagjai egyben nemzetőrök is voltak.”* SOMLAI In: BOKODI-OLÁH 2013: 38.

vagyonvédelem biztosítására. A városokban, városias településeken sok volt közöttük a munkás, vidéken egyéni parasztok, téesztagok és gépállomási dolgozók, egykori nincstelenek és kisbirtokosok. A kommunisták által osztályellenségnek bélyegzettek passzívnak mutatkoztak. Annak ellenére, hogy egyes községekben tucatnyi volt csendőr is lakott, közülük egynél több ritkán vett részt a nemzetőrség vagy a forradalmi bizottság munkájában. Kisebb közösségekben a nemzetőrséget meg sem szervezték, a közrend fenntartásában, sokszor fegyvertelenül, minden család részt vett.”²⁶⁹ A nemzetőrök biztosították a rendet és begyűjtötték a fegyvereket. Utóbbit a legtöbb helyen egy nap alatt végre is hajtották a rendőrségi nyilvántartások alapján. Amit összegyűjtöttek, azt leadták a rendőrségen. Ezekből, valamint a néphadseregtől és a MÖHOSZ-tól kaptak még fegyvereket, amiket ugyanakkor csak szolgálati idejük alatt viselhettek. A szolgálatot, vagyis a járőrözést, igazoltatást rendszerint a rendőrség vagy határőrség alárendeltségében, velük együttműködve látták el.

November 2-án szovjet harckocsik érkeztek Békéscsaba határába. A helyőrségparancsnok a hír hallatán értekezletre hívta a városi forradalmi tanácsot: bár a katona- és rendőrtisztek ellene voltak, megszavazták a harc felvételét. A helyőrségparancsnok erről tájékoztatta a HM-et, onnan azonban azt a parancsot kapta, hogy ne bocsátkozzon fegyveres összecsapásba. Végül mind Hódmezővásárhely, mind Orosháza számára azt a parancsot adta, hogy támadás esetén védekezzenek. A megyei forradalmi tanács felhívást tett közzé: „Minden katonaviselt, igaz hazafit, aki nem volt büntetett előéletű, nyilas, vagy kommunista néparuló vezető, jelentkezhet nemzetőrnek a békéscsabai rendőrség Kazinczy utcai állomáshelyén. Itt elbírálják rátermettségét és megbízhatóságát. A jelentkező hozza magával a személyi igazolványát és ajánlólevelét a megfelelő Forradalmi Tanácstól. A nemzetőr az üzemétől kapja továbbra is a fizetést. Saját magát élelmezi és napi 8 órai szolgálatot teljesít.”²⁷⁰ Céljuk az volt, hogy a félszáz fős csapatot 100-150 fősre duzzasztják fel.

Bár a katonai tanács korábban ellenezte a civilek felfegyverzését,²⁷¹ a megbeszélést követően a forradalmi tanács kezdeményezésére a honvédségnek alárendelt munkásászlóalj²⁷² kezdtek szervezni. Ebbe azonban főként középiskolások jelentkeztek, de jöttek a baromfifeldolgozó vállalattól és a téglagyárból is fiatal munkások. Állomáshelyük egy általános iskola lett. A megyeszékhelyről 500, Békésről és Gyuláról 2-300 fő felfegyverzését tervezték. Végül 270 fős lett az állomány, de páncélosok elleni küzdelemre is

²⁶⁹ SOMLAI In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 102.

²⁷⁰ *Kossuth Népe* 1956. november 3. In: IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1996: 137. [Kiemelés tőlem.]

²⁷¹ Annak ellenére is, hogy a HM is utasította a helyőrséget az üzemőrségek felállítására.

²⁷² Forradalmi Harci Csoport vagy Fegyveres Harci Csapat néven

alkalmas fegyverzetet kaptak. Az ekkor már Molotov-koktélokot gyártó orosházi laktanyának hasonló alakulat kiállítását szabták feladatul. Mindemellett folyamatban volt a nemzetőrség feltöltése is.

A kommunistákat több településen őrizetbe vették, mert tartottak attól, hogy egy esetleges szovjet támadás esetén még ellenük is küzdeniük kellene. A békési tanyavilágban is kutattak államvédelmissek és párttagok után. *„A párt- és tanácsi vezetők, és más, a falu életét meghatározó kommunista funkcionáriusok, köztük gépállomás igazgatók, begyűjtési előadók, államvédelmi tisztek őrizetbe vétele a nyugalom fenntartását, egyben személyi biztonságuk megvédését célozta. A »védőőrizetben« egyfelől szoros ellenőrzés alatt tarthatták őket, ugyanakkor lefogásukkal a lakosság részéről jelentkező nyomásnak tettek eleget, csökkentették az általános feszültséget.»*²⁷³

November 3-án, Békéscsabán átalakult a forradalmi tanács. Az új szervben már nem voltak ott a katonai- és a rendőr tanács tagjai. A katonai alakulatokat ugyanakkor harcászultságba helyezték. Mikor november 4-én megindultak a szovjetek, a helyőrségparancsnok kiadta a tűzparancsot. Mire odaértek az ellenséges csapatok, visszavonta azt, a laktanya őrsége mégis tüzet nyitott rájuk.²⁷⁴ A szovjetek ezután szétlőtték a városközpontot, majd elfoglalták a laktanyát. A hadkiegészítő parancsnokságon időközben ugyan jelentkeztek civilek fegyverekért, de nem adtak ki nekik. A munkászászlóalj megadta magát. A megszállók lefegyverezték a forradalom mellé állt fegyveres erőket. Bár az orosházi laktanya mellett civilek a fegyveres ellenállás mellett tüntettek, a katonák megadták magukat. A szovjet csapatok a katonákat, rendőröket, nemzetőröket, és a munkászászlóalj tagjait egyaránt lefegyverezték. Orosháza „eleste” után az egyébként ellenállásra készülő kisebb települések²⁷⁵ sem vállalták a harcot. Legtovább Békésen állt fenn az eredeti nemzetőrség,²⁷⁶ amit november 17-én fegyverezett csak le a szarvasi kommunista népőrség.

Az emigrációt tizenötven választották, 24 nemzetőr szenvedett börtönbüntetést, 16 főt internáltak, ötven rendőri felügyelet alá kerültek. Az eljárások elsősorban a parancsnokokat sújtották, de azok is súlyosabb elbírálás alá estek, akik részt vettek az őrizetbe vételekben. *„A forradalmi bizottsági tagokkal összehasonlítva velük [a nemzetőrökkel] szemben sokkal kevesebb esetben alkalmaztak megtorlást.»*²⁷⁷

²⁷³ SOMLAI In: BOKODI-OLÁH 2013: 41.

²⁷⁴ HL MN-KGY-F 4. d. 10. ö. e. 128-129.

²⁷⁵ Battonya, Csorvás, Dombegyháza, Kevermes, Mezőberény, Telekgerendás, Tótkomlós

²⁷⁶ Parancsnoka: Juhász György

²⁷⁷ SOMLAI In: BOKODI-OLÁH 2013: 39.

„A szovjetek segítségével hatalmukba visszaültetett kommunisták nem támaszkodhattak a honvédség és a rendőrség támogatására, mivel a két fegyveres testület aktív szerepet játszott a forradalomban. A parancsnokait elvesztett helyőrség állományát a szovjetek szélnek eresztették, az államvédelem dezorganizálódott. A rendőrség forradalommal szimpatizáló vezetői viszont még a helyükön voltak, s a továbbiakban is ellenezték és akadályozták a helyi forradalmi vezetőkkel szembeni eljárásokat. Ilyen körülmények között a hadosztály politikai osztálya maradt az egyetlen megbízható erő, mely november 8-ától hozzálátott a megyei karhatalom megszervezéséhez, előbb a helyőrség mintegy tucatnyi hivatásos tisztjéből, majd a november 4-e után felfegyverzett kommunista népőrségek tagjaiból.”²⁷⁸ A megyeszékhelyen december elejére csak 120 fő csatlakozott az új karhatalomhoz, akiket részben a környező településekre irányítottak, egyúttal megkezdődött a rendőrök átvilágítása is. Kevesen jelentkeztek karhatalmi szolgálatra: bár az MSZMP 1200 főt irányzott elő, még 1957 februárjában is csak 450-en voltak.

A Sarkadi járás november végén, december elején a nyílt ellenállást választotta: a községekből egymás után elkergették a rendőrparancsnokokat és az általuk toborzott kommunistákat. Sarkadon december 6-án hazatérő sorkatonák álltak az elégedetlenek élére: elfoglalták a rendőrőrsöt és a járási kapitányságot,²⁷⁹ de a hadkiegészítőről is szereztek fegyvereket, és ismét felállítottak egy 25 fős nemzetőrséget. A kikerülő karhatalmisták szovjet páncélosok támogatásával még aznap több személyt letartóztattak közülük. Másnap a lakosság a nemzetőrök támogatásával bosszút állt a rendőrökön és karhatalmistákon. Szintén a megszállók segítségére szorult a battonyai karhatalom, miután a rendőröket és határőröket lefegyverző felkelők őket is meghátrálásra kényszerítették. Nagykamráson decemberben sikeresen állították fel újra a nemzetőrséget.²⁸⁰

„December második felétől elcsendesült a megye. A rend biztosítása érdekében a decemberi tüntetési hullám után a járási székhelyekre a megyei pártvezetés karhatalmi századokat telepített, ezek nap mint nap demonstratív felvonulásokat tartottak. (...) Teljes restaurációra 1957 januárjától törekedtek, amikor ehhez már elegendő, bár az előirányzottól messze elmaradó karhatalmi erő állt rendelkezésükre.”²⁸¹

²⁷⁸ SOMLAI In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 115.

²⁷⁹ A rendőrséget december 6-án és 7-én is lefegyverezték. ÁBTL V-150365

²⁸⁰ Az itt felsoroltakon kívül Dévaványán, Kötgyánon, Mezőkovácsházán és Szeghalmon is újjászervezték a nemzetőrséget, de hamarosan mindenhova odaértek a szovjetek támogatását élvező karhatalmisták.

²⁸¹ SOMLAI In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 120.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye²⁸²

Október 24-én Földvári Rudolf, a megyei pártbizottság elnöke értekezletet hívott össze, ahol a fegyveres erők vezetőivel egyeztették a karhatalmi riadótervet. Fontos leszögezni, hogy mindeközben maga is reformokat sürgetett a budapesti pártvezetésnél. A rendőrségnél összetartást, a honvédségnél riadókézsültséget rendeltek el. *„Elfoglalták a karhatalmi riadó szerint számukra kijelölt helyeket, katonák és civil ruhás államvédelmisek szállták meg az Északmagyarország szerkesztőségét, a honvédség lezárta a Miskolcra bevezető utakat. A védelem erősítésére felfegyverezték a pártmunkásokat, száznyolcvan párttagot berendeltek fegyveres szolgálatra, ám húszan sem jelentek meg. (...) A fegyveres védelem erejét kezdettől csökkentette a bizonytalanság és a megosztottság, amit jól mutat a behívott párttagok engedetlensége. Miskolc helyőrség parancsnoka, Zombori Sándor alezredes, (...) Budapesten szemtanúja volt a fegyveres harcnak, mélyen megrázták a látottak, és a későbbiekben mindenáron a vérontás megakadályozására törekedett.*²⁸³ *A rendőri és az államvédelmi állomány ugyanúgy szemben állt egymással, mint az ország más területein.*²⁸⁴ Az államvédelmisekkel szembeni fellépésre a katonák is készen álltak. Földvári is tőlük tartott leginkább,²⁸⁵ ezért kérte az államvédelem megyei vezetőjét,²⁸⁶ ne szerezzen érvényt a statáriumnak. Az október 24-én a városon átvonuló szovjet egységek elleni támadásokat még sikerült megfékeznie a katonai és rendőri alakulatoknak. A tüntetőket este a karhatalom békés úton feloszlatta.

Október 25-én folytatódtak a tüntetések, de a rendőrség és az államvédelem a gyülekezési tilalom ellenére nem alkalmazott erőt a lakossággal szemben. A helyőrségparancsnok ennél is továbbment: kiállt a követelések mellett. A megalakult megyei munkástanácsot²⁸⁷ a rendőrség és az államvédelem képviselője egyaránt támogatásáról biztosította. A gyűlés résztvevői gyárőrség felállítását kezdeményezték, és felkeresték a

²⁸² A megye 378 településéből 93-ban alakult nemzetőrség, ezek közül 35 volt fegyveres. Összesen 13 helyen gyűjtötték össze a civilek (főként pártfunkcionáriusok) kezén lévő fegyvereket, és 40 esetben tartottak házkutatást. 16 gyár/intézmény őrség alakult. 3 településen a nemzetőrség együttműködött a rendőrséggel, 25 helyen a rendőrség sérelmére követtek el valamit. ÁBTL V-150366 Borsod-Abaúj-Zemplén megyei monográfia

²⁸³ A megtorlás során jogerősen 1 év börtönbüntetésre ítélték.

²⁸⁴ SZAKOLCZAI Attila: Borsod-Abaúj-Zemplén megye. [továbbiakban: SZAKOLCZAI] In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 132.

²⁸⁵ *„Ha jól emlékszem, 24-én jött egy karhatalmi egység a megyei pártbizottságra, de 25-én megkértük őket, hogy hagyják el az épületet. Nem tartottuk szükségesnek, hogy ott legyenek. Elsősorban arra az erkölcsi, politikai tőkére kívántam támaszkodni ezekben a viharos napokban is, amelyet az 1954 és 1956 közötti munkával szereztünk meg.”* FÖLDVÁRI Rudolf: *Tiszta vizet a pohárba. Életútinterjú.* Budapest (Nagy Imre Alapítvány) 2011. [továbbiakban: FÖLDVÁRI 2011] 210. Földvári ezzel szinte teljesen egyedül volt az országban a hatalom birtokosai közt. Nem véletlen, hogy ő volt az egyetlen megyei pártbizottsági vezető, akit nem mozdítottak el a forradalom alatt.

²⁸⁶ Az államvédelem megyei vezetője Kucsera László alezredes volt.

²⁸⁷ A megyei munkástanács elnöke Rozgonyi Ernő volt.

Miskolc határában állomásozó szovjet erőket, akikkel közölték, készek a rendfenntartásra. A fegyveres erők és a felkelők céljai közti különbségek hamarosan felszínre törtek: fiatal munkások, akik Budapestre akartak menni, hogy ott harcoljanak, először csak kértek fegyvereket, majd mikor nem kaptak, elfoglalták a mezőkövesdi rendőrkapitányságot és kiegészítő parancsnokságot.²⁸⁸

Október 26-án a városi és megyei rendőrkapitányság előtt is tüntetők jelentek meg. Mindkét épület fogdájába beengedték őket, hogy lássák, nincsenek már ott politikai okokból őrizetbe vett személyek. Az államvédelmisek azonban feltehetően nem bírták a megyei főkapitányság előtt a nyomást, tüzeltek és kézigránátot is dobtak a tömegre.²⁸⁹ A kialakult káoszba a szemben lévő helyőrség nem avatkozott be.²⁹⁰ Az államvédelem ezt követően képviselője útján alárendelte magát a megyei munkástanácsnak. Már csak meg kellett vinni a hírt a helyszínre, azonban az ebben segédkezni próbáló rendőrtisztet a tömeg felkoncolta. Az embereket ezen a ponton már a megyei munkástanács helyszínre érkező elnöke sem tudta megfékezni, és a határőrségtől is hiába kért segítséget. Miközben egyre több munkás és bányász érkezett Miskolcra, „a tömegből csoportok váltak ki, lefegyverezték a környező rendőrőrsöket, majd immár fegyveresen tértek vissza.”²⁹¹ A főkapitányság ostroma során az államvédelmi parancsnokok magukra hagyták embereiket, elmenekültek. A helyőrségparancsnok még próbált valamit tenni, azt ígérte az államvédelmiseknek, ha leteszik a fegyvert, biztosítják számukra a szabad elvonulást. Mire végül kitűzték a fehér zászlót, az ostromlók már betörték az épületbe. Több államvédelmi tisztet a helyszínen meglincseltek. A sorállományt a katonák kimenekítették, átkísérték őket a laktanyába.²⁹² Ezt követően az államvédelmisek részben elmenekültek, részben a kérésükre az egyetem katonai tanszékének

²⁸⁸ Végül Hatvanig jutottak, ahol egy katonai alakulat tüze fordította vissza őket Miskolc felé. Előállították, majd szabadon engedték őket.

²⁸⁹ A sortűznek 16 halálos áldozata volt. Aznap a feldühödött tömeg 6 főt meglincsel, egy menekülő államvédelmis pedig öngyilkos lett. A helyi kiegészítő parancsnokság elítélte a fegyverhasználatot: „Az első pillanatban a helyzetet felmérve rögtön úgy ítéltük meg, mindent mérlegelve, hogy a főosztály vezetői súlyos hibát követtek el akkor, amikor tűzparancsot adtak a tömegre, sőt egyesek kézigránátot dobáltak a tömegbe. Ez súlyos hiba volt, még akkor is, ha a tömeg fenyegető magatartást tanúsított, mert hisz meglelt volna rá a mód, hogy a tömeghangulatot levezessék és széteszlásra bírják a tömeget. (...) fontos szerepet töltöttek be tisztjeink több olyan rendőr személy és ÁVH beosztott megmentésében, akik az épületből kijöttek és a tömeg meg akarta [őket] lincselni. (...) némelyiket csak éppen hogy sikerült a felbőszült tömeg karmai közül kiszedni. Így is 5 személyt vertek agyon” HL MN-KGY-F 6. d. 74. ö. e. 460-462.

²⁹⁰ HL MN-KGY-F 1. d. 33. ö. e. 589-590. „A hadosztály parancsnok utasítása az volt, hogy a tömegre nem lövünk, a munkások »jogos« követeléseivel egyetértünk, azonban fegyvert ki nem adunk.” HL MN-KGY-F 4. d. 32. ö. e. 417. Híradó kocsiról ugyanakkor megpróbálták nyugalomra bírni és hazaküldeni az embereket. HL MN-KGY-F 4. d. 30. ö. e. 392-393.

²⁹¹ Kis József: A borsodi nemzetőrség, 1956. [továbbiakban: KIS] In: BOKODI-OLÁH 2010: 43.

²⁹² Bár a fehér zászló kitűzése után a parancsnok minden fegyveres katonát (80 fő) a főosztályon tartózkodók védelmére küldött, azok a tüntetők nagy létszáma (30-40.000 fő) miatt nem tudtak mindenkit megmenteni. HL MN-KGY-F 4. d. 30. ö. e. 392-393.

vezetője által kiállított szabadságlevéllel elutaztak. Laktanyájukat és az ott tárolt fegyvereket is az egyetemi katonai tanszékvezető vette át. A rendőrök hasonlóképpen elhagyták szolgálati helyüket.

*„Mivel a honvédség személyi állománya kevés volt a rendvédelmi feladatok ellátáshoz, minden rendelkezésre álló erő (munkástanácsok, diáksparlament, párt, honvédség) bevonásával és egyetértésével azonnal megkezdődött a nemzetőrség felállítása. Ezt kellően indokolta, hogy nagy mennyiségű fegyver került ki minden ellenőrzés nélkül – fegyveresek vadászták egész délután és este a bujkáló ávosokat –, ami az erőszakos köztörvényes bűncselekmények elszaporodásának veszélyével fenyegetett. (...) Hangszórón keresztül hívták fel a lakosságot jelentkezésre, a Bocskai laktanyában megkezdődött összeírásuk és felfegyverzésük, de a megyei tanács épületében is osztottak fegyvereket.”*²⁹³ A nemzetőrök még aznap munkába álltak,²⁹⁴ átvették a stratégiaileg fontos épületek védelmét, és ők vigyáztak a kórházba került államvédelmisekre is, valamint elkezdtek begyűjteni a civilektől a fegyvereket. Közben a helyőrségparancsnok meggyőzte a szovjeteket, hogy szükségtelen bevonulniuk a városba, helyreállítják a rendet. A munkástanács esti ülésén a határőrség, az államvédelem, a rendőrség és a katonaság vezetői egyaránt alárendelték magukat a forradalmi szervnek, amiről felhívást is közzétettek.

Október 27-én a munkástanács a rend helyreállítása reményében hiábavaló próbálkozásokat tett a kedélyek megnyugtatóra. Közben a rendőrökből, katonákból és nemzetőrökből álló csapatok a megyei KÖMI-táborokból kitört a rabok elfogásával és visszaszállításával voltak elfoglalva. A Miskolcon gyülekező tömeg ismét a saját kezébe vette a kezdeményezést. Kihozták a börtönből az ott őrizetben lévő rendőröket, majd megfutamították a megyeházán ülésező munkástanácsot is. Az épületet őrző egyetemisták nem tudták meggátolni az újabb lincselést. Újjá kellett szervezni a munkástanácsot és a nemzetőrséget is. Utóbbi, illetve minden megyei fegyveres erő élére a városi hadkiegészítő parancsnokot²⁹⁵ helyezték. Ő, illetve a megyei pártbizottság első titkára érték el, hogy a közelben állomásozó szovjet alakulatok a kapott parancs ellenére se avatkozzanak be az

²⁹³ SZAKOLCZAI In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 145.

²⁹⁴ A miskolci egyetemi nemzetőrség felállítása ugyanolyan olajozottan ment, mint bármelyik másik egyetemi alegységé: *„A nyugati államok elleni katonai felkészülés jegyében bevezetett egyetemi katonai oktatásról most derült ki, mire jó. Minden hallgató rendelkezett harcászati elméleti képzettséggel és részt vettek lögyakorlatokon. Nagyon jól tudták, hogy kell a fegyverekkel bánni és volt fogalmuk a katonai fegyveletről. A katonai tanszék tisztjei a korabeli tisztikar legműveltebb részéből kerültek ki, minden hallgató ismerte őket. (...) Számunkra a nemzetőrség a szó szoros értelmében a nemzet javainak az őrzését jelentette, azaz a rend fenntartását.”* UNGVÁRY Rudolf: *Utána Néma csend*. Budapest (Történelmi Igazságtétel Bizottság – 1956-os Intézet) 1991. 110-111.

²⁹⁵ A városi hadkiegészítő parancsnok Zombory Sándor alezredes volt.

eseményekbe. „A nemzetőrség szervezését a kiegészítő parancsnokság végezte, a munkástanács felhívása nyomán már október 27-én tömegesen jelentkeztek lakosok. (A toborzást október 31-én állították le a nagyszámú jelentkezés miatt.)”²⁹⁶ Az ismételen elmenekülő városi rendőrség szerepét 50 egyetemista vette át. „A nagy népszerűségnek örvendő egyetemisták szerte a városban és a megyében rendvédelmi és szervező feladatokat láttak el. (...) A diákszékhely a katonai tanszék vezetője irányításával egyetemi rendfenntartó ezredet alakított. (...) A belső őrség feladata az egyetem épületeinek, a külső őrsége pedig különböző objektumok, így a repülőtér, a Sajó-parti rádióerősítő, a megyei pártbizottság, a tanácssháza, a Borsodi Rádió stb. fegyveres őrzése volt.”²⁹⁷ Egyetemisták vigyáztak a kórházba került pártfunkcionáriusokra, kísérték az ügyészségre az általuk elfogott államvédelmiseket.²⁹⁸

Október 28-án a nemzetőrség a pártbizottság épületében fegyvereket foglalt le az éjjel ott összegyűlt pártfunkcionáriusoktól. Mikor később, a munkástanács újabb utasítására, ezúttal már katonatisztekkel együtt visszatértek, hogy letartóztassák az érintetteket, teherautókkal érkező katonák őket fogták el. A helyzetet tisztázták és végül szabadon távozhattak.

Október 29-én egyesítették a korábban szétesett, és az azóta működő munkástanácsot. A közös elnökség hatásköre lett a többi között a megyeszékhely fegyveres erőinek irányítása és a város védelmének biztosítása. Katonai bizottságot alakítottak,²⁹⁹ amit felelőssé tettek a közrendért és alárendelték a nemzetőrséget,³⁰⁰ valamint az egyetemi zászlóalj. „A nemzetőrségbe még október 30-án is olyan sokan jelentkeztek, hogy átmenetileg fel kellett függeszteni a szervezést. Igyekeztek kiszűrni a büntetett előéletűeket, és előnyben részesítették a katonaviseltek, vagyis a fegyverek kezeléséhez értőket. A nemzetőröket a Bocskai laktanyában helyezték el. A katonai bizottság fennhatósága kiterjedt a megyében lévő minden fegyveres testületre: a büntetés-végrehajtásra, a rendőrségre, a honvédségre és a

²⁹⁶ KIS In: BOKODI-OLÁH 2010: 47.

²⁹⁷ KIS In: BOKODI-OLÁH 2010: 48.

²⁹⁸ ÁBTL V-150366

²⁹⁹ „A megyei tanács épületében helyezték el a hadkiegészítő parancsnokságot, amely korábban a katonai behívásokat végezte. Eredendően nem nagyon kapcsolódott a megyei tanács feladataihoz, de hát a közbiztonság volt a legfontosabb, amit követeltek tőlünk. Itt működött a katonai bizottság, amelynek a vezetője Koós István Béla lett, de a lelke Zombori Sándor alezredes volt, akinek egy szervezett katonai egység állt a rendelkezésére, a saját katonái. Maga mellé vette az egyetemen szerzett és fölfegyverzett egyetemistákat, a munkástanácsoktól küldött felfegyverzett munkásokat és azokat a rendőröket, akik még mertek rendőrök maradni. Ilyen négyes járőrözés folyt Miskolcon, és hasonlókat igyekeztek szervezni a járási, falusi, városi munkástanácsok vagy nemzeti bizottságok is. Ez volt a legfontosabb bizottság. Ezeknek az embereknek köszönhető, hogy október 27-től november 4-ig Miskolcon nem követeltek emberéleletet az események.” FÖLDVÁRI 2011: 233-234.

³⁰⁰ Megyei nemzetőrparancsnoknak kinevezték Birtalan Mihály őrnagyot, aki minden lépést egyeztetett a pártbizottsággal.

*határőrségre is.*³⁰¹ A rendőröket felszólították, hogy jelentkezzenek szolgálattételre: „*Mivel a rendőrség Miskolc városi osztálya a munkástanács mellé állott, felhívjuk a volt rendőrség összes tagjait, hogy szolgálattételre ma reggel, azaz október 30-án jelentkezzék a városi osztály épületében.*”³⁰² Az állományt a rendőrségen is megalakult munkástanács vizsgálta felül. Ugyanezt a területi munkástanácsoknak is feladatul szabták. A határ őrzését meghagyták a határőrségnek. A lőszerraktárak biztosítását fegyveres egyetemisták vették át. Október 29-én a nemzetőrségből kivált egy csoport, aminek elsősorban az elhárítás lett a feladata: az ún. Defenzív-csoportnak kellett megakadályoznia, hogy államvédelmisek szivároghassanak be a forradalmi testületekbe, illetve nekik kellett előállítani a pártfunkcionáriusokat.³⁰³ Rájuk bízta a megyei ügyészség őrzését is, ahol november 1-től kihallgatták az őrizetben lévő államvédelmiseket.³⁰⁴ „*A Defenzív-csoport és a megyei munkástanács vezetői között nagy volt a bizalmatlanság. Kommunistáknak, illetve huligánoknak tekintették egymást.*”³⁰⁵

A november 2-án megalakult az Észak- és Keletmagyarországi Nemzeti Tanács kijelentette, hogy támogatja a forradalmi szervekkel együttműködő fegyveres erőket.

Edelényben a rendőrparancsnok jelentette be, hogy támogatják az elégedetleneket. Beválasztották a munkástanácsba, majd ő lett a nemzetőrség parancsnokhelyettese is. Október 28-án a járási munkástanács kezdte el szervezni a nemzetőrséget.³⁰⁶ Végezték a fegyverek összegyűjtését, ugyanakkor azt maguk is csak a szolgálat alatt viselhettek. Tisztiorvos szondáztatta őket, fogyasztottak-e alkoholt. Edelényben az államvédelem egészen október 30-ig működött. Ekkor tiltotta el őket a szolgálattól és vette el fegyvereiket a járási munkástanács. Néhány nappal később pedig már elő is állították tisztjeiket. Október 29-én járási nemzetőrséget hoztak létre, amit egyedülálló módon szerveztek meg: a járást öt körzetre osztották, egy-egy központtal. Ezekbe minden községnek be kellett küldenie egy-egy személyt. Az így létrejövő csapatok kiképzését a hadkiegészítő parancsnokság végezte. Közös szállásról, riadókoszival látták volna el feladatukat.

³⁰¹ SZAKOLCZAI In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 158.

³⁰² *Északmagyarország* 1956. október 30. IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1996:179. [Kiemelés tőlem.]

³⁰³ Korábban (október 26-tól) a munkástanács alárendeltségében Offenzív-csoport működött, ami az ügyészség és bíróság feladatrendszerében alapján kutatta fel, fogta el és hallgatta ki a párttagokat és államvédelmiseket. ÁBTL V-150366

³⁰⁴ Október 31-től kellett önként jelentkezzenek, tulajdonképpen védőőrizetre.

³⁰⁵ KIS In: BOKODI-OLÁH 2010: 50.

³⁰⁶ Parancsnoka Nagyfejeő János lett.

Encsen a tüntetők csatlakoztatták a rendőrséget, akik ezt követően a nemzetőrséggel közösen látták el szolgálatukat. A nemzetőrparancsnok is egy rendőr főhadnagy volt, aki a munkástanácsnak is tagja lett.

Kazincbarcikán³⁰⁷ a Borsodi Vegyi Kombinát vette át a város irányítását. Gyárőrséget szerveztek a környező táborokból kiszabadult rabok hírére, majd ebből kizárták a párttagokat. Munkástanácsot és nemzetőrséget alakítottak. A párttagoknál és államvédelmiseknél házkutatást tartottak, kijárási tilalmat rendeltek el számukra. Lefegyverezték a városi rendőrkapitányságot, október 30-án pedig a nemzetőrséget állították a rendőrség élére.

Ózdon a tüntetők október 25-én elfoglalták a rendőrkapitányságot. Másnap a rendőrök már a határőrökkel közösen biztosították a tüntetést. Október 27-én a munkástanács létrehozta a nemzetőrséget, amit a rendőrséggel együtt a munkás katonai parancsnokság alárendeltségébe utalt.³⁰⁸ A katonaviselt munkásokból álló nemzetőrség együttműködött a rendőrökkel és határőrökkel. Első parancsnokát³⁰⁹ másnap a határon elfogták a csehszlovákok. Második parancsnoka³¹⁰ október 29-én idegösszeomlást kapott, a kapitányságon falhoz állította az egyébként velük együttműködő rendőröket, és parancsot adott kivégzésükre. Verekedés, majd lövöldözés alakult ki, az előzményeket nem ismerő tömeg üldözni kezdte a rendőröket és államvédelmiseket, lincselés is történt. A rendet határőrök és környékbeli fegyveresek állították helyre. A nemzetőrség feladata a rend fenntartása mellett a fegyverek begyűjtése, az államvédelmi tisztek és a pártfunkcionáriusok előállítását volt. Utóbbit az erre létrehozott nyomozó csoport végezte. A legtöbb előállított kihallgatás után hazaengedték.

Mezőcsáton a kommunisták alakítottak munkástanácsot, amibe így a rendőrség és az államvédelem vezetői is bekerültek. A nemzetőrséget október 26-án szervezték meg. Élére egy volt rendőrt³¹¹ állítottak az államvédelmi parancsnok egyetértésével. A rendőrök és államvédelmisek október 28-ig együtt járőröztek a nemzetőrökkel. Előbbiek felülvizsgálatára november 2-án, miskolci nemzetőrök jelenlétében került sor.

Mezőkövesden az október 25-ei tüntetéshez katonák³¹² is csatlakoztak. Velük kiegészülve, miután a rendőrök figyelmeztető lövést adtak le rájuk, a többi között elfoglalták a kapitányságot és a hadkiegészítő parancsnokságot. Másnap létrehozták a munkástanácsot és a nemzetőrséget. A rendőrök ezután már nem jelentkeztek szolgálattételre. November 4-én

³⁰⁷ ÁBTL V-150366

³⁰⁸ ÁBTL V-150366

³⁰⁹ Pollák Dénes

³¹⁰ Török István

³¹¹ Kajtor Jánost

³¹² Ugyanazok, akik korábban elfoglalták a mezőkeresztesi rendőrkapitányságot.

megerősítették a nemzetőrséget és katonatisztek irányításával védelmi állásokat létesítettek a településre bevezető utak mentén. A közeli repülőteret is fegyveres nemzetőrség védte.³¹³ November 6-án rá is lőttek a szovjet páncélosokra, akik ezt követően lőtték a települést.

Putnokon október 26-án nemcsak a rendőrséget, határőrséget, de a börtönőrséget és a pénzügyőrséget is lefegyverezték, nemzetőrparancsnoknak mégis egy rendőr századost kértek fel. A nemzetőrséget itt is a munkástanács hozta létre, és végig együttműködött a járási rendőrkapitánysággal. Fegyvereket gyűjtöttek be, felülvizsgálták a rendőröket. Október 29-én innen is érkeztek Ózdra nemzetőrök, hogy helyreállítsák a rendet. Ezt követően bevethető fegyveres egység³¹⁴ létrehozását határozták el: katonai behívókat postáztak, fegyvereket vételeztek, toborzókörútra mentek, a belépőkkel esküt tettek. Október 30-án leváltották a járási hadkiegészítő parancsnokot.

Sátoraljaújhelyen a tüntetők a járási kapitányságot, a rendőrőrsöt és a börtön őrségét is lefegyverezték.³¹⁵ A járási rendőrkapitány Kassára menekült. *„A rend helyreállítása érdekében felállították a nemzetőrséget, parancsnoka Kummer Károly lett, akinek döntő szerepe volt az elszabadult indulatok megfékezésében. Átmeneti szünet után a rendőrök a nemzetőrökkel együtt adtak szolgálatot, a nemzetőrséget mindvégig segítette a járási hadkiegészítő parancsnokság, fegyverzettel és egyéb katonai felszereléssel is ellátta őket. Papp János századost, a hadkiegészítő parancsnokát bevásztották a munkástanácsba, amely őt nevezte ki a város katonai parancsnokává. A nemzetőrség megerősítésére szabályos katonai behívóparanccsal kétszáz főt rendeltek be szolgálatra. Felszólították a sátoraljaújhelyi üzemeket, hogy az igazgatói alapból utaljanak át bizonyos összeget, így mintegy 25 ezer forint gyűlt össze a nemzetőrök élelmezésére.”*³¹⁶ A járási nemzeti bizottság a határőrség helyi alakulatait alárendeltségébe vonta.³¹⁷ November 4-én a nemzetőrök – hogy megkíméljék a várost az esetleges tűzharctól – kivonultak a kőkapui üdülőbe, ahol védelmi állásokat építettek ki. Teherautókkal és felfegyverkezve hagyták el a várost, többen csatlakoztak hozzájuk. A szabályosan berendezett katonai táborukból többször kitámadtak, rendőr- és határőr őrsöket fegyvereztek le. Az MSZMP november 5-én kezdte el szervezni a városban a hozzá hű karhatalmat. A hírré visszatértek a kőkapui fegyveresek és őrizetbe vették a járási párttitkárt, az új karhatalom parancsnokát és a hadkiegészítő parancsnokát (másnap mindnyájukat elengedték), valamint lefoglalták az összegyűjtött fegyvereket is.

³¹³ ÁBTL V-150366

³¹⁴ Járási karhatalmi zászlóalj. Parancsnoka: Gyöngyösi Árpád.

³¹⁵ ÁBTL V-150366

³¹⁶ SZAKOLCZAI In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 172.

³¹⁷ ÁBTL V-150366

Végül a szovjetek Sátoraljaújhelyre történő bevonulásának másnapján, november 10-én, a szovjet parancsnokkal való tárgyalást követően³¹⁸ oszlatta fel a csoportot Kummer Károly nemzetőrparancsnok.

Szerencsén a rendőrök saját védelmükre összevonták erőiket, és általuk megbízhatónak ítélt munkásokkal erősítették meg a kapitányság épületét. A járási pártbizottság kezdeményezésére létrejövő járási munkástanács átvette irányításukat, de közben miskolci fegyveresek lefegyverezték őket.

Szikszón *„a munkástanács és a fennhatósága alatt létrehozott nemzetőrség fenn tudta tartani a rendet, de azt nem sikerült megakadályoznia, hogy egy Miskolcra érkezett csoport lefegyverezze a rendőrséget, így éjszaka nemzetőrök adtak őrséget a kapitányság épületénél.”*³¹⁹ A fegyverek begyűjtését és az államvédelmisek kihallgatását itt is a munkástanács rendelte el a nemzetőrök számára.

A megye településeire általában jellemző volt,³²⁰ hogy a legtöbb helyen október 26-án tartott felvonulást követően megválasztott munkástanács alárendeltségében működött a nemzetőrség, ami együttműködött a rendőrséggel, hadkiegészítő parancsnoksággal, határőrséggel, és szolgálatát fegyverrel látta el. Rendszerint nemzetőrök vigyáztak a téveszk óvintézkedésként zárolt vagyonára is. *„A lehetőség szerint katonaviselt férfiakkól felállított nemzetőrség is azt a célt szolgálta, hogy megvédjék a falu békéjét, megőrizzék a magtárakban, gépállomásokon őrzött értékeket mindenkivel szemben, aki azt fenyegeti. A nemzetőrség szavatolta a volt funkcionáriusok személyi biztonságát.”*³²¹ Jellemzően a nemzetőrség feladata volt a civilek kezén lévő fegyverek összegyűjtése is. A járási székhelyeken kivétel nélkül alakult nemzetőrség, és működött járási illetőségű egység is. *„A járási nemzetőrségek létrehozását többnyire az a gondolat motiválta, hogy ha a járás területén valahol olyan incidens történik, amit a helyi nemzetőrök nem tudnak megoldani, akkor legyen, aki segítséget ad nekik.”*³²² A miskolci bányákban alakult kisebb fegyveres csoportok nem rendelték alá magukat a munkástanácsnak, viszont párttag vezetőket tartóztattak le.³²³

³¹⁸ A tárgyalásra azért is kerülhetett sor, mert a felderítésükre küldött csehszlovák helikopterek felülbecsülték a létszámukat. KIS In: BOKODI-OLÁH 2010: 58.

³¹⁹ SZAKOLCZAI In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 151.

³²⁰ Az elnevezés ugyanakkor nem volt egységes: polgárőrség, polgári őrség, munkásőrség, éjjeli őrség, utcaőrség elnevezések is előfordultak. Két településen: Izsófalván és Zubogyban november 14-én alakítottak nemzetőrséget. Utóbbiban ráadásul a tanács végrehajtó bizottsága.

³²¹ SZAKOLCZAI In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 175.

³²² KIS In: BOKODI-OLÁH 2010: 54.

³²³ ÁBTL V-150366

A november 4-ei szovjet támadást követően a megyei fegyveres erők széthullottak. A miskolci hadkiegészítő parancsnok megtiltotta a tüzelést, de valójában nem is volt kinek, ugyanis a katonák szétszéledtek, a nemzetőröket pedig hazaküldték a laktanyából. A rendőrkapitányság szintén kiürült, és a Defenzív-csoport is elment a megyeházáról. Az egyetemi őrség lövéseire a szovjetek teljes tűzerejükkel válaszoltak.³²⁴ Az egyetemi zászlóalj visszavonult. Voltak, akik a Bükkbe vették be magukat.

„A személyi küzdelmet még élesebbé tette a központi rendelkezés a pártapparátusok létszámának csökkentéséről olyan helyzetben, amikor a munkástanácsok még teljes befolyásuk alatt tartották az üzemeket, így az apparátusokból elbocsátottaknak nem sok esélyük volt a termelésben elhelyezkedni. Számukra leginkább az ekkor szerveződni kezdő karhatalom jelentett – átmenetileg – egzisztenciális megoldást. A karhatalom megalakítására november 11-én közvetlenül Münnich Ferentől kapott engedélyt Grósz Károly, aki szovjet jóváhagyással már előzőleg hozzákezdett egy Kádárhoz hű fegyveres alakulat felállításához. Az első pufajkás egységnek a megyei pártbizottság adott otthont.”³²⁵ A lépést az indokolta, hogy a rendőrök nem túrték meg maguk között a szolgálatra jelentkező államvédelmiseket. A katonák közül összesen hárman léptek be az új karhatalomba.

A Bükkben a sátoraljaújhelyieken kívül más fegyveres, elsősorban egyetemista csoportok is meghúzták magukat. Elfogásukra december közepén még erdészeket is bevetettek, ugyanis a rendőrség nem volt hajlandó utánuk nyomozni, a karhatalmisták pedig nem értettek hozzá.

Az üzemi őrségek a forradalom utolsó bástyái, a munkástanácsok irányítása alatt álltak. A megyei munkástanács november 19-én alakult újjá.³²⁶ Az üzemek és vállalatok vezetésétől jóváhagyást kapott, *„hogy a rend helyreállítására és fenntartására önkénteseket toborozzanak. Ezzel ugyan nem tudták megakadályozni az egykori államvédelmisek és az elbocsátott párt- és vállalati funkcionáriusok be-, illetve visszaszivárgását a fegyveres testületekbe, de annyit értek, hogy a helyi rendfenntartó erők kötelékében fegyvert kaptak a forradalomhoz hű emberek is.”³²⁷* Belőlük ún. munkásrendőrök lettek. Eközben a fegyveres erőknél folyamatosan tiltakoztak az államvédelmisek alkalmazása ellen. Földvári Rudolf kísérletet tett arra is, hogy a karhatalom munkáját a megyei munkástanács ellenőrizhesse. Előbbi azonban decemberre megerősödött, ekkor már fegyvert is használtak az üzemőrségek

³²⁴ HL MN-KGY-F 1. d. 33. ö. e. 588-589.

³²⁵ SZAKOLCZAI In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 180-181.

³²⁶ A kárpátaljai börtönből visszatért Földvári Rudolf ennek is meghatározó alakja lett.

³²⁷ SZAKOLCZAI In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 188. A Lenin Kohászati Művek munkástanácsa 40 személyt küldhetett a rendőrségbe. ÁBTL V-150366

lefegyverzése során, és munkástanácsi vezetőket tartóztattak le. A december 9-ei tüntetést a szovjet csapatok oszlatták fel, miután az ún. munkásrendőrök a felvonulók mellé álltak, aminek hírére a rendőrkapitányság állománya elmenekült. Ezt követően a megyei tanács másnap a szovjet parancsnok követelésére az ún. munkásrendőrök leszereléséről határozott. Ez ismét utcára vitte az embereket, akiket a karhatalom és a szovjet erők együttes erővel és fegyveres harc árán tudtak csak meghátrálásra bírni. A tüntetők egy rövid időre még a karhatalmi laktanyát is elfoglalták.³²⁸ A rendőrség nem avatkozott közbe, amiért le is váltották a parancsnokot. Utóda a községekből berendelt rendőrökkel erősítette meg az állományt. A helyzetet olyannyira komolyan vették, hogy december 10-én rendkívüli (katonai) bizottságot hoztak létre a fegyveres erők együttműködésének koordinálására. December 12-én aztán a központi utasításnak megfelelően elkezdték lefegyverezni az üzemőrségeket. A kazincbarcikai szénosztályozónál működött csak 1957 januárjában tudták feloszlatni, akkor is csak úgy, hogy fegyverrejtegetés hamis vádjával letartóztatták a parancsnokát, akit ezt követően hosszú börtönbüntetésre ítélték.

A megtorlás során egyedileg döntöttek mindenkiről, aki részt vállalt a nemzetőrség szervezésében, tevékenységében. A megyei nemzetőrparancsnokot – mivel a forradalom alatt minden információt megosztott a pártbizottsággal, november 4-e után pedig részt vett a forradalmárok letartóztatásában – elöléptették, karrierje töretlenül haladt tovább. Helyetteseit leszerelték, de párttagságuk nem szenvedett csorbát. Az egyetemi zászlóalj parancsnoka 10 hónap felfüggesztett börtönbüntetést kapott. Az edelényi járás nemzetőrtanácsának elnökét viszont életfogytiglanra ítélték. A putnoki járási nemzetőrség vezetőit 1-től 7 évig tartó börtönbüntetésekkel sújtották. A mezőkövesdi járási parancsnok ellen még eljárás sem indult, községi társait viszont több évre leültették. A sátoraljaújhelyi parancsnokot, miután disszidált, távollétében halálra ítélték, helyettesét kivégezték.³²⁹

Csongrád megye³³⁰

A Jugoszláviával közös határszakasz miatt az államvédelem jelentős erőket állomásoztatott a megyében: a Szegedi osztály kirendeltségei és szakaszai Hódmezővásárhelyen, Makón, és

³²⁸ HL MN-KGY-F 1. d. 33. ő. e. 589-590.

³²⁹ Egyetemi zászlóalj parancsnok: Záhonyi Brúnó. Edelényi járás nemzetőrtanácsának elnöke: Boskó Károly. Putnoki járási nemzetőrség elitelt vezetői: Gyöngyösi Árpád, Héthy István, Dr. Pogány János, Bíró József. Mezőkövesdi járási parancsnok: Tompa György. Sátoraljaújhelyi parancsnok: Kummer Károly, helyettese: Józsa György

³³⁰ A megye 72 településéből 39-ban alakult nemzetőrség, ezek közül 29 volt fegyveres. Összesen 8 helyen gyűjtötték össze a civilek (főként pártfunkcionáriusok) kezén lévő fegyvereket, és 23 esetben tartottak házkutatást. 8 gyár/intézmény őrség alakult. 5 településen a nemzetőrség együttműködött a rendőrséggel, 5 helyen a rendőrség sérelmére követtek el valamit. ÁBTL V-150367 Csongrád megyei monográfia

Szentesen is jelen voltak, Szegeden pedig belső karhatalmi zászlóalj állomásozott. Határőrség Kübekházán és Mórahalmon működött. A néphadsereg megyei alakulatai Gyurkó Lajos parancsnoksága alá tartoztak. Csongrádon, Szegeden és Szentesen voltak a legfontosabb állomáshelyeik.

Október 23-án az államvédelem a megye több városában megerősítette a készenlétet, bevezette a harckészültséget és járőrözött. Szegeden a városi tanács és a pártbizottság épületéhez őrséget rendeltek ki. Másnap, október 24-én, Szegeden tömegoszlató feladatkörrel ruházták fel a tűzoltóságot,³³¹ aminek tisztjeit fel is fegyverezték. A pártvezetés a megbízható párttagokat a Gyurkó Lajostól kapott géppisztolyokkal fegyverezte fel. A karhatalommal megegyeztek, hogy fegyverrel vetnek gátat a további megmozdulásoknak, amit október 26-tól meg is valósítottak.

Szegeden³³² október 22-én a városi pártbizottság utasította a gyárak vezetését, hogy 0-24 órában legyenek munkahelyükön, vigyázzák a rendet. Október 25-én katonai közigazgatást vezettek be a városban.³³³ A parancsnokságot Halász Gyula főhadnagy vezette, további tagjai: a szegedi karhatalom vezetője, a Gyurkó-féle hadosztály parancsnokának politikai helyettese, a városi tanács, a pártbizottság, és a megyei ügyészség egy-egy képviselője voltak. A testületi döntéseket a parancsnoknak végre kellett hajtania. Rendeleteiket röplapokon tették közzé.³³⁴ Gyurkó a helyőrség katonáin kívül még egy zászlóaljat is a rendelkezésükre bocsátott. Az üzemekbe és más intézményekbe összekötöket, a stratégiai pontokra járőröket küldtek. Október 26-án szovjet páncélosok foglalták el a felvonulási útvonalukul szolgáló szegedi Tisza-hidat. Október 27-én a város irányítását részben átvette az akkor megalakult ideiglenes városi munkástanács, ami papíron a katonai közigazgatás parancsnokának hatáskörét is szabályozta. Utóbbi napról napra vesztett befolyásából, köszönhetően a rendőrök és államvédelmiek közti ellentéteknek, a

³³¹ Miután a rendőrség távozásra való felszólítása teljesen hatástalan volt, egy tűzoltóautó vízzel locsolta le a tömeget, mire az egyetemisták ellenük fordultak. Végül katonatisztek riasztó lövéseire hátráltak meg a felvonulók. HL MN-KGY-F 2. d. 7. ö. e. 77.

³³² A megyeszékhely ekkor Hódmezővásárhely volt.

³³³ Előzőleg a városban állomásozó katonaságot más helyőrségekből érkezett egységekkel erősítették meg. HL MN-KGY-F 5. d. 5. ö. e. 23.

³³⁴ „Megtiltották a három főnél nagyobb csoportosulásokat, és közölték, hogy az ennél nagyobb csoportokra figyelmeztetés nélkül tüzet nyitnak. Általános szesztilalmat vezettek be a város egész területén, és délután öttől reggel hatig tartó kijárási tilalmat léptettek életbe. A katonai parancsnokság a karhatalmat, a politikai-rendészeti osztály fegyvereseit, a rendőrséget, a tűzoltóságot és a városban állomásozó összes katonai erőt maga alá vonta mind a személyi állomány, mind pedig a fegyverek és a technikai eszközök tekintetében. Felhasználásukról csak a katonai parancsnok rendelkezhetett. (...) [A katonai közigazgatás] joghatósága csak Szeged város területére terjedt ki, noha az alárendelt szerveknek (karhatalom, államvédelem) voltak Szegeden kívüli jogosítványaik is. Éppen ezért ezek a szervek, s rajtuk keresztül a szegedi katonai közigazgatás a Szeged környéki községekben is ellátott speciális, főleg rendészeti feladatokat.” FARKAS Csaba: Csongrád megye. [továbbiakban: FARKAS] In: SZAKOLCZAI – A. VARGA 2003: 207.

forradalommal szimpatizáló katonáknak, az ÁVH megszüntetésének,³³⁵ és a honvédelakulatok Budapestre vezénylésének. Ennek ellenére, vagy talán éppen ezért Mórahalmon október 27-én, Ásotthalmon és Kistelken október 28-án tüzet nyitott a tüntetőkre a szegedi karhatalom. Október 29-ére a katonai közigazgatása parancsnoksága körül elfogyott a levegő, működésképtelenné vált.³³⁶ A város irányítását az ideiglenes munkástanácsból alakult városi néptanács vette át. A hatalomváltás részeként a két szervezet képviselői *„Megállapodtak a nemzetőrség megalakításában. A nemzetőrség megszervezését a Néptanács végzi. Minden nemzetőr piros-fehér-zöld karszalagot kap »nemzetőr« felirattal és egy rendőrrel együtt vigyáznak a közrendre. A katonai parancsnokság a rend biztosítását teljes mértékben átadta a rendőrökből és a nemzetőrökből álló nemzetőrségnek... »³³⁷*

*„Mivel a rendőrség egymagában képtelen volt fenntartani a rendet, a katonai közigazgatás fegyveres ereje pedig a drasztikus 26-i és más tömegoszlatások miatt rendkívüli mértékben kompromittálódott, »³³⁸ Szegeden még a hatalomváltást megelőzően, október 27-én elkezdték szervezni a nemzetőrséget. *„A szegedi nemzetőrség a katonai közigazgatás és a forradalmi erők közötti kompromisszum eredményeként alakulhatott meg, létrehozását maga a katonai közigazgatási parancsnok, Halász Gyula főhadnagy vetette fel. »³³⁹ A szervezés a városi forradalmi bizottság tagja, a néphadsereg korábbi tisztje, Palotás József feladata lett.³⁴⁰ A végül október 29-én megalakult, 1-1 munkás és egyetemi zászlóaljra oszló nemzetőrség önálló szerv volt, de együttműködött a fegyveres testületekkel.³⁴¹ Az államvédelmissek elfogását például a rendőrséggel együtt hajtották végre. A közös munka nem volt felhőtlen: a rendőrség szinte használhatatlan fegyvereket bocsátott csak a nemzetőrök rendelkezésére, akik ezért katonai és államvédelmi raktárakból szerelkeztek fel. *„Komplex rendészeti struktúra jött létre, amely a forradalmi katonatanács operatív csoportjából, a rendőrségből és a nemzetőrségből állt. Ez néha feszültséget keltett, mivel az operatív csoport és a nemzetőrség***

³³⁵ Október 28-án háromhavi fizetésüket azért még felvették, mielőtt távoztak volna.

³³⁶ Október 29-én a városi forradalmi katonatanácsot még Halász kezdeményezésére hozták létre, azonban másnap ehelyett is újat választottak. Október 31-től/november 1-jétől Gosztonyi István őrnagy lett az elnöke. A 180 fokok fordulatot jól példázza, hogy itt működött az államvédelmisseket elfogó operatív csoport is. Forradalmi bizottság a városi rendőrségnél is alakult. Gosztonyit a megtorlás során jogerősen 8 év börtönbüntetésre ítélték.

³³⁷ *Délmagyarország* 1956. október 30. In: IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1996: 247. [Kiemelés tőlem.]

³³⁸ FARKAS Csaba: A szegedi nemzetőrség 1956-ban. [továbbiakban: FARKAS] In: BOKODI-OLÁH 2012: 27.

³³⁹ FARKAS In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 214.

³⁴⁰ Október 30-ától csak helyettes főparancsnok Lazur Barna főhadnagy alárendeltségében, aki az egyetemi tizenhármak éléről került a városi nemzetőrség vezető pozíciójába. Tevékenységéért a megtorlás során 9 évnyi börtönbüntetésre ítélték (Jugoszláviába menekült). Lazur Barnáról bővebben ld.: TANDI Lajos (szerk.): *A forradalom bölcsőhelye. Ötvenhat és Szeged*. Szeged (Bába – Szeged Megyei Jogú Város) 2006. 109-111.

³⁴¹ A városi katonatanács ugyanakkor október 31-én katonákat vezényelt a nagyfai célgazdaságba, ahonnan a fogva tartottak szökni próbáltak.

tevékenysége több esetben megegyezett, ami összeütközésekhez vezetett.³⁴² Az október 29-én meg-, majd másnap újraválasztott forradalmi katonatanács 20 tiszttel segítette a nemzetőrség szervezését.³⁴³

„A szegedi forradalmi nemzeti bizottság illetékessége csak a város területére terjedt ki, de egyes rendvédelmi feladatokat ugyanúgy ellátott a város határain túl, mint korábban a katonai közigazgatási parancsnokság.”³⁴⁴ Ezek közé tartozott a fegyverbegyűjtés³⁴⁵ és az államvédelmisek letartóztatása, amiket a környékbeli településeken is végeztek, de határőr alakulatot is fegyvereztek le (Kübekházán). Az államvédelmiseket az ún. szegedi (vagy egyetemi) tizenhármak csoportja³⁴⁶ fogta el. Több településről, még Hódmezővásárhelyről is a szegedi börtönbe szállították a letartóztatottakat. November 1-jén a honvédelmi miniszter telefonos utasítására szintén Szegeden tartottak megbeszélést a környékbeli városok katonai parancsnokai. „Jugoszláviával elsősorban a szegedi szervek kíséreltek meg összeköttetést teremteni katonai és rendvédelmi célból. A rendészeti együttműködést az indokolta, hogy a szegedi államvédelemtől mintegy két tucat tiszt menekült át a határon.”³⁴⁷ November 3-án végül a néptanács elnöke vétózta meg hazatérésüket.

Csongrádon október 27-én Gyurkó egy vadászrepülővel próbált tömeget oszlatni,³⁴⁸ de a gép lezuhant. A helyi forradalmi katonatanács itt sem rendelte alá magát a nemzeti bizottságnak, de együttműködött vele.

Hódmezővásárhelyen október 24-től felfegyverzett párttagok védtek a pártbizottság és a tanács épületét. Október 27-én, katonatanács néven a szegedihez hasonló szervezet hoztak létre. Ennek a párt- és tanácsi vezetők, valamint a munkások és parasztok mellett tagja lett a helyőrségparancsnok is. A városban állomásozó katonai alakulatoknál október 30-31-én választották meg a forradalmi katonatanácsokat, majd november 2-án a rendőrséggel közös forradalmi karhatalmi bizottságot hoztak létre. Ez a városi nemzeti bizottságtól függetlenül működött, a várost és annak rendjét vigyázta. Időközben október 30-án azért a nemzeti bizottság is létrehozta saját rendvédelmi szervét, a nemzetőrséget: „A nemzetőrség feladata az (...), hogy őrkdjék a város rendje, nyugalma és fegyelme fölött. Hódmezővásárhelyen mindezeideig vér nem folyt. Azt akarjuk, hogy ez továbbra is így legyen. A karhatalmi közegekkel együttesen a Nemzetőrség is részt vesz a rend biztosításában. A nemzetőröknek, a

³⁴² FARKAS In: BOKODI-OLÁH 2012: 29.

³⁴³ ÁBTL V-150367

³⁴⁴ FARKAS In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 224.

³⁴⁵ A többi között a makói városi és járási pártbizottságtól.

³⁴⁶ Vezetőjük először Lazur Barna, majd Kendi József, ismert birkózó volt.

³⁴⁷ FARKAS In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 226.

³⁴⁸ A megyében még Algyón végeztek katonák tömegoszlatást.

*fiataloknak, az üzemieknek, a kerületi dolgozóknak az a legfőbb teendőjük, hogy megnyugtassák az esetleg türelmetlenkedő tömeget, lássa az egész város, hogy itt a rendet és a fegyelmet minden esetben fenn akarják tartani.*³⁴⁹ A rendőrség sietett is közleményt kiadni arról, kész együttműködni a nemzetőrséggel és a honvédséggel, közös fellépésük eredményeként biztosítható lesz a rend. A középiskolások ugyanakkor elhatárolódtak attól, hogy a rendőrséggel együtt végezzenek rendvédelmi feladatot, bár a nemzetőri szolgálatot szívesen vállalták volna. *„Kijelentették a felszólalók, hogy készséggel vállalnak nemzetőrséget, de csak munkásokkal és sorkatonákkal együtt, a rendőrség kizárásával. A felszólalók kifejtették, hogy nem vállalhatnak közösséget a rendőrség azon tagjaival, akik az elmúlt 11 év alatt népellenes rendelkezések elvakult végrehajtói voltak.*”³⁵⁰

Makón annak ellenére, hogy három nappal korábban a rendőrök a kapitányság előtt gyülekezőket még gumibotokkal bírták távozásra, október 29-én – a helyi hatalomátvételt megelőzően – a rendőrség alárendeltségében hozták létre a nemzetőrséget. A rendőrkapitány a tüntetők követelésének engedett, amikor jóváhagyta, hogy civilek vegyenek részt a rendőri és nyomozói munkában. A FISZ szintén október 29-én megalakult fegyveres különítménye is együttműködött a nemzetőrséggel.³⁵¹

Szentesen október 25-én a városvezetés felfegyverezte a járási és városi pártbizottságot, valamint alárendeltségébe vonta a katonaságot, amit karhatalmi feladatokkal látott el. A pártbizottság jóváhagyásával október 26-án a honvédség döntötte le a gyűlölt emlékműveket, ugyanezt egy nappal korábban még éppen a katonák akadályozták meg. Október 27-én a tüntetők nyomására a pártbizottságoknak kiadott fegyvereket visszavették. Október 30-án a központi parancs értelmében itt is megalakult a helyőrség katonai tanácsa, ezt követően ők végezték a rendfenntartást, gyűjtötték össze a fegyvereket.

Az egyik legfontosabb feladat a községekben is a rendfenntartás volt, *„ennek érdekében jöttek létre a nemzetőrségek. Ha nem merült fel kifogás a helyi rendőrökkel szemben, akkor továbbra is azok adtak szolgálatot. Ahol megalakult a nemzetőrség, ott általában a forradalmi bizottságnak alárendelt, de független szervezetként*³⁵² *működött.*”³⁵³ Fegyvereket Szegedről és Hódmezővásárhelyről kaptak.

³⁴⁹ *Viharsarok* 1956. október 31. In: IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1996: 257. [Kiemelés tőlem.]

³⁵⁰ *Vásárhelyi Nemzeti Újság* 1956. október 31. In: IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1996: 259. A rendőrség közleményét teljes terjedelmében ld. ugyanitt.

³⁵¹ ÁBTL V-150367

³⁵² Kivéve pl. Pitvaroson és Királyhegyesen, ahol a helyi rendőrség, illetve a körzeti megbízott alárendeltségében működtek a nemzetőrök.

³⁵³ FARKAS In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 222.

November 4-én a szovjetek bekerítették Szegedet. A nemzeti bizottság – bár készült védelmi terv – el akarta kerülni a harcot: kiengedték a Csillagból³⁵⁴ az államvédelmiseket, és az annak felrobbantására vonatkozó információ alapján őrséget állítottak a Tisza-hídhöz. A parancsnok feloszlatta a nemzetőrséget, majd Jugoszláviába távozott. A fémfeldolgozó üzemőrsége ugyanakkor együtt maradt,³⁵⁵ és megtámadta a városon átvonuló szovjeteket. Az őket ért november 5-ei támadást követően a szovjetek tűz alá vettek egy házat. A nemzeti bizottság ezt követően begyűjtette a fegyvereket. Csongrádon a forradalmi katonatanács mozgósított és aknákat telepített november 4-én, de végül a nemzeti bizottság hatására feladták tervüket. Hódmezővásárhelyen a forradalmi karhatalmi bizottság november 3-án civileket fegyverezett fel, behívókat küldött ki és másnap riadót rendelt el. Utóbbi még a szovjetek bevonulása előtt lefűjták. November 5-én a nemzetőrök, katonák és rendőrök közösen gyűjtötték be a fegyvereket. A nemzetőrséget november 9-én oszlatták fel. Az új karhatalom december 10-én a tüntető tömegbe lőtt. Makón is osztottak fegyvert, itt november 4-én, ennek ellenére senki nem állt ellen a benyomuló szovjeteknek, talán mert csak november 9-én jutottak el ide. Az aznap felszámolt nemzetőrség helyére rögtön megszervezték a kommunista karhatalmat. Szentesen³⁵⁶ a megadás mellett döntöttek a városi és a katonai vezetők. Felvették a kapcsolatot a szovjetekkel, összegyűjtötték a fegyvereket, és biztosították, hogy senki ne álljon ellen. A nemzetőrséget november 4-én oszlatták fel.

*„A forradalmi bizottságokkal egyidejűleg a nemzetőrségek is fokozatosan megszűntek. Többnyire önmagukat oszlatták fel, de néhány helyen hatóságilag fegyverezték le őket. Általában a községi rendőrségre adták le a fegyvereiket. Fábiánsebestyénben még november 13-án is megtagadták az erre vonatkozó utasítást, Kiszomboron november 8-án kommunista párttagok oszlatták fel a nemzetőrséget, és alakították meg a munkásőrséget. A nemzetőrségek november második felében gyakorlatilag már nem működtek a megyében, noha december elején Eperjesen egy tüntetést követően ismét felállt a nemzetőrség, december 9-én lefegyverezték a helyi karhatalmat, de Szentesről a községbe érkező alakulat véget vetett a megmozdulásnak.”*³⁵⁷

³⁵⁴ Csillag: Szegedi Fegyház és Börtön

³⁵⁵ Vezetőjüket, Szurmay Sándort, a megtorlás során életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.

³⁵⁶ Joó Ferenc Szegváron volt nemzetőr. A szovjetek bevonulásakor ott „is szervezték az önkéntes honvédelmi csapatokat. Ide szintén jelentkeztem. A szentesi laktanyában összegyűlt 3-400 főből kb. 30-an voltunk szegváriak, Buzi Sándor parancsnoksága alatt. Fegyverzetünk: dobtáras géppisztoly, karabély, Molotov-koktél és kevés gránát. Páncéltörő ágyúink nem voltak. Amikor a csongrádi hídfőállást az oroszoktól meg kellett volna védeni Gujdár [Sándor] őrnagy laktanyaparancsnok nem engedett bennünket a túlérővel szembeszállni. Ezután a 4-5 napos készenléti szolgálatunkat megköszönve, feloszlatták az egységet és mindenkit hazaszállítottak a saját falujába. Buzi Sándor kérésére a névsorunkat a szemünk előtt Gujdár őrnagy úr megsemmisítette.” Joó Ferenc visszaemlékezése. Kézirat az 1956 NHT tulajdonában. Ld. még: Szegvári Napló 1992. november

³⁵⁷ FARKAS In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 230.

Fejér megye³⁵⁸

Székesfehérváron az eseményekre jelentős befolyást gyakorolt, hogy a városban állomásozott a Magyar Néphadsereg magasabb egysége (egy hadtest), valamint a szovjet különleges hadtest parancsnoksága, és alárendeltjeinek egy része. A forradalom kitörését követően az alakulatokat riadókézsültségbe helyezték, és többet (Börgöndről, Polgárdiból) Székesfehérvárra vezényeltek a közutak és középületek őrzésére, járőrözésre.³⁵⁹ Október 24-én a BM Fejér Megyei Főosztály (a rendőrség és az államvédelem székhelye) székesfehérvári épülete előtt tüntető tömegre az épületből és egy szovjet páncélozott szállítójárműből is tüzet nyitottak.³⁶⁰ Székesfehérváron a helyőrségparancsnok, Mikes József vezérőrnagy hangosbemondókon és röplapokon is próbálkozott szerte a városban, de sem a tüntetőket, sem a sztrájkolókat nem tudta jobb belátásra bírni.³⁶¹ Sőt, utóbbiak elérték, hogy a börtönből kiengedjék a rabokat. A helyőrségparancsnok gyülekezési, tüntetési és felvonulási tilalmat rendelt el október 29-én,³⁶² bár az október 27-én megalakult székesfehérvári nemzeti bizottság³⁶³ amellet, hogy követelte az ÁVH feloszlását, és a nemzetőrség megalakítását, üzemi őrségeket is szervezett. A legfontosabbnak a rend és fegyelem helyreállítását és biztosítását tekintették. A nemzeti bizottság október 28-ai ülésén *„szóba került a nemzetőrség felállítása, Mikes József beleegyezett az intézőbizottság elképzelésébe, hogy a fegyveres járőrök mellé fegyveres rendőröket osztanak be, és mellettük fegyvertelen diákok is részt vesznek a járőrözésben.”*³⁶⁴ Győri diákok utóbbiak kezébe is fegyvert követeltek, mire a

³⁵⁸ A megye 120 településéből 88-ban alakult nemzetőrség, ezek közül 60 volt fegyveres. Összesen 22 helyen gyűjtötték össze a civilek (főként pártfunkcionáriusok) kezén lévő fegyvereket, és 18 esetben tartottak házkutatást. 14 gyár/intézmény őrség alakult. 9 településen a nemzetőrség együttműködött a rendőrséggel, 10 helyen a rendőrség sérelmére követte el valamit. ÁBTL V-150368 Fejér megyei monográfia

³⁵⁹ Október 26-ig a szovjetek is járőriztek a városban.

³⁶⁰ A katonai és rendőr járőr levegőbe leadott lövését értelmezte félre a szovjet páncélozott jármű, ami ezt követően nyitott tüzet a tömegre. A beavatkozás halálos áldozatokat is követelt, akik között egy rendőr és egy államvédelmis is volt. HL MN-KGY-F 3. d. 1. ö. e. 6., 6. d. 28. ö. e. 151-152.

³⁶¹ A szerszámgyárra repülőtiszteket küldött, ahol azok a munka újraindítása mellett érveltek a munkáshatalom megvédését ígérve.

³⁶² A válasz a hadtestparancsnokság előtti tüntetés volt. A kijárási tilalom alól a helyőrségparancsnok egyedül a pártbizottság tagjait mentesítette, akiknek az erről szóló papírjukba korábbi foglalkozásukat írták bele. Minderre a nemzetőr járőrök jöttek rá, majd bevonták azokat.

³⁶³ Legitimitását a programja szerint éppen a rendteremtés igényéből származtatta: *„Arra az időre, amíg a kormány a hatalmat ténylegesen újból gyakorolni nem tudja, szükségesnek tartjuk létrehozni a Hazafias Népfront Nemzeti Bizottságát, hogy a felgyorsult eseményeket mederben tartva a rendet és a nyugalmat biztosítsa.”* Szóbeli közlés alapján: CSURGAI HORVÁTH József: Fejér megye. [továbbiakban: CSURGAI HORVÁTH] In: SZAKOLCZAI 2006: 95. Az ezt megelőző gyűlésen a katonaság is képviseltette magát. A résztvevők városi és megyei intézőbizottságot állítottak fel.

³⁶⁴ CSURGAI HORVÁTH In: SZAKOLCZAI 2006: 99.

helyőrségparancsnok ezt is engedélyezte.³⁶⁵ A nemzetőrség felállítását azért határozták el, mert bár a városban állomásozó katonai alakulatok elismerték a nemzeti bizottságot, utóbbi *„bizalmatlan volt a rendfenntartó tevékenységet ellátó honvéd alakulatokkal, de a rendőrséggel szemben is. A bizalmatlanság csak október végére, a személyi változásokkal és a honvédség forradalmi szerveinek megalakításával szűnt meg. Az intézőbizottság ezért a hivatásos fegyveres járőrök mellé, mintegy felügyeletükre fegyveres nemzetőröket osztott be. A járőr csoportok, valamint az államvédelmiek letartóztatására létrehozott csoportok négy főből álltak (egy rendőr, egy katona, egy nemzetőr, egy civil). Október 29-étől nemzetőrök teljesítettek szolgálatot a városháza kapujánál is.”*³⁶⁶ Október 29-én döntöttek arról, hogy a civil nemzetőröket nem fegyverezik fel, ellenben a honvédséget felkérték, hogy járőrözzön a megyében. Katonák vigyáztak az állami gazdaságok vagyonára is. A nemzetőrség létszáma gyorsan nőtt, november első napjaiban már 500 főt számlált a szervezet. Jöttek a munkás- és építőzászlóaljaktól, alakulataiktól elszakadt katonák, üzemi dolgozók és középiskolai diákok. A nemzetőrök élelmézésről a megyei intézőbizottság október 30-ai ülésén határoztak, azokat a diákokat pedig, akik beléptek a nemzetőrségbe, mentesítették az iskolába járás alól.³⁶⁷ Október 30-án, a megyei katonai forradalmi tanács alakuló ülésén a munkászászlóalj felfegyverzéséről döntöttek, és ezen a napon hozták létre a megyei forradalmi diákszázadot is.³⁶⁸ A nemzeti bizottság egyébként a járási nemzeti bizottságokon keresztül támogatta a községi nemzetőrségek szervezését is,³⁶⁹ a székesfehérvári nemzetőrök például több helyen – elsősorban a megyeszékhely melletti községekben – együttműködtek helyi társaikkal. Az államvédelem leszerelésével a székesfehérvári nemzeti bizottság október 28-án, még a kormánydöntés előtt próbálkozott, azonban az érintettek azt akkor még elhárították. Később fegyvereiket hátrahagyva elhagyták a főkapitányságot. Október 31-én aztán a rendőrség megkezdte elfogásukat, aminek eredményeként több mint száz államvédelmist zártak be a laktanyában található börtönbe. A november 4-ei támadás során a székesfehérvári

³⁶⁵ A helyőrségparancsnokot ekkor már címoldalon támadta a sajtó korábbi intézkedései miatt. Engedékenysége a „túlélését” jelenthette számára. Bár október 27-én még megtiltott minden csoportosulást, felvonulást, magáncélú utazást, az újjáalakított helyőrségi forradalmi katonatanács tagjainak névsorában is ott találjuk. Utóbbi szervezet egyenesen kérte, hogy a katonák megkezdhessék nemzetőri munkájukat: *„A székesfehérvári helyőrség vállalja és feladatának tekinti a rend fenntartását a Nemzetőrséggel és a Rendőrséggel együtt. Kérjük a munka megkezdését.”* Új Fehérvár 1956. október 31. IN: IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1996: 325.

³⁶⁶ CSURGAI HORVÁTH In: SZAKOLCZAI 2006: 126.

³⁶⁷ A megtorlás egyik sajátos formája volt, hogy a székesfehérvári diákszázadban szolgálók továbbtanulását meggátolták.

³⁶⁸ ÁBTL V-150368

³⁶⁹ *„A nemzeti bizottság elrendelte, hogy a megye községeiben hozzanak létre hasonló szerveket, amelyek vonatkozásában szintén kiemelte a rend és fegyelem biztosítását. Az ideiglenes néphatalmi szervek tehát kiemelt feladatul kapták a rendfenntartási tevékenységet.”* CSURGAI HORVÁTH József: Székesfehérvár és Fejér megye, 1956 – kitekintéssel a nemzetőrségre c. előadásának összefoglalója. In: BOKODI-OLÁH 2013: 18.

nemzetőrség nem állt ellen a szovjet erőknek. Egy csapatuk, mintegy 50 fő felfegyverkezve északi irányban elhagyta a várost.

Dunapentelén³⁷⁰ október 25-én és 27-én a laktanyánál, 27-én és 28-án pedig a hadkiegészítő parancsnokságnál – ahol a tömeg fegyvereket követelt – is halálos áldozatokat követelő tűzharc alakult ki.³⁷¹ A 35-40 fős, fegyveres nemzetőrséget október 31-én alakították meg.³⁷² A város vonzáskörzetébe tartozó 14 település közül 13-ban szintén létrehozták a nemzetőrséget. *„Egyedül a görög menekültek lakta Beloianiszban nem jött létre nemzetőri alakulat. A járási nemzetőrség parancsnoka fogta egybe a forradalmi testület tagjait.”*³⁷³ November 1-jén forradalmi katonatanácsot választottak,³⁷⁴ a korábbi sortüzekért felelősnek tartott katonai-, és államvédelmi tiszteket letartóztatták. A feladatot a nemzeti bizottság által kinevezett katonai főparancsnok,³⁷⁵ és egy ebből a célból felállított elhárító egység hajtotta végre. A forradalmárok a város körül körkörös védelmet építettek ki, lövegeket állítottak föl. November 4-én általános mozgósítást hirdettek, minden 18-60 év közötti férfit katonai szolgálatra hívtak be. *„A fegyveres szolgálatra jelentkezők száma megközelítette a 3000 főt, s a laktanyában megkezdődött a szabadságharcosok kiképzése. (...) [November 6-án] négy szovjet harckocsi közelítette meg Dunapentelét, azonban a tüzérség tűzcsapása visszafordulásra kényszerítette a támadókat.”*³⁷⁶ A szovjetek ezután felszólították a védőket a fegyverletételre, de a nemzeti bizottság a város katonai parancsnokságával egyetértésben nemet mondott.³⁷⁷ Másnap, november 7-én, a szovjetek mindent bevetettek: MiG-17-esekkel,

³⁷⁰ Az 1956. október 24-ei népgyűlés közfelkiáltással döntött a település korábbi neve, Dunapentele használatára mellett az addig érvényben lévő Sztálinváros helyett. Ma: Dunaujváros.

³⁷¹ Itt is Gyurkó Lajos vezérőrnagy parancsa alapján fajult el a helyzet, aki a sürgős segítséget kérő laktanyának azt válaszolta: *„Segítséget adni nem tudok, meglévő tüzesszereit alkalmazza, minden erőfeszítést a laktanya megvédésére biztosítsa!”* HL MN-KGY-F 2. d. 42. ö. e. 496. Mielőtt a katonák tüzeltek volna, először a nagygyűlésre, majd a nagygyűlés elnökségébe is küldtek katonákat, illetve tiszteket a tömeg követelésére. *„Az újabb tömeg érkezését már a városból jelezték és közölték, hogy több, mint valószínű, fegyvert akarnak kérni. Ez a tömeg sokban különbözött az előzőektől, (...) kiabálásukból hiányzott a »néphadsereg« éljenzése.”* Miután a tüntetők betörték a laktanyába, a katonák először riasztó lövést adtak le. Ez hatástalannak bizonyult, a tömeg észrevette, hogy csak a levegőbe lőnek. Ezt követően dördültek el a halálos áldozatokat is követelő lövések. HL MN-KGY-F 4. d. 36. ö. e. 447-448. Október 27-én, az újabb halálos áldozatokkal járó tűzparancs után *„tekintettel a polgári lakosság és a honvédség közötti ellentétre, a tisztek családrait a parancsnokság beszállította a laktanyába.”* HL MN-KGY-F 4. d. 36. ö. e. 449-450.

³⁷² Parancsnoka Gucsi László földműves, tartalékos tiszt lett. Tagjai döntő többségben ipari munkások és földművesek voltak.

³⁷³ ERDŐS Ferenc: Sztálinváros – Dunapentele nemzetőrei 1956-ban. [továbbiakban: ERDŐS] In: BOKODI-OLÁH 2009: 70. A járási nemzetőrparancsnok András Sándor hadnagy volt. A megtorlás során jogerősen 1 év börtönbüntetésre ítélték.

³⁷⁴ ÁBTL V-150368

³⁷⁵ Izinger Gyula főhadnagy, majd idegösszeroppanása után Gabula János alezredes. Izingert a megtorlás során jogerősen 10 év börtönbüntetésre ítélték.

³⁷⁶ ERDŐS In: BOKODI-OLÁH 2009: 72-73.

³⁷⁷ A szovjet ultimátumra adott válaszuk: *„Dunapentele az első szocialista város Magyarországon, ahol többségében munkások élnek, és a város teljes egészében a munkásság ellenőrzése alatt áll. A város egész lakossága fel van fegyverezve és védeni fogja magát, a lefegyverzésbe nem egyezik bele. Ők az utolsó csepp*

több mint 50 harckocsival és tüzérségi tüzellel támadták a várost.³⁷⁸ A hajnaltól kora estig tartó harcokban tízen estek el a védők közül.³⁷⁹

Gyárőrséget Székesfehérváron először október 26-án, a vadásztölténygyárban a polgári rendészek és a katonák mellé szerveztek, ez 50-60 munkásból állt.³⁸⁰ „Az [üzemőrségeket megalapító és irányító] üzemi munkástanácsok jártak el a fegyvervételezések ügyében is, felvették a kapcsolatot a katonai parancsnoksággal. A munkástanácsok a nagyobb gyártelepeken és a bányáknál is hasonlóan jártak el.”³⁸¹ A később létrejövő, a városban működő vállalati munkástanácsokat összefogó ún. tízes bizottság is szorgalmazta az üzemi ügyeleti szolgálatok, üzemőrségek létrehozását, de nyitott kapukat döngettek. A tízes bizottság a katonai parancsnoksággal és a helyőrségi forradalmi tanáccsal is felvette a kapcsolatot az ügy érdekében.³⁸² A munkástanácsok még november 4-e után is szerveztek gyárőrségeket. A dunapentelei vasműben például november 15-én fegyvereztek fel – a szovjet katonai parancsnokság hozzájárulásával – 50-60 főt (15 karabéllyal).³⁸³

A forradalmi katonai tanácsokat Fejér megyében is minden alakulatnál megalakították a honvédelmi miniszter október 30-ei parancsa értelmében. Működésükre jellemző, hogy bár helyenként váltottak le vezetőket, Székesfehérváron a katonai tanács tagja lett Mikes József vezérőrnagy hadtest- és helyőrségparancsnok is. Ettől függetlenül nyilatkozatot adtak ki, amelyben kiálltak a forradalom vívmányai mellett, sőt politikai követeléseket fogalmaztak meg, köztük a szovjet csapatok kivonását. A rendőri és nemzetőri erőkkel együttműködésben vállalták a rendfenntartást. A székesfehérvári hadtest katonai tanácsa már október 31-én

vérükig készek védeni szocialista városukat, házaikat, üzemeiket, az egész várost, amit maguk építettek. (...) Városunkban a rendet a forradalmi munkások tartják fenn, köztünk nincsenek ellenforradalmárok és fasiszták.” GYÖRKEI Jenő – HORVÁTH Miklós: *Szovjet katonai intervenció 1956*. Budapest (H&T) 2001. 164. [Kiemelés tőlem.] A Dunapentelei Nemzeti Bizottság november 4-ei felhívásában a város lakosságának támogatásáról biztosította a védelem tagjait: „A város nép teljes egészében kiáll mellettetek (...) ne támadjatok az orosz csapatokra. De ha tüzet nyitnak ellenünk és városunkba be akarnak hatolni, akadályozzátok meg minden erővel behatolásukat. Lánggránátok ezrei mellett védelmünk szakszerűen ki van építve és acélos karotok, magyar szívetek bátorsága meg fogja védeni városunkat minden támadás ellen.” [Magántulajdonban. Köszönöm Horváth Miklósnak, hogy a forrást rendelkezésemre bocsátotta.]

³⁷⁸ A katonai alakulat jelentése 25 perces zárótűzről, 8 MiG-17-es harci gépről és 51 harckocsiról ír. HL MN-KGY-F 4. d. 36. ö. e. 453.

³⁷⁹ „Külön fokozta a pánikot a védők között, hogy a városban lakó emigráns görögök a védelmet hátulról puska és géppisztoly tüzellel zavarták, illetve lötték a magyar védelmet, mellyel segítséget akartak adni a szovjet csapatoknak.” HL MN-KGY-F 6. d. 33. ö. e. 201-202.

³⁸⁰ A megmunkáló és kovácsoló vállalatnál másnap a megszüntetett rendészeti osztály helyére alakították meg a gyári munkásőrséget. A szerszámgépgyár gyári őrségének egy része a városban segítette a nemzetőrség munkáját. A finommechanikai gyárban és javító vállalatnál, a könnyűféműben, a Víz- Csatornamű és Útépítő Vállalatnál, a Vas- és Fémöntödében, és az áramszolgáltatónál is alakult fegyveres őrség alakult. ÁBTL V-150368

³⁸¹ CSURGAI HORVÁTH In: SZAKOLCZAI 2006: 119.

³⁸² A bizottság tagjait – személyi biztonságuk érdekében – szintén felfegyverezték. Hasonló módon a dunapentelei vasmű vezetői géppisztollyal jártak. CSURGAI HORVÁTH In: SZAKOLCZAI 2006: 122.

³⁸³ Éjszaka ugyanakkor a november 17-én megalakult karhatalom ellenőrizte a gyárat. A két fegyveres szerv közt nem volt jó viszony.

újjáalakult, majd küldöttséget indított Győrbe, a Dunántúli Nemzeti Tanácshoz. A két szervezet közti együttműködés azért is fontos volt, mert a dunántúli katonai alakulatok többsége a székesfehérvári hadtest alárendeltségébe tartozott. A nemzetőrségek szervezéséről, kiképzéséről, és a szállítóeszközök biztosításáról tárgyaltak. A szintén október 31-én megalakult Dunántúli Forradalmi Katonai Tanács vezetőjének egy székesfehérvári tisztet, az ottani katonai tanács elnökét választották.³⁸⁴ Székesfehérváron ugyanakkor helyőrségi katonai tanács is alakult,³⁸⁵ ami az alakulatok tevékenységének szabályozását, és a város rendjének biztosítását kapta feladatul, aminek érdekében felvette a kapcsolatot a helyi szovjet parancsnokkal is. A katonai tanácsok egyébként védelmi terveket készítettek, útlezárásokat végeztek, aknákat és páncélelhárító lövegeket telepítettek.³⁸⁶ A hadtest és a helyőrség forradalmi katonai tanácsa közt nem volt teljes összhang, amit jól mutat, hogy előbbi tartalékosokat behívó, az államvédelmisek letartóztatását szorgalmazó röpcéduláját utóbbi megvétózta. A helyőrségi forradalmi katonai tanács jóval aktívabb volt a hadtestparancsnokot is soraiban tudó partnerszervezeténél. November 2-án, a szovjet páncélosok mozgásba lendülésének hírére riadót rendeltek el a nemzetőrségnél, és diákszázad felállítását kezdeményezték. Ezt mérlegelve, hogy időközben Budapestről fegyverek érkeztek teherautókkal, a hadtestparancsnokság is jóváhagyta. A 80-100 önként jelentkező középiskolás diák körletének egy gimnáziumi kollégiumot jelöltek ki, amit ők maguk őriztek. Felfegyverezték őket, sőt még katonaruhát és teljes ellátást is kaptak. 40 középiskolás diákot a 17-es laktanyában helyeztek el, őket felderítőnek képezték volna ki.³⁸⁷

A járási székhelyeken a forradalom első napjaiban szintén megerősítették a katonaságot, aminek több településen is a járőrözés lett a feladata. Ezen felül útlezárásokat, objektumvédelmet láttak el, és volt, ahol a pártbizottságot is ők őrizték. A közigazgatási váltás után a forradalmárok a rendvédelmet is saját kezükbe vették: *„A községi nemzeti bizottságok a közrend megőrzése érdekében megszervezték a nemzetőrségeket, amelyek a települések többségében állandó szolgálatot teljesítettek. A szervezésben és különösen a felfegyverzésben a magyar honvédség is szerepet vállalt. A községi nemzeti bizottságok intézkedtek a fegyver- és lőszerbeszerzésekről is. A községi bizottságok igazolást adtak ki a fegyvert vételező személyek részére. Egyes községekben, különösen a bányásztelepüléseken, e*

³⁸⁴ Kemendi Béla ezredes. A megtorlás során jogerősen 15 év börtönbüntetésre ítélték.

³⁸⁵ Intézőbizottságának elnökévé Papp Albert alezredeset választották. A szovjetekkel való tárgyalás során, november 3-án letartóztatták.

³⁸⁶ A páncéltörő lövegeket november 3-án egy katonai csoport hatástalanította.

³⁸⁷ November 4-én fegyvereket osztottak ki nekik és az oda bevonult tartalékosoknak, majd kivonultak a városból. A kincsesbányai katonai táborba mentek, katonák és bányászok is voltak köztük. Az összesen 70-80 fegyveres még november 4-én leszerelte a bányatelepi nemzetőrséget. November 6-án többen távoztak, a maradók pedig letették a fegyvert.

*téren a munkástanácsok ragadták magukhoz a kezdeményezést.*³⁸⁸ A vidéki nemzetőröket október 31-étől, elsősorban a székesfehérvári katonaság készleteiből, a forradalmi katonatanács és a nemzetőrség vezetője³⁸⁹ intézkedésére látták el fegyverekkel, de Dunapentele, Ercsi³⁹⁰ és Polgárdi helyőrségei is osztottak ki ilyen eszközöket.

Abán, miután összegyűjtötték a vadászpuskákat, először csupán éjjeli őrséget állítottak fel, majd ezt követően a tűzoltóság részvételével jött létre a nemzetőrség, amit november 2-án fegyvereztek fel. Adonyban a járási tanács munkástanácsa október 28-ai megalakulását követően leváltotta a járási rendőrkapitányt. Bicskén a helyi fiatalok, és a tatabányai börtönből általuk kiszabadított rabok október 26-án még sikertelenül támadták a járási rendőrkapitányságot, másnap azonban már lefegyverezték a rendőröket, akik ezután szétszéledtek. A rendre a továbbiakban a nemzetőrség vigyázott, akiket október 30-án a járási nemzeti bizottság döntése értelmében felfegyvereztek³⁹¹ és igazolvánnyal láttak el. A helyi tűzoltóság közreműködésével³⁹² éjszaka járőröztek. Október 31-én letartóztatták az államvédelmiseket és a pártfunkcionáriusokat. Enyingen a kiegészítő parancsnokságon járási forradalmi katonatanács működött. Gárdonyban a tanács már október 23-án polgárőrséget állított fel, ami a nemzetőrség későbbi létrehozásáig működött. Kincsesbányán a bányatelepi őrségből lett a nemzetőrség. Mezőfalván október 28-án az éppen csak megalakult nemzeti bizottság hívta életre a nemzetőrséget, ami ezt követően a rendőrséggel együtt járőrözött. Mórton a községi nemzeti bizottság alakította meg a nemzetőrséget,³⁹³ ami másnap egyesült a rendőrséggel.³⁹⁴ Az államvédelmisek felkutatására és letartóztatására külön politikai nyomozórészleget hoztak létre. A nemzetőrséget szakaszokra, azokat pedig rajokra osztották. Rendőrök, katonák, munkások, gazdák és bányászok együtt teljesítettek szolgálatot. Október 31-én a járási nemzeti bizottság intézkedett a nemzetőrség, valamint a november 2-án alakult diákőrség felfegyverzéséről. Polgárdiban október 26-án 4 civil és 4 katona taggal nem nemzeti, hanem katonai forradalmi bizottság állt föl, amit október 29-én a székesfehérvári járási nemzeti bizottság kezdeményezésére oszlattak fel. Mindazonáltal a nemzetőrséget még ez a bizottság hozta létre október 27-én. November 4-én Polgárdiban is általános mozgósítást rendeltek el, a helyi katonai parancsnok mintegy 800 civil kezébe adott fegyvert, és

³⁸⁸ CSURGAI HORVÁTH In: SZAKOLCZAI 2006: 108.

³⁸⁹ Berényi Géza volt a nemzetőrparancsnok.

³⁹⁰ A november 4-ei mozgósításra jelentkező 150-200 személynek ugyanakkor már nem adtak fegyvert, így azok haza is mentek. ÁBTL V-150368

³⁹¹ A járási kiegészítő parancsnokságról és Székesfehérvárról vételeztek számukra fegyvereket.

³⁹² A megyében jellemző volt, hogy bevonták a tűzoltóságot a nemzetőri feladatokba.

³⁹³ Létszám: 390 fő, parancsnok: Varga Miklós.

³⁹⁴ Október 31-én a párttag rendőrtiszteket és tiszthelyetteseket lefegyverezték és elküldték. ÁBTL V-150368

felállította a lövegeiket is. A fülei nemzetőrparancsnok által vezetett csapat is csatlakozott hozzájuk. A helyőrségparancsnok végül még november 4-én feloszlatta a csoportot.

Sárbogárdon október 28-án Ujságh Tibort választották meg nemzetőrparancsnoknak: *„A vasárnapi nagygyűlésen egyhangúlag elfogadták javaslatomat, hogy 1848-49-es mintára szervezzünk polgárőrséget, nemzetőrséget. Az, hogy az összeírás végére én lettem a parancsnok, nem lepett meg. Kemény hét és fél nap következett. A nemzetőrség épületéből csak egyszer mentem haza, úgy fél órára. Ülve aludtam néha, térdemen egy pokróccal. Nemzetőrparancsnokként én vezényeltem a szolgálatot kiírás szerint. Egy járőr két nemzetőrből, két katonából és két rendőrből állt. A parancsnok mindig a fegyvertelen nemzetőr volt. Az alapelv az volt: fegyvert csak »profik« kezébe! A katonák és a rendőrök mindig géppisztollyal szolgáltak. Mind a hat járőrtárs nemzetiszínű karszalagot viselt, a fehér mezőben NEMZETŐRSÉG felirattal, amit tussal én festettem rá. Olyan rend és nyugalom volt, hogy azt még az '56-os sárbogárdi főper kéthetes maratoni tárgyalásán is elismerték.³⁹⁵ A per, az »Ujságh Tibor és társai«, nekem, mint elsőrendű vádlottnak, a fentiek ellenére három év börtönt jelentett.»³⁹⁶ A tárgyalást megelőzően Ujságh Tibor megjárta a Szovjetuniót, sok más társával együtt őt is Kárpátaljára deportálták a szovjetek november 4-e után.*

Győr-Sopron megye³⁹⁷

Október 23-án Győrben az MDP megyei bizottsága szervezett megbeszélést, amin kidolgozták a város védelmi tervét. Jelen volt a helyi határőrparancsnok, a helyőrségparancsnok,³⁹⁸ valamint a BM megyei főosztályának vezetője is. Az utak és a középületek védelmét a honvédségre bízták. A pártbizottság épületét kívülről katonák, belülről határőrök biztosították. Néhány napon belül behívták és felfegyverezték az üzemi párttagokat és pártfunkcionáriusokat, valamint fegyverrel látták el a gyárak őrségét is. *„Éjszakától készenléti szolgálat volt a pártbizottságon, de állandó ügyeletet tartottak a megyei és a városi tanácson is, ahonnan ugyancsak küldtek megbízható kádereket a*

³⁹⁵ Elsőfokú ítélet: Fejér Megyei Bíróság, Székesfehérvár, 485./1957/26. szám Székesfehérvár, 1957. augusztus 3.

³⁹⁶ Ujságh Tibor visszaemlékezése. Kézirat az 1956 NHT tulajdonában. Ld. még: HARGITAI Lajos (szerk.): *Sárbogárd 1956. Vallomások, tények, dokumentumok*. Sárbogárd (Bogárd és Vidéke Lapkiadó) 2001.

³⁹⁷ A megye 182 településéből 90-ben alakult nemzetőrség, ezek közül 65 volt fegyveres. Összesen 34 helyen gyűjtötték össze a civilek (főként pártfunkcionáriusok) kezén lévő fegyvereket, és 6 esetben tartottak házkutatást. 10 gyár/intézmény őrség alakult. 11 településen a nemzetőrség együttműködött a rendőrséggel, 11 helyen a rendőrség sérelmére követtek el valamit. A megyében 5 településen a tüzoltók lettek nemzetőrök. ÁBTL V-150369 Győr-Sopron megyei monográfia

³⁹⁸ Krecz Géza őrnagy. Később az alakulat forradalmi tanácsának elnökévé választották. A megtorlás során jogerősen 1 év börtönbüntetésre ítélték.

*pártbizottság védelmére. Felfegyverezték a BM Megyei Főosztályának állományát, október 24-én hajnalban rendelték el a készültséget, és szervezték meg az épület fegyveres védelmét.*³⁹⁹ A főosztályt vezető rendőrtiszt csak néhány napja szolgált Győrben, így nem ismerte még igazán a várost. A honvédségnél is riadót rendeltek el. *„Hasonló védelmi előkészületek történtek a megye többi városában, azzal a különbséggel, hogy másutt általában nem a honvédség, hanem az annál jóval nagyobb erőt képviselő határőrség adta a védelem gerincét.*”⁴⁰⁰ Október 24-én Győrben továbbra is készültség volt a fegyveres testületeknél és a pártbizottságon, a laktanyai őrséget megkettőzték.

Október 25-én Győrben katonák járőröztek, a honvédség fegyverekkel, lövegekkel és katonákkal erősítette meg a pártbizottságot. Utóbbit bekapcsolták a magyar és szovjet alakulatok között létrehozott rádióösszeköttetésbe is. A pártvezetés ezen felül a hadkiegészítő parancsnokságtól is felfegyverzett párttagokat kért, de mivel onnan nem kapott, maga tett lépéseket ez ügyben. Fegyvereket ideiglenesen az államvédelemtől is kaptak. Mikor a tüntetők a börtön elé értek, a parancsnok mindenhol, ahonnan csak tudott, segítséget kért. A városi rendőrparancsnok azzal utasította el, hogy megyei illetőség, a katonák azzal, hogy minden emberükre szükségük van. Végül teherautón érkeztek fegyveres államvédelmisek és rendőrök.⁴⁰¹ Ezt követően itt, majd a pártbizottság épülete előtt is tüzet nyitottak a tüntetőkre.⁴⁰² A helyőrségparancsnok tisztjei útján eredménytelenül győzködte a tömeget, végül a honvédség erői visszavonultak saját objektumaikba. A megyei első titkár ezt határozottan ellenezte, de próbálkozása nem járt sikerrel, úgyhogy végül szovjet páncélosokat hívott a városba.⁴⁰³ A nap végére a pártbizottságot kiürítették, az ott tartózkodók a jobban védhető megyei tanácsra vonultak át.

Október 26-án Győrben a tüntetők tárgyalásokat kezdeményeztek a város politikai és rendőri vezetőivel. Közben a tömeg a laktanyához⁴⁰⁴ vonult, ahol jobb híján beengedték a küldöttségüket. A helyőrségparancsnok fegyvert ugyan nem adott számukra, de néhány tisztet elküldött velük. A városházánál az egyik tiszt bejelentette: *„a honvédség egyetért a követeléseikkel, nem fog fegyvert használni a tüntetők ellen, de megvédi a közrendet és a*

³⁹⁹ Szakolczai Attila: Győr-Sopron megye [továbbiakban: SZAKOLCZAI] In: SZAKOLCZAI 2006: 151.

⁴⁰⁰ SZAKOLCZAI In: SZAKOLCZAI 2006: 152.

⁴⁰¹ A Csepel teherautón lévő fegyvert és lőszert hátrahagyva vonultak be a börtönbe. A tüntetők így jutottak fegyverhez. HL MN-KGY-F 3. d. 22. ö. e. 322.

⁴⁰² A forradalmárok az ellenük küldött teherautókról jutottak először fegyverhez. ÁBTL V-150369

⁴⁰³ 25-30 szovjet harcokosi érkezett a városba. A városi pártbizottság titkára olyannyira bizalmatlan volt a katonákkal szemben, hogy mikor a megyei kiegészítő parancsnok jelentette neki, hogy tüntetés készül, *„azt a választ adta, »talán maguk is ki akarnak vonulni.«*” HL MN-KGY-F 6. d. 1. ö. e. 1-3.

⁴⁰⁴ A Rákóczi laktanyához.

*közbiztonságot.*⁴⁰⁵ Mindezt a határőrparancsnok is megerősítette. Időközben a tömeg másik része – köztük katonák – a megyei főosztály elé ért, ahol az államvédelmiseket az emeletre parancsolták, a földszinten csak rendőrök maradtak. Az ablakokban géppuskával álló védőket felszólították a megadásra. Parancsnokuk beengedte a küldöttséget, de még a tárgyalások alatt betört a tömeg az épületbe. Végül a helyőrségparancsnok által küldött katonák néhány nemzeti bizottsági taggal közösen erőszakmentesen rendet tettek a helyszínen. Az államvédelmi tiszteket a laktanyában helyezték biztonságba, de aki akart, elmehetett. Még október 26-án megalakították az ideiglenes nemzeti tanácsot, azon belül pedig a többi közt a forradalmi katonatanácsot, aminek a vezetője a helyőrségparancsnok lett. Az ügyészség is a forradalom újonnan alakult szerve mellé állt, részt vállalt a közrend megőrzésében. Már ezen a napon bejelentették, hogy feloszlottnak nyilvánítják az ÁVH-t, egyúttal felszólították a lakosságot, ügyeljen az események békés mederben tartására. Kérték továbbá, hogy a fegyveres testületek ne használják fegyvereiket. Az ideiglenes nemzeti bizottság elnöke⁴⁰⁶ nyilvános beszédében is a rend fenntartását nevezte a legfontosabbnak. Megszervezték a forradalmi tanács őrségét, tagjai karszalagot, majd igazolványt is kaptak. A fegyveres testületek vezetőit a megyei főosztály parancsnoka kivételével, akit helyettese váltott,⁴⁰⁷ megerősítették, ugyanakkor a nemzeti tanács mindegyikük mellé delegált egy-egy embert.⁴⁰⁸ A főosztály épületének elfoglalása után szétszéledt rendőrséget délutántól katonai járőrök helyettesítették, akik mellé a nemzeti tanács civilekből álló kisegítő karhatalmat szervezett. Ezeknek a vegyes egységeknek a feladata lett a fegyverek összegyűjtése.

Október 27-én Győrben továbbra is a rend fenntartása volt a téma a nemzeti bizottság ülésén. A fegyvert követelő fiatalok kérését továbbra is elutasították. Az ülést többször is megzavarták a tanácskozási bejutó civilek, vagyis a frissen felállított őrség még nem tudta maradéktalanul ellátni feladatát. Végül azért, hogy a fegyvert követelő fiatalokat lefoglalják, elhatározták, hogy létrehozzák a nemzetőrséget, ahova önként lehet jelentkezni. Egyúttal összegyűjtették a pártfunkcionáriusoknál lévő fegyvereket, valamint megegyeztek a szovjetekkel: elérik, hogy senki ne támadja meg őket, cserébe ők se avatkozzanak be az eseményekbe. Míg a nyugati határ őrzésének nagy figyelmet szentelt a nemzeti tanács, a nemzetőrség felállítása akadozott: parancsnoka papíron egy rendőr százados volt, de

⁴⁰⁵ SZAKOLCZAI In: SZAKOLCZAI 2006: 160-161.

⁴⁰⁶ Szigethy Attila

⁴⁰⁷ Éliás Ferenc rendőr őrnagy a nemzeti bizottság szolgálatába állította a rendőrséget. ÁBTL V-150369

⁴⁰⁸ Őket később az adott szerveknél alakult forradalmi tanácsokba is beválasztották.

valójában nem indult be igazán a szervezés,⁴⁰⁹ a nemzeti tanácsnak alárendelt rendőrség látta el a rendvédelmet.⁴¹⁰

Október 29-én Győrben a nemzeti tanács még mindig nem tudta biztosítani saját üléseinek védelmét – talán éppen a nemzetőrség tényleges felállításának hiánya miatt –, ezen a napon is a katonáknak kellett kiségeteni az őrséget, és nemcsak itt, de a vagongyárnál is. Végül kétszáz katona ürítette ki a tanácsházát, ahová csak a magukat megfelelően igazolni tudókat engedték vissza. Ilyen előzmények után alapították meg a Dunántúli Nemzeti Tanácsot (DNT), aminek elnökségébe a helyőrségparancsnokot is beválasztották, aki a szervezet katonai bizottságát vezette. Utóbbi feladata a dunántúli katonai alakulatok összefogása volt. A DNT-hez október 31-én a székesfehérvári hadtest is csatlakozott, aminek új parancsnokát⁴¹¹ beválasztották az elnökségbe. Döntöttek a nyugati határ szigorú védelméről, és az északi határzáróról. Az önálló nemzetőrség megszervezésének hiánya több területen megmutatkozott: a pártfunkcionáriusok fegyvereinek bevonását, és az államvédelmisek védőőrizetét csak november 3-án rendelték el a városban. November 4-én a szovjetek ellenállás nélkül foglalták el a várost, majd fegyverezték le a katonákat és a rendőröket. A visszatérő államvédelmisek megkezdtek a letartóztatásokat, majd a feloszlatusukról szóló november 7-ei megerősítő határozatot követően a szovjetek tanácsadói lettek. A megyei rendőrség bűnügyi osztálya ugyanakkor még 1956 decemberében sem volt hajlandó politikai ügyekben nyomozni. A rendőrség munkáját egyébként két VB tag ellenőrizte.

Csornán október 23-án a párttitkár készütséget rendelt el, behívta a megbízható párttagokat, megerősítette a pártbizottság épületének védelmét, járőröket szervezett. A rendet a határőrség erőszakmentesen tartotta fenn a városban. Október 27-én, a nemzeti tanács alakuló ülésén a közrend fenntartásának igényével indokolták a forradalmi közigazgatási szerv létrehozását. A gyűlésen a határőrség képviselője is részt vett, az ott alakult katonatanács segítette a nemzetőrség felállítását, ami később együttműködött vele. A 25 nemzetőr parancsnoka mindig az aktuális ügyeletes tiszt volt. Összehívták az üzemekben

⁴⁰⁹ A feladattal a helyőrségparancsnok és a rendőrség új vezetője (ellenérdekelt személyek) lettek megbízva, akik az üzemi munkástanácsoktól vártak volna katonaviselt férfiakat. ÁBTL V-150369

⁴¹⁰ Molnár Barna rendőr százados számára ez pártfeladat volt: a beosztottai nem követhettek el ellenséges cselekedetet a párt vagy a kormány ellen. „A nemzetőrség vezetőinek sikerült azokat az ellenforradalmi személyeket lefékezni és likvidálni, akik a nemzetőrségen belül, fegyverrel birtokukban egyes személyek ellen akartak ellenséges tevékenységet végrehajtani.” ÁBTL V-150369. Értelmiségi csoportok még november 3-án is a (valódi/működő) nemzetőrség felállítását szorgalmazták a városban.

⁴¹¹ Kemendi Béla ezredes. Őt jelölték ki a tervezett Dunántúli Hadsereg parancsnokának is. ÁBTL V-150369

korábban megalakított éberségi őrsegeket, amiket nemzetőrséggé alakítottak,⁴¹² és ezt követően a határőrséggel közösen látták el feladatukat. Felülvizsgálták a rendőrség állományát, és volt, akit újra szolgálatba helyeztek. *„Az új járési rendőrkapitány szervezte meg a települési nemzetőrségek felfegyverzését. Parancsnokaikat Csornára hívták, s elismervény ellenében fegyvereket vételezhettek.”*⁴¹³ A pártfunkcionáriusokat a határőr laktanyában vették védőőrizetbe. A csornai és a soproni határőrség forradalmi katonatanácsa október 31-én kiadott felhívásában a nemzetőrséggel, rendőrséggel és egyetemistákkal közös feladatának tekintette a rend fenntartását, valamint a lakosság személyi és vagyoni biztonságának megőrzését.⁴¹⁴ A nemzetőrök az élelmiszerszállító teherautók kísérésében, így a közellátásban is részt vettek.

Kapuváron október 26-án a nemzeti tanács ülésén, ahol jelen volt a rendőrség, és a hadkiegészítő parancsnokság képviselője is, elrendelték a rendőrök felülvizsgálatát, és delegáltak egy főt a kapitányságra. *„Október 30-ig a rendőrség átvilágítása, újraszervezése megtörtént, s a kapuvári lakosság támogatását bíró új rendőrparancsnok a konszolidációt elősegítő lépéseket tett.”*⁴¹⁵ Nemzetőrnek elsősorban katonaviselt önkéntesek jelentkezését várták, akiket nemzeti színű karszalaggal, igazolvánnyal és fegyverrel is elláttak.⁴¹⁶ A nemzetőrök a rendőrökkel közösen járőröztek és biztosították egyes középületek őrzését. A rendvédelemben később a katonák is bekapcsolódtak. Feladataik közé tartozott a fegyverek begyűjtése, valamint az államvédelmiek és pártfunkcionáriusok védőőrizetbe vétele.

Mosonmagyaróváron október 26-án a tüntetés a határőrlaktanyánál csúcsosodott ki. Azért itt, mert egyrészt az államvédelmi feladatokat is innen látták el, másrészt a rendőrkapitányság zászlólengetéssel fogadta a tömeget. A megerősített, és a szokottnál jobban felfegyverzett objektumban Nagykanizsáról átvezényelt határőrök felkészülten várták az embereket. Ugyan hangzott el felszólítás, de a tömeg nem hagyta megállni az elől haladókat. Erre a határőrök géppuskatűzzel és kézigránatokkal válaszoltak.⁴¹⁷ Ezt követően a bent lévő tisztek közül többen felzendültek, a tömeg pedig körülfárta az épületet. A városvezetők a

⁴¹² Szemléletes példája annak, hogyan alakultak át a kezdetben a párt érdekeinek védelme érdekében felállított gyárőrsegek a forradalom vívmányait védő nemzetőrségekké.

⁴¹³ NAGY In: BOKODI-OLÁH 2012: 40.

⁴¹⁴ *„A Csornai és Soproni Határőrség, valamint alegységei, feladatának tekinti a rend fenntartását a lakosság személyi és vagyoni biztonságát a nemzetőrséggel, a rendőrséggel és a soproni egyetemistákkal karöltve.”* 1956-os röplapok http://mek.oszk.hu/04000/04056/html/roplap/roplap1956_0052.html [Utoljára ellenőrizve: 2014. október 9.] idézi: NAGY In: BOKODI-OLÁH 2012: 41.

⁴¹⁵ NAGY Róbert: Az 1956-os forradalom és szabadságharc Győr-Sopron megyei eseményei, különös tekintettel a nemzetőrség megszervezésére. [továbbiakban: NAGY] In: BOKODI-OLÁH 2012: 39.

⁴¹⁶ NÉMETH D. László: *Kapuvár, 1956. Fodor József és sorstársai emlékének*. Győr (A Legnagyobb Magyar Alapítvány) 2006. alapján NAGY In: BOKODI-OLÁH 2012: 39.

⁴¹⁷ A fegyvertelen tömegeből 50-60 [más források szerint több mint 100] halálos áldozatot követelt a sortűz. HL MN-KGY-F 3. d. 29. ö. e. 385., 6. d. 1. ö. e. 1-3.

helyőrségparancsnokkal és a győri küldöttel is tárgyaltak a kialakult helyzetről. Utóbbi végül elérte, hogy a határőrök letegyék a fegyvert. A kivonuló sorállományt az emberek nem bántották, haragjukat az ebédlőben gyülekező tiszteken vezették le. A katonák menekítették át őket a tanácsházára, ahol azonban kettejüket így is meglincselték. Ezt követően a pártfunkcionáriusok is a hadkiegészítő parancsnokságra menekültek. A további erőszakot megelőzendő a katonai tanszék oktatói október 27-én elkezdtek felfegyverezni diákjaikat,⁴¹⁸ akik ettől kezdve együtt járőröztek a katonákkal és a rendőrökkel. Október 29-én a hegyeshalmi határátkelőhöz akadémisták mentek ki a nemzeti tanács utasítására, hogy a határőrséget ellenőrizzék, illetve hogy a segélyek akadálytalanul bejuthassanak az országba. A 60 fős, fegyveres városi nemzetőrséget október 31-én, főként a helyi Mezőgépgyár munkásaiból állították fel.⁴¹⁹ November 4-én az akadémisták harcra készen várták a szovjeteket védelmi állásaikban, de a nemzeti tanács utasítására letették a fegyvert. A Hegyeshalomra kiküldött egység ezzel szemben tűzharcot vívott velük, de hamarosan Ausztriába hátrált. Az ezt követően Mosonmagyaróváron felállított, katonatisztekkel álló karhatalom nem volt hajlandó politikai okokból elrendelt letartóztatásokat végrehajtani, ezért december közepén feloszlatták.

Sopronban az erdészhallgatók október 22-ei diákparlamentjükre meghívták a helyi katonai parancsnokokat is. A rendőrség vezetője a rendezvény hírére ügyeletet rendelt el, és sűrítette az egyetem környékén a járőröket. Az ugyanezen a napon a hadkiegészítő parancsnokságon tartott gyűlésre az üzemek képviselőit hívták meg. Az október 23-án Sopronban történtek jól jellemzik az események kibontakozását: miután a város vezetése engedélyezte a diákok tüntetését, a városi rendőrség parancsnoka a megyei főosztályhoz fordult utasításért, onnan azonban csak azt a választ kapta, intézkedjen saját belátása szerint: tulajdonképpen magára hagyták. A MEFESZ mindeközben átvette a kollégiumok portaszolgálatát, és telefonügyeletet állított fel. Az államvédelem megyei parancsnoka ellenőrzést tartott a rendőrségen, és szigorú összetartást rendelt el. A városvezetés a MEFESZ segítségével próbált úrrá lenni a helyzeten: a pártbizottság kibővített ülésére a diákszervezet képviselőit is meghívták. A rendfenntartáshoz szükséges intézkedésekről tárgyaltak. Mivel a megye Ausztriával is határos, a BM megyei főosztályvezető egyik helyettese átment a soproni kapitányságra, ahol a helyi rendőri és államvédelmi vezetőkkel kijelölték a védendő objektumokat, fegyvereket halmoztak fel, és rendőröket, határőröket, párttagokat rendeltek a

⁴¹⁸ Ún. akadémiai zászlóalj. ÁBTL V-150369

⁴¹⁹ BANK Barbara – SZABÓ Róbert: Mosonmagyaróvár, 1956. október (A forradalom hetének eseményei). In: LUKÁCSI Zoltán – VAJK Ádám (szerk.): *Mosonmagyaróvár 1956*. Győr (Győri Egyházmegyei Levéltár) 2006.

pártbizottság védelmére. A MEFESZ szervezet ugyanakkor saját indíttatásból is bekapcsolódott a rendfenntartásba. A rendőrség vezetője példaértékű parancsot adott: az állomány még akkor se tüzeljen a tüntetőkre, ha esetleg őt, mint parlamentert bántalmaznak. Október 26-án a diákok megállapodtak a határőrökkel, hogy közösen fognak járőrözni, amibe bevonták a megyében történt lincselések hírére megrémült rendőröket. Október 27-én a nemzeti tanácsot megalakító gyűlésen részt vettek a fegyveres testületek vezetői is, sőt tagjai lettek a forradalmi közigazgatási szervnek. Ezt indokolta, hogy az operatív feladatokat ellátó intézőbizottság egyik legfontosabb feladatának itt is a város közrendjének biztosítását tekintette. Amikor a sopronkőhidai börtönből a köztörvényes rabok szökni próbáltak, az őrség tüzet nyitott, azonban közben túsul ejtették a börtönparancsnokot. A nemzeti tanács határőröket küldött erősítésül, a MEFESZ pedig besegített az akcióba. Utóbbi a többi között rendészeti csoportot hozott létre, ami még a fegyvert követelő tüntetők feloszlításában is részt vett. Ők fogták el az államvédelméseket, akiket a határőr laktanyában tartottak védőőrizetben.⁴²⁰ Bár a katonaságtól jelentős mennyiségű fegyverhez jutottak a diákok, a katonai tanácsban nem tudták érvényesíteni akarataikat, és kiszorultak a nemzetőrség vezető szerepéből. November 4-én a MEFESZ ennek ellenére fel akarta venni a harcot a szovjetekkel, amivel a katonai tanács egyetértett, azonban végül letették a fegyvert, amiben szerepet játszott, hogy nehézfegyvereikből valaki eltávolította az ütőszegeket. Az újrendeződés nem várt fordulatot hozott a rendőrség esetében, ugyanis az állomány nem fogadta el a korábbi kapitányt, egy államvédelmi tisztet, akit végül egy nap után visszavontak a tisztségből. A rendőrök politikailag semleges testületet akartak, államvédelmések nélkül.

„A rend fenntartása érdekében általában felállították a rendőrséggel vagy a határőrséggel együttműködő nemzetőrséget, a nemzetőröket valamelyik nagyobb településtől vagy a határőrstől kapott, vagy a községben begyűjtött fegyverekkel látták el, de például a Mosonmagyaróvári járás községeiben fegyvertelenül teljesítettek szolgálatot. Nemzetőrök vigyáztak a raktárakra, hogy szét ne hordják a begyűjtött terményt. Nagyobb veszély esetén Győrtől vagy valamelyik másik várostól kértek segítséget, mint Bőnyrétalapon, ahol október 26-án egy fiatalokból álló társaság lefegyverezte a helyi nemzeti tanáccsal együttműködő rendőrséget.”⁴²¹

A munkástanácsok is részt vettek a rendvédelemben: a felfegyverzett üzemi őrségek a gyárakon kívül is járőröztek: *„Megerősítették a gyári rendészeteket, fegyveres őrségeket, rendőrök és honvédek mellett felfegyverzett munkások járőröztek az utcákon, adtak őrséget a*

⁴²⁰ Nemcsak a helyi államvédelmések, de a nyugatra szökni próbálók is ide kerültek.

⁴²¹ SZAKOLCZAI In: SZAKOLCZAI 2006: 171.

*fontosabb objektumoknál, például a győri rádiónál. A gyári őrsek részt vettek őrizetbe vételekben, a vagongyárban ők tartották védőőrizetben azokat, akiket az államvédelem beépített embereinek tartottak, vagy akiket más okokból gyűlölték annyira a munkások, hogy személyes biztonságuk másként nem volt garantálható.*⁴²² Voltak olyan pártfunkcionáriusok, akiket Mosonmagyaróváron saját biztonságuk érdekében nem engedtek be a rendészek a gyár területére. A november 4-ei szovjet támadás után a munkástanácsok jelentősége itt is felértékelődött. A győriek tárgyaltak a szovjet városparancsnokkal, és több napi egyeztetés eredményeként november 7-ére elérték, hogy kivonják a nehézfegyvereket a városból, valamint, hogy a magyar katonákat is bevonják a rendfenntartásba. Utóbbira végül november 15-én került sor, ekkortól járőröztek újra együtt katonák és rendőrök Győrben. November 18-án honvédtiszti karhatalmi alakulatot is felállítottak. Ezzel egy időben szervezték a rendőr karhatalmat is, ami a lakosság szemében beárnyékolta a katonatisztek kezdeményezését, pedig kölcsönösen megvetették egymást: *„A honvédtisztek fegyelmetlen, gyűlevész csordának tartották a rendőr karhatalmat, tagjait a közzel egyetemben a megvető pufajkás névvel illették, ők viszont árulónak tartották és maléteristának gúnyolták a katonatiszteket.*⁴²³ A HM végül december közepén kizárólag a laktanyák védelmére utasította tisztjeit. A vagongyári munkástanács november 15-én állandó összekötőket küldött a rendőrségre, akik a letartóztatottak kiszabadítását segítették, valamint a volt pártfunkcionáriusok és államvédelmisként felvételét akadályozták. Azt, hogy a munkástanácsnak ekkor még milyen ereje volt, jól mutatja, hogy a november második felében a BM fennhatósága alatt szerveződő karhatalom névsorát a városi rendőrkapitány átadta a vagongyári munkástanácsnak, egyben vállalta, hogy leszereli, és az általuk javasolt emberekre cseréli a nekik nem tetsző személyeket. A gyárban pártszervezéssel kísérletezőket az általuk felügyelt őrséggel vezették ki.⁴²⁴ Az államvédelmisként november végi felülvizsgálatából viszont már sikerrel hagyták ki a munkástanácsokat, így a legtöbbjüket beszervezték a rajtuk kívül még volt pártfunkcionáriusokból álló új karhatalomba. A pufajkásokat december 9-én fegyverezték fel, majd néhány nappal később letartóztatták a munkástanács elnökét. Utóbbi egyéni bukásán túl ez az ellenállás lélektani megtörését, az új karhatalom erejének demonstrálását is szolgálta, mert bár *„az ÁVH feloszlatását Münnich Ferenc megerősítette, a megbukottnak tudott rendszer levitézlett kádereiből verbuválódott fegyveres csoport, amelyet a szovjet csapatok védelme nélkül percek alatt szétkergetett volna a velük ellenséges rendőrség és honvédség –*

⁴²² SZAKOLCZAI In: SZAKOLCZAI 2006: 176.

⁴²³ SZAKOLCZAI In: SZAKOLCZAI 2006: 197.

⁴²⁴ Később is csak karhatalmi segítséggel sikerült a gyárakban pártszervezeteket alakítani, ahogy a szövetkezetek újjáalakítását is a karhatalom segítette a falvakban.

*ekkor még – legfeljebb egy-egy tagjának arcvonásaival emlékeztetett a hajdan rettegett hatóságra.*⁴²⁵

Hajdú-Bihar megye⁴²⁶

Október 23-án Debrecenben a pártbizottság utasítására katonák és államvédelmiek őrizték a középületeket és a legfontosabb csomópontokat. Az BM megyei főosztály épülete a rendőrség és az államvédelmi egységek központja volt, nem véletlenül tüntettek éppen itt. A megyei pártbizottság első titkára először az egyik helyi katonai alakulathoz fordult segítségért: a tüntetés feloszlatásához fegyverhasználatot is engedélyezett. Az alakulat törzsfőnöke⁴²⁷ megtagadta a kérést, viszont ő maga bement a városba, hátha tud segíteni.⁴²⁸ Nem tudott: egy egész államvédelmi zászlóalj érkezett teherautókon, felfegyverkezve. *„Egyértelmű központi utasítások hiányában a helyi politikai és rendvédelmi vezetők a saját döntéseikre voltak utalva. A kor viszonyainak ismeretében valószínűtlennek tűnik, hogy a fokozódó tömegnyomással szemben az államvédelem vagy a rendőrség vezetői a pártvezetők tudta nélkül adtak volna tűzparancsot.*⁴²⁹ Ha nem is jött konkrét parancs, a döntésben – a sarokba szorított helyzetben túl – minden bizonnyal közrejátszott az államhatalom mindenekfeletti állásába vetett hit. A sortűz eldőrdült.⁴³⁰

Október 24-én Debrecenben államvédelmiek járőröztek, tartatták be a gyülekezési tilalmat. Ők biztosították a középületek és a posták védelmét is. A katonai alakulatok küldöttsége közben az egyetemi hallgatókkal tárgyalt az egyik diákokotthonban. Továbbra sem avatkoztak be az eseményekbe. A helyőrségparancsnok⁴³¹ ezen a napon tért vissza a fővárosból, és az ott látottak alapján kijelentette, nincs ellenforradalom.

⁴²⁵ SZAKOLCZAI In: SZAKOLCZAI 2006: 209.

⁴²⁶ A megye 91 településéből 44-ben alakult nemzetőrség, ezek közül 35 volt fegyveres. Összesen 22 helyen gyűjtötték össze a civilek (főként pártfunkcionáriusok) kezén lévő fegyvereket, és 34 esetben tartottak házkutatást. 15 gyár/intézmény őrség alakult. 2 településen a nemzetőrség együttműködött a rendőrséggel, 13 helyen a rendőrség sérelmére követtek el valamit. ÁBTL V-150370 Hajdú-Bihar megyei monográfia

⁴²⁷ Garab Imre főhadnagy *„kitűnően képzett katona, művelt és intelligens tiszt volt. Tájékozott volt az ország politikai és gazdasági helyzetéről.*” FILEP Tibor: Az 1956-os forradalmi események Hajdú-Biharban, a katonák és a nemzetőrök szerepe. [továbbiakban: FILEP] In: BOKODI-OLÁH 2013: 65.

⁴²⁸ Hivatalos álláspontja az volt, hogy: *„A honvédség mindaddig, míg fegyveres provokációról nincs szó, nem avatkozik be.*” HL MN-KGY-F 4. d. 12. ő. e. 139-140.

⁴²⁹ Valuch Tibor: Hajdú-Bihar megye. [továbbiakban: VALUCH] In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 240-241.

⁴³⁰ Az országban így először Debrecenben követelt halálos áldozatot a forradalom.

⁴³¹ Csorba László alezredes. A megtorlás során jogerősen 5 év börtönbüntetésre ítélték.

Október 25-én, a megyeszékhelyen állomásozó híradószereznél megalakult a forradalmi katonatanács.⁴³² Napokkal az azt elrendelő HM utasítást megelőzően nem volt veszélytelen lépés, a debreceni tisztek nemcsak állásukat, hivatásukat, de szabadságukat is kockáztatták, tehát nem lehet kétség afelől, hogy valóban a forradalom oldalára álltak.⁴³³ Ez a markáns kiállítás a megyei pártvezetőket is meghátrálásra kényszerítette. Az éjjel megbeszélést szerveztek, amire meghívták az egyetemistákat, a katonai parancsnokokat, és a munkásküldötteket is. Az egyeztetés eredményeként a pártbizottság elfogadta, hogy megalakítsák a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmányt, amire a közrend – akkor szinte kivitelezhetetlennek tűnő – helyreállítását is rábízták.

Október 26-án megválasztották a debreceni forradalmi bizottmányt. A gyűlésen képviseltette magát a katonaság, a többi között karhatalmi szekciót alakítottak,⁴³⁴ de magában a bizottmányban is fontos szerepet töltöttek be a fiatal katonatisztek, az elnök pedig Csorba László alezredes, helyőrségparancsnok lett.⁴³⁵ A megyei pártbizottság felügyeletére katonákat rendeltek ki, másnaptól pedig már a megye többi települését járták a küldöttek, köztük katonák is. A közrend helyreállításának és biztosításának feladatát sikerrel vette az új irányító testület: november 4-e hajnaláig „*a karhatalmi szekció és katonái biztosították és őrizték a forradalom rendjét.*”⁴³⁶ A rendszer működött, lehetséges ellenlábasai, a pártbizottsági tagok otthonukba húzódtak vissza, de voltak köztük, akik a debreceni szovjet katonai reptéren kértek és kaptak menedéket. Az államvédelmisek laktanyájuk falai mögül kiadott közleményükben kértek bocsánatot az emberektől. A forradalmi bizottmány katonatiszt tagjai még a szovjeteket is meg tudták győzni, ne járőrözzenek – különösen ne páncélosokkal – a városban.

Az új közigazgatási szervek számára már a kezdetektől nemcsak a megyeszékhelyen, de az egész megyében a rend megvédése volt az egyik legfontosabb feladat, amit minden körülmények között meg akartak valósítani, és amire fel is hívták a lakosság figyelmét. A közrend fenntartása érdekében a községekben alakuló forradalmi szervek között szinte mindenütt ott voltak a nemzetőrsegek, parancsnokaik többsége bekerült a forradalmi

⁴³² Választott vezetője: Gengeliczy Lajos százados volt. A megtorlás során jogerősen 2 év börtönbüntetésre ítélték. „Bűne” a többi között az volt, hogy meg akarta akadályozni, hogy az alakulat felszerelése a szovjetek birtokába kerüljenek.

⁴³³ Ezt mindenki számára egyértelművé akarták tenni: programjukat és követeléseiket a várost járó teherautókról hirdették.

⁴³⁴ Vezetője: Garab Imre főhadnagy. A megtorlás során jogerősen 4 év börtönbüntetésre ítélték.

⁴³⁵ A karhatalmi szekcióban munkások, egyetemisták és katonák kaptak helyet. Csorba megválasztásáról bővebben ld. FILEP Tibor: *Debrecen 1956. Forradalom, nemzeti ellenállás, megtorlás.* Debrecen (Csokonai) 2000. 45-46.

⁴³⁶ FILEP In: BOKODI-OLÁH 2013: 64.

bizottságokba is. Első dolguk rendszerint a lőfegyverek összegyűjtése volt. „*A konfliktusokat a kompromittálódott funkcionáriusok védőőrizetbe helyezésével vagy a településről való kiutasításával is igyekeztek megelőzni.*”⁴³⁷

Október 27-én a forradalmi bizottmány karhatalmi szekciója üzemőrségek, valamint a katonasággal és a rendőrséggel együttműködő polgárőrség létrehozásáról döntött: „*A karhatalmi szekció utasította az üzemeket az üzemőrségek megszervezésére. Intézkedést tett a polgárőrség felállítására. A polgárőrség a katonai és a rendőrségi szervekkel együttműködik és együtt végez éjszakai járőrszolgálatot is.*”⁴³⁸ Másnap már sorozóbizottság válogatta ki az önként jelentkezők közül a néhány napon belül már nemzetőrségnek nevezett szervezet tagjait,⁴³⁹ akik a karhatalmi szekció alárendeltségébe kerültek.⁴⁴⁰ Mivel a tagokat felfegyverezték, elsősorban olyanok jelentkezését várták, akik már szolgáltak katonaként. Az üzemekben korábban – a párt felszólítására vagy spontán szerveződés eredményeként – felállított gyárőrségeket⁴⁴¹ beolvasztották a nemzetőrségbe. Utóbbiak eddigre feltehetően amúgy is helyüket keresték a rendszerben, de az új vezetés megalakulásuk körülményeitől függetlenül, bízott bennük annyira, hogy még fel is fegyverezte őket. Ez nem kis rizikót jelentett volna, ha nem biztosak abban, hogy a gyárőrségek a forradalom mellett állnak, mert 65-70 üzemben működött alegység. A nemzetőrség szervezését az egyetemen a katonai tanszék vállalta magára: csak itt 250-en léptek be a szervezetbe.⁴⁴²

⁴³⁷ VALUCH In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 251.

⁴³⁸ *Néplap* 1956. október 28. In: IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1996: 407.

⁴³⁹ „*A Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány elhatározta, hogy a rend fenntartása érdekében nemzetőrséget alakít. A nemzetőrség katonaviselt munkásokból és diákokból áll, akiket a karhatalmi szekció melletti sorozóbizottság jelöl ki. A nemzetőrség tagjainak alsó korhatára 18 év. A felfegyverzett nemzetőrségnek feladata lesz az is, hogy a munkásokkal karöltve biztosítsák a középületek védését, s ugyanakkor a megye területén is járőrszolgálatot teljesítsenek. A sorozóbizottság már tegnap megkezdte működését, és az eddigiek szerint a munkások és diákok örömmel jelentkeznek a nemzetőrségbe.*” *Néplap* 1956. október 30. In: IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1996: 410.

⁴⁴⁰ Körleteik a tudományegyetem, a mezőgazdasági akadémia, a MÁV járműjavító és a gördülőcsapágy művek szállói voltak. A szervezést Nagy Ferenc és Boér Lajos főhadnagyok végezték. November 2-ai parancsuk szerint: „*A Forradalmi Bizottmány Karhatalmi Csoportjának megbízásából átvettük a Nemzetőr Parancsnokságot Debrecenben és Hajdú-Bihar megyében. (...) Bajtársak! Mint önök is tudják, felfegyverzett csoportnál, mint más csoportnál is lenni kell fegyelemnek, mely fegyelem a forradalmi harcosok öntudatos érzésén alapul. Fegyelem nélkül nem tudjuk forradalmi népünk érdekeit védelmezni és biztosítani. Az egységes fegyelem és rend fenntartása érdekében a következőket határoztuk el: 1. Nemzetőrök: azok a felfegyverzett egyetemisták és diákok, akik egységekben vannak szervezve, és a fegyveres katonaság és rendőrség, akik a Szocialista Forradalomhoz csatlakoztak és a forradalmi magyar népnek ajánlották fel fegyveres szolgálatukat. (...) 4. Intézkedéseink alapján a parancsnokok szervezzék meg alegységeiknél a katonai kiképzést azért, hogy nemzetőreink elsajátítsák azokat az alapvető honvédelmi ismereteket, melyek[re] a szolgálat ellátásához, a honvédelmére feltétlenül szükség van.*” HL B.II.258/1957. Csorba László és társai periratai. Idézi: FILEP In: BOKODI-OLÁH 2013: 67-68. A megtorlás során Nagy Ferencet egy, Boér Lajost másfél év börtönbüntetésre ítélték jogerősen.

⁴⁴¹ A Gördülőcsapágy Gyár és a Járműjavító egyaránt 90-90 főt adott a szervezetbe. ÁBTL V-150370

⁴⁴² „*Tegnap délután az egyetem aulájában a Kossuth egyetem és a Mezőgazdasági Akadémia ifjúsága gyűlést tartott. (...) Feltétlen szükségesnek találják az egyetemisták felfegyverkezését a nemzetőrség keretében a*

A forradalmi bizottmány a megye többi településén is nemzetőrségek alakítására szólított fel. A helyi nemzeti bizottságok mindenhol a rendvédelemmel bízták meg a belépőket.⁴⁴³ „Felfegyverzésüket a katonai alakulatok biztosították szakszerűen, átadás-átvételi bizonylattal. A nemzetőrségnek nagy szerepe volt abban, hogy a forradalom napjaiban nem érte sérelem az emberek magántulajdonát, értékeit.”⁴⁴⁴ Feladataik közé tartozott rendszerint az államvédelmisek és a pártfunkcionáriusok őrizetbe vétele, valamint a Budapestre élelmiszert szállító teherautók kísérése. Kurucz Sándor a tatai bányász alakulat sorozott katonájaként Miskolcra volt vezényelve '56 őszén: „Haza kellett mennem Berettyóújfaluba anyukámhoz és testvéreimhez, mert féltettem őket. Berettyóújfaluba kerülésem nem volt felhőtlen, mert a hangosbemondóból többször elhangzott, hogy a csellengő katonák jelentkezzenek a kiegészítő parancsnokságon, mert belőlük nemzetőrséget alakítanak. Jelentkeztem, mert vékony gimnasztorka ruhában mentem haza, és semmi felszerelésem nem volt. Lezárt borítékkal a határőr laktanyába utasítottak, ahol meleg ruhával, köpennyel szereltek fel. Kaptam egy dobtáras géppisztolyt, hozzá két tárat, és egy TT pisztolyt. Október 25-től a községházán voltunk beszállásolva. Hat-nyolc katona hordta lovaskocsival az élelmet, és támogattak bennünket mindenben. A kiegészítő parancsnokságon ismertették a nemzetőrség feladatát. Szervezett alakzatban végeztük a dolgunkat. A középületek őrzésében vettünk részt, a betört kirakatokra és a tömegmegmozdulásoknál a rendre vigyáztunk. Esetenként a később ellenünk forduló rendőrséghez is csatlakoztunk. Történt ugyanis, hogy a Berettyó folyó felől jövő, Debrecen felé igyekvő rendőrségi Skoda Colonial kocsit a tömeg megtámadta, felborította. Ekkor szóltak nekünk. Kimentem, de az egyik rendőr már nem volt ott, a másiknak pedig kiverték a szemét. A felbőszült tömeg őrjöngött, hogy lőjem le. Visszaőrjöngtem, hogy magyar a magyar ellen nem tehet ilyet. Követelték azt is, hogy vegyem el a fegyverét. Benyúltam a kabátja belsejébe, éreztem a pisztolyát, de továbbra is őrjöngtem, hogy nincs nála fegyver. Sikerült elvinnem a kórházba.”⁴⁴⁵

Október 31-én megkezdték az államvédelmi tisztek őrizetbe vételét és feloszlatták a belső karhatalom helyi alegységét. „A forradalom mellé álló katonatisztek leszerelték az államvédelmis zászlóaljat, s a sorállományt teherautókkal, civil ruhába hazavitték a környező megyékbe. Mintegy 30 operatív államvédelmis tisztet őrizetbe vettek. A laktanyákban, illetve a

felsőoktatási intézmények megvédése érdekében, esetleges kóbor fegyveresek ellen.” Debreceni Hírlap 1956. november 2. In: IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1996: 416. [Kiemelés tőlem.]

⁴⁴³ Megyei szinten mintegy 1500 főt.

⁴⁴⁴ FILEP In: BOKODI-OLÁH 2013: 68.

⁴⁴⁵ Kurucz Sándor visszaemlékezése. Kézirat az 1956 NHT tulajdonában.

rendőrségi fogdáknban tartották őket fogva november 4-ig azzal, hogy később az igazságszolgáltatási szervek döntenek sorsukról.”⁴⁴⁶

November 2-án megalakult a Debreceni Helyőrségi Forradalmi Katonai Tanács is, ami a városban állomásozó alakulatok felsőbb szerve lett volna, de a szovjet támadás miatt érdemben már nem tudott működni.

November 4-én a szovjetek annak ellenére lőtték a többi közt a laktanyát is, hogy a debreceni forradalmi bizottmány már a forradalom alatt is tárgyalt a helyi szovjet parancsnokokkal a lakosság nyugalmanak megőrzése érdekében, és sem Debrecenben, sem a megye más településén nem ütköztek ellenállásba.⁴⁴⁷ Mivel már november 3-án körülzárták a várost, a forradalmi bizottmánynak volt ideje megfontolni, mit akar tenni: *„A katonák úgy döntöttek, nem vállalják a reménytelen harcot. Garab Imre szavai szerint: »ha megindulnak, térdre, imához!«*”⁴⁴⁸ A katonákat lefegyverezték, kijárási tilalmat vezettek be, és kihirdették, hogy mindenki szolgáltatassa be a fegyverét. *„1956. november 4-e után a tényleges hatalom a megyeszékhely szovjet városparancsnokának a kezében volt. A rendfenntartás mellett a szovjetek a fegyverek begyűjtését és a munka újraindítását tartották a legfontosabb és legsürgetőbb feladatnak. Ezzel egyidejűleg megkezdődött a Kádár-kormány erőszakapparátusának megszervezése. A debreceni katonai helyőrség néhány főtisztje november 7-én Szolnokra utazott, ahol a karhatalom felállításáról szóló eligazításon vett részt. A búvóhelyekről, illetve a szovjet katonai alakulatok védelméből előmerészkedő megyei pártvezetők is a megbízható karhatalmi egységek felállítását tekintették legfontosabb feladatuknak.*”⁴⁴⁹

Az első karhatalmi egységek a városokban és járási központokban jöttek létre. Debrecenben november 6-án már működött egy őrzésvédelmi feladatokkal megbízott egység, november 27-re pedig felállították a párthű tartalékos tisztek alkotta, 270 fős, megyei illetékességű alakulatot is.⁴⁵⁰ Az igazolt államvédelméseket, márpedig döntő többségüket igazolták, nem a karhatalomban, hanem a rendőrség kötelékében próbálták elhelyezni, ami más megyékhez hasonlóan itt is ellentétekhez vezetett: a rendőrök egyáltalán nem fogadták őket szívesen.

⁴⁴⁶ FILEP In: BOKODI-OLÁH 2013: 65.

⁴⁴⁷ „minden értesítés nélkül megszólaltak az utcákon a szovjet hadsereg tüzfegyverei.” HL MN-KGY-F 5. d. 7. ö. e. 33-34.

⁴⁴⁸ FILEP In: BOKODI-OLÁH 2013: 69.

⁴⁴⁹ VALUCH In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 263.

⁴⁵⁰ A megyei karhatalom első parancsnoka az a Csorba László alezredes lett, aki a forradalmi eseményekből is kivette a részét. 1957 januárjában éppen erre hivatkozva le is váltották.

A december 7-én Berettyóújfaluban tüntetők a rendőrség épületéhez vonultak a sorozatos letartóztatások okán. A rendőrség az újonnan szervezett karhatalom és a szovjet csapatok segítségével tudott csak úrrá lenni a helyzeten.

December 10-én, Csökmön a tüntetők az ellenük kivezényelt karhatalom távozása után felforgatták a rendőrőrsöt. Válaszul másnap még több karhatalmista érkezett a településre. Álmosdon, Biharkeresztesen és Komádiban szintén az addigra megerősödött karhatalom – helyenként riasztólövésekkel – oszlatta fel a tüntetéseket.

A megtorlás során a forradalmi bizottmányban, illetve az eseményekben részt vevő katonatisztek közül sokakat több éves börtönbüntetésre ítélték. A nemzetőröket jellemzően inkább internálták, kirúgták munkahelyükről, és még sokáig megfigyelték. Az egyetemista nemzetőrök vezetőit fegyelmissel büntették.

Heves megye⁴⁵¹

Az Egerben állomásozó katonai alakulat nagy részét a HM még október 23-án Budapestre rendelte.⁴⁵² „*A helyőrségben a kiegészítő parancsnokság beosztottjain kívül mindössze annyi katonai erő maradt, amennyi a katonai objektumok őrzését biztosítani tudta.*”⁴⁵³ Ettől függetlenül, vagy talán éppen ezért a helyi rendőrség helyt állt, a többi között lezárták a 3-as főutat, hogy a borsodi felkelők ne juthassanak el a fővárosba. Több száz főt tartóztattak fel és őriztek a kapitányságon.

Amikor október 26-án a tüntetés még a várakozásokat is felülmúlta, a pártbizottság a MEFESZ-hez fordult segítségért. A diákok a tömeg élére álltak, és gátat szabtak az indulatoknak, amit a helyi pártvezetés meg is köszönt nekik. Ezt látva a városi rendőrség is az együttműködés szándékával kereste meg a MEFESZ-t. A tárgyalások eredményeképp felfegyverezték a főiskolásokat.⁴⁵⁴

Október 27-én borsodi felkelőkkel egészültek ki a tüntetők, immár fegyvert és az ÁVH feloszlását követelték. A rendőrség ismét a MEFESZ-hez fordult. A közrend fenntartása érdekében megállapodtak, hogy jobb, ha az államvédelmisek elhagyják a várost.

⁴⁵¹ A megye 129 településéből 104-ben alakult nemzetőrség, ezek közül 45 volt fegyveres. Összesen 27 helyen gyűjtötték össze a civilek (főként pártfunkcionáriusok) kezén lévő fegyvereket, és 37 esetben tartottak házkutatást. 4 gyár/intézmény őrség alakult. 2 településen a nemzetőrség együttműködött a rendőrséggel, 16 helyen a rendőrség sérelmére követtek el valamit. ÁBTL V-150371 Heves megyei monográfia

⁴⁵² November 1-jén tértek vissza.

⁴⁵³ CSEH Zita: Heves megye [továbbiakban: CSEH] In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 272. A maradék megbízott parancsnoka Jobb László főhadnagy lett. A megtorlás során jogerősen 15 év börtönbüntetésre ítélték.

⁴⁵⁴ Parancsnokuk a katonai tanzék tanára, Czaga István főhadnagy lett. A megtorlás során jogerősen 13 év börtönbüntetésre, lefokozásra és teljes vagyonekobzásra ítélték.

Így is lett, a Bükkbe távoztak, székhelyüket a vasútbiztosító tiszti rendőrőrs parancsnoka⁴⁵⁵ vezette csoport foglalta el. Még aznap leültek tárgyalni a főiskola és a rendőrség vezetői,⁴⁵⁶ amibe később bevonták a katonaságot is. Az egyeztetések végén létrehozták a városvédelmi bizottságot pártbizottsági tagok, pártfunkcionáriusok, rendőrök, katonák, szakszervezetisek, DISZ- és MEFESZ-vezetők részvételével. Az együttműködés hamar megmutatta hasznát, amikor egy rendőrtisztet a bizottság által kiküldött harcokosi, majd főiskolások mentettek ki az őt üldöző tömeg szorításából.⁴⁵⁷

Október 28-án a városvédelmi bizottság megalakította a nemzetőrség ideiglenes városvédelmi parancsnokságát, „*amelynek irányítása alatt állnak a város fegyveres erői, beleértve a felfegyverzett diákságot, a honvédséget és a karhatalmi szerveket.*”⁴⁵⁸ A város irányítását átvevő forradalmi tanácsot csak ezt követően kezdték el szervezni. Ennek létrehozását is a rend és nyugalom megőrzésének igényével, a fegyveres erőket összefogó, azok felett álló hiteles közhatalmi szerv hiányával indokolták.⁴⁵⁹ A nemzeti tanácson belül – ami legfontosabb feladatának a közbiztonság megteremtését tartotta – védelmi bizottság alakult, amit a helyben maradt katonai alakulatok parancsnoka vezetett.

Október 29-én az új vezetés felszólította a lakosságot a fegyverek beszolgáltatására.⁴⁶⁰ „*A védelmi bizottság munkájának köszönhetően a forradalom elkövetkező napjaiban Egerben számottevő atrocitásra nem került sor. Jobb Lászlóék a forradalmat támogató katonatisztekől, rendőrökből, diákokból és munkásokból szervezték meg a nemzetőrséget, csúcsszerve Jobb László vezetésével a Nemzetőrség Ideiglenes Városi Parancsnoksága lett.*”⁴⁶¹ Ez irányította a politikai nyomozócsoport, a fegyveres diákosztag,⁴⁶² az AKÖV⁴⁶³ forradalmi zászlóalj, utóbbi kettő „R” (riadó) csoportja, a rendőrség forradalmi tanácsa, és az ún. „tízesek bizottság” (egykori, illetve tartalékos katonatisztek csoportja)⁴⁶⁴ tevékenységét. „*A védelmi bizottság – egyetértésben a forradalmi tanáccsal – a nyugalom és a békés átmenet*

⁴⁵⁵ Tompa András rendőr százados

⁴⁵⁶ A BM megyei főosztályán október 28-án alakult forradalmi tanács. ÁBTL V-150371

⁴⁵⁷ HL MN-KGY-F 6. d. 67. ö. e. 372.

⁴⁵⁸ CSEH In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 275. A felhívás teljes szövegét ld.: CSEH Zita (összeáll.): *Az 1956-os forradalom és megtorlás Heves megyei dokumentumai*. Eger (Heves Megyei Levéltár) 2006. [továbbiakban: CSEH 2006] 130.

⁴⁵⁹ Egyik fő követelésük volt, hogy „*vegyék ki a fegyvert a kommunisták kezéből.*” ÁBTL V-150371

⁴⁶⁰ „*Eger város Forradalmi Nemzeti Tanácsa elrendeli, hogy Eger város területén lőfegyvert csak a Forradalmi Nemzeti Tanács fegyverviselési engedélyével lehet tartani.*” *Népújság* 1956. október 29. In: IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1996: 435. Október 31-én újra adtak ki erre vonatkozó felhívást, amiből arra következtethetünk, hogy hasztalan próbálkoztak. *Népújság* 1956. október 31. In: IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1996: 440.

⁴⁶¹ CSEH In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 280.

⁴⁶² A MEFESZ kezdeményezésére felállított alegység. ÁBTL V-150371

⁴⁶³ AKÖV: Autóközlekedési Vállalat

⁴⁶⁴ A megyei monográfia szerint a „*nemzetőrség horthysta tiszti különítménye*”, ami a nemzetőrségbe jelentkezők szűrését, az állomány felülvizsgálatát végezte, hogy abban se kommunisták, se a néphadsereg tisztjei ne lehessenek. ÁBTL V-150371

*biztosítása érdekében, erőszak alkalmazása nélkül őrizetbe vett néhány volt pártfunkcionáriust és államvédelmi tisztet. (...) Úgy tervezték, hogy további sorsukról az új, demokratikus bíróságnak kell döntenie.*⁴⁶⁵ A laktanyából vételezett fegyverekkel nemzetőrök védtek a középületeket, és járőröztek éjszaka. *„A megyei kiegészítő parancsnokságon maradt személyi állomány a városi nyomda, a víztorony, a vízművek, a borforgalmi vállalat, és a távbeszélő központ őrzésével lett megbízva. (...) A laktanya ügyeletes tisztje mellé mindig be volt osztva két főiskolás is, s a tiszt csak az ő hozzájárulásukkal intézkedhetett. A súlyosabb incidensek megelőzésére, illetve komolyabb akciók végrehajtására az »R« (riadó) osztagok szolgáltak. A diákosztag több államvédelmi tiszt letartóztatásában vett részt. A letartóztatottakat a főiskola épületébe vitték. Bántalmazásra nem került sor, sőt, egyes visszaemlékezések szerint a főiskolás lányok élelmet és cigarettát adtak nekik.*⁴⁶⁶

November 4-én Egerben a védelmi bizottság először a fegyveres harc mellett foglalt állást, de aztán viszonylag hamar, még a szovjetek bevonulása előtt lemondtak róla, így a megszállók ellenállás nélkül foglalták el a megyeszékhelyet, és az egész megyét is. Egy csoport fegyveres kivonult a Bükkbe, de még azelőtt hazatértek, hogy a szovjetekre tervezett rácsapásokat végrehajtották volna. A szovjet parancsnok a BM megyei főosztály épületében rendezte be székhelyét Egerben, és olyan jó kapcsolatot épített ki a forradalmi városvezetőkkel (még fegyvereket is adott nekik), hogy hamarosan le is váltották.⁴⁶⁷ A helyi karhatalmi vezetők később sem tudtak úrrá lenni a helyzeten,⁴⁶⁸ ezért a december 11-ei tüntetést követően Egerbe küldték Gyurkó Lajos vezérőrnagyot, aki azonnal lövetett, majd megerősített járőrözésre adott utasítást a karhatalomnak, ami másnap már géppisztollyal lőtte a tüntetőket.⁴⁶⁹ A halálos áldozatokot követelő események után olyan sok katonatiszt és tiszthelyettes szerelt le az alakulattól saját elhatározásából,⁴⁷⁰ hogy még az objektumvédelembe is karhatalmistákat kellett bevonni.

⁴⁶⁵ CSEH In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 280-281.

⁴⁶⁶ CSEH Zita: Az egeri nemzetőrök rendvédelmi tevékenysége az 1956-os forradalomban. In: BOKODI-OLÁH 2010: 67-68.

⁴⁶⁷ Ebben elsősorban a városi kommunistáknak volt szerepe, akik miután az ő kéréseiket a forradalmárokéival szemben elutasította, „föle nyúltak”, és az előljárással eltávolították Egerből.

⁴⁶⁸ „November 4. után hosszú időn keresztül nem voltak hajlandók fellépni az ellenforradalmárokkal (sic!), illetve azok garázdálkodásával szemben.” ÁBTL V-150371

⁴⁶⁹ HL MN-KGY-F 1. d. 39. ö. e. 625-626.

⁴⁷⁰ A Gyurkó által elrendelt beavatkozásoknak két nap alatt nyolc halálos áldozata volt. „a tűzharc, illetve a halálozások a kieg. pság. [kiegészítő parancsnokság] több ingadozó tisztjét és tts-ét [tiszthelyettesét] leszerelésre készítette.” HL MN-KGY-F 6. d. 67. ö. e. 381-383.

Október 28-a után mindenhol a megyében „*hosszú évek óta először hiteles helyhatóságok, illetve közbiztonsági szervek jöttek létre.*”⁴⁷¹ A forradalmi tanácsok mellett a legtöbb településen létrehozták a nemzetőrséget, és intézkedtek az államvédelmisek és pártfunkcionáriusok letartóztatására.⁴⁷² „*A helyi rendőrséget (rendőrőrsöt) felváltó új közbiztonsági szervezetet mindenhol nemzetőrségnek neveztek. Ennek feladata volt általában az őrszolgálat ellátása a településen, a kommunista párttagok összegyűjtése és kihallgatása, a községben lévő vadász- és szolgálati fegyverek összegyűjtése, ennek érdekében házkutatások elrendelése és lefolytatása.*”⁴⁷³

Füzesabonyban október 27-én a tüntetők lefegyverezték a hadkiegészítő parancsnokságot, csatlakoztatták a rendőrséget, majd feldúlták a járási pártbizottság épületét. A kiegészítő parancsnokság egy része önként, másik része kényszerűségből a forradalmárokkal tartott, majd megszervezte a középületek védelmét.⁴⁷⁴ Gyöngyösön október 26-án a katonák csak külső segítséggel tudták megvédeni a laktanyát, és az ott tárolt fegyvereket. Másnap már a középületeket kellett visszafoglalják a tüntetőktől, majd a rendőrséget is megerősítették. November 4-én a szovjetek megszállták a helyőrséget, leváltották a forradalmi őrséget, de már másnap a helyőrségparancsnokra, illetve a magyar katonákra hagyták a stratégiai fontos objektumok őrzését, majd távoztak a városból.⁴⁷⁵ Hatvanban október 28-án alakult meg a nemzetőrség, 27-én pedig a járási kiegészítő parancsnokság vezetőjét is beválasztották a nemzetőrség és a forradalmi tanács irányító testületébe, aki feladatának tekintette, hogy „*az ellenforradalmárok (sic!) a nemzetőrséget saját céljaikra, illetve kommunisták üldözésére ne tudják felhasználni.*”⁴⁷⁶ A szovjet és magyar katonák később közösen biztosították a várost. Recskén a forradalmi tanács elnöke az

⁴⁷¹ CSEH In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 282.

⁴⁷² Például Tiszanánán, Hatvanban.

⁴⁷³ CSEH In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 284.

⁴⁷⁴ HL MN-KGY-F 6. d. 63. ö. e. 409-427. Füzesabonyi Járási Kiegészítő Parancsnokság iratai. In: CSEH 2006: 129. A nemzeti bizottság által nemzetőrparancsnoknak kinevezett, egyébként a hadkiegészítőt vezető katonatiszt amint tudott, megszabadult új feladattól.

⁴⁷⁵ „*A megbeszélés elvtársi és fegyverbaráti légkörben folyt le, melynek eredményeképpen a város karhatalmi feladatait (lőszerraktár védelme, posta, távíró, vasútállomás, laktanya őrzése és egyéb objektumok) továbbra is a helyőrségparancsnokság alárendeltségébe tartozó egységekkel oldja meg a helyőrségparancsnok.*” HL MN-KGY-F 6. d. 63. ö. e. 409-427. Füzesabonyi Járási Kiegészítő Parancsnokság iratai. In: CSEH 2006: 213.

⁴⁷⁶ HL MN-KGY-F 6. d. 72. ö. e. 441-446. Hatvani Járási Kiegészítő Parancsnokság iratai. In: CSEH 2006: 157. A parancsnok utólagos értékelését kétféleképpen értelmezhetjük: vagy valóban elkötelezett híve volt a pártnak, és belülről próbálta bomlasztani a forradalmi szerveket, vagy csak féltette az állását a jelentéstétel idején, és igyekezett szerepét jó színben feltüntetni: „*A tüntető tömeget felvittük a városi tanács kultúrtermébe, és itt történt meg demokratikus alapon a nemzetőrség és a forradalmi bizottmány megválasztása. Ezzel Hatvan városában véget értek a tüntetések, a tömeg minden zavargás nélkül haza távozott. A nemzetőrség azonnal akcióba lépett. Ezzel be lett bizonyítva, hogy a tömeg élére állva meg lehetett akadályozni minden rendzavarást.*” HL MN-KGY-F 6. d. 72. ö. e. 441-446. Hatvani Járási Kiegészítő Parancsnokság iratai. In: CSEH 2006: 145.

utak aláaknázását és fegyveres ellenállást javasolt, de a helyi katonai parancsnok lebeszélte minderről. Pétervásárán a járási forradalmi tanács elnöke, egyben a nemzetőrök parancsnoka a szovjetek távozása után novemberben újjászervezte a nemzetőrséget. Miután hazaárulónak nevezte a tiszti nyilatkozatot aláíró, a helyi hadkiegészítőn szolgáló katonákat, azok a szovjetekhez fordultak, akik lefegyverezték a nemzetőröket, őt pedig magukkal vitték. Erre a helyiek megtámadták a laktanyát, és még a felmentésükre érkező katonák is a tömeg mellé álltak. Ismét felfegyverezték a nemzetőrséget. A helyőrségparancsnokot rendőröknek kellett kimenekíteniük, de a többi érintett tiszt is elhagyta a települést. A megmozdulásoknak végül karhatalmisták vetettek véget.

A november 30-án megalakult megyei munkástanács Hevesben is azon volt, hogy az újonnan szervezett karhatalomba ne kerülhessenek be volt államvédelmisek és pártfunkcionáriusok.

Komárom megye⁴⁷⁷

A megyében szép számmal voltak katonai alakulatok. Esztergomban hadosztály állomásozott, Tatabányán és Tatán tiszti iskola volt,⁴⁷⁸ Baj községben nehézharckocsi-rohamlöveg ezred állomásozott, Tatán, Dorogon és Sárísápon bányászszázaljak voltak elhelyezve. A szovjet erők Komáromban települtek, de laktanyájukban maradtak az események idején. A határőrség nem képviselt jelentős erőt, a BM megyei főosztályon viszont több mint 200 rendőr és 80 államvédelmis teljesített szolgálatot. A megyében kb. 800 politikai elítéltet tartottak fogva, részben rabmunkahelyeken.

Október 23-án, Tatabányán, az értelmiségi vitafórumon részt vettek a város katonai vezetői is. A HM este a fővárosba rendelte az esztergomi hadosztály több alakulatát, és a tatai

⁴⁷⁷ A megye 81 településéből 50-ben alakult nemzetőrség, ezek közül 32 volt fegyveres. Összesen 8 helyen gyűjtötték össze a civilek (főként pártfunkcionáriusok) kezén lévő fegyvereket, és 33 esetben tartottak házkutatást. 14 gyár/intézmény őrség alakult. 2 településen a nemzetőrség együttműködött a rendőrséggel, 7 helyen a rendőrség sérelmére követtek el valamit. ÁBTL V-150372 Komárom megyei monográfia

⁴⁷⁸ A tatai tiszti iskola tanulója volt Fejes Frigyes, akit október 24-én, társaival együtt felszállítottak Budapestre, a HM védelmére: „1956. október 23-án az ebédet követően körletünkbe kellett visszavonulnunk, amit nem szabadott elhagynunk, majd a vacsorát (hideg ételmezt) ott kaptuk meg. Minden körletben, szobában volt néprádió, amit engedéllyel hallgattunk. Természetesen engedély nélkül a rádióban lévő vasmag eltekerésével a Szabad Európát és az Amerika hangját tudtuk fogni, és így értesültünk a budapesti eseményekről. Rákérdezni a tisztektől nem mertünk, mert bizonyosságot nyert volna a tiltott adók hallgatása. Gerő beszédét hallgattuk, amikor elhangzott a tüntetők »lecsöcselése«. Ezt követően rövid időn belül a körletekben áramszünet lett. Tisztek jöttek a szobákba és elvitték a rádiókat. Kb. 19:30-20:00-kor elrendelték a takarodót és figyelmeztettek, hogy ellenőrizzük felszerelésünket. Már akkor tudtuk, hogy éjszaka lesz a »nagy riadó«. 23:45-kor riadóztattak. (...) A gépkocsioszlop 0:30-01:00-kor indult el Budapestre.” Fejes Frigyes visszaemlékezése. Kézirat az 1956 NHT tulajdonában.

tiszti iskolásokat is.⁴⁷⁹ A BM isriadókészültséget rendelt el a megyei főosztályon. Tatabányán megerősítették a tiszti iskola védelmét. A csolnoki KÖMI-táborban a 600 politikai rabmunkásból kétszázan lent maradtak a bányában. Két nappal később a táborparancsnok kérésére katonákkal erősítették meg a tábor védelmét. Október 25-én a megyei első titkár és több államvédelmi tiszt Esztergomba menekült a hadosztály parancsnokságra. Tatabányán, a megyei főosztályon és a tiszti iskolában is párthű önkénteseket toboroztak, de kevesen – százan sem – akartak a hatalom mellett fegyvert fogni.

Október 26-án, Dorogon a járási rendőrség engedett a tüntetőknek, kijelentették, hogy a forradalom oldalára állnak, elengedték foglyaikat, de fegyvert nem adtak ki. Esztergomba ugyanekkor megérkeztek a bányászszázalaj katonái fiatal bányászokkal kiegészülve. A tüntetők lefegyverezték a megyei börtön őrségét. A hadosztály parancsnokság épülete felé vonulóba a távol lévő parancsnok⁴⁸⁰ utasítására védelemre berendezkedett, T-34-esekkel is rendelkező katonák tüzet nyitottak. A Sötét-kapuban összezsúfolódtak embereket lötték tankkal, kézfegyverrel egyaránt. Aztán már mentették őket. A parancsnok közvetlenül a tűzharc után tért vissza Budapestről,⁴⁸¹ és miután katonáival visszafoglalta az időközben a tüntetők kezére került városházát, megszervezte a középületek védelmét és kijárási tilalmat rendelt el. Ugyancsak október 26-án, Oroszlányban a rabtáborból kitörni szándékozókot vette tűz alá az őrség, akiket később felfegyverzett párttagokkal is megerősítettek. Ez sem segített, a védők a városból érkező tüntetők nyomására a rabokat szabadon engedték, majd visszavonultak a városi rendőrkapitányságra, azonban nem sokkal később ezt is elfoglalta a tömeg. Tatabányán a tüntetők végigjárták a BM városi és megyei osztályát, a pártbizottság épületét, a rabtábort, és a tiszti iskolát, miközben a pártfunkcionáriusok a laktanyába, a rendőrök és államvédelmiek a hegyekbe menekültek.⁴⁸² A tömeg kiszabadította a rabokat és megszerezte a megyei főosztályon, illetve a tiszti iskolán tárolt fegyvereket. Tatán a tüntetők először a járási börtönből szabadították ki a rabokat, majd a BM járasi osztályát foglalták el, miután a bent lévők nem akartak önként átállni. Míg a forradalmárok nagy része a dunaalmási határőrörsre ment további fegyvereket szerezni, hátrahagyott társaiktól tiszti iskola

⁴⁷⁹ Október 26-án a Bécsi utat lezáró egységük Mecséri János ezredes parancsára kilőtt egy harcokcsit, ami tüzet nyitott rájuk. A roncsot átadták Mecsérinek, ugyanis kiderült, hogy eredetileg az ő állományába tartozott. HL MN-KGY-F 1. d. 25. ö. e. 430.

⁴⁸⁰ Mecséri János ezredes. A megtorlás során halálra ítélték.

⁴⁸¹ HL MN-KGY-F 3. d. 31. ö. e. 397.

⁴⁸² „Amikor a felkelők a főosztálynál tartózkodtak, telefonutasítást kaptam Tóth [József] ezds. [ezredes] helyőrségparancsnoktól, hogy a megyei kieg. [kiegészítő] [parancsnokság] katonai állományával vonuljak be a Hunyadi Iskolára. Közöltem vele, hogy nem tartom helyesnek a jelen pillanatban tizenketted magammal átvonulni a laktanyába, mivel elhelyezési körletünk területét a felkelők akkor már tűz alatt tartották.” HL MN-KGY-F 6. d. 24. ö. e. 133.

állományának egy csoportja visszafoglalta a rendőrség épületét. Az akció során egy tiszt megsebesült, „*két fegyveres polgári személy meghalt.*”⁴⁸³ Mikor a felkelők visszatértek, a katonatisztek átálltak a forradalom oldalára, a forradalmárok pedig még aznap megalakították a nemzetőrséget. Kisbéren szintén még október 26-án megszervezték a nemzetőrséget.

Október 27-én Esztergomban még a katonák voltak az urak, a hadosztályparancsnok nem engedett a tömeg követelésének, nem állt át a forradalom oldalára,⁴⁸⁴ sőt utasítást adott ki, hogy egyes alakulatok foglalják vissza Tatabányát. Mivel Bajon aznap már halálos áldozatokat is követelő tüzet nyitottak a fegyvert követelőkre, az ottani parancsnok helyzetértékelést követően nem indította útnak páncélosait a megyeszékhelyre. Tatán a tiszti iskola parancsnokának politikai helyettese alapított katonatanácsot, feladatszabása alapján pedig a megbízott laktanyaparancsnok adott utasítást a BM járási osztálya és a civilek együttműködésével nemzetőrség létrehozására, vagyis itt sem a forradalom karhatalmát kezdték el szervezni kezdetben nemzetőrség néven. Csolnokon továbbra is éhségstrájkoltak a rabok, és még a felkelők támadását is visszaverték a katonák. Oroszlányban ellenben már kiürült a rabtábor és szervezték a nemzetőrséget, többek között a volt rabokból.⁴⁸⁵ Kisbéren nemcsak nemzetőrség, de gimnazistákból álló diákörség is alakult. Dorogon a járási pártbizottságon fegyveres pártfunkcionáriusok hoztak létre községi munkástanácsot, azonban háromezer tüntető az épület előtt mást akart. Végül esztergomi katonák mentették ki őket.

Tatabányán a nemzetőrség szervezésével – ezzel a társadalom által elfogadható karhatalom kézben tartásával – többször is megpróbálkoztak olyan tiszték, akiknek a forrásokból kiolvasható motivációi nem feltétlenül a forradalmi irányba vitték volna a szervezetet. Október 27-én a tiszti iskola parancsnoka⁴⁸⁶ „*felhívást adott ki, miszerint a[aznap alakult] forradalmi tanács őt bízta meg a közbiztonság fenntartásával, a nemzetőrség felállításával, és a lakosságnál lévő fegyverek összegyűjtésének megszervezésével.*”⁴⁸⁷ Másnap, október 28-án a városi munkás- és katonatanács megválasztását követően valóban létrehozták a nemzetőrséget,⁴⁸⁸ ami a tiszti iskolán kapott helyet. Az első alegységeit megszervező személyt azonban rövidesen eltávolították, ugyanis kiderült, nem is olyan régen

⁴⁸³ MN-KGY-F 1. d. 25. ö. e. 444.

⁴⁸⁴ „*Felhívás! Felszólítom Esztergom és Dorog város lakosságát, hogy 1956. október 27-én este 18 óráig a tulajdonában lévő fegyvert, lőszert és robbanóanyagot köteles beszo­l­gáltatni a Tanácsnál. Ugyancsak köteles mindenki jelenteni a rendőrségre vagy a rendfenntartó katonáknak, ha tudtával valahol fegyver, lőszer vagy robbanó anyag van. Esztergom, 1956. október 27. Helyőrségparancsnok*” [Dr. Bárdy István magántulajdonában]

⁴⁸⁵ ÁBTL V-150372

⁴⁸⁶ Tóth József ezredes. A megtorlás során jogerősen 1 év börtönbüntetésre ítélték.

⁴⁸⁷ GERMUSKA Pál: Nemzetőrök Komárom megyében 1956-ban. [továbbiakban: GERMUSKA] In: BOKODI-OLÁH Gergely (szerk.): „*A néppel tűzön-vízen át!*” *Nemzetőrjelvény – Tudományos konferencia a nemzetőrsegről, 2011.* Budapest (1956 NHT) 2011. [továbbiakban: BOKODI-OLÁH 2011] 30.

⁴⁸⁸ Parancsnoka: Szabó Viktor bányász

még államvédelmis volt. A nemzetőrök a katonákkal közösen járőröztek és őrizték a város stratégiai pontjait.

Október 30-án az esztergomi hadosztályparancsnok, Mecséri János visszarendelte a rendfenntartó alegységeket. A forradalmi katonatanácsok létrehozásáról ugyanakkor nem ő, hanem Felczán Andor alezredes⁴⁸⁹ gondoskodott. Ő szervezte és fegyverezte föl az esztergomi és dorogi járási nemzetőrséget is, amiben több másik katonatiszt is közreműködött. Mecséri, akit a HM még ezen a napon (csapataival együtt) újra Budapestre rendelt,⁴⁹⁰ a helyőrség parancsnoki feladatokat Felczánra hagyta.

November 1-jén a megyei főosztályon elkezdődött a rendőrség újjáalakítása: munkástanácsot választottak. November első napjaiban Tatabányán, miközben a nemzetőrök megkapták az államvédelmisek laktanyáját, a tiszti iskola parancsnoka utasítására három, egyenként 30 fős civil karhatalmi csoportot hoztak létre. Hivatalosan a rendőrség kiegészítésére, valójában azonban elgondolkodtató, miért volt rájuk szüksége annak a katonai parancsnoknak, aki a nemzetőrség szervezésével sikertelenül próbálkozott. Megkezdték az államvédelmisek utáni kutatást, letartóztatásukat. Egy ilyen alkalommal Dunaszentmiklóson felkelők és nemzetőrök között félreértésből tüzharc alakult ki.⁴⁹¹ Hasonló eset történt a csolnoki rabtábor felszabadítása során, november 1-jén, valamint Szomoron, ahol menekülő rabok és a nemzetőr-rendőr közös járőr fegyveres összecsapása követelt halálos áldozatot.⁴⁹²

A november 4-én meginduló szovjet támadás idején valamivel több mint 700 nemzetőr teljesített szolgálatot a megyében. Feladatuk elsősorban a rendfenntartás volt, a szovjetek elleni harcra sem felszerelésük, sem fegyverzetük, sem kiképzettségük, sem szervezettségük nem tette alkalmassá őket.

A szovjetek Tatán a tisztiiskolásokat és a harckocsiezredet egyaránt körülzárták, majd lefegyverezték. Parancsnokságuk előbbi épületébe költözött be. A magyar sorállományt elküldték, a tisztek maradhattak. A nemzetőrparancsnokot a katonatanács elnökével a

⁴⁸⁹ A megtorlás során jogerősen 1 év felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték.

⁴⁹⁰ A Budai Katonai Körzet parancsnoka lett, majd a Parlament védelmét kapta feladatul. Az esztergomi hadosztály a főváros körül, a legfontosabb bevezető utak mentén foglalt védőállásokat, és ők kísérték Tökölre a Maléter Pál vezette delegációt, ahol Mecséri is letartóztatták. Innen került ki az egyetlen katonai alakulat, ami szervezeten ellenállt a fővárosra támadó szovjet haderőnek: a Juta-dombnál harcolók közül több katonatisztet és katonát kivégeztek a megtorlás során (11 halálos ítéletből hetet végrehajtottak).

⁴⁹¹ A tatái nemzetőrök és a tatabányai „különleges csoport” közötti tüzharcban többen megsérültek, egy fő halálosan. ÁBTL V-150372

⁴⁹² ÁBTL V-150372. A fenti esetek nem egyedülállóak. Nem csak forradalmárok, de hivatásosok közt is alakult ki tüzharc félreértésből: október 26-án civil ruhás fegyveresek tartottak gépkocsival Budakeszről a főváros felé. Nem álltak meg az út biztosítására kivezényelt katonai járőr felszólítására, ezért az tüzet nyitott. Csak a mindkét oldalon két halálos áldozatot követelő tüzharc után derült ki, hogy államvédelmisek utaztak az autóban, akik a katonák sapkáján lévő nemzetiszínű szalag miatt nem tettek eleget a felszólításnak. HL MN-KGY-F 1. d. 24. ö. e. 395-396.

helyszínre hívták, majd utasították, adjon parancsot embereinek a fegyverletételre. A nemzetőrök ehelyett Tatabányára mentek át, ahova nem vonultak be a szovjetek.

A megyeszékhelyen az államvédelmi laktanya vált a nemzetőrök és a felkelők gyülekezési helyévé. Aki üres kézzel érkezett, azt felfegyverezték. Készleteiket a megyei főosztályról töltötték fel.⁴⁹³ A forradalmi munkás- és katonatanács tárgyalást kezdeményezett a tatai szovjet parancsnokkal, vállalták, hogy biztosítják a rendet. A szovjetek a fegyverek összegyűjtését várták tőlük cserébe. *„Közben néhány katonatiszt közel kétszáz nemzetőrrel a várost övező erdőbe vonult, a tatabányai vasútállomás közelében lévő felüljárót pedig néhány órán keresztül a Hunyadi laktanyából kivontatott két páncéltörő ágyú őrizte. (...) Rövidesen megkezdték a szovjetek utasításainak végrehajtását. A nemzetőrök többsége az újabb hírekről értesülve a déli órákban a hazatérés mellett döntött. Egy kisebb csoport nyugat felé indult, hogy elhagyja az országot, Győr közelében azonban tűzharcba keveredett egy szovjet alegységgel, és csak egy-két felkelő jutott át közülük Ausztriába. A hazatérő nemzetőrök közül néhányan leadták fegyvereiket a hatóságoknak, de legtöbben inkább elrejtették a város környéki erdőkben és a Turul-hegy oldalában.”*⁴⁹⁴

Az Esztergomban állomásozó magyar alakulatok fegyvert juttattak a dorogi és a kesztölci nemzetőrségnek,⁴⁹⁵ valamint a nyergesújfalui gyárőrségnek.⁴⁹⁶ A városi nemzeti tanács november 6-án felvette a kapcsolatot a tatai szovjet parancsnoksággal: vállalta a város rendjének biztosítását, ha a szovjetek nem vonulnak be Esztergomba. Teljesítette amit ígért: megkezdték a fegyverek begyűjtését, a helyőrségparancsnok pedig feloszlatta a nemzetőrséget, majd lemondott tisztségéről. Utódja már karhatalmi alakulatot szervezett civilekből, rendőrökből és katonákból.

Tatabányán rendőrök, katonák, tartalékos tisztek és szovjetek járőröztek, és gyűjtötték össze a fegyvereket. *„November 11-éig a rendőrség a katonaság segítségével közel háromezer szálfegyvert szedett össze, és 5 teherautónyi lőszert gyűjtött be.”*⁴⁹⁷ Az MSZMP megbízottja a megyei kiegészítő parancsnok segítségével kezdett hozzá az új karhatalom megszervezéséhez, első lépésként behívták a párthű tartalékos tiszteket. Egy nyugat felé menekülő Corvin közti csoportot már ezek a karhatalmisták tartóztattak fel szovjet segítséggel

⁴⁹³ Azért kellett onnan hozni, mert a bányász rádióban elhangzott felhívásra olyan sokan jelentkeztek, hogy a laktanyában nem volt elég fegyver mindenki számára. ÁBTL V-150372

⁴⁹⁴ GERMUSKA Pál: Komárom megye. [továbbiakban: GERMUSKA] In: SZAKOLCZAI 2006: 234-235.

⁴⁹⁵ A kesztölci nemzetőrök többször összecsaptak a szovjetekkel is. ÁBTL V-150372

⁴⁹⁶ Nyergesújfalun a gyárőrség mellett nemzetőrség is működött. Utóbbiak elfoglalták a rendőrséget, majd a rendőrökkel közösen vigyáztak a rendre. ÁBTL V-150372

⁴⁹⁷ KAJÁRI Erzsébet (összeáll.): *Rendőrségi napi jelentések. I. kötet. 1956. október 23. – december 12.* Budapest (Belügyminisztérium – 1956-os Intézet) 1996. [továbbiakban: KAJÁRI 1996] alapján GERMUSKA In: BOKODI-OLÁH 2011: 35.

Tarjánál, majd Környénél november 9-én. Szintén szovjet harckocsik segítségére szorultak a karhatalmisták Tatán, ahol egy másik elfogott Corvin közti csoportot tüntetők szabadították ki a fogdából.

„Több településen – némi átszervezéssel – változatlanul a nemzetőrség tartotta fenn a közrendet. Dorogon például november 10-én a járási tanács elnöke civilek bevonásáról egyezett meg a rendőrség és a kiegészítő parancsnokság vezetőivel. Gyakorlatilag újjáalakították a nemzetőrséget, és a fegyveres erők tagjai bányászfiatalokkal együtt látták el a járőrszolgálatot. 15-én azonban Piliscsabáról nagyobb szovjet egység érkezett egy dorogi kommunista riasztása alapján, s lefegyverezték a nemzetőröket. A szovjetek a járási rendőrségen összegyűlt kommunistáknak adták át a rendfenntartási feladatokat. A dorogiak felháborodása miatt azonban a nemzeti tanács inkább a helyi sportolókat kérte fel a közrend védelmére. Negyven fiatalemberből létrehozták a sportoló nemzetőrséget, és 16-ától már ők járőröztek a község utcáin, a párttagoktól pedig 17-én bevonták a fegyvereket.”⁴⁹⁸

A munkástanácsok Komárom megyében is küzdöttek a befolyásért az új karhatalom szervezésében. A pufajkások⁴⁹⁹ azonban éppen ezért rendszeresen bántalmazták a munkástanács sztrájkőreit, és fogták el tagjait. A honvéd és a pufajkás karhatalmat november 18-án választották ketté Tatabányán. Utóbbi az államvédelem volt laktanyájába költözött. *„A karhatalom megalakítására vonatkozó központi direktívák egységes honvéd karhatalom létrehozását célozták, de a városi és a megyei PB⁵⁰⁰ is inkább a pufajkásokban bízott.”⁵⁰¹* A tisztis iskola, feltehetően hogy a hatalom bizalmát visszanyerje, a felkelők után kutató operatív csoportot szervezett, és saját embereivel erősítette meg a tatabányai karhatalmat. A pufajkások, vagy ahogy itt vezetőjük után nevezték őket, Beer-csoport november végére már 80 fős volt, csak éppen annyit ittak, hogy azt még az elfogulatlanak nem nevezhető források is szóvá tették. Ittasan lövöldöztek, de rendszeresen razziáztak is. A tatabányai szénbányászati tröszt munkástanácsa kereste a megoldást, még a szovjetekkel is tárgyalt, és segítséget

⁴⁹⁸ FAKÁSZ Tibor: *Esztergom 1956-os története*. Esztergom (Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára) 2000. alapján: GERMUSKA In: SZAKOLCZAI 2006: 238. A Dorogi járásban Bajna, Dömös, Epöl, Kesztlőc, Lábatlan, Mogyorósbánya, Nagysáp, Pilisszentlélek, és Úny nemzetőrsége is tovább működött. Csakúgy, mint Tokodon, ahol december 6-ig kitartottak, ekkor karhatalmisták fegyverezték le őket. Sárísápon november 10-13. között működött ismét a rendfenntartó csoport, de azt – csakúgy, mint október 25/26-tól egy napos megszakítással november 4-ig – kommunisták alkották. Egységüket egy rövid időre még nemzetőrségnek is hívták, egészen addig, amíg dorogi nyomásra nem választhatott saját nemzetőrséget a falu. MAREK Viktor: *Az 1956-os történetek Sárísápon*. In: HORVÁTH Miklós (szerk.): *A diktatúra évtizedei. Tanulmányok, esszék, előadások*. Piliscsaba (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola) 2013. 143-150. Kesztlőcön december 15-én számolta fel az ellenállást az esztergomi tisztis karhatalmi egység, aminek első dolga a 12 tagú nemzetőrség lefegyverzése volt. HL MN-KGY-F 2. d. 9. ö. e. 108.

⁴⁹⁹ Pártmunkásokból, (tartalékos) katonákból, államvédelmi- és rendőrtisztekből álló karhatalmi egységek.

⁵⁰⁰ itt: pártbizottság

⁵⁰¹ GERMUSKA In: SZAKOLCZAI 2006: 242.

ajánlott a rendfenntartáshoz. Végül egészen Kádárig mentek a kérdéssel, aki úgy nyilatkozott, hogy munkásokkal megerősített rendőrségre, valamint katonákkal megerősített munkásőrségre (gyári őrségre) van szükség: *„A karhatalom nem népszavazás kérdése, hanem annak kiválasztásával súlyos felelősség jár. A munkásőrségnek kell a legmegbízhatóbbnak lennie. Münnichnek kell ezt a kérdést rendeznie, a karhatalmat illetőleg. A munkásőrség felállítása az üzem dolga lesz.”*⁵⁰² December 7-én új karhatalmi parancsnokot küldtek a megyébe, hogy végre letörje az ellenállást. Miközben a munkástanáccsal tárgyalt, tüntetők gyűltek a megyei pártbizottság épülete elé, ahol a Beer-csoport tartózkodott. A pufajkások segítséget kértek, mire szovjet páncélosok és a honvéd karhatalom jelent meg, de utóbbiak nem avatkoztak közbe, inkább távoztak. Mivel a tömeg már szabályosan ostromolta az épületet, a Beer-csoport úgy döntött, kitör: sorozatlövésekkel fedezték magukat, mire a szovjetek is tüzelni kezdtek. A tömeg szétfutott. Bár a szovjet parancsnok ezt követően a honvéd karhatalom leszerelését követelte, végül november 10-én összevonták azt a pufajkásokkal.

Tatabányán sajátos helyzet alakult ki a VI. bányász telepen. A letartóztatások ellen az ott lakók saját őrség és riadólánc felállításával védekeztek. December 8-án a korábban „csak” csákánnyal, fejszével és fokossal őrt álló bányászok ezúttal rálöttek a karhatalmisták áthaladó teherautójára. Válaszul azok szovjet páncélautóval tértek vissza, de azt meg gépfegyverrel fogadták a helyiek. A karhatalom szovjet segítséggel december 10-én éjjel hosszas tűzharcban törte meg a 60-80 fős ellenállást. A fegyvereket csak három nappal később merték összegyűjteni.

Nógrád megye⁵⁰³

A megyei pártvezetés már október 24-én munkásőr csapatokat kezdett szervezni, ezek azonban október végére nagyrészt szétszéledtek, hogy aztán a megtorlás időszakában újjáéledjenek.

Balassagyarmaton az október 27-én megalakított járási és városi ideiglenes forradalmi nemzeti tanács az általa irányított területen a teljes államhatalom gyakorlását magáénak tekintette. Röplapjukon ugyanakkor nemcsak ezt, de a fegyveres alakulatok melléjük állását,

⁵⁰² GERMUSKA Pál: Kádár János Tatabányán – 1956. november 30. *Beszélő* 1996. október. Idézi: GERMUSKA In: SZAKOLCZAI 2006: 244.

⁵⁰³ A megye 145 településéből 103-ban alakult nemzetőrség, ezek közül 55 volt fegyveres. Összesen 26 helyen gyűjtötték össze a civilek (főként pártfunkcionáriusok) kezén lévő fegyvereket, és 27 esetben tartottak házkutatást. 1 gyár/intézmény őrség alakult. 4 településen a nemzetőrség együttműködött a rendőrséggel, 10 helyen a rendőrség sérelmére követtek el valamit. A megyében összesen 9 helyen végzett határőr tevékenységet, vagy működött együtt a határőrökkel a nemzetőrség. ÁBTL V-150373 Nógrád megyei monográfia

valamint a rendbontók karhatalommal való erélyes megfékezését is hirdették. *„A város civil vezetése deklarálta valamennyi fegyveres erő irányítását átvette, illetve különleges az a tény is, hogy itt napokkal az egységes karhatalom létrehozására vonatkozó rendelkezés kiadása előtt egységes karhatalmat hoztak létre!”*⁵⁰⁴ A nemzetőrséget október 28-án kezdték el szervezni a város rendjének biztosítása érdekében. A parancsnokául kiszemelt volt katonatiszt, ekkor már tanárember először nem akart kötélni állni,⁵⁰⁵ de végül vállalta a 40 határőr, 10 rendőr és 40 polgárőr vezetését. A pártbizottság épületében rendezkedtek be, fegyvereiket a határőrök és a katonák biztosították. A nemzetőrparancsnok fronttapsztalata alapján őrhelyeket létesített, járőröket küldött ki, ellenőriztette a gépjárműforgalmat, és begyűjtette a civilektől a fegyvereket. A járőrök egy-egy polgárőrből, katonából és rendőrből álltak. *„Megyénkben a néphez hű fegyveres karhatalmi alakulatok – a honvédség és a rendőrség – csatlakoztak a független demokratikus Magyarország megteremtéséért indított nagyszerű népmozgalomhoz. Ezek az alakulatok – beleértve a munkástanácsok által megszervezett nemzetőrséget – átvették a rend fenntartását. – Szilárd elhatározásunk, hogy minden körülmények között biztosítjuk minden becsületes honpolgár támogatását.”*⁵⁰⁶ A parancsnok november 4-én mozgósította embereit, majd két nappal később a Balassagyarmat határába érkező szovjetek elé ment, és békésen átvezette őket a városon. A nemzetőrség végül november 22-ig, az akkor a városba érkező pufajkás karhatalom megjelenéséig működött. A forradalmi tanács a város katonai parancsnokának a forradalmi katonatanács elnökét⁵⁰⁷ nevezte ki. Kezdeményezésére nemzetőrzászlóalj felállítását határozták el a városi nemzetőrség mellett. Az ennek érdekében behívandók személyéről a járási kiegészítő parancsnok közreműködésével döntött. November 2-án ki is küldték a behívót 23 tartalékos tiszttal, akik november 4-ig egyenruhában őrködtek a városi tanács épületében.⁵⁰⁸ Balassagyarmaton ezen felül felfegyverezték a forradalmi tanács égisze alatt működő ifjúsági szövetség tagja 14 tagját is.⁵⁰⁹ Ők a járőrözésben vettek részt, és a vezetők személyes biztonságára ügyeltek. November 4-e után néhány napig ők voltak az egyetlen működő fegyveres erő a városban, ők vigyázták a rendet. November 10-én a határőrlaktanyát jelölték

⁵⁰⁴ Tyekvicska Árpád előadása alapján (2011. május 18. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum). TYEKVICSKA Árpád: Az 1956-os események Nógrád megyében, különös tekintettel a nemzetőrségre. [továbbiakban: TYEKVICSKA] In: BOKODI-OLÁH 2011: 70.

⁵⁰⁵ Bargár Ödön hivatkozott szembajára, háborús betegségeire is.

⁵⁰⁶ *Nógrád Népe* 1956. október 31. In: IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1996: 533.

⁵⁰⁷ Juhász Aladár főhadnagyot a forradalmi tanács saját jogkörben alezredessé léptette elő.

⁵⁰⁸ ÁBTL V-150373

⁵⁰⁹ A Forradalmi Ifjúsági Fegyveres Csoportot október 28-án szervezte meg Dányi József, a Mezőgazdasági Technikum diája. Később alárendelték őket a nemzetőrségnek. ÁBTL V-150373

ki számukra székhelyül, innen szerelték le őket még december előtt. Balassagyarmaton a MÁV⁵¹⁰ és a MÁVAUT⁵¹¹ saját nemzetőrséget állított fel.

Diósjenő, aminek lakossága különösen sokat szenvedett az '50-es években, már október 24-én lemondatta tanácselnökét, helyette pedig forradalmi tanácsot választott, majd az országban talán elsőként létrehozta a nemzetőrséget.⁵¹² Drégelypalánkon pedig az egyik legtovább kitartó nemzetőrség teljesített szolgálatot, december 23-án oszlatta fel őket a karhatalom.⁵¹³

Pásztón, miután a megyei felettes szerv riadóztatta, és a pártbizottsággal való kapcsolatfelvételre utasította a járási kiegészítő parancsnokságot, a katonák és a rendőrök, majd a hozzájuk csatlakozott felfegyverzett bányászok közösen járőröztek október 24-27. között.⁵¹⁴ November 1-jén „*a szétesett rendőri apparátus következtében meglazult közrend és közbiztonság helyreállítása érdekében a járási tanács új nemzetőrség felállítását határozta el. A döntés mellett szolt a megmaradt rendőri állomány kis száma, illetve az, hogy a rendőri nemzetőrség képtelen volt a közbiztonság fenntartására. Az új őrség parancsnokságával Csaba Gábor testnevelő tanárt bízták meg, aki azonban feltételeket szabott. Kijelentette, hogy fő foglalkozása továbbra is a tanári pálya és csak addig látja el megbízatását, ameddig az elmenekült rendőri állomány újból el nem foglalja posztját. Kinevezéséhez szükségesnek tartotta a Pásztón maradt rendőri- és katonai parancsnokok beleegyezését. [A rendőri és katonai nemzetőr csoportok mellé ezt követően felállították a civil nemzetőr csoportot is,] amelybe főleg katonaviselt tekintélyes férfiakat és néhány olyan volt csendőrt állítottak be, akik ellen soha, semmilyen kifogás nem merült fel, s a község lakosságának bizalmát élvezték.*”⁵¹⁵ A helyi nemzetőrséget november 4-én a parancsnok megszüntetnek nyilvánította.

A megye egyetlen katonai egysége, a tiszthelyettes kiképző alakulat Rétságon állomásozott. Október 29-én ők kezdeményezték a járási ideiglenes forradalmi nemzeti tanács

⁵¹⁰ MÁV: Magyar Állam Vasutak

⁵¹¹ MÁVAUT: Magyar Állam Vasutak Autógépkocsi-üzeme

⁵¹² Más forrás szerint október 25-26-án. A helyi pártfunkcionáriusok számíthattak rá, hogy nehéz helyzetbe fognak kerülni, mert már október 23-án őrséget szerveztek a pártvezetőség tagjaiból. A nemzetőrség parancsnoka Szabó Gyula volt. Á. VARGA László (szerk.): *1956 Nógrád megyei kronológiája és személyi adattára*. Salgótarján (Nógrád Megyei Levéltár) 1996. [továbbiakban: Á. VARGA 1996] 221-222.

⁵¹³ ÁBTL V-150373

⁵¹⁴ Az érintett járási parancsnokság utólagos értékelése szerint: „*Okt[óber] 27-én du. [délután] 17 órakor ért el a tüntető tömeg a kieg. pság. [kiegészítő parancsnokság] elé, itt megállt hazafias jelszavakat kiabálva követelve, hogy a kieg. pság. beosztottai is köztük legyenek. A kieg. pság. egyes beosztottai a kieg. pk. [kiegészítő parancsnok], valamint a bányász katonák egy része elvegyült a tömeg közé, kb. 30-40 méterrel együtt haladt a tüntető tömeggel azzal a céllal, hogy a tömeg be ne hatoljon a kieg. pság. épületébe és elkerülje az összetűzést. Semmiféle központi utasítást nem kapott a kieg. pság. arra vonatkozólag, hogy milyen álláspontot foglaljon el a tüntető tömeggel szemben. Saját belátásunk szerint cselekedtünk. A kieg. pság. beosztottai és a kieg. pk. kb. 2-3 percet tartózkodott a tömeg között. Utána visszatértünk a kieg. pság. épületébe.*” HL MN-KGY-F 6. d. 52. ö. e. 295.

⁵¹⁵ Á. VARGA 1996: 176.

megalakítását helyi lakosok bevonásával. Másnap, október 30-án szintén ez a katonai alakulat segítette járművekkel a falvakba menő küldöttségeket, amik a nemzeti bizottságok és nemzetőrségek létrehozását szorgalmazták. A házi őrizetéből kiszabaduló Mindszenty József bíboros hercegprímás október 30-án a rétsági laktanyában töltötte az éjszakát, ahonnan másnap katonai kísérettel ment Budapestre. Az őt kísérő katonák továbbra is mellette maradtak, mint személyi testőrei. Járási nemzetőr alakulat is létrejött, ez azonban valójában csak Rétságon működött. A laktanyában alakult katonai forradalmi tanács elnöke Pálinkás (Pallavicini) Antal őrnagy lett.⁵¹⁶ Az ő kezdeményezésére magasabb nemzetőr egységet kezdtek szervezni, amit a katonai alakulat parancsnoka⁵¹⁷ támogatott, mert addigra több civil szervezet is a katonasághoz fordult segítségért. November 2-án Pálinkás (Pallavicini) a járási forradalmi tanács vezetőivel 30 főt választott ki a tartalékos tisztek közül, akiket berendeltek Rétságra. Az ő feladatuk lett volna a Pálinkás (Pallavicini) által szerkesztett toborzó felhívás⁵¹⁸ eljuttatása a falvakba. November 3-án szinte kivétel nélkül meg is jelentek a tartalékos tisztek a járási tanácson. Két századot terveztek szervezni, egyenként három-három szakasszal. November 4-én a rétsági laktanya védelemre rendezkedett be. A járásban működő községi nemzetőrségeket is behívták Rétságra, ahol tagjaik számára fegyvereket osztottak ki a laktanyából. Az alakulat parancsnoka végül tárgyalásba bocsátkozott a szovjetekkel. Mivel a tisztek közül többen voltak már szovjet hadifogságban, azt mindenképpen el akarták kerülni, ezért nehezen egyeztek bele a fegyverletételbe. A katonai tanács vezetői végül sikerrel érveltek a kilátástalan ellenállás feladása mellett. Miután a katonák megadták magukat, a nemzetőrök szétszéledtek. Mivel november 4-e után nehezen haladt a karhatalom szervezése a településen, a katonai alakulat tisztjei, tiszthelyettesei közül küldött néhányat a parancsnok a rendőrség kíséretére.

Salgótarjában a néphadsereg hadkiegészítő parancsnoksága és határőr őrsők működtek. A nemzetőrség megalakítását mégis a Rétságról ide vezényelt 15-20 fős katonai alegység segítette fegyverekkel.⁵¹⁹ *„A munkahelyi alakulatok sorából kiemelkedik a Salgótarjáni Acélárugyár városi feladatokat is ellátó, Hadady Rudolf és Hargitay Lajos vezette nemzetőrsége. A vállalat két eltérő típusú fegyveres testületet működtetett. A gyárőrség Hárs László vezetésével az üzem területének biztosítását látta el, míg Hadadyék működése*

⁵¹⁶ A megtorlás során halálra ítélték.

⁵¹⁷ Garami Lajos alezredes. A megtorlás során jogerősen 10 év börtönbüntetésre ítélték.

⁵¹⁸ *„Magyarok – Hazafiak. Szent Hazánk földjén még itt tapos a Rákosi-rendszert támogató orosz csizma. Mi nem akarunk további vérontást, de nem tűrjük, hogy esetleges támadásuk készületlenül érjen. Éppen ezért felszólítunk, hogy jelentkezzen a Nemzetőr Zászlóaljba, hogy szükség esetén fegyverrel a kézben védjed ifjúságunk által kiharcolt szabadságunkat. Jelentkezés Rétságon a laktanyában 1956. november 5-én reggel 9 óráig. Rétság, 1956. november 3-án.”*

⁵¹⁹ ÁBTL V-150373

*Salgótarján területére terjedt ki, vagyis nem objektum-, hanem területvédelmi feladatra szerveződtek. Az egységes karhatalom irányítására később Salgótarjánban is létrejött egy katonai bizottság, azonban az acélgyári nemzetőrség ennek inkább mellé-, mint alárendeltje volt. Az alakulat egészen november 17-ig működött.*⁵²⁰ Időközben, november 4-től a pufajkás karhatalmat is szervezték a megyében: gerincét az ún. tiszt sz század alkotta, és összesen 100-200 főt számlált. Az erőviszonyok változását jól szemlélteti, hogy míg november közepén még a nemzetőrök zavarták ki a részeg karhatalmistákat a megyei tanácsról, addig december 12-én már a karhatalmisták tartóztatták le a két nemzetőrparancsnokot, akiket megkínóztak és meggyilkoltak. A pufajkások nagyrészt a város környéki bányász- és káderfalvakból származtak, többségük fiatal pártfunkcionárius, államvédelmis, katonatiszt, bányász volt. December 8-án ők lőttek sortűzet a városban, aminek több tucat halálos áldozata volt.

Szécsényben a járási kiegészítő parancsnokság a megyei felettes szerv utasítására október 24-én felfegyverezte a járási pártbizottság, a pénzügyőrség, és a vadásztársaság tagjait. Az így felállított karhatalom október 27-ig járőrözött a településen. A nemzetőrséget október 30-án, azt követően alakították meg, hogy a rendőrség, a határőrség, és a járási kiegészítő parancsnokság vezetőit felszólították a fegyverek és az objektumok átadására. Érdekesség, hogy *„mivel a határőrség sorállománya szétszéledt, illetve egy részüket Budapestre vezényelték, annak 15 olyan nemzetőrrel (önkéntes határőrrel) való megerősítéséről is döntöttek, akik a katonai szolgálatuk alatt határőrszolgálatot láttak el.*⁵²¹ A kb. 50 fős nemzetőrséget egyébként hangoshíradón keresztül, a település katonaviselt lakosai közül toborozták. A nemzetőrség november 5-6-tól a rendőrséggel közösen járőrözött, és bár november 10/11-én a településre érkező karhatalmisták megpróbálták letartóztatni őket, a járási párttitkár kiállt értük, így végül csak november 18-án kezdték el leszerelésüket a szovjet parancsnokság utasítására hivatkozva.

Pest megye⁵²²

A megyében több magyar és szovjet katonai alakulat is állomásozott⁵²³ – közülük kiemelendő a szentendrei tiszt iskolája és a ceglédi magasabb parancsnokság –, ugyanakkor felsőoktatási

⁵²⁰ TYEKVICSKA In: BOKODI-OLÁH 2011: 73.

⁵²¹ Á. VARGA 1996: 244.

⁵²² A megye 198 településéből 141-ben alakult nemzetőrség, ezek közül 57 volt fegyveres. Összesen 14 helyen gyűjtötték össze a civilek (főként pártfunkcionáriusok) kezén lévő fegyvereket, és 56 esetben tartottak házkutatást. 3-nál több gyár/intézmény őrség alakult. 3 településen a nemzetőrség együttműködött a rendőrséggel, 36 helyen a rendőrség sérelmére követtek el valamit. A megtorlás során 129 főt bocsátottak el a rendőrségtől a megyében a forradalomban való részvétel okán. ÁBTL V-150395 Pest megyei monográfia

⁵²³ A Magyar Néphadsereg Aszódon, Cegléden, Nagykőrösön, Piliscsabán, Pusztavacson, Szentendrén, Táborfalván, Tápiószecsőn és Vácon volt jelen. A szovjeteknek pedig Tökölön volt a parancsnoksága.

intézmény csak Gödöllőn működött. A megyei párt- és közigazgatás a fővárosban települt. Országosan ismert tény, hogy az október 23-án először Budapestre érő piliscsabai katonai alakulat a rádiónál a forradalom oldalára állt.

„A vezető pártfunkcionáriusok, illetve az idősebb, régi párttagok bevonultak a pártházakba, tanácsházakba, és megszervezték a fegyveres védelmet. A vezetők egy részének volt saját szolgálati fegyvere, de a különböző tömegszervezetek (pl. honvédelmi, szabadságharcos szövetségek) fegyvereit is többnyire a pártházakban tartották. Saját gyengeségüket, illetve a megmozdult tömeg erejét látva a legtöbb helyen a katonaságtól és a rendőrségtől kértek segítséget, (...) október 24-én és 25-én még többnyire megkapták. A rendőrség a tüntetőkkel szemben csak a városokban és a járási székhelyeken fejtett ki ellenállást. (...) A forradalom első napjaiban a megyében állomásozó valamennyi magyar katonai alakulat részt vett a középületek biztosításában, a főbb közlekedési útvonalak ellenőrzésében. (...) Jellemző módon többnyire katonákat vezényeltek a tömegmegmozdulások biztosítására, illetve leszerelésére, ők eredményesebben tárgyaltak a tüntetőkkel, mint a pártvezetők vagy a rendőrök.”⁵²⁴

Aszódon a hadkiegészítő parancsnok⁵²⁵ fegyverezte le a rendőröket és tüntetőket, október 27-én pedig átvette a járási rendőrség vezetését.⁵²⁶ Az október 28-án megalakult nemzeti bizottság munkásokból és parasztokból álló járási nemzetőrséget szervezett. November 4-én úgy kaptak 150 fegyvert, hogy egyben felszólították őket: ne használják őket. A településen a fegyveres nemzetőrök egészen december elejéig tartották a rendőrkapitányság épületét.

Budakeszin október 26-án golyó általi halált halt Sziklai Sándor ezredes, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka. A legújabb kutatások szerint miután saját házában megölte apósát és egy forradalmárt, önmagával is végzett.⁵²⁷ *„Könnyen lehet, hogy a rendfenntartás megszervezésére éppen a Sziklai-esethez hasonló véres események megakadályozása érdekében volt szükség. A nemzetőrség tagjai a kilengések megakadályozására őrizték a helyi kommunisták házait, a fegyverek begyűjtésére, igazoltatásokra szintén közbiztonsági okokból volt szükség.”⁵²⁸* A budakeszi nemzetőrség 40-50 fős lehetett, de nem egyszerre, tagságának összetétele folyamatosan változott. Október 26-

⁵²⁴ BÖÖR László – TAKÁCS Tibor: Pest megye. [továbbiakban: BÖÖR – TAKÁCS] In: SZAKOLCZAI 2006: 267.

⁵²⁵ Klafner Tibor őrnagy

⁵²⁶ ÁBTL V-150395

⁵²⁷ A Kádár-rendszerben az eseményeket a felkelők véres leszámolásaként tartották nyilván. Mindezt cáfolja SPECK István: *A Sziklai-ügy. Budakeszi, 1956. h. n.* (Budakeszi Kultúra Alapítvány) 2011. [továbbiakban: SPECK 2011]

⁵²⁸ SPECK 2011: 11.

ai⁵²⁹ létrehozása megerősíti, hogy az erőszak elharapódzása elleni fellépés volt megszervezésének mozgatórugója. November 5-én, a szovjet csapatok felügyelete mellett átszervezték, és polgárőrségként működött tovább egészen addig, amíg két tagjánál illetéktelenül náluk lévő fegyvereket nem találtak, ekkor (november 9-én) vezetőit letartóztatták, és felszámolták a szervezetet.

Cegléden a katonai alakulat parancsnoka *„annak ellenére, hogy a Honvédelmi Minisztériumtól erre nem kapott engedélyt – rendfenntartás címén már 24-én beavatkozott katonáival a helyi megmozdulásokba. Október 25-én katonák szállták meg a városi középületeket és a főbb közlekedési útvonalakat.”*⁵³⁰ Október 26-án a városi rendőrség szétszéledt. A rendet részben a diákok, részben a katonák tartották fenn. Cegléden október 27-én jött létre a forradalmi tanács, amibe katonák is bekerültek. Az alakuló ülésen döntöttek a nemzetőrség megalakításáról.⁵³¹ Parancsnoka egy tanár lett,⁵³² aki csak ajánlás útján vett fel tagokat. Felfegyverzésüket a honvédség vállalta. Az október 31-én megalakult Ceglédi Munkástanácsok Szövetsége a városi nemzetőrség mellett az üzemi munkásokból önálló fegyveres nemzetőrség létrehozását szorgalmazta.

Dabason a járási pártbizottság és tanács október 24-én saját őrséget szervezett, és a községi pártszerveket is polgárőrség megszervezésére utasította. Október 28-án a pártfunkcionáriusok kezdeményezésére és többségi tagságával választották meg az ideiglenes nemzeti bizottságot,⁵³³ de még aznap szétszéledtek a pártbizottság védői: a járási rendőrkapitányságról és a hadkiegészítő parancsnokságról azok elfoglalása után fegyvert szerzett tömeget nem akarták megvédeni.⁵³⁴ Október 30-án alakult meg a járási nemzeti bizottság, ami elsődleges feladatának tekintette a közbiztonság helyreállítását. Céljaik közt szerepelt az állami és szövetkezeti vagyon megóvása, miközben az MDP a párttagok személyi biztonságát várta tőlük. Általános követelésnek engedve október 31-én felfüggesztették a helyi rendőröket, akiknek fegyvereiket is le kellett adniuk. A járási nemzetőrség parancsnoka

⁵²⁹ Más forrás szerint október 28-án alakult meg a budakeszi nemzetőrség. Parancsnoka: Bódi László. BALÁZS Gábor, BORBÉLY Rita Katalin, KISS Anita: *1956 Pest megyében I.* Pest Megye Múltjából 10. [Budapest] (Pest Megyei Levéltár) 2006. 57.

⁵³⁰ BÖÖR – TAKÁCS In: SZAKOLCZAI 2006: 275.

⁵³¹ „Tegnap a tanácsházán a Forradalmi Tanács ülésén a Forradalmi Bizottság határozatot hozott a ceglédi polgárőrség felállításáról. A határozatot a gyűlésen jelenlévő népi küldöttek nagy lelkesedéssel fogadták el. A ceglédi polgárőrség fegyverrel a kezében fog vigyázni a rendre. A polgárőrség a lehetőségekhez mérten jelenleg 80 főből áll. Kik a tagjai a ceglédi polgárőrségnek? Főleg katonaviselt emberek, a diákok küldöttei, üzemek, gyárak, értelmiségünk, parasztságunk képviselői. Igaz harcos magyar emberek. Természetesen a polgárőrségben ott találjuk honvédségünk tagjait is és a rendőrségtől az arra érdemeseket.” *Iffjúsági Újság* 1956. október 31. In: IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1996: 547.

⁵³² Veres László

⁵³³ ÁBTL V-150395

⁵³⁴ Az ekkor civilek kezébe került fegyvereket később a nemzetőrök gyűjtötték be.

egy volt honvédtiszt lett.⁵³⁵ A dabasi járási nemzeti bizottság november 3-án rendeletben kötelezte a községi szerveket a helyi nemzetőrségek megszervezésére. November 6-án a nemzetőrparancsnok maga gyűjtötte be embereitől a fegyvereiket, amiket aztán átadott a bevonuló szovjet és magyar alakulatoknak. „*A visszatérő régi-új hatalom továbbra is megbízta a nemzetőrség irányításával, (...) amiért többször is dicséretet és elismerést kapott.*”⁵³⁶ Később pedig életfogytiglant, amit csak a Legfelsőbb Bíróság módosított 15 évre.

Dunakeszin október 24-én a rendőrséget fiatalok egy csoportja lefegyverezte. A megyében kiemelkedően magas a megtámadott rendőrségi objektumot száma. Október 29/30-án nemzetőrök és katonák egy szovjet tartálykocsi nyolc utasát akarták lefegyverezni Dunakeszin, de azok tüzet nyitottak rájuk, mire a magyarok kilőtték a járművet.⁵³⁷

Gödöllőn a kastélyba települt magyar és szovjet csapatok védelmét megerősítették. Október 24-én a járási tanács és pártbizottság, a rendőrség, valamint a kiegészítő parancsnokság közös intézkedése eredményeként fegyveres őrségeket szerveztek a járás községeiben és üzemeiben.⁵³⁸ A rendőrök és katonák által védett kastélyból október 26-án még a tömegbe lőttek, másnap azonban már elengedték a foglyokat. A járási hadkiegészítő⁵³⁹ parancsnoka ezt követően a rendőröktől és a felkelőktől egyaránt begyűjtötte a fegyvereket, a katonák átvették a rendőrkapitányságot.⁵⁴⁰ November 3-án ő volt, aki az ellenállást szervezte, másnap azonban már megint a fegyverek összeszedését irányította.

Monoron október 26-án a járási rendőrkapitányság fogdáját átkutató küldöttségben honvédtisztek is voltak. Itt október 27-én alakult nemzeti bizottság és járási nemzetőrség is.⁵⁴¹ Utóbbi 200-300 fős tagságát kijelölt katonák, rendőrök és önként jelentkező civilek vegyesen alkották, együtt is járőröztek. A szovjet megszállást követően a járási nemzeti bizottság vezetője elérte, hogy novemberben a nemzetőrség tovább működhessen a rendőrség alárendeltségében.

Nagykátán a tüntetők elfoglalták a hadkiegészítőt, és több erőszakos cselekmény történt a járásban. A városban az aznap megalakult nemzeti bizottság javaslatára október 28-án a rendőrök és a hadkiegészítő parancsnokság munkatársai hozták létre közösen a nemzetőrséget. Később diákok is csatlakoztak, és az addig a parancsnoki tisztet betöltő

⁵³⁵ Király Lajos

⁵³⁶ BÖÖR László: Nemzetőrparancsnokok Pest megyében 1956 októberében. [továbbiakban: BÖÖR] In: BOKODI-OLÁH 2010: 92.

⁵³⁷ HL MN-KGY-F 4. d. 28. ö. e. 362-363.

⁵³⁸ ÁBTL V-150395

⁵³⁹ Október 28-án katonai forradalmi tanácsot alakítottak. ÁBTL V-150395

⁵⁴⁰ HL MN-KGY-F 5. d. 27. ö. e. 192.

⁵⁴¹ A megye több településéhez hasonlóan először itt is bekerültek párttagok a forradalom alatt önkéntesekből alakult fegyveres testületbe, akiket aztán néhány napon belül kizártak, itt őrizetbe is vettek. ÁBTL V-150395

rendőrtisztet tanárok váltották a pozícióban. *„A fiatalok október 31-ig működtek együtt a rendőrökkel, ekkor a járási nemzeti bizottság utasítást adott a rendőrök leszerelésére, mert megbízhatatlanoknak tartották őket, és mert nehezen tudtak együttműködni a civil fiatalokkal. Egy volt csendőr önként jelentkezett, hogy néhány társával megteremtik a közbiztonságot, ám ezt visszautasították, és az illetőt még nemzetőrnek sem vették fel.”*⁵⁴²

Nagykőrösön október 26-án rálöttek a tüntetőkre a pártbizottságot védő katonák, mire a tömeg megostromolta az épületet,⁵⁴³ és még a felmentésére kivezényelt katonáktól is elvették a fegyvereiket.⁵⁴⁴ A városban október 27-én alakult meg az ideiglenes nemzeti bizottság a helyőrségparancsnok kezdeményezésére, aki a városháza védelmében nem sokkal korábban még lövetni készült. Elsődleges feladatuk – a helyőrségparancsnok elvárásának megfelelően – itt is a közbiztonság megteremtése volt. Katonák és rendőrök közösen biztosították a rendet,⁵⁴⁵ és dolgoztak a fegyverek összegyűjtésén. A már korábban elmenekült rendőrkapitány helyére október 28-án újat neveztek ki. A járőrfeladatokra egy külön katonai karhatalmi csoportot hoztak létre, és megkezdték a nemzetőrség szervezését. A helyi szovjet parancsnokot meggyőzték, vonja vissza csapatait a városból, cserébe vállalták a szovjet családok védelmét és a fegyverek összegyűjtését.

Ráckeveén október 26-án a rendőrség felfegyverezte a pártfunkcionáriusokat, de ez sem akadályozta meg a tüntetőket abban, hogy elfoglalják a járási kapitányságot. A rendőrök elmenekültek. A településen október 28-án az egy nappal korábban alakult nemzeti bizottság egy katonatisztet⁵⁴⁶ bízott meg a járási nemzetőrség megszervezésével. *„A nemzetőrség tagjait a nemzeti bizottság javasolta, fegyvert a honvéd kiegészítő parancsnokságtól kaptak. A nemzetőrség megalakulását követően Ráckeveén és a járásban újabb rombolásra, fosztogatásra nem került sor, legfontosabb tevékenységük a pedig a fegyverek összeszedése, illetve a visszatérő kommunista vezetők, rendőrtisztek biztonságos elhelyezése volt.”*⁵⁴⁷ A közigazgatást részben továbbra is irányító forradalmi vezetők november 10-én megerősítették a nemzetőrséget rendfenntartó karhatalmi pozíciójában. Másnap bevonultak a szovjetek, lefegyverezték őket, és újjászervezték a járási rendőrséget. Az új kapitány azonban a nemzetőrpáncsnok segítségére szorult, a városvezetés újjáalakította a nemzetőrséget.⁵⁴⁸ A

⁵⁴² BŐÖR – TAKÁCS In: SZAKOLCZAI 2006: 292.

⁵⁴³ Fegyverekhez a rendőrség lefegyverzése révén jutottak. ÁBTL V-150395

⁵⁴⁴ Az alakulat jelentése szerint október 25-én. HL MN-KGY-F 4. d. 21. ö. e. 264-265.

⁵⁴⁵ 10 fős, tartalékos tisztjelöltekből álló karhatalmi csoport segítette a rendőrök munkáját. HL MN-KGY-F 4. d. 21. ö. e. 269.

⁵⁴⁶ Forgách János főhadnagyot

⁵⁴⁷ BŐÖR – TAKÁCS In: SZAKOLCZAI 2006: 290.

⁵⁴⁸ A rendőrség egyik osztályaként, polgárőrség néven. Parancsnoka Forgách János főhadnagy maradt.

szovjetek által elvett fegyvereiket még november végén is pótolni tudták, nem úgy, mint parancsnokukat, akit a szovjetek elhurcoltak.

Szentendréről a tiszti iskolásokat október 23-án Budapestre vezényelték.⁵⁴⁹ A helyben maradók másnap a városban járőröztek, illetve részt vállaltak a rendőrség és a pártbizottság őrzésében. Október 25-én tüntetők jelentek meg a laktanya előtt, előbb fogva tartottak, majd fegyverek után kutatva, de mindkétszer sikerült őket távozásra bírni. Október 26-án a tömeg újra próbálkozott, és ezúttal az elutasítást követően már betörték a kaput.⁵⁵⁰ A fegyvert szerzőkhöz több tiszti iskolás is csatlakozott, de a parancsnokság utasításait követő társaik tüzet nyitottak, és még a kapuban lefegyvereztek mindenkit. A városban kibővített népfrentbizottságot választottak, ami kizárólag a rend biztosítása érdekében látott munkához, elzárkóztak a politikai szerepvállalástól. Céljuk eléréséhez a katonák és a rendőrök támogatását kérték, cserébe felszólították a lakosságot a honvédséggel, a rendőrséggel és a nemzetőrséggel való együttműködésre, a fegyverek beszolgáltatására. A nemzetőrség megszervezését a hadkiegészítő parancsnokság munkatársára bízták. November 2-án megerősítették, hogy a közbiztonságra a forradalmi ifjúság a honvédséggel közösen ügyel. November 4-én, Szentendrén 150 nemzetőrt fegyvereztek fel, de nem került sor összecsapásra, a legtöbben másnap leadták a fegyverüket, amikor a civil és katonai forradalmi városvezetés letett az ellenállásról.

Vácon október 24-én az ide települt katonaság a városba vezető utak mentén ellenőrzőpontokat létesített. Október 25-én a rendőrség a kapitányság elé vonuló tömeg láttán segítséget kért a katonáktól. A kivonuló egység parancsra nem vezényelt tüzet a tüntetőkre, mire az épületben tartózkodó államvédelmiek őket kezdték el löni.⁵⁵¹ A katonák erre elvonultak a helyszínről. A fogva tartottakat ezután elengedték. Október 26-án sikertelenül követelt fegyvereket a laktanya előtt felsorakozott tömeg. Október 27-én az országos börtön előtt gyűltek össze a forradalmárok. Mikor egy részük már bejutott az épületbe, a börtönparancsnok katonai segítséget kért. A kikerülő alakulatra azonban itt is tüzet nyitottak az államvédelmiek, amit a katonák ezúttal viszonoztak. Az őrség végül megadta magát.⁵⁵² „*A börtönparancsnokot a katonák a tüzérezred laktanyájában helyezték biztonságba, ahova*

⁵⁴⁹ A többi közt a pártközpont (az ún. Fehér Ház) és a Belügyminisztérium őrzését kapták feladatul. HL MN-KGY-F 1. d. 27. ö. e. 513.

⁵⁵⁰ Néhány fegyvert felkínáltak nekik, de a tömeg teljes felfegyverzését követelték. A tisztek nem tudták mit tegyenek, utasításra vártak. Mire a HM-ből többszöri sürgetésre megjött a parancs (agítálszám, ha az sikertelen, térden alul löjjenek), addigra a tüntetők egy teherautóval betörték a kaput. A fegyvert 30, a lőszer 20%-át vitték magukkal. HL MN-KGY-F 1. d. 27. ö. e. 516-517.

⁵⁵¹ A katonák a tömegoszlatás céljából a levegőbe lőttek, ezt értelmezték félre az államvédelmiek, és kezdtek el rájuk tüzelni. HL MN-KGY-F 4. d. 53. ö. e. 606-607., 4. d. 5. ö. e. 29.

⁵⁵² Márianosztráról október 28-án a tömeg nyomására szabadultak ki a politikai foglyok.

ezekben a napokban az ávosok és a helyi pártvezetők is bemenekültek. Az összecsapást követően a nemzeti bizottság megszervezte a nemzetőrséget, a rendőrséget pedig honvédekkel erősítették meg.”⁵⁵³ Vácon október 27-én vette át a közigazgatást a városi forradalmi nemzeti bizottság, ami itt is a közbiztonság megteremtését tekintette elsődleges feladatának, amit a katonasággal együttműködésben képzeltek el. A rendőrök egy részét elbocsátották, helyettük katonákkal erősítették meg a testületet.⁵⁵⁴ A városi nemzetőrség megszervezését október 28-án egy katonatisztre⁵⁵⁵ bízta, parancsnoksága alá rendelték 40 katonát és 150 nemzetőrt, akik közösen járőröztek és gyűjtötték be a fegyvereket. Október 29-én munkás- és katonatanácsot hoztak létre a városban. A november 4-ei szovjet támadás hírére 400-500 önkéntest fegyvereztek fel a rendőrkapitányságon. A nemzetőrség parancsnoka utasítást kapott a vasúti híd felrobbantására, helyette azonban csak a síneket tetette tönkre valamivel távolabb, ahogy azt több más helyen is történt a megyében.

Érden október 27-én választottak ideiglenes nemzeti bizottságot, aminek első dolga volt a nemzetőrség felállítása a településen.⁵⁵⁶ A nemzetőrök összeszedték a lakosság kezére került fegyvereket, valamint ellenőrizték a 7-s főút forgalmát. Nagykovácsi nemzetőrsége⁵⁵⁷ állandó kapcsolatot tartott a II. kerületi társszervvel és a Széna tériekkel. A parancsnok rövid időre 31 államvédelmist és családtagjaikat is őrizetbe vetette.⁵⁵⁸ Nagymaroson október 27-én a frissen felállított forradalmi bizottság hívta életre a nemzetőrséget. Pomázon a nemzetőrség⁵⁵⁹ tagsága kezdetben folyamatosan változott, mert volt, hogy fővárosiak csatlakoztak hozzá, gyakran pedig a pomáziak mentek el Budapestre harcolni. A november 4-ei szovjet támadás hírére a pomázi nemzetőrök még lövegeket is szereztek a katonaságtól, de a nemzeti bizottság megtiltotta a tervezett ellenállást. Elfogtak viszont egy tucat kommunistát, akiket aztán még aznap szabadon is engedtek. Szentmártonkátára október 26-án a járási párttitkár katonai segítséget hozott, mire tűzharc alakult ki. Szobon november 2-án a járás minden nemzetőrségét az aznap megalakított járási forradalmi katonai tanács alárendeltségébe utalták.

⁵⁵³ BÖÖR – TAKÁCS In: SZAKOLCZAI 2006: 270.

⁵⁵⁴ ÁBTL V-150395

⁵⁵⁵ Arnóczy Lajos főhadnagyrá

⁵⁵⁶ Az érdi nemzetőrök esküjének szövege fennmaradt: „Én, ... önkéntes nemzetőr felesküszöm a nemzeti kormányra. A nemzeti kormány és választott feletteseim parancsának engedelmeskedem. Feladatomnak tekintem a rend, a biztonság megőrzését, alávetem magam a nemzetőrség szolgálati fegyelmének. Ha eskümet megszegném, sújtson a Nép haragja.” idézi BÖÖR In: BOKODI-OLÁH 2010: 88.

⁵⁵⁷ Parancsnoka november 7-ig Som Gyula, akit a megtorlás során 14 év börtönbüntetésre ítélték.

⁵⁵⁸ ÁBTL V-150395

⁵⁵⁹ Parancsnokát, Bóna Zsigmondot 1957 februárjában fegyverrejtegetésért kivégezték.

A megszálló szovjet csapatok november 4-én elfoglalták a laktanyákat és lefegyverezték a katonákat. A települések forradalmi vezetése felkészülten várta őket: „megerősítették a nemzetőrséget, fegyvereket osztottak a lakosságnak, több helyen tüzelőállást foglaltak.”⁵⁶⁰ A megszálló szovjet csapatokra a megyében Budaörsön, Kistarcsán,⁵⁶¹ és Veresegyházon lőttek rá, de érdemi harc ezen alkalmakkor sem alakult ki. „A fegyveres csoportok felszámolását, a fegyverek begyűjtését és a felkelők letartóztatását kezdetben a szovjet csapatok járőrszolgálati végezték, majd egyre nagyobb szerepet vállalt benne a honvédség, a lassan reorganizálódó rendőrség és a szerveződő karhatalom. A rendteremtés azonban meglehetősen vontatottan haladt, részben a különböző szervek közötti korántsem felhőtlen viszony, részben a létszámhiány miatt. A közbiztonság fenntartása és biztosítása érdekében ezért Pest megyében több településen a rendőrség mellett fegyveres polgárőrséget szerveztek. (...) Máshol a nemzetőrségek alakultak újjá, hogy fenntartsák a rendet a településen.”⁵⁶²

A pártfunkcionáriusok a gyárakban is megpróbálták a megmozdulások élére állni, és már az első napokban üzemőrségeket szerveztek, ezeket azonban a munkások mindenhol felszámolták. A Csepel Autógyárban például október 30-án váltották le az addig működő üzemőrséget. A gyár védelmét a karhatalmisták csak november 22-én tudták átvenni. Pilisszentiván és Pilisvörösvár bányatelepein a polgárőrök szándékosan akadályozták a munkafelvételt.

A járási rendőrkapitányokat 1957 januárjára elbocsátották, az új vezetők irányításával pedig megindultak a letartóztatások. A kb. 200 megyei nemzetőrparancsnok közül 12-en disszidáltak, 40 főt internáltak,⁵⁶³ 32 főt ítélték börtönbüntetésre (legtöbbjük 1-1,5 évre).⁵⁶⁴

Somogy megye⁵⁶⁵

A fővárosi eseményeket követően a karhatalmi erőket Kaposváron is riadóztatták. A parancsnokok politikai helyettesei számára október 24-én külön tájékoztatót adtak ki, mit kell

⁵⁶⁰ BŐÖR – TAKÁCS In: SZAKOLCZAI 2006: 296.

⁵⁶¹ Kistarcsán a forradalom első napjaiban párttagokból alakult fegyveres őrség. Az október 31-ei parancsnokváltás után zárták ki a párttagokat az egységből. ÁBTL V-150395

⁵⁶² BŐÖR – TAKÁCS In: SZAKOLCZAI 2006: 301-302.

⁵⁶³ Ez jellemzően 6-9 hónapos közbiztonsági őrizetet jelentett.

⁵⁶⁴ BŐÖR In: BOKODI-OLÁH 2010: 90.

⁵⁶⁵ A megye 258 településéből 172-ben alakult nemzetőrség, ezek közül 72 volt fegyveres. Összesen 21 helyen gyűjtötték össze a civilek (főként pártfunkcionáriusok) kezén lévő fegyvereket, és 38 esetben tartottak házkutatást. Gyár/intézmény őrség nem alakult. 6 településen a nemzetőrség együttműködött a rendőrséggel, 15 helyen a rendőrség sérelmére követtek el valamit. A megyében kiemelkedően sok, 35 helyen alakítottak éjszakai őrséget, és jellemző volt a házszám szerinti szolgálat is, 24 településen oldották meg így a rendfenntartást. ÁBTL V-150374/I-II. Somogy megyei monográfia

tenniük tömegtüntetés esetén: „a 23-i debreceni, halálos áldozatokat is követelő fegyveres beavatkozást hozták például.”⁵⁶⁶ Megerősítették a pártbizottságok védelmét, az ott tárolt fegyvereket behívott tartalékosoknak, főként pártfunkcionáriusoknak osztották ki.

Október 27-én a börtön őrségét katonákkal erősítették meg, majd a tüntetést is a helyi alakulat oszlatta fel. A közben nagyrészt pártfunkcionáriusokból, katonákból és rendőrökből megalakult megyei nemzeti tanács az üzemekben munkásőrségek felállítására szólított fel,⁵⁶⁷ röplapjában pedig már megjelent a nemzetőrség szervezésének javaslata is.⁵⁶⁸ Az, hogy a katonák és a fegyveres karhatalmi alakulatok kiegészítő erejeként képzelték el, nem hagy kétséget afelől, hogy a párt hatalmának védelmét várták volna tőle. „Az október 27-i kaposvári eseményektől megriadt pártvezetők a hatalmukat a karhatalmi erők demonstratív mozgósításával igyekeztek fenntartani. A város főbb pontjait és a kivezető utakat katonai egységek szállták meg, majd a pártbizottság és a kaposvári helyőrség parancsnoka nevében fenyegető hangú hirdetményben erősítették meg a gyülekezési tilalmat.”⁵⁶⁹ Mindez a várthoz képest éppen ellenkező hatást ért el: a tüntetők a laktanya elé vonultak, ahol kikényszerítették az alakulat szóbeli csatlakozását a forradalomhoz: a törzsfőnök és az alakulatparancsnok is szólt a tömeghez.⁵⁷⁰

Az október 29-én alakult megyei forradalmi nemzeti tanács intézőbizottságában a párthú katonai és rendőri vezetők is képviseltették magukat. Eközben az államvédelmiseket igyekeztek átmenteni a rendőrségbe. Október 29-én a forradalommal valóban szimpatizáló katonák és tisztek röplapot szerkesztettek, amiben „élesen támadták azokat a szerintük csak látszólag forradalmi szellemű katonatiszteket, akik a nemzeti tanácsba is bekerültek.”⁵⁷¹

A valódi fordulat csak október 30-án következett be a megyében. A kaposvári tüntetők ekkor már a pártbizottság tagjainak lemondását, majd letartóztatását követelték. A BM megyei főosztályának vezetőjével együtt kísérték őket a börtönhöz, ahol a börtönparancsnok csak ügyészségi végzés alapján volt hajlandó befogadni őket, mire a megyei ügyészség

⁵⁶⁶ SZÁNTÓ László: Somogy megye. [továbbiakban: SZÁNTÓ] In: SZAKOLCZAI 2006: 329. Halálos áldozatokat követelő sortűzet Berzencén a határőrök lőttek a helyi tüntetőkre.

⁵⁶⁷ „Arról nem sikerült biztos adatokat fellelni, hogy az üzemekben is megkezdtek volna ekkor az üzemi őrségek és/vagy nemzetőr egységek szervezését. Az tény, hogy a kevés számban fennmaradt október 29-i munkástanácsai jegyzőkönyv némelyikében olvashatunk ilyen szándékról.” SZÁNTÓ László: A nemzetőrség Somogyban az 1956-os forradalom idején. [továbbiakban: SZÁNTÓ] In: BOKODI-OLÁH 2009: 76.

⁵⁶⁸ Tabon ennek, a megyeszékhelyi pártfunkcionáriusok alkotta, valójában csak nevében nemzeti tanács által terjesztett röplapnak a sorait készpénznek véve már október 28-án megkezdtek a nemzetőrség szervezését.

⁵⁶⁹ SZÁNTÓ In: SZAKOLCZAI 2006: 336. Azt, hogy ezt mennyire gondolták komolyan jól mutatja, hogy mikor Balatonföldváron egyik tagját védőőrizetbe vették, a megyei pártbizottság katonákat küldött a településre, akik kiszabadították a pártfunkcionáriust, majd másnap komolyabb erővel is felvonultak a helyszínen.

⁵⁷⁰ Október 28-án. Később harci gépek támogatását kérték, amik mélyrepüléseket hajtottak végre. „Ez a módszer kezdetben bevált, azonban később már nem volt eredményes...” HL MN-KGY-F 2. d. 18. ö. e. 178.

⁵⁷¹ SZÁNTÓ In: SZAKOLCZAI 2006: 340.

vezetője védőőrizetet rendelt el számukra. Az ott tartásukra már kizárólag erre a célra szervezett nemzetőr csapatot alakítottak a tüntetők. Október 30-31-én (felsőbb utasításra) a katonai alakulatoknál megalakultak a forradalmi katonatanácsok. Ezt követően már ennek tagjai képviselték a honvédséget a nemzeti bizottságban. A megyei nemzetőrség parancsnokát leváltották,⁵⁷² a szervezetet átalakították,⁵⁷³ felügyeletére egy honvéd századost és a rendőrkapitányt jelölték ki. A nemzetőrök feladata lett az illetéktelen kezekben lévő fegyverek összegyűjtése, az államvédelmisek és a pártvezetők védőőrizetbe vétele. *„A katonai tanács küldötteinek javaslata nyomán elrendelték a hadosztályparancsnok és a többi katonai alakulat parancsnokainak őrizetbe vételét. A döntés 31-én születhetett, mert a hadosztály katonatanácsa ténylegesen akkor vette át az irányítást az alakulatnál. A forradalmi tanács a lehető legszélesebben értelmezte hatalmi jogkörét, amikor azt is kimondta, hogy az egyes honvédalakulatok parancsnoki tisztségét az ott megválasztott katonai tanács elnöke tölti be.”*⁵⁷⁴ A leváltott parancsnokokat a tüntető tömeg a laktanyától egész a börtönig kísérte, majd a megyeházához mentek, ahol a nemzetőrség haladéktalan felfegyverzését követelték fennhangon. A forradalmi nemzeti tanács, miután áttette székhelyét a pártbizottság nemzetőrök által védett épületébe, az üzemi őrségek felfegyverzéséről határozott. Utóbbiak szervezését és a fegyverek kiosztását a rendőrkapitány katonatisztekkel együtt felügyelte.

Október 31-én leváltották a megyei ügyészség vezetőjét és megkezdték az államvédelmisek, és fegyveres pártfunkcionáriusok őrizetbe vételét, amit a kaposvári hangoshíradóban is hirdettek. A letartóztatások még november 2-3-án is tartottak. A rendőrségen alakult forradalmi bizottság alakuló ülésén az állomány követelte az államvédelmisek kizárását a testületből. Pártsemleges szervezetet akartak létrehozni. A megyei forradalmi tanács összekötőt rendelt ki a rendőrség munkájának felügyeletére.

A megye községeiben egymáshoz hasonló módon ment végbe a forradalom: felvonulást/tüntetést követően gyűlést tartottak, amin nemzeti bizottságot választottak, majd létrehozták a nemzetőrséget is. Utóbbi megalakítására már a még csak nevében nemzeti tanács is felszólította őket. Mivel annak összetételével és irányultságával nem feltétlenül lehettek tisztában a falvak vezetői, joggal gondolhatták, hogy a forradalmi célok elérése érdekében történt a kezdeményezés. Ők legalábbis már így fordították le maguknak azt

⁵⁷² November 1-től Galambos Lajos szakaszvezető lett a parancsnok.

⁵⁷³ A vonatkozó határozat: *„A nemzetőrséget a szükségleteknek megfelelően szervezzék át és gondoskodjanak a létszám megfelelő felemeléséről. Ezt az átszervezést október 31-én délig végre kell hajtani.” Szabad Somogy 1956. november 1. In: IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1996: 580.*

⁵⁷⁴ SZÁNTÓ In: SZAKOLCZAI 2006: 344.

néhány napon belül. *„A községi népgyűlések, illetve a forradalmi bizottságok általában az alakulás idején határoztak a nemzetőrség megszervezéséről a közrend fenntartása érdekében. (...) Néhány eseten ezt olyan precízen cselekedték, hogy külön nemzeti bizottsági ülésen hagyták jóvá a nemzetőrök névsorát, s egyúttal kinyilvánították, hogy a nemzetőrség felé utasítási joggal rendelkezik az új hatalmi szerv.”*⁵⁷⁵ A nemzetőrök csak szolgálati idejük alatt viselhettek fegyvert, és rendszerint – különösen a felfegyverzés és járőrözés során – együttműködtek a helyi katonai és rendőri alakulatokkal. A rendfenntartáson kívül a nemzetőrök kivették a részüket a fővárosba szállított élelmiszeradományok logisztikai feladataiból is. Járási szintű nemzetőr egység feltehetően több helyen alakult: Barcson, Csurgón, és Nagyatádon vannak erre utaló dokumentumok. Ezzel összefügghet, hogy részben éppen ezeken a településeken, Barcson,⁵⁷⁶ Nagyatádon illetve Siófokon készültek a szovjetekkel szembeni ellenállásra a nemzetőr csapatok, de végül nem történt komolyabb harctevékenység egyik helyen sem.

Jellemző momentuma az eseményeknek, hogy az erőszakszervezetek tagjai nem mertek egymásnak segíteni, még akkor sem, amikor kérték őket: négy barcsi államvédelmist Bolhón a tömeg a tanácsházán körbezárt. Hiába kértek segítséget a helyben lévő határőröktől, azok nem mentek értük, meg kellett várják, amíg Barcsról odaértek a rendőrök és kiszabadították őket szorult helyzetükből.⁵⁷⁷

Fonyódon az éppen csak megválasztott nemzeti bizottság egyik első intézkedése volt október 28-án a nemzetőrség felállítása, majd október 30-án a járási nemzetőrséget is létrehozták. *„A forradalom fegyveres testülete Fonyódon vasutasokból és fiatalokból állt, összesen kb. 30 tagot számlált. A nemzetőröket szolgálatteljesítésük idejére a rendőrség látta el fegyverrel. Kaponya István főhadnagy, 28-ától a rendőrkapitányság vezetője utasította az őrsöket, hogy járőrszolgálatra mindig egy rendőr és egy nemzetőr menjen együtt. Ezzel nemcsak azt biztosította, hogy a járőrpárok kontrollt gyakoroltak egymás felett, de elérte azt is, hogy a rendőrök rutinja a nemzetőrök megbecsülésével párosult. Míg előbbiek tudták, hogyan kell intézkedni, utóbbiaknak lehetősége volt rá, nekik nem kellett a lakosság haragjától tartaniuk.”*⁵⁷⁸

A szovjet csapatok már november első napjaiban a megyeszékhely közelébe érkeztek. A katonai tanács védelmi tervet dolgozott ki, november 2-án pedig mozgósították a

⁵⁷⁵ SZÁNTÓ In: BOKODI-OLÁH 2009: 79.

⁵⁷⁶ A Barcsra kirendelt 11 katonát október 28-án kevésnek bizonyult a tömegoszlatáshoz, ezért ide is elküldték a harci gépeket, amik alacsony rárepüléseket hajtottak végre. HL MN-KGY-F 2. d. 23. ö. e. 292.

⁵⁷⁷ ÁBTL V-150374/I-II.

⁵⁷⁸ BOKODI-OLÁH Gergely: *Fonyód, 1956*. Fonyód (Fonyód Város Önkormányzata) 2011. 16-17.

tartalékosokat. A járási székhelyek közül azokban, ahol állomásozott katonai alakulat, a nemzetőröknek szolgálatuk idejére fegyvereket osztottak ki. November 4-én a szovjetek elfoglalták a Kaposváron található katonai objektumokat. A pártbizottság épületénél három nemzetőr életét vesztette a tűzharcban.⁵⁷⁹ Bár több település az ellenállás mellett döntött, csak néhány vállalta a tényleges harcot.⁵⁸⁰ A szovjet alakulatok a néphadsereg helyi erőivel együttműködve katonai közigazgatást vezettek be mindenütt: kijárási tilalmat, fegyverbeszolgáltatási kényszert, munkafelvételt hirdettek. A letartóztatásokat a rendőrséggel közösen végezték. Az egykori pártfunkcionáriusok közül már az első napokban sokan segédrendőri státusszal működtek, november közepétől pedig karhatalomként funkcionáltak. Decemberre megerősödött az új szervezet, ami rendszeresen járőrözött, razziázott.

Szabolcs-Szatmár megye⁵⁸¹

Október 24-én a nyíregyházi helyőrség harckészültséget rendelt el, tisztí járőröket küldött az utcákra, és megerősítette a megyei tanács és a pártbizottság védelmét, valamint katonákat küldött a debreceni alakulat megsegítésére is. A megyei pártbizottság a hadkiegészítő parancsnokságokat a járási pártbizottságok védelmére és felfegyverzésére utasította.

Október 25-én a pártvezetők, a hadkiegészítő és a helyőrség parancsnoka, valamint a BM megyei főosztály államvédelmis vezetője megyei honvédelmi tanácsot alapított, ami minden fegyveres testületnél harckészültséget rendelt el. *„A honvédelmi tanács megszervezte a középületek fegyveres védelmét, felfegyverezte a megyei pártbizottság és a megyei tanács munkatársait. A kiegészítő parancsnokság egy megerősített fegyveres szakasszal látta el a rádióerősítő-állomást, növelték a vasútbiztosító őrség létszámát, rendőröket rendeltek ki a nyomda, a nemzeti bank fiókja stb. őrzetére. A honvédelmi tanács székhelye a megyei pártbizottság volt, ide érkeztek be a helyzetjelentések a megye különböző településeiről.”*⁵⁸²

Bár október 25-én még sikeres tömegoszlatást hajtottak végre a karhatalmi egységek, másnap, október 26-án a miskolci forradalmárokkal kiegészült nyíregyházi tüntetők fegyvereket ugyan még nem, de húsz katonatisztnak a tüntetéshez való csatlakozását már kikényszerítették a laktanyaparancsnoktól. A börtönbe ezt követően úgy hatolt be a tömeg, hogy a rendőrök a szemben lévő megyei kapitányság falai mögül végignézték az egészet.

⁵⁷⁹ A szovjetek 30-35 harckocsival vonultak be a városba. HL MN-KGY-F 6. d. 14. ö. e. 69.

⁵⁸⁰ Balatonföldvár, Barcs, Nagyatád, Siófok, Tab

⁵⁸¹ A megye 245 településéből 145-ben alakult nemzetőrség, ezek közül 65 volt fegyveres. Összesen 56 helyen gyűjtötték össze a civilek (főként pártfunkcionáriusok) kezén lévő fegyvereket, és 33 esetben tartottak házkutatást. Gyár/intézmény őrség nem alakult. 1 településen a nemzetőrség együttműködött a rendőrséggel, 20 helyen a rendőrség sérelmére követtek el valamit. ÁBTL V-150375 Szabolcs-Szatmár megyei monográfia

⁵⁸² DIKÁN Nóra: Szabolcs-Szatmár megye. [továbbiakban: DIKÁN] In: SZAKOLCZAI – A. VARGA 2003: 304.

Nem mertek mozdulni. Hamarosan a rendőri vezetők kiálltak a tömeg elé, és a forradalom mellett. Tárgyaltak a tömeg képviselőivel,⁵⁸³ akikkel abban állapodtak meg, hogy a rendőrséget a jövőben létrehozandó polgárőrség segíti majd munkájában. A laktanyához fegyverekért visszatérő, oda betörő tömegre a parancsnok ezúttal már lövetett.⁵⁸⁴ A helyőrségparancsnok⁵⁸⁵ – több más MDP tag mellett – így is bekerült az október 26-ai nagygyűlés által megválasztott ideiglenes munkástanács intézőbizottságába, aminek feladatai közt megjelent a rend fenntartásában való szerepvállalás igénye: *„Az Intéző Bizottság első tevékenysége volt, hogy Nyíregyháza dolgozóinak és a város biztonságának, rendjének és nyugalmanak érdekében megszervezte az önkéntes polgári őrséget, a honvédséggel és a rendőrséggel karöltve.”*⁵⁸⁶ A vezető szervezet másnap elkezdték átszervezni, de egy, a városon átvonuló szovjet páncélosokkal történt esemény miatt végül október 29-én nyerte el végleges formáját.⁵⁸⁷ A szovjeteket is eddigre tudták meggyőzni, térjenek vissza laktanyájukba.

Bár a megyei fegyveres erők parancsnokai kijelentéseik szerint a forradalom mellé álltak, azokat nem követték tettek: a nemzeti bizottságnak sokat kellett küzdenie velük.⁵⁸⁸ Az október 26-án megalakított polgárőrségnek például nem adtak fegyvert a kezébe,⁵⁸⁹ ellenben a civil járőröket alárendelték a rendőrségnek. *„A megyei rendőrkapitányság október 27-én felszólította a járási rendőrkapitányságokat, hogy az őrsöket egy helyre, a járási rendőrkapitányságokra vonják össze, nehogy lefegyverezzék őket. Utasították az alárendelt egységeket, hogy a tüntetésekre, a vörös csillagok leverésébe, a szobrok és emlékművek lerombolásába ne avatkozzanak bele.”*⁵⁹⁰ A félelmük nem volt alaptalan, több településen is rátámadtak a felkelők a rendőrségi épületekre.

Az államvédelmisek hivatalos felosztatásukat követően először a nyírbátori határőrökhöz, majd – mivel ott sem látták őket szívesen – Munkácsra, a Szovjetunióba

⁵⁸³ Közben átmentették a börtönben tárolt fegyvereket a kapitányságra.

⁵⁸⁴ Az alakulat jelentése szerint október 27-én. Kézigránátot is dobtak a tömegbe. Halálos áldozatot nem követelt az akció, súlyos sérültek viszont voltak. HL MN-KGY-F 4. d. 11. ö. e. 134. A kiegészítő parancsnokság jelentése az október 26-ai dátumot erősíti meg. HL MN-KGY-F 6. d. 88. ö. e. 621-622.

⁵⁸⁵ Hubicska Zoltán őrnagy. A megtorlás során még úgy is 1 év letöltendő börtönbüntetésre ítélték, hogy november 4-e után ő lett az új karhatalom egyik szervezője. Közben ugyanakkor akadályozta az elhárító tiszt munkáját, és leszerelt egy, a tiszt nyilatkozatot aláíró tisztet.

⁵⁸⁶ *Szabolcs-Szatmári Néplap* 1956. október 27. In: IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1996: 612.

⁵⁸⁷ Október 28-án tüntetők állták útját a városon átvonuló szovjet konvojnak. Egy gépkocsit fel is borítottak. Három vadászgép vaklőszerrel oszlatta fel a tömeget. HL MN-KGY-F 4. d. 11. ö. e. 134-135.

⁵⁸⁸ A megyei pártvezetők egészen odáig mentek, hogy a nemzetőrök ellensúlyozására a rendfenntartásban részt vevő katonai és rendőri erők megerősítésére utasították a hadkiegészítő parancsnokot, ez azonban végül nem valósult meg.

⁵⁸⁹ Október 28-án hozzájutottak.

⁵⁹⁰ DIKÁN In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 314.

menekültek.⁵⁹¹ „Az államvédelmiek távozásával szinte teljesen őrizetlen maradt a rendőrkapitányság, a vidéki őrsokról behívott rendőrök is hazautaztak.”⁵⁹² Otthagytott fegyvereiket a laktanyába szállították.

A megyei nemzeti bizottság hozta létre a nemzetőrséget, és közbiztonsági munkacsoportot is alapított. A vasúti határátkelőnél nagy jelentősége volt továbbá a hírszerzésnek, de a megyeházán működtetett telefonszolgálatnál dolgozó diákok is sok hasznos információt gyűjtöttek össze és juttattak el Budapestre.⁵⁹³

A megyei pártbizottság még a nemzeti bizottság megalakítását követően is erősnek érezte magát: október 29-én bevonatta a megyei tanácson lévő fegyvereket, mondván, az ott tartózkodók átálltak a forradalom oldalára. Hamarosan azonban a katonák meg a pártbizottság őrzésével hagytak fel.⁵⁹⁴ A pártfunkcionáriusoknál maradt pisztolyokat később a nemzetőrök gyűjtötték össze.⁵⁹⁵ Ők voltak azok is, akik a november 1-jén a városba visszatérő megyei titkárt és tanácselnököt letartóztatták.

⁵⁹¹ „A nyíregyházi államvédelmisták parancsnokuk vezetésével három személygépkocsival hagyták el az országot. Elmenetelük előtt azonban gondoskodtak arról, hogy a hideg keleti télben megfelelő ruházat álljon rendelkezésükre. Magukkal vitték a rendőrség melegruháinak egy részét, végezetül kifosztották a rendőrklubot, az ott lévő élelmiszert és italt kocsira rakták. »Zsebpénznek« 130 ezer forintot biztosítottak a rendőrségi illetményekből és kasszákból. A lakosság véleménye szerint pénzük előbb elfogy, mint az irántuk érzett mérhetetlen gyűlölet.” Szabolcs-Szatmár Népe 1956. november 2. In: IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1996: 618.

⁵⁹² DIKÁN In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 314.

⁵⁹³ A szovjet csapatok mozgását figyelték és jelentették a fővárosnak. ÁBTL V-150375

⁵⁹⁴ „Október 30-án úgy döntöttünk, hogy megkíséreljük vérontás nélkül felszámolni ezt a gócpontot. Magamhoz vettem egy puskával felfegyverzett nemzetőrszakaszt, (...) [közölték az épületet védő katonák vezetőjével, hogy] a nemzetőr parancsnokság utasítása alapján átvesszük az őrséget és ő a szakaszával együtt vonuljon be a laktanyába. Nagy volt az öröm. Visszament az épületbe és egy perc múlva már el is vonult a katonáival. (...) Beléptünk az előcsarnokba. Fegyverek meredtek ránk minden oldalról. A helyiség tele volt fegyveres civilekkel. A lépcsőfordulóról gépfegyverek csövei meredtek ránk. A csarnokban álló férfiak és nők lövésre készen irányították ránk géppisztolyaikat. (...) A párt gépkocsivezetői – akik mint becsületes magyar dolgozók – szívükben a forradalom mellett álltak és csak kényszerből vállalták a gépfegyverek kezelését, felálltak és bejelentették, hogy csatlakoznak a forradalomhoz. Erre a többi fegyveres is belátta, hogy céltalan az ellenállás és lerakták a fegyvert. Tehát a többség nem meggyőződésből, hanem kényszerből védte a pártbizottságot. A fegyvereket a laktanyába vittük. A párt dolgozóit és a pártiskola hallgatóit fegyveres nemzetőr kísérettel autókon szállítottuk lakásukra, nehogy a nép – amelynek jelszavuk szerint vezetői voltak – leszámoljon velük.” KABAY Dezső Tibor: *Forradalom az Isten háta megett, és egyéb viszontagságok*. Nyíregyháza [Nyíri Honvéd Egyesület] 2001. 40-41.

⁵⁹⁵ Más forrás szerint a legkitartóbb pártfunkcionáriusokat a szovjetekkel fegyvereztette le a városi munkástanács: „1956. október 29-én Kabay Dezső nemzetőr parancsnok vezetésével egy felfegyverzett egység elfoglalta a megyei pártbizottságot, s másnap a pártoktatók házát és a Sóstói úton lévő pártiskola épületét. Néhány pártember nehezen tudott megbarátkozni a megváltozott helyzettel, továbbra is szervezkedett és fegyverkezett, s végül a Városi Munkástanács telefon-kérésére a Szentmihályi úti laktanyában állomásozó szovjet egység egy erős páncélos alakulata fegyverezte le őket október 30-án minden atrocitás nélkül, s a 2 teherautónyi hadianyagot átadta a város vezetőinek. Minden bizonnyal ekkor még a szovjetek nem láttak tisztán, s nem tudták különbséget tenni a volt városi tanács (városi szovjetek) és a munkástanács között.” FAZEKAS Árpád, Dr.: *1956 Szabolcs-Szatmárban a valóságban*. Nyíregyháza (Történelmi Igazságtétel Bizottság) 1994. 18.

A nemzetőrség parancsnoka⁵⁹⁶ „úgy látta, hogy a forradalom győzelmének biztosítéka a fegyveres erők feletti hatalom megszerzése. Ezért akarta lemondatni posztjáról a honvédelmi tanács elnökét,⁵⁹⁷ fegyverrel ellátni a polgárőrséget, és lefegyverezni a pártmunkásokat.”⁵⁹⁸ Ehhez a helyőrségparancsnok támogatására volt szüksége, az azonban nem akart fegyvert adni a civilek kezébe, amíg a nemzetőrparancsnok nem fenyegette azzal, hogy Miskolcra megy segítségért. Október 27-én a nemzetőrparancsnok, az egyébként őt a pozícióra felkérő régi ismerősét, az ideiglenes városi munkástanács elnökét is győzködte, „menjenek Miskolcra, és az ottani tapasztalatokra építve szervezzék meg a nemzetőrséget, s ha a hadseregtől nem sikerül fegyvert szerezni, forduljanak a Borsodi Megyei Munkástanácshoz, kérjenek tőlük. Úgy gondolták, 200 nemzetőr elég lenne a megyei fegyveres erők ellensúlyozására.”⁵⁹⁹

A rendőrség élén a távozott államvédelmi tisztet olyasvalaki váltotta, aki néhány nappal korábban még szovjet beavatkozást kért. Pozíciójában való megerősítéséért ugyanakkor már a városi munkástanács elnökéhez fordult. Miután a rendőrséget országos felettes szerve a forradalmi bizottsággal való együttműködésre utasította, küldöttségük biztosította annak elnökét: „a rendőrség itthon maradt része kész továbbra is biztosítani a közrendet és közbiztonságot Nyíregyházán, s hogy elfogadják a nemzetőrparancsnok irányítását.”⁶⁰⁰ Október 30-án a járási központokban összevont rendőri erőket a megyei feletteseik visszaparancsolták az őrsőkre, aminek eredménye az lett, hogy a forradalmi bizottságok lefegyverezték őket.⁶⁰¹

„November első napjaiban polgárőrökből és rendőrökből álló brigádok mentek a járási székhelyekre, hogy a rendőrség közrendvédelmi apparátusának szolgálatba állításához és a nemzetőrségek megszervezéséhez segítséget nyújtsanak. A megyei és a városi forradalmi szervezetek vezetői, valamint a fegyveres testületek parancsnokai között továbbra is feszült maradt a viszony.”⁶⁰² A honvédelmi tanács elnökét például kihagyták a megyei nemzeti bizottságból. Utóbbi az új rendőrkapitányban sem bízott, ezért mellé összekötőt jelölt ki. A

⁵⁹⁶ Kabay Dezső. A megtorlás során novemberben Ungvárra hurcolták, a decembert a nyíregyházi börtönben töltötte, majd az 1957. januári, újabb letartóztatás elől Jugoszláviába menekült.

⁵⁹⁷ Unatenszky Pál alezredest

⁵⁹⁸ DIKÁN In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 314.

⁵⁹⁹ NÉMETHNÉ DIKÁN Nóra: Az 1956-os események Szabolcs-Szatmár megyében, különös tekintettel a nemzetőrségre. [továbbiakban: NÉMETHNÉ DIKÁN] In: BOKODI-OLÁH 2012: 19.

⁶⁰⁰ NÉMETHNÉ DIKÁN In: BOKODI-OLÁH 2012: 20.

⁶⁰¹ A megyeiek motivációja a döntésben az lehetett, hogy a járási kapitányságokon összezsúfolódott állomány fegyelme október 28-a után nehezen volt fenntartható. Döntésük előre valószínűsíthető következményével tisztában lehettek, mert azt is utasításba adták, hogy a fegyverszerzés céljából őket megtámadó civileknek ne álljanak ellen.

⁶⁰² DIKÁN In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 315.

két intézmény közti legélesebb vita a nemzetőrség kapcsán robbant ki. Mindkettő magának követelte az új karhatalom irányítását. A rendőrök, katonák és polgárőrök alkotta nemzetőrség október 29-én végül a megyei nemzeti bizottság alárendeltségébe került. Feladata „*a forradalmi munkástanácsokkal szorosán együttműködve területükön a rendet, közbiztonságot, élet-, személyi és vagyoni biztonságot fenntartani (gyilkosság, rablás, betörés, lopás stb.). A nemzetőrség fokozott járőrözéssel tartozik biztosítani, hogy semmiféle vagyont bűncselekmény révén károsodás ne érjen.*”⁶⁰³ A civil nemzetőrök kezében csak szolgálati idejük alatt lehetett fegyver. A nemzetőrség teljes létszáma november első napjaira mintegy 120 főre nőtt,⁶⁰⁴ fennhatóságát pedig a városról az egész megyére kiterjesztette.

A HM utasítására megtartott forradalmi katonatanács választáson október 30-án „*a legénység több tisztet is támadott rákosista múltja miatt, végül megegyeztek, hogy a politikai vonalon vagy a belső elhárításnál foglalkoztatott tisztek nem kerülhetnek be a katonatanácsba.*”⁶⁰⁵ Még a laktanyából is kitiltották őket, és leszerelésüket követelték. Október 31-én, a rendőrségen is megalakították a forradalmi tanácsot, ami nyilvánosságra hozta az államvédelmisek listáját.

November 1-jén, a nemzeti bizottság intézőbizottsági ülésén budapesti és debreceni egyetemisták „*a legsürgetőbb lépések megtételére ösztökélték a szabolcsi vezetőket, szembesítve őket azzal, hogy a községi nemzetőrök felállításának elhúzódása miatt a településeken nagyon zavaros a helyzet, a honvédségnél nem, vagy alig működnek a forradalmi katonatanácsok, a fegyveres testületek vezetése nem egységes.*”⁶⁰⁶ A nemzeti bizottság ezt követően alakította meg a honvédelmi bizottmányt,⁶⁰⁷ ami a fegyveres erők felettes szerve lett a megyében. A példát a járási székhelyek is követték.⁶⁰⁸ A honvédelmi bizottmányok fő feladata a nemzetőrök felfegyverzése lett volna, ehhez azonban már késő

⁶⁰³ VIDA István (szerk.): *1956 októbere Szabolcs-Szatmár megyében. Dokumentumok.* Nyíregyháza (Magyar Szocialista Párt Szabolcs-Szatmár megyei és Nyíregyháza városi szervezete) 1989. alapján DIKÁN In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 316.

⁶⁰⁴ Megalakításakor 20 katona, 20 rendőr, és 20 nemzetőr alkotta a szervezetet.

⁶⁰⁵ DIKÁN In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 316. Egy elhárítónak még így is sikerült beférkőznie közéjük.

⁶⁰⁶ DIKÁN In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 320.

⁶⁰⁷ Vezetője a nemzetőrparancsnok, tagjai a helyőrségparancsnok és a rendőrségi összekötő tiszt (egyben a rendőrségi forradalmi tanács elnöke) lettek.

⁶⁰⁸ „*A Megyei Nemzeti Bizottság Intéző Bizottsága csütörtöki ülésén számos fontos intézkedésről tárgyalt. Többek között napirenden szerepelt a nemzetőrség megerősítése és átszervezése, az üzemek munkásőrségeinek fegyverekkel való ellátása. Úgynevezett repülőbizottságok keresik fel a járási székhelyeket, hogy a közrend helyreállításához segítséget nyújtsanak. Előkészítették egy tisztogatást ellátó nemzetőr csoport megalakítását, amelynek az lesz a hivatása, hogy a közbiztonságot veszélyeztető elemeket (volt ávosokat stb.) felkutassa. A megyei nemzeti bizottság e feladat ellátáshoz a lakosság segítségét kéri.*” Szabolcs-Szatmár Népe 1956. november 3. In: IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1996: 625.

volt. November 3-án mindenesetre a középületeket őrző diákokat és a vasúti őrseget fegyverhez juttatták.

Csengeren és Fehérgyarmaton a párttagok, a BM járási osztályai, és a kiegészítő parancsnokságok mellett a határőröket is lefegyverezték a forradalmárok, majd a fegyveres szervek irányítását a katonai bizottmány kezébe adták, illetve a határ őrzését a nemzetőrökre bízta.⁶⁰⁹ A határőrök Nyírbátorban, miután megtudták, hogy a szovjetek több helyen lőtték a laktanyákat, sajátjukat, mindent hátrahagyva elhagyták. A tiszabecsi határőrseget lefegyverezték, majd az alegységet a nemzetőrség alárendeltségébe vonták. A záhonyi határőrök tisztjeikkel szembehelyezkedve a forradalom mellé álltak. A helyi honvédelmi bizottmány vezetője, a záhonyi vasútállomás főnöke a főút mellé telepített légvédelmi ágyúkkal, felrobbantott vasúti váltókkal és több tehervagon tartalmának a sínekre borításával fogadta a vasútállomást már november 1-jén elfoglaló szovjet csapatokat, akik november 4-én a helyi laktanyát is lőtték.⁶¹⁰

A Nyíregyházára a szovjetekkel visszatérő államvédelmisseket a rendőrök kivetették maguk közül, nem voltak hajlandók újra együtt dolgozni velük. A szovjetek erre lefegyverezték a rendőrséget, és átvették a börtön felügyeletét. Egyes államvédelmissek a november 8-ai, feloszlatusukat megerősítő kormánydöntést követően – más megyéhez hasonlóan itt is – a szovjetek tanácsadóiként dolgoztak. *„November végén, december elején átvilágították az egykori ÁVH-sokat, majd ezt követően ismét ott találjuk őket az újjászervezett karhatalomban. A velük szemben táplált ellenszenv a korábbinál is nagyobb volt, mivel az elbocsájtott, vagy letartóztatott katona- és rendőrtisztek meghurcoltatásuk, illetve bűnügyi felelősségre vonásuk mögött az államvédelmissek aknamunkáját látták. Ebben közrejátszott, hogy a kihallgatásokat is ezzel az apparátussal végezték.”*⁶¹¹

A november 4-ei szovjet támadást követően Nyíregyházán a nemzeti bizottság helyét munkás-paraszt forradalmi bizottság vette át, aminek tagja lett a helyőrségparancsnok is. A honvédelmi bizottmányt november 5-én a forradalmi karhatalom tartalékosokból történő újjászervezésére utasították. A 150 behívottból azonban csak nyolcan jelentek meg.

⁶⁰⁹ ÁBTL V-150375

⁶¹⁰ *„Záhonyi alakulatunk laktanyáját a délelőtti órákban egy ideig lőtték a szovjet páncélosok, bár a parancsnok jelentése és a tisztek vallomása alapján nem álltak ellen.”* A támadásban öt honvéd veszítette életét. A többieket elfogták, és két napra a Szovjetunióba (Csapra) vitték. HL MN-KGY-F 4. d. 30. ö. e. 398-399., 4. d. 31. ö. e. 413-414.

⁶¹¹ NÉMETHNÉ DIKÁN In: BOKODI-OLÁH 2012: 24.

Szolnok megye⁶¹²

A megyei pártbizottság október 23-án felfegyverezte 80 alkalmazottját, akiknek a pártszékházak őrzése lett a feladatuk. Szolnokon már másnap, a többi településen október 26-án vonták vissza a fegyveres öröket a pártházaktól, mert féltek attól, hogy magukra haragítják a munkásokat. A szovjetek közben nagy erővel haladtak át a megyén, ami önmagában is több konfliktushoz vezetett: *„Állandó fenyegetettséget jelentett a szovjet csapatok, több száz tank és több tízezer katona folyamatos átvonulása, különösen azokban a városokban, amelyek a 4-es főútvonal mentén feküdtek.”*⁶¹³

Az államvédelemnek még október 22-én összetartást rendeltek el. A megyei állomány fele, mintegy negyven fő, Szolnokon, a BM megyei főosztályán dolgozott. A forradalom első napjaiban a pártbizottság és a rendőrség is cserbenhagyta őket, parancs nélkül pedig nem mertek cselekedni, ezért képviselőik október 26-án megjelentek a forradalmi munkástanács alakuló gyűlésén, ahol felajánlották szolgálataikat, de ott sem akartak velük együttműködni.

Október 24-én a helyőrség komendáns hivatal vezetője az objektum előtti tüntetők követelésének eleget téve utasította katonáit, hogy *„egyenruháikról távolítsák el a szovjet típusú jelvényeket, és tűzzenek fel nemzetiszínű szalagot. A tüntetők ezt követően nagy ováció közepette, a hadsereget éltetve továbbmentek.”*⁶¹⁴ A Damjanich-szobornál már a repülőtiszti iskola tisztjei is részt vettek a tüntetésen, sőt egy korábbi parancsnokuk kijelentette, a katonák a forradalom mellett állnak.⁶¹⁵

Október 26-án a szolnoki városi munkástanácsot megválasztó gyűlésen a helyőrség és a rendőrség tagjai is részt vettek. A katonai biztos a repülőtiszti iskola parancsnoka, egyben helyőrségparancsnok⁶¹⁶ lett. A munkástanács választást követően a katonai repülőtéren fegyvereket követelő fiatalokat személyesen bírta jobb belátásra.⁶¹⁷ *„A munkásság és a diákok felfegyverzése Szolnokon mindvégig az egyik legfontosabb követelés maradt, ám ehhez a*

⁶¹² A megye 89 településéből 63-ban alakult nemzetőrség, ezek közül 32 volt fegyveres. Összesen 10 helyen gyűjtötték össze a civilek (főként pártfunkcionáriusok) kezén lévő fegyvereket, és 30 esetben tartottak házkutatást. 1 gyár/intézmény őrség alakult. 1 településen a nemzetőrség együttműködött a rendőrséggel, 7 helyen a rendőrség sérelmére követtek el valamit. ÁBTL V-150376 Szolnok megyei monográfia

⁶¹³ CSEH Géza: Szolnok megye. [továbbiakban: CSEH] In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 355.

⁶¹⁴ FEKETE István: A katonák szerepe a szolnoki '56-os eseményekben. [továbbiakban: FEKETE] In: BOKODI-OLÁH 2013: 49.

⁶¹⁵ A repülőtiszti iskola forradalmi katonatanácsa október 30-án alakult meg. Az elhárító tiszteket eltávolították, megszervezték a védelmet és a szovjet csapatok felderítését. Az ugyancsak szolnoki tiszthelyettesi iskolából szintén eltávolították az elhárító tiszteket, sőt, párttagokat is a katonatanács október 30-ai megalakítása után. ÁBTL V-150376

⁶¹⁶ Kablay Lajos alezredes. A megtorlás során 1 év felfüggesztett börtönbüntetését kapott.

⁶¹⁷ Azzal sikerült távozásra bírnia a tömeget – akiknek a városba való visszajutásához buszokat is biztosított –, hogy kijelentette: *„a forradalom fegyveres védelme a katonák dolga, és ha szükség lesz rá, teljesíteni fogják a haza iránti kötelességüket.”* FEKETE In: BOKODI-OLÁH 2013: 50-51. A helyőrségparancsnok később katonákat küldött a városba, hogy a lakosságnak a kialakult helyzetet elmagyarázzák.

megyei munkástanács – és különösen a helyőrségparancsnok – semmiképpen sem akart hozzájárulni. (...) [Az egyetemisták végül] beleegyeztek, hogy a fegyveres nemzetőrség tagjai csak katonákkal és rendőrökkel közösen, hármass csoportokban járőrözzenek. Az október 30-án megalakult szolnoki nemzetőrség kizárólag egyetemistákból állt, a munkások tömeges felfegyverzésére nem került sor.”⁶¹⁸ A jászberényi forradalmi bizottságtól – csakúgy, mint Szolnokon – a fiatalok követelték ki a nemzetőrök felfegyverzését és az államvédelmisek őrizetbe vételét.

Október 27-én a rendőrség élére már a munkástanács által kinevezett személy került, aki összegyűjtette a pártfunkcionáriusoknál lévő fegyvereket. Október 30-án a BM megyei főosztályon megalakult a forradalmi bizottság, ami több, korábban politikai okokból eltávolított rendőrtisztet reaktivált. „Szolnok megyében a rendőrség vidéken is a forradalmi szervek mellé állt. A kompromittált vezetőket menesztették. (...) A városokban és a járási székhelyeken többnyire a rendőrség engedélyével és ellenőrzésével osztották ki a fegyvereket az október végén szerveződő nemzetőrsegeknek. Fegyveres szolgálatot a nemzetőrök általában csak rendőrökkel – és ahol honvédség állomásozott, ott katonákkal – együtt láttak el.”⁶¹⁹ A megyei főosztály egyenesen segítséget kért a civilektől munkája ellátásához: „messzemenő segítséget kérünk Szolnok város ifjúságától, munkásaitól, dolgozó parasztjaitól és az értelmiségtől, azoktól tehát, akik fegyelmet magatartásukkal a zavarok elhárításához eddig is jelentős mértékben hozzájárultak.”⁶²⁰

A törökszentmiklósi hadkiegészítő parancsnok október 27-én a katonai biztoshoz fordult segítségért, mikor a helyiek megunva a szovjet csapatok folyamatos átvonulását a településen útakadályokkal bénították meg a 4-es út forgalmát, és egyúttal fegyvereket követeltek tőle. A szolnoki helyőrségparancsnok katonai küldöttséget irányított a helyszínre, akiknek sikerült lecsillapítaniuk a tömeget, és beszállítani a laktanyába a fegyvereket.

Október 30-án alakult meg Szolnokon a nemzetőrség, ami 30-35 felfegyverzett egyetemistából állt. Katonákkal és rendőrökkel alkottak háromfős járőröket. „Első dolguk volt a helyi államvédelmi tisztek és alkalmazottak (52 fő) letartóztatása. A szolnoki nemzetőrség a továbbiakban fő feladatának a rend fenntartását tekintette.”⁶²¹

Az október 31-én az államvédelmisek letartóztatását kezdeményező egyetemisták követelését a munkástanács végül a legfőbb ügyésztől kapott utasítás alapján rendelte el.

⁶¹⁸ CSEH In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 357. A szolnoki MÁV járműjavítójában alakult Forradalmi Ifjúsági Szövetség a maga kezébe vette a sorsát: november 3-án a rendőrség lefegyverzésével jutott fegyverekhez.

⁶¹⁹ CSEH In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 368.

⁶²⁰ *A Nép Lapja* 1956. október 31. In: IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1996: 477.

⁶²¹ FEKETE In: BOKODI-OLÁH 2013: 55.

November 1-2-án mindenhol a megyében védőőrizetbe vették őket, de november 3-a után már csak az operatív tiszteket tartották bent a rendőrségi fogdáknban.

A megyében jelentős erőt képviselt a katonaság. Több városban⁶²² is állomásoztak magyar csapatok, szovjet alakulatok pedig két helyen, Szolnokon és Jászberényben voltak. „A magyar katonai alakulatok viszonyát a forradalmi eseményekhez többnyire a parancsnokok személye határozta meg.”⁶²³ A szolnoki események kulcsszereplője lett Kablay Lajos alezredes, aki a forradalmi munkástanács katonai biztossága után a forradalmi katonai tanács elnöke is lett. E minőségében a munkástanács elnökével felkeresték a helyi szovjet katonai alakulat parancsnokát, aki egy korábbi esetet akart velük tisztázni: egy alkalommal kövekkel dobálták meg a tüntetők (az is lehet, hogy gyerekek) a városon átvonuló szovjet konvojt, mire az figyelmeztető lövéseket adott le.⁶²⁴ A megbeszélésről Kablay beszámolt a munkástanácsnak: „Az orosz őrnagy arra kért minket, ha már tüntetni akarunk, tüntessünk, semmi kifogásuk ellene. Viszont a katonáknál a három lépés, az három lépés. Az orosz parancsnokság kér, és mi is felkérünk benneteket, hogy vegyétek azt tudomásul, hogy ők adott helyzetben nem tudják hirtelen, hogy most követ dobtak-e, vagy kézigránátot, és mindjárt 8 vagy 10 golyót lőnek ki, ami annyi ember halálát is jelenthette volna. Lesztek szívesek tolmácsolni környezeteteknek, hogy ne nyúljanak az oroszokhoz.”⁶²⁵

Míg a szolnoki helyőrségparancsnok inkább mérsékelni próbálta a forradalmi lendületet, a kunmadarasi reptéren⁶²⁶ szolgáló tisztek aktív alakítói voltak az eseményeknek: kijártak a környékbeli térségekbe, hogy segítsék a helyi események kibontakozását, pártházakat kutattak át, pártfunkcionáriusok fegyvereit szedték össze. Karcagon a helyi alakulat és a hadkiegészítő parancsnoka is bekerült a forradalmi tanácsba, ami október 27-én honvédelmi bizottmányt is létrehozott. Utóbbinak volt és aktív katonatisztek, valamint a rendőrkapitány voltak a tagjai. A karcagi katonaság október 29-ig a helyi pártbizottság épületét is védte, nem sokkal később viszont már a rendőrségnek segített az államvédelmisek őrizetbe vételében. Mezőtúron a páncélosalakulat parancsnoka sikerrel helyezkedett szembe a forradalommal: az október 28-án a laktanya előtt fegyvert követelő tömeget szétszálta,⁶²⁷ a pártfunkcionáriusokat és a rendőrkapitányt befogadta, kijárási tilalmat rendelt el, és

⁶²² Jászberényben, Karcagon, Kunmadarason, Mezőtúron, Szolnokon

⁶²³ CSEH In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 369.

⁶²⁴ HL MN-KGY-F 1. d. 28. ö. e. 530.

⁶²⁵ HL MN-KGY-F 1. d. 28. ö. e. 528-550. Kilián György Repülő Hajózó Tiszti Iskola parancsnokának jelentése alapján FEKETE In: BOKODI-OLÁH 2013: 51.

⁶²⁶ Október 27-én az alakulat még végrehajtotta az Országos Légierő és Légvédelmi Parancsnokság utasítását: négy MiG-15bis repülő kismagasságú rácsapásaival (fegyverhasználat nélkül) oszlatták fel a Nyíregyháza környékén egy fegyverraktárt feltörni készülő tömeget.

⁶²⁷ A tömeg fölé lőttek sortüzet. HL MN-KGY-F 4. d. 17. ö. e. 204.

röplapokon hirdette, hogy a rendfenntartás a katonák dolga. Bár a városi történéseket nem tudta, nem merte befolyásolni, kapuin belül úr maradt. November 2-án az ő ellenállása volt az egyik ok, ami a megyei katonai alakulatok tisztjei által tárgyalt közös védelmi tervet, csapatösszevonásokat kivitelezhetetlenné tette.⁶²⁸

Jászberényben laktanya és hadiipari üzemek is voltak. „*A honvédtisztek a helyi forradalmi eseményekben mindvégig kezdeményező szerepet játszottak.*”⁶²⁹ Olyannyira, hogy a forradalmi tanács vezetőjének is a helyi parancsnokot választották meg,⁶³⁰ aki október 27-től 31-ig, Budapestre vezényléséig töltötte be a tisztséget. Mivel alakulatával együtt rendelték a fővárosba, távozása után a forradalmi városvezetés nagyarányú fegyverkezésbe kezdett: adtak civileknek, nemzetőröknek, a Forradalmi Ifjúsági Szövetség⁶³¹ fiataljainak, sőt még egy „pótezred” felállítását is elhatározták. A nemzetőrség parancsnoka⁶³² a gyárak védelmére rendelt nemzetőröknek fegyveres támadás esetére tűzparancsot adott. A városba az utolsó pillanatban, november 4-én visszatérő alakulatparancsnok megértette a forradalmi bizottsággal, hogy nincs esély a szovjetek ellen, mire még aznap elkezdtek lefegyverezni a civileket és a fiatalokat. A szovjet csapatok ennek ellenére lőtték a várost, mire a nemzetőrök őket kezdték löni. A tűzharc körülbelül egy óráig tartott.⁶³³

Nagyivánban a kommunisták szinte az utolsó pillanatig meggátolták a forradalom kibontakozását: október 24-től a téesztagok éjjelente fegyveres lovas járőröket alkotva cirkáltak a településen, és még a szovjet hősi emlékművet is fegyveresek őrizték.⁶³⁴ Tiszavárkonyban szintén felfegyverzett téesztagok járőröztek éjszakánként és őrizték a pártházat.

A szovjet csapatok november 1-jén még csak a katonai repteret, 2-án már gyakorlatilag egész Szolnokot körülrzárták, és harcokcsikkal köröztek a városban. Kablay küldöttség útján kérte, és érte el, hogy hagyják meg a magyar katonaságnak a rendfenntartást a megyeszékhelyen. A szovjetek a korábbi személyes tárgyalások ellenére harcokcsikkal lőtték a szolnoki laktanyát november 4-én.⁶³⁵ Kablay a túlélés elsődlegességére szólította fel embereit.

⁶²⁸ A másik ok a szolnoki katonai reptér november 3-ai, szovjet csapatok által történt körülzárása volt.

⁶²⁹ CSEH In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 372.

⁶³⁰ Somogyi Jenő százados maga kezdeményezte a forradalmi szerv megalakítását. A megtorlás során jogerősen 5 év börtönbüntetésre ítélték.

⁶³¹ Kb. 240 fő, akik szervezetük november 1-jei megalakulása után önállóan, fegyveresen járőröztek a városban.

⁶³² Dr. Altordai Sándor

⁶³³ Jászberény mellett még Törökszentmiklóson alakult ki fegyveres ellenállás a megszállókkal szemben.

⁶³⁴ Ezt végül november 3-án döntötték le a helyiek.

⁶³⁵ A szovjet támadás halálos áldozatot is követelt. „*A lövöldözés idején a parancsnoknak volt köszönhető, hogy a gyalogsági és tüzérségi tüzet sikerült leállítani, mert ő a parancsnoki épület bejáratára irányuló gépfegyver*

„A karhatalom megszervezése az országban Szolnokon kezdődött meg először.”⁶³⁶ November 5-től repülőtishti iskolásokkal őriztették a megyei tanács épületét, és magyar katonák álltak a stratégiaileg fontos útkereszteződésekénél és épületeknél.⁶³⁷ Mindehhez megkapták a szovjet parancsnokság teljes körű támogatását: élelmiszert, fegyvert, lőszert. Még aznap megkezdtek a felfegyverzett kommunisták, hivatásos katonák, államvédelmisek és rendőrök alkotta karhatalom szervezését, november 6-án pedig a városi parancsnokságát is létrehozták. „Bár a megyei karhatalom szervezése csak november 25-én kezdődött meg, az egyes településeken jóval korábban alakultak kisebb karhatalmista csoportok.”⁶³⁸ A nagyiváni téesz-járőrök november 4-e után, immár karhatalomként nem csak saját településük, de a kistérség lakosságát is rettegésben tartották, és szerepet játszottak a kunmadarasi tiszti karhatalom létrehozásában is. A december 8-án, a megyeszékhelyen megalakult munkás tiszti karhatalmat még a megyei pártvezetés is feloszlatta volna. A karhatalmisták jó részét a megtorlástól tartó katonatisztek adták,⁶³⁹ de többségükön ez sem segített.⁶⁴⁰ „November második felétől az ávósok egy részét más megyék rendőrfőkapitányóságainak apparátusában helyezték el. Akik nem akartak Szolnokról elmenni, azok beléptek a karhatalomba.”⁶⁴¹ A rendőri vezetők közt ugyanakkor akadt, aki a karhatalommal szembeni ellenérzését annak rendőrségen belüli megalakulását követően is felvállalta. „A karhatalom által megrostált rendőrség 1956 decemberétől, de különösen 1957 tavaszán végigverte a megye városainak és községeinek lakosságát. Portyázásaik, brutalitásuk és izogató utáni esztelen lövöldözéseik a Kádár-rendszerhez hű funkcionáriusok tiltakozását is kiváltották. (...) A más megyékben működő pufajkások számának kétszeresét is meghaladó, közel kilencszáz fős karhatalom prominens tagjainak jó részét leszerelés után különböző vezető tisztségekbe helyezték, ők aztán évtizedeken át a helyi közélet meghatározó személyiségei maradtak.”⁶⁴²

tűzben szaladt ki az udvaron át a kapunál lévő szovjet tisztek felé orosz nyelven kiáltozva, hogy a tüzet szüntessék be.” HL MN-KGY-F 4. d. 3. ö. e. 23.

⁶³⁶ CSEH In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 385.

⁶³⁷ A hidaknál, a postánál, a banknál, a vasútállomásnál stb.

⁶³⁸ BERKI Mihály: Szolnok megye pufajkásai. A karhatalom 1956-1957-ben. *Új Magyarország* 1992. november 7. alapján CSEH In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 385-386.

⁶³⁹ A repülőtishti iskolában november 6-án két karhatalmi egység (század) alakult.

⁶⁴⁰ A megyében 20 hivatásos katonát állítottak bíróság elé, és kilencet ítélték el.

⁶⁴¹ CSEH In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 386.

⁶⁴² CSEH In: SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: 387-388.

Tolna megye⁶⁴³

A Magyar Néphadsereg alakulatai Dombóváron, Dunaföldváron, Tamásiban, és Tolnán állomásoztak a megyében, ezen kívül minden járási székhelyen volt hadkiegészítő parancsnokság is. Október 23-án riadókészültséget rendeltek el számukra, és megerősítették az őrszolgálatot. Október 24-én harckészültség, és több helyen párttaggyűlés volt. Utóbbin a katonai parancsnokok politikai helyettesei adtak tájékoztatást a kialakult helyzetről. Október 25-én a vasútállomások, posták, élelmiszerraktárak, tanácsházák és pártbizottságok védelmét,⁶⁴⁴ valamint szükség esetén a tömegoszlatást rendelték el a katonaság számára. A Dunaföldváron, tartalékos tanfolyamon részt vevő egyetemisták a felkelésben való részvételüket követelték. Szovjet csapatok Dombóváron és Szekszárdon települtek. Az MDP október 25-én a rendőrőrsök, pártbizottsági épületek, tanácsházák, üzemek,⁶⁴⁵ téeszék és gépállomások számára fegyvereket,⁶⁴⁶ a közintézmények őrzésére katonákat kért és kapott a hadseregtől. *„Gondoskodtak a védelem további erősítéséről is, megbízható párttagokból munkásmilíciát állítottak fel, amelynek szintén a rend fenntartása volt a feladata.”*⁶⁴⁷ A milícia élére a megyei hadkiegészítő parancsnoka⁶⁴⁸ került, tagjai a hadkiegészítő munkatársai, katonák és pártfunkcionáriusok lettek. A csapat megalakulását követően azonnal megkezdte az együttműködést a rendőrséggel: tagjai karhatalmi szolgálatot teljesítettek és ellenőrizték a megye útjait.

Szekszárdon október 26-án a megyei főosztály elé vonuló tömeget egy államvédelmis először azzal próbálta távozásra bírni, hogy kijelentette, egyetértenek követeléseikkel, az emberek azonban végül csak riasztólövések hatására vonultak át a tanácsházához, ahol ugyancsak lövések dördültek el az épületet védő tanácsi dolgozók fegyvereiből. Október 28-án már civileket is bevontak a rendfenntartásba: *„A rendőrségtől sehol sem tudták elvenni a fegyvereket és jelenleg a rendőrök a honvédekkel és a nemzetiszínű karszalagos polgári*

⁶⁴³ A megye 115 településéből 60-ban alakult nemzetőrség, ezek közül 16 volt fegyveres. Összesen 9 helyen gyűjtötték össze a civilek (főként pártfunkcionáriusok) kezén lévő fegyvereket, és 6 esetben tartottak házkutatást. Gyár/intézmény őrség nem alakult. 2 településen a nemzetőrség együttműködött a rendőrséggel, 5 helyen a rendőrség sérelmére követtek el valamit. ÁBTL V-150377 Tolna megyei monográfia

⁶⁴⁴ A pártbizottságok fegyveres védelmét október 31-én szüntették meg.

⁶⁴⁵ *„Kedden délben, Nagy Imre elvtárs rádióbeszéde után minden üzemben munkásőrségek alakultak, hogy biztosítsák az üzemet minden, esetleges támadás, zavarkeltés ellen.”* Tolnai Napló 1956. október 26. In: IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1996: 641.

⁶⁴⁶ Tolnán különösen sok fegyvert osztott ki a hadsereg a kommunistáknak.

⁶⁴⁷ ORGOVÁNYI István: Tolna megye [továbbiakban: ORGOVÁNYI] In: SZAKOLCZAI 2006: 364.

⁶⁴⁸ Missetits Sándor százados *„Október 26-án – a megyei pártbizottság utasítására – megalakította, majd 27-ről 28-ra virradó éjszaka lefegyverezte a milíciát. (...) A [paksi] kiegészítő parancsnokság tisztjei Missetits felszólítására leadták a fegyvereiket, civilbe öltöztek, bezárták az épületet, s hazamentek. November 8-án a Paksra érkező oroszok parancsára visszaöltöztek.”* SZILÁGYI Mihály: Nemzetőrök Tolna megyében. [továbbiakban: SZILÁGYI] In: BOKODI-OLÁH 2010: 102. A Tolna megyei nemzetőrségről bővebben ld. SZILÁGYI Mihály, Dr.: *A Tolna megyei nemzetőrség története 1848-49, 1956, 2000.* Szekszárd (Babits) 2006.

őrséggel közösen a megye egész területén szilárdan tartják a közbiztonságot. Sűrű közös honvéd, rendőr és polgári személyes járőrözést fejtenek ki.”⁶⁴⁹ A nemzeti bizottságot végül csak október 30-án választották meg. A testület a nemzetőrség aznapi felállítását követően⁶⁵⁰ a lakosságnál és rendőrségnél lévő fegyverek begyűjtéséről döntött. A feladatot a nemzeti bizottság munkáját támogató megyei katonai parancsnok vállalta. A rendőrséggel, a katonasággal és a szovjet csapatokkal való tárgyalásokra külön bizottságot választottak, ami rögtön munkához látott. A nemzeti bizottság egyik legfontosabb célkitűzése Tolnában – más megyékhez hasonlóan – a rend és nyugalom biztosítása volt, amit a szovjetekkel is közöltek. Miután a BM utasítására a rendőrségen forradalmi bizottság alakult, és néhány rendőrt kényszerszabadságra küldtek, elhatározták, hogy a rendőrök és a nemzetőrök együtt fognak járőrözni. Október 31-én úgy ítélték meg, hogy a nemzetőrség szervezése nem megfelelő, ezért leváltották a parancsnokot,⁶⁵¹ és a korábbi toborzás helyett katonai behívókkal kezdték el növelni a létszámot.⁶⁵² Állandó őrséget adtak a postánál, a városházánál, és a nyomdánál, valamint létrehoztak egy, a nemzetőrparancsnok közvetlen alárendeltségében működő 10 fős különleges csoportot, ami az államvédelmisek és pártvezetők letartóztatását végezte.⁶⁵³ November 1-jén a katonaság, rendőrség és nemzetőrség irányítására közös parancsnokság jött létre. Aznap szovjet tisztek szólították fel a nemzeti bizottságot a rend fenntartására, ellenkező esetben saját járőrök felállítását helyezték kilátásba. November 4-én a megyei pártbizottság munkatársai visszavették a rendőrséget, leváltották a rendőrkapitányt, kiengedték az államvédelmiseket. A szovjetek november 5-étől irányították a közigazgatást, aminek keretében a fegyverek beszolgáltatását és kijárási tilalmat hirdettek.⁶⁵⁴ A nemzetőrök egy csoportja a magukhoz vett fegyverekkel a környékbeli hegyekbe vette be magát. Néhány napig kitarítottak: egészen addig, amíg harcokocsikat nem küldtek ellenük a szovjetek. A rendőrségtől december közepén vette át a rendészeti feladatokat az addigra felállított új karhatalom. Az államvédelmisek közül több mint 40 főt igazoltak, a rendőrséghez pedig több mint kétszáz új tagot vettek fel, és közel egy tucat új őrsöt hoztak létre.

⁶⁴⁹ KAJÁRI 1996: 19.

⁶⁵⁰ Parancsnoka: Kovács Lehel

⁶⁵¹ Az új parancsnok Székelyhidi Géza lett.

⁶⁵² Az összlétszám a megyeszékhelyen kb. 200 fő lehetett.

⁶⁵³ Ilyen Bonyhádon és Dunaföldváron is létrejött.

⁶⁵⁴ „Szekszárd városban a szovjet katonai parancsnokság a mai napon megalakult, azon célból, hogy a város és a lakosság nyugalalmát, a rendet biztosítsa. Elrendeli: Minden lakos, akinél bármilyen célból lőfegyver van, hozzátartozó lőszerrel együtt, ma, november 5-én délután 18 óráig kötelesek a szovjet katonai parancsnokságnál leadni. Aki nem adja le a fegyvert, házkutatásnál a nála talált fegyverért azonnali fejbélövessel ítélkezünk...”
Népújság 1956. november 5. In: IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1996: 654.

Bonyhádon az október 27-ei tüntetéshez a hadkiegészítő parancsnokság munkatársai és a járási rendőrkapitány is csatlakozott. A tömeg ennek ellenére mindkét „küldő szervnél” fegyvereket követelt és szerzett. Hasonló sikereket értek el bajai fiatalok, akik ezt követően Pécsre indultak, de Komló mellett karhatalmisták és katonák közös erővel, tűzharc árán megállították őket. A bonyhádi nemzeti bizottság október 28/29-ei megalakítását követően azonnal felállította a nemzetőrséget.⁶⁵⁵ Az üzemekből toborzott 25 fős állományát a fegyverek begyűjtésével bízták meg. A nemzetőröket és a katonákat egyaránt feleskették a nemzeti bizottságra.⁶⁵⁶ A nemzeti bizottság néhány tagja ezután a falvakat járta végig, ahol a többi közt a nemzetőrségek helyzetét mérték fel. A pécsi és komlói forradalmi karhatalmi vezetőkkel is felvették a kapcsolatot.

Dombóváron a tüntetők ki akarták kényszeríteni, hogy a helyi alakulat támadja meg a november első napjaitól kezdve a közelben állomásozó szovjeteket, de erre nem voltak hajlandóak.⁶⁵⁷ Ennek ellenére azok november 4-én lefegyverezték őket, a katonákat szétzavarták, a forradalmi katonatanács tagjait pedig letartóztatták.

*„A dunai átkelőhely miatt stratégiaileg fontos Dunaföldváron november 4-én értelmetlen kegyetlenséggel léptek fel [a szovjetek], a tankok vaktában lőtték a középületeket és a lakóházakat.”*⁶⁵⁸ Már november 3-án megjelentek: tüzelőt kértek, az útellenőrzésben pedig együttműködést ígértek, de valós céljuk a terepszemle volt. Másnap több órán át lőtték a laktanyát, amibe két harckocsijuk be is hatolt. A nemzetőrök főhadiszállását szintén tűz alá vették, itt mindkét oldalon voltak áldozatok.

*„A gyönki hadkiegészítő parancsnokság már 27-én értesítette a megyebeli járási parancsnokságokat arról, hogy állományának zöme átállt a forradalom oldalára.”*⁶⁵⁹ Gyönkön a nemzetőrség⁶⁶⁰ szedte össze a fegyvereket, a járási hadkiegészítő parancsnoka⁶⁶¹ pedig a szovjetek elleni támadásra készítette fel fiatalok egy csoportját.⁶⁶² *„A nemzeti*

⁶⁵⁵ Parancsnoka: Sütő József

⁶⁵⁶ ÁBTL V-150377

⁶⁵⁷ A rendőrséggel közösen szolgálatot teljesítő nemzetőrség nemcsak államvédelmi, de honvéd tiszteket is letartóztatott. ÁBTL V-150377

⁶⁵⁸ ORGOVÁNYI In: SZAKOLCZAI 2006: 386.

⁶⁵⁹ SZILÁGYI In: BOKODI-OLÁH 2010: 100. A hadkiegészítő parancsnokság 1959. márciusi, 1956 őszéről szóló jelentését az akkori parancsnok panaszkodással kezdte, ugyanis csak egy *„főhadnagy maradt meg a korábbi tiszti állományból, ezért csupán »elmondása alapján« tudja megírni jelentését.*” SZILÁGYI In: BOKODI-OLÁH 2010: 103.

⁶⁶⁰ Parancsnoka: Kenderessy Tibor tanító

⁶⁶¹ Székely István főhadnagyot, akit a forradalmi katonatanács elnökének is megválasztottak, csak 1957. február 23-án tudták eltávolítani posztjáról.

⁶⁶² Molotov-koktélokot csináltak.

*bizottságok, mint más járás területén is, először a nemzetőrségeket választották meg. Ezek célja itt is a rend és a nyugalom fenntartása volt.*⁶⁶³

Paksra október 25-én a megyei pártbizottság utasítására a tolnai katonai alakulat küldött fegyvereket a pártfunkcionáriusoknak,⁶⁶⁴ és katonákat a városvezetésnek. Szükségük is volt rájuk, ők akadályozták meg a tanácsháza elfoglalását, a börtönnél pedig kézigránatokkal oszlatták fel a tömeget.

Tamásiban a nemzetőrség katonákból, rendőrökből és civilekből állt külön-külön parancsnokokkal.⁶⁶⁵ Az október 30-án megválasztott nemzeti bizottságba bekerültek a helyi büntető zászlóalj és a hadkiegészítő parancsnokok, a járási rendőrkapitány, és a rendőrség politikai vezetője. November 1-jén őket kizárták, és újraválasztották a testületet.⁶⁶⁶ A védőőrizetbe vett rendőröket és államvédelmiseket a nemzetőrök kísérték a járási börtönbe. *„A szovjet alakulat üzemanyaghiányra hivatkozva táborozott le a magyar laktanya közelében [már november első napjaiban]. Két halottjukat a nemzeti bizottság közreműködésével a tamási temetőben, katonai tiszteletadás mellett temették el. Ennek ellenére november 4-én brutális kegyetlenséggel támadták meg a tamási laktanyát.*⁶⁶⁷ Az őrbódét szétlőtték, összesen négy katonát gyilkoltak meg. A megyében jellemzően *„a nemzetőrök önként vállalt feladatuknak tartották a nemzeti bizottsággal közösen szervezett élelemgyűjtést a harcoló főváros megsegítésére.*⁶⁶⁸

Vas megye⁶⁶⁹

Az október 27-én, Szombathelyen megalakított megyei nemzeti bizottság november 3-án biztosította *„a szovjet városparancsnokságot arról, hogy a rendet és nyugalmat minden*

⁶⁶³ ORGOVÁNYI In: SZAKOLCZAI 2006: 383.

⁶⁶⁴ A pártbizottság tagjait, a tanácsi dolgozókat, a gépállomások és állami gazdaságok munkatársait fegyverezték fel.

⁶⁶⁵ A rendőrök felett a rendőrkapitány rendelkezett, a civil nemzetőrök (25 fő) parancsnoka Tóth József lett.

⁶⁶⁶ ÁBTL V-150377

⁶⁶⁷ ORGOVÁNYI In: SZAKOLCZAI 2006: 384.

⁶⁶⁸ SZILÁGYI In: BOKODI-OLÁH 2010: 101. Volt olyan pék, aki délutánonként járőrszolgálatot teljesített, éjjelente pedig kenyeret sütött: *„Én a Nagy Jóskával együtt jelentkeztem nemzetőrnek, három vagy négy alkalommal járőröztünk. Én mindig délután, mert éjszaka a pékségben dolgoztam. Napi két órát kellett az utcákon sétálni, kiballagtunk a laktanyához és vissza. A laktanya előtt föl voltak állítva az ágyúk, de a katonaság már sehoh sem volt. A feladatunk az volt, hogy vigyázzunk a rendre, hogy ne legyen atrocitás, békesség és nyugalom legyen. Dióverő puskákkal járőröztünk, lőszerünk is volt, de nem kellett lövöldözni, nem volt rá ok, hál' Istennek.*” Wéber János visszaemlékezése. In: FREUND György – STEINBACH Ferenc (szerk.): 1956 Tolna – Mőzs. [Tolna] (Tolnai Városvédő Egyesület) 2006. 210.

⁶⁶⁹ A megye 236 településéből 28-ban alakult nemzetőrség, ezek közül 8 volt fegyveres. Összesen 1 helyen gyűjtötték össze a civilek (főként pártfunkcionáriusok) kezén lévő fegyvereket, és 28 esetben tartottak házkutatást. Gyár/intézmény őrség nem alakult. 1 településen a nemzetőrség együttműködött a rendőrséggel, 8 helyen a rendőrség sérelmére követtek el valamit. ÁBTL V-150378/I-II. Vas megyei monográfia

*körülmények között fenn fogja tartani.*⁶⁷⁰ A nemzeti bizottság alakuló ülésén részt vettek a helyi rendőrség, határőrség, katonaság vezetői, akik a rend biztosítása érdekében együttműködésükről biztosították az új testületet, elfogadták annak vezető szerepét. Az általuk kialakított közös rendvédelmi szervezet központja a BM megyei főosztály épülete lett. A városi rendőrségen is forradalmi tanács alakult, aminek első dolga volt eltávolítani a korábbi vezetőséget. A forradalom oldalára álltak a vasútbiztosító rendőrök is. A határőrök szolidaritását a katonatanács küldött fellépése biztosította. *„Munkástanácsaik ígéretének megfelelően a megye két legfontosabb üzeme, a járműjavító, és a MÁV fűtőház vasárnap, október 28-án munkásokat küldött az újjászervezett rendőrségbe. Az így létrejött nemzetőrség, katonák, rendőrök, munkások együttesen járőröztek az elkövetkezendő héten, így biztosítva a rendet a városban.*⁶⁷¹ A 2-2 rendőrből, katonából és munkásból álló, hat fős járőröket nyolcórás váltásokban küldték utcára.⁶⁷² A nemzetőrök november 2-ig fegyvertelenül látták el szolgálatukat. Az államvédelmisek őrizetbe vételére az ügyészségen október 31-én alakított forradalmi tanács utasítása alapján a honvédség megyei nemzeti bizottságban helyet kapó képviselője adott parancsot.⁶⁷³ A szovjetek november 4-én hajnalban előzetes figyelmeztetés nélkül tüzelni kezdtek a megyei főosztály épületénél: *„Egyes elbeszélések szerint még a magukat megadó személyekre is lőttek.*⁶⁷⁴ 12 halálos áldozatot követelt a támadás, és a városi rendőrkapitányság elfoglalásakor is megöltek egy védőt.⁶⁷⁵ Az új katonai parancsnok a közbiztonság hiányára hivatkozva járőrözésre rendelt el a szovjet csapatok számára.⁶⁷⁶

Celldömölkön már október 26-án elkezdődött a nemzetőrség szervezése: a MÁV fűtőház emberei jelentkeztek a rendőrségen: fegyvert kértek, és azt, hogy osszák be őket a rendőrrjárőrök mellé. Hivatalosan csak a járási nemzeti bizottság megalakulását, október 30-át

⁶⁷⁰ Vas megye Nemzeti Bizottságának emlékirata (1956. november 3.) KÖVÉR István: Forradalom és megtorlás Szombathelyen, 1956-1960. *Emlékkönyv I. Szombathely 1956.* Szombathely (Vas megyei Honismereti Egyesület - Honvéd Hagyományörző Egyesület) 1996. alapján idézi: KATONA Attila: „Legyen a népé a hatalom, megszenvedett és vérezte érte.” Adalékok Vas megye és Szombathely 1956-os forradalmának történetéhez. [továbbiakban: KATONA] In: BOKODI-OLÁH 2012: 53-54.

⁶⁷¹ KATONA In: BOKODI-OLÁH 2012: 63.

⁶⁷² A szovjet parancsnokság október 28-án még megpróbálkozott beavatkozni az eseményekbe: harcokcsikat küldött a városba, amik riasztólövéseket is leadtak. HL MN-KGY-F 6. d. 7. ö. e. 16-17.

⁶⁷³ ÁBTL V-150378/I-II.

⁶⁷⁴ KATONA In: BOKODI-OLÁH 2012: 64.

⁶⁷⁵ A halottak *„nemzetőrök, rendőrök és vasutasok közül kerültek ki.”* HL MN-KGY-F 6. d. 7. ö. e. 16-17.

⁶⁷⁶ *„Az utolsó időben a városban és Vas megyében a helyi hatóságok képtelenek voltak kellő módon a rendet és a közbiztonságot biztosítani. (...) A városokban és a községekben a lázongásoknak és rendbontásnak, a békés lakosság hajlékai és a középületek elpusztításának elkerülése végett én, a város és a megye katonai parancsnoka elrendelem, hogy a szovjet csapatok járőrei őrizzék meg és biztosítsák a középületeket és a vállalatokat.”* Vas megye 1956. november 5. In: IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1996: 701. A megyeszékhelyen történtek utóéletéhez hozzátartozik, hogy 1956. december 12-én a diákság 48 órás sztrájkot szervezett, amelynek védelmére sztrájkórséget is létrehozottak, ennek segítségével tartották távol a felhívás ellenére iskolába induló tanulókat. ÁBTL V-150378/I-II.

követően alakult meg a testület. A Celldömölki járás kisebb községeiben nem szervezett formában jelent meg a nemzetőrség, hanem a tűzoltók látták el ezeket a feladatokat is.

Körmenden október 27-én nemcsak a gimnáziumba, de az általános iskolába is elmentek a járási hadkiegészítő parancsnokság munkatársai, ugyanis úgy tudták, ott szerveződik valamiféle tüntetés. A nemzeti bizottság október 28-ai megválasztását követően szóban kiterjesztette hatalmát a járási kiegészítő parancsnokságra, sőt egyszer még ülésezett is az épületben, de azok még más alakulatoktól jövő forradalmi katonatanácsstagok rábeszélésére sem alakítottak katonai tanácsot. A nemzeti bizottság a rendőrség helyi vezetőjét október 29-én leváltotta. A nemzetőrséget október 30-án alakították meg, és bár abba a kiegészítő parancsnokságot is be akarták vonni, ők ellenálltak. Mindezek ellenére a november 4-én bevonuló szovjet csapatok a kiegészítő parancsnokság állományát éppúgy lefegyverezték, mint a nemzetőrséget és a rendőrséget.

Kőszegen a szovjet alakulat árnyékában alakították meg október 29-én a nemzeti bizottságot. Tagja lett a városi fegyveres erők parancsnoka,⁶⁷⁷ és ő szervezte meg a nemzetőrséget is.

Lukácsházán a nemzeti bizottság megszervezője, egyben a nemzetőrség tagja⁶⁷⁸ irányította és ellenőrizte a rendőrség munkáját.

A Sárvári járásban 1956. október 27-28-án valamennyi községben tüntetések voltak, nemzeti bizottságok és nemzetőrségek alakultak. Sárváron a 10 fős városi nemzetőrség⁶⁷⁹ lefegyverezte a rendőrőrsöt, és őrizetbe vette az államvédelmiseket. A járásban lefegyverezték a körzeti megbízottakat, és két további rendőrőrsöt is.⁶⁸⁰ A megyében több olyan település is volt, ahol a kinevezett parancsnok minden igyekezete ellenére sem sikerült megszervezni a nemzetőrséget.

⁶⁷⁷ Heltai Ödön

⁶⁷⁸ Horváth György

⁶⁷⁹ Parancsnoka egy volt csendőr lett.

⁶⁸⁰ A helyi hadkiegészítő parancsnokság későbbi jelentése tanúsága szerint ellenállt az idők szavának, és bár szedett össze fegyvereket és járőrözött is a városban, mindezt csak a nemzetőrség meggyengítése céljából tette: „Ez időben olyan formában igyekeztünk a nemzetőrség fegyverrel való megerősödését akadályozni, hogy a 29-30-a körül megindult alakulatok feloszlásából hazatért katonáktól a fegyvereket összeszedtük, hogy az semmi körülmény között sem kerüljön a nemzetőrség kezébe. (...) Ebben az időben a hazatért katonák közül a kiegészítő parancsnokság épületét megerősítettük és azokat szolgálatba, s a nemzetőrségtől teljesen külön, járőrözésre tisztekkel együtt beosztottuk. Fegyvert csak arra az időre adtunk ki, míg a szolgálata le nem telt, utána minden esetben azt be is vontuk. (...) November 5-én a kiegészítő parancsnokságról a rendőrség épületébe átmentünk azzal a céllal, hogy a nemzetőrséget lefegyverezzük és a rendőrséget összeszedjük, mivel ebben az időben az épületben egyetlen egy rendőr sem tartózkodott. A nemzetőrök közül ott senkit sem találtunk, így hangos híradón kihirdettük, hogy a nemzetőrség tagjai azonnal jelentkezzenek a rendőrség épületében és ott megérkezésük után azokat egyenként lefegyvereztük.” HL MN-KGY-F 6. d. 7. ö. e. A Sárvári Járási Kiegészítő Parancsnokság jelentése (1959. február 21.)

Szentgotthárdon a járási kiegészítő parancsnokság állománya döntő többségében felvonult az október 27-ei tüntetésen. A helyi határőrség már október 26-án megszabadult szovjet jelvényeitől, parancsnokát be is választották az október 27-én felállított nemzeti bizottságba, és a járás katonai parancsnokának nevezték ki. A fegyvereket a hadkiegészítő parancsnokság és az ún. „munkásőrség” közösen gyűjtötte be a civilektől, a pártbizottságtól és a belső karhatalomtól. Ezt követően a nemzetőrséget és a gyárőrségeket október 30-án felfegyverezte a hadkiegészítő. Szintén október 30-án vették őrizetbe a pártfunkcionáriusokat és az államvédelmiseket. November 4-én a határőrség azon részét, amelyik nem menekült át Ausztriába, a szovjetek lefegyverezték.

Vasváron a járási hadkiegészítő parancsnokságon október 26-án felsőbb utasításra megválasztották a katonai tanácsot, de annak tagja lett a parancsnok is. Egy valódi változást akaró tiszt azonban kiment a városba 30 civilért (feltehetően a nemzeti bizottság tagjaiért), és az ő jelenlétükben újraválasztották a katonai tanácsot.⁶⁸¹ A megyében decemberben állították fel a Kádár-kormányhoz hű karhatalmat.

Veszprém megye⁶⁸²

Október 24-én a *„megyei párttitkár utasítására a rendőri és a katonai egységeket készségbe helyezték, és megpróbálkoztak a várpalotai és az ajkai bányászszázalaj mozgósításával is.”*⁶⁸³ A remélt 300 főből alig több mint húszan fogtak fegyvert a rendszer védelmében, ugyanakkor a pártbizottság a megyében települt szovjet alakulatokra⁶⁸⁴ is számított. *„24-én éjjel a fűzfői ipartelepek üzemei – a festékgyár, a papírgyár és a Nitrokémia – ún. munkásőrséget hoztak létre, ugyanakkor ennek tevékenysége valóban a rend fenntartására, a gyár őrzésére irányult.”*⁶⁸⁵

Veszprémben a nagyrészt párttagokból megalakuló, csak nevében forradalmi tanács fosztogatók és bűnözők elleni fellépés szükségességével indokolta megalakulását,⁶⁸⁶ de

⁶⁸¹ Kőrmendi, szentgotthárdi és vasvári események: HL MN-KGY-F 6. d. 7. ő. e. a járási hadkiegészítők későbbi jelentései alapján.

⁶⁸² A megye 275 településéből 73-ban alakult nemzetőrség, ezek közül 38 volt fegyveres. Összesen 8 helyen gyűjtötték össze a civilek (főként pártfunkcionáriusok) kezén lévő fegyvereket, és 21 esetben tartottak házkutatást. 2 gyár/intézmény őrség alakult. 5 településen a nemzetőrség együttműködött a rendőrséggel, 9 helyen a rendőrség sérelmére követte el valamit. ÁBTL V-150379 Veszprém megyei monográfia

⁶⁸³ STANDEISKY Éva: Veszprém megye. [továbbiakban: STANDEISKY] In: SZAKOLCZAI 2006: 401.

⁶⁸⁴ Hajmáskéren, Szentkirályszabadján

⁶⁸⁵ *Veszprémmegyei Népiújság* 1956. október 27. alapján GALAMBOS István: Nemzetőrök Veszprém megyében 1956-ban. [továbbiakban: GALAMBOS] In: BOKODI-OLÁH 2013: 25.

⁶⁸⁶ Ständeisky Éva ugyanezt másként értelmezi: *„A forradalom kezdetén a megyében is megrendült a közbiztonság.”* STANDEISKY In: SZAKOLCZAI 2006: 403. Az eseményeket köztörvényes bűncselekményekkel egybemosó korabeli retorika valóban a közbiztonság megrendüléseként értelmezte az

nemsokára nyilvánvalóvá vált, hogy a pártelit hatalomátmentő akciójáról volt szó. Az ún. forradalmi tanácsban katona- és rendőrtiszteknek jutott vezető szerep, sőt, tagja lett a megyei államvédelem helyettes vezetője is.⁶⁸⁷ Elhatárolódtak az országos statárium rendeletről, de Veszprémben egyúttal maguk hirdettek statáriumot.⁶⁸⁸ A községeket katonai bizottságok létrehozására biztatták, amiket a legmagasabb rangú (katonai vagy rendőr) parancsnokok vezetésével képzeltek el. Szintén katonai és rendőri részvétellel akarták megalakítani a forradalmi tanácsokat, amikbe legalább egy magas rangú pártfunkcionárius beválasztását szorgalmazták. A valódi változásokra október 30-ig kellett várni.⁶⁸⁹ A tüntetők az „álforradalmi tanácsot” támogató rendőri és katonai karhatalom helyett nemzetőrséget követeltek.⁶⁹⁰ A tömeg nyomására először csak a helyőrség parancsnoka (egyben a nevében forradalmi tanács tagja) állt ki szóban a nép követelése mellett, majd nagy nehezen többi társa is beleegyezett a nemzetőrség megalakításába, de annak diákok általi vezetését és felfegyverzését még mereven elutasították. Az időközben megalakított katonatanácsok elkezdték leváltani az „álforradalmi tanácsban” helyet foglaló parancsnokaikat, volt, akit le is tartóztattak. Október 31-én az egész forradalmi tanácsot újraválasztották, a gyűlést ekkor már nemzetőrök biztosították.⁶⁹¹ A katonatanács saját szervezetével szembeni bizalmatlanságát jelzi, hogy egyetemistákból hozott létre operatív csoportot (30 fő) az államvédelmisek, pártfunkcionáriusok, politikai és elhárító tisztek távoltartására. Az egyetemisták másik csoportja a városi nemzetőrökkel, rendőrökkel és katonákkal közös járőrszolgálatot

eseményeket, ugyanakkor meglátásom szerint ez esetben elsősorban a forradalmi eseménysor kezdetéről volt szó.

⁶⁸⁷ „A békés átalakulás mindenekelőtt annak volt köszönhető, hogy a helyi pártvezetés, a rendőri és katonai vezetők hajlottak a kompromisszumra. Alapvetően nem elvi okokból, hanem a központ tehetetlensége és hibás döntései miatt vélhették úgy, hogy engedményeket kell tenniük, ha nem akarnak teljesen kiszorulni a hatalomból, vagy harcba – polgárháborúba – bonyolódni a felkelőkkel.” STANDEISKY In: SZAKOLCZAI 2006: 406. Eszerint a párt- és fegyveres erők vezetésének engedékenysége vezetett a forradalom győzelméhez, ezzel szemben a megújulás sokkal inkább a felkelők önfeláldozásának volt köszönhető.

⁶⁸⁸ „A veszprémi célja nem a régi hatalom megtartása, hanem az új konszolidálása volt, ugyanakkor az ő hatalmukat is veszélyeztette a forradalommal járó zűrzavar és összevisszaság.” STANDEISKY In: SZAKOLCZAI 2006: 408. Eszerint a nevében forradalmi tanácsot a forradalom veszélyeztette volna? Aligha. Sokkal inkább arról volt szó, hogy a pártelit, bár forradalmi nevet választott magának, továbbra is minden eszközzel a forradalom ellen küzdött. Szintén a korabeli retorika tükröződik az alábbiakból: „Veszprémben az újonnan hatalomra kerültek a rögtönítélő bíráskodást nem politikai, hanem közbiztonsági okokból vezették be.” STANDEISKY In: SZAKOLCZAI 2006: 408. A rögtönítélő bíráskodás bevezetése a helyi hatalom birtokosai saját pozíciójukhoz mindenáron való ragaszkodását támasztja alá.

⁶⁸⁹ A meglehetősen zavaros helyzetet jól példázza, hogy a megyei nemzetőrség megalakulásáról már október 29-én beszámolt a Veszprémmegyei Népújság, de a városi nemzetőrség megszervezését csak másnap, a forradalmi nemzeti tanács újjászervezésével egy időben hirdették meg. MÉSZÁROS Gyula: *Forradalom és szabadságharc Veszprémben 1956. Tények, dokumentumok, visszaemlékezések*. Veszprém (Művészetek Háza) 2001. 145., 175.

⁶⁹⁰ „Néhányan úgy vélték, hogy a forradalomhoz csatlakozó rendőri és katonai vezetők a múltjuk miatt alkalmatlanok az irányításra.” STANDEISKY In: SZAKOLCZAI 2006: 412. A „néhányan” ez esetben tömegeket, a „forradalomhoz csatlakozó” pedig hatalmukat átmentőt takar, de az „úgy vélték” kifejezés helyett is használhatnánk azt: tény. Ez esetben is szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a korabeli retorika értelmezte így az eseményeket, amit érdemes kritikus szemmel vizsgálni.

⁶⁹¹ Parancsnokuk Bíró Zoltán, majd november 1-jétől Földeák János lett.

teljesített.⁶⁹² November 4-5-én, az előzetesen kidolgozott védelmi terv alapján, Veszprém stratégiaiag fontos pontjait megszállva katonák, egyetemisták, bányászok és munkások együttesen vették fel a harcot a szovjet csapatokkal.⁶⁹³

Keszthelyen⁶⁹⁴ október 25-én megakadályozta a diákok felvonulását a hadsereg, másnap viszont a katonák is részt vettek a párt által szervezett tüntetésen. Október 27-én katonai diktatúrát vezettek be.⁶⁹⁵ A helyőrségparancsnok⁶⁹⁶ egészen odáig elment, hogy az utcákra harcokocsikat, a város fölé pedig – a sármelléki katonai repülőtérről – gépeket rendelt,⁶⁹⁷ és tűzparancssal fenyegette meg a forradalmárokat. Hamarosan fordult a kocka: az október 28-án megválasztott forradalmi tanácsba a járási kiegészítő parancsnok⁶⁹⁸ került be, majd másnap, október 29-én katonai forradalmi tanácsot választottak. Utóbbi „*gyűlés erős szovjetellenes hangulatban folyt le.*”⁶⁹⁹ Hamarosan már katonák és fegyveres polgárőrök együtt járőröztek a város utcáin.⁷⁰⁰ Október 30-án a katonai forradalmi tanács irányítását is átvette a kiegészítő parancsnok. Ezt követően felgyorsultak az események: október 31-én behívták a tartalékos hadköteleseket fegyveres szolgálatra (november 2-ára), felfegyverezték az akadémiákat és egyes intézmények dolgozóit,⁷⁰¹ valamint letartóztatták a pártfunkcionáriusokat és az államvédelmiseket. Az új rendfenntartó erőt november 1-jén már biztosan nemzetőrségnek hívták, ekkor történt meg az állomány felfegyverzése. November 6-án a városi forradalmi tanács még mozgósította a nemzetőrséget, de végül november 7-én a szovjetek bevonultak a városba.

⁶⁹² ÁBTL V-150379

⁶⁹³ A szovjetek harcokocsikkal és vadászgépekkel is támadták a várost. HL MN-KGY-F 6. d. 23. ö. e. 120.

⁶⁹⁴ A hagyományosan zalai település 1950-1979 között tartozott Veszprém megyéhez.

⁶⁹⁵ HL MN-KGY-F 6. d. 23. ö. e. 126-127. A Keszthelyi Katonai Helyőrség a város lakosságához intézett felhívásában szofisztikált formában fogalmazta meg, hogy a forradalmárokkal szemben a fegyverhasználattól sem riad vissza: „*Magyarok! Hazafiak! (...) Tartsátok fenn a rendet, nyugalmat, fegyelmet. Értsétek meg, a fegyverek jó kezekben vannak, együtt tartunk veletek, biztosítjuk mindannyiunk nyugalmaát és békéjét.*” Balatoni Múzeum Nyomtatványok gyűjteménye O 67.256.17 1956 plakátjai 559. In: CSOMOR Erzsébet – KAPILLER Imre (szerk.): *’56 Keszthelyen és a Keszthelyi járásban. A forradalom és megtorlás dokumentumai, kronológiája és személyi adattára.* Zalai Gyűjtemény 63. Zalaegerszeg (Zala Megyei Levéltár) 2006. [továbbiakban: CSOMOR – KAPILLER 2006] 27-28. A Keszthelyi Katonai Helyőrség felhívása a város lakosságához (1956. október 27.).

⁶⁹⁶ Fejes Lajos alezredes. A megtorlás során jogerősen 5 év börtönbüntetésre ítélték.

⁶⁹⁷ A vadászrepülőök későbbi jelentése szerint nemcsak alacsony támadású repüléssel, de rakéták kilövésével is oszlatták a tömeget. A helyőrségi jelentés csak ún. „sturcolásról” számol be. CSOMOR – KAPILLER 2006: 108. Összefoglaló jelentés a keszthelyi 9. lövészhadosztály tevékenységéről. HL MN-KGY-F 3. d. 8. ö. e. 114-137., 126. A sármelléki 24. vadászrepülő ezred összefoglaló jelentése HL MN-KGY-F 11. d. 17. ö. e. 356-357.

⁶⁹⁸ Mátyás József őrnagy. A megtorlás során jogerősen 3,5 év börtönbüntetésre ítélték.

⁶⁹⁹ CSOMOR – KAPILLER 2006: 34. A tapolcai 27. harcokocsizó ezred jelentése. HL MN-KGY-F 3. d. 16. ö. e. 252-261.

⁷⁰⁰ Október 31-én a forradalmi erők megbízottai és a néphadsereg forradalmi tanácsai közös felhívásukban úgy fogalmaztak: „*Megegyezés történt, hogy a forradalmi fegyveres ifjúság a közbiztonság, rend és nyugalom érdekében a honvédség Forradalmi Bizottmányával és a rendőrséggel karöltve tartja fenn a rendet.*” CSOMOR – KAPILLER 2006: 68. A forradalmi erők megbízottainak és a néphadsereg forradalmi tanácsainak felhívása. HL MN-KGY-F 8. d. 2. ö. e.

⁷⁰¹ ÁBTL V-150379

Pápán a katonai alakulat vezetése jelentős befolyást gyakorolt az eseményekre.⁷⁰² Az október 26-ai tüntetés résztvevői, miután bejutottak a börtönbe és a rendőrség épületébe, fegyvereket szereztek, amit azonban a katonaság elvett tőlük. A nemzetőrség gerincét a kiegészítő parancsnokság által behívott személyek tették ki, ők szereztek érvényt a forradalmi tanács vadászfegyverek beszolgáltatására vonatkozó határozatának, de operatív csoportjuk is működött, ami az államvédelmiseket és pártfunkcionáriusokat tartóztatta le.⁷⁰³ A pápai alakulat katonatanácsát összesen háromszor választották újra, mire sikerült azt megtisztítani a régi rend híveitől.⁷⁰⁴ A forradalmi kibontakozást gátolta, hogy a szovjet vadászgépek közeli repterükről felszállva többször mélyrepülésben húztak át a város felett, ezzel szándékosan megfélemlítve a lakosságot.

Tapolcán október 27-én alakította meg a nemzetőrséget az előző nap megválasztott járási forradalmi nemzeti tanács. A felfegyverzett nemzetőrök rendőrökkel és katonákkal közösen járőröztek a városban. A vasútállomást fiatal katonaviselt önkéntesek, vasutas nemzetőrök őrizték. A rendőrség munkáját szintén egy vasutas delegált ellenőrizte.⁷⁰⁵ A járási katonatanács felsőbb utasításra október 29-én alakult meg, de egyúttal alá is rendelte magát a járási forradalmi nemzeti tanácsnak. November 1-jén a nemzetőrök vették őrizetbe a helyi államvédelmiseket. November 4-én „*a tapolcai laktanyában ülésző Tapolcai Járási Forradalmi Katonai Tanács a harc felvétele mellett dönt és elrendelik a 18-50 éves korosztályok mozgósítását.*”⁷⁰⁶ A hangoshíradón kihirdetett gyülekezőhelyre a vasutas nemzetőr- és egy gimnazista csapat – utóbbi a kollégiumi igazgató vezetésével – sorakozott fel. A civilek felfegyverzésével párhuzamosan a nemzetőrparancsnok személye is változott: a fegyveres tömeg felkiáltással szavazott bizalmat új vezetőjének.⁷⁰⁷ A bevezető utak mentén ellenőrző-áteresztő pontokat, városszerte védelmi állásokat építettek ki, és folyamatosan járőröztek. A kiküldött őrzőjáratok másnap tértek vissza, és jelentették, hogy Bécs előterében nem állnak harcra készen NATO-csapatok, viszont a környékbéli erdőkben a szovjetek igen. „*Bertha Vince [nemzetőrparancsnok] a harci előkészületek azonnali leállítását és*

⁷⁰² Keszthelyen szintén a katonaság próbált gátat szabni a diákok megmozdulásainak.

⁷⁰³ ÁBTL V-150379

⁷⁰⁴ Ständeisky Éva szerint a HM katonatanácsok megalakításáról szóló utasítása „*teret engedett a legénység radikálisabb elképzeléseinek, amelyeket gyakran személyes ellenszenv is motivált. Pápán egy jól működő városi és katonai forradalmi vezetés hatalmát gyengítette meg a központi felhívás.*” STANDEISKY In: SZAKOLCZAI 2006: 428. Ezzel szemben az 1956-os forradalom egyik fordulópontját éppen az jelentette, amikor a hatalmukat átmentendő nevükben forradalmi szervezeteket alakító párt- és katonai vezetők leváltása társadalmi nyomásra megtörtént.

⁷⁰⁵ ÁBTL V-150379

⁷⁰⁶ VERESS D. Csaba: *Adalékok Tapolca történetéhez (1944-1956)*. Tapolcai Füzetek 7. Tapolca [Tapolcai Városszépítő Egyesület] 1990. alapján: HANGODI László: „*Emlék leszünk. Gyertya és ünnep*”. Tapolca 1956. [Tapolca] (Tapolcai Városszépítő Egyesület) 2007. [továbbiakban: HANGODI 2007.] 27.

⁷⁰⁷ Kopacz Károly mozdonyvezetőt Bertha Vince általános iskolai tanító váltotta.

*fegyverletételt határoz el. Összehívja a fegyveres csoportok vezetőit, tájékoztatja őket az őrzőjárat megfigyeléseiről, közli a fegyverletételre vonatkozó döntését és a szakaszparancsnokokat utasítja, hogy az egységeiken belül hajtassák végre.*⁷⁰⁸ Ezt követően a szovjetek november 6-án ellenállás nélkül szállták meg a várost.

Várpalotán a pártbizottságot fegyveres pártfunkcionáriusok és katonák védték. Október 26-án a tüntetők először megpróbálták meggyőzni a katonákat, álljanak melléjük, de miután azok figyelmeztető lövésekkel válaszoltak, maguk is felszerelkeztek. A rendőrségtől elvett fegyverekkel tértek vissza, tűzharc alakult ki, végül a felkelők elfoglalták az épületet. A rendőrpáncsnok ezt követően forradalmárokat is beosztott a rendőrök mellé a járőrökbe. Miután az egyik ilyenre a szovjetek tüzet nyitottak, a forradalmárok felkészültek a harcra, és még aznap fegyveres konfliktusba keveredtek a szovjet csapatokkal, akik több mint egy tucat katonát egy teherautót veszítettek.⁷⁰⁹ A tűzharc résztvevői közül többen bekerültek az aznap éjjel megalakított városi nemzetőrségbe. *„A nemzetőrség tagjai olyan katonaviselt civilek lehettek, akik vállalták a szolgálatot és nem merült fel velük kapcsolatban erkölcsi kifogás. A várpalotai nemzetőrség elsősorban a közrend fenntartására jött létre, amelyet a város területén és környékén végzett járőrszolgálattal látott el.*⁷¹⁰ Az üzemekben és bányákban lefegyverezték, és nemzetőr alegységekkel váltották fel az iparőrségeket.⁷¹¹ Október 27-én a katonaság továbbra is kitartott a statárium és a felkelők azonnali lefegyverzése mellett, ami további összetűzésekhez vezetett. Ugyan november 4-én a megyei nemzetőr alakulatok döntő többsége letette a fegyvert, de a várpalotai laktanyát a szovjetek november 6-ai érkezéséig tartották a helyi nemzetőrök.

„A forradalom napjaiban megyszerte sorra jöttek létre a nemzetőrségek,⁷¹² amiket néhány napos működésük alatt többször is átszerveztek. Személyi állományuk a legtöbb helyen a katonaviselt, büntetlen előéletű civilekből, fegyverzetük pedig a fegyveres erőktől származó, illetve az objektumok védelmére vagy a tervezett munkásosztagok részére kiszállított

⁷⁰⁸ HANGODI 2007: 30.

⁷⁰⁹ A megyei kiegészítő parancsnokság jelentése október 25-ére helyezi az eseményt és „*kb. 14 szovjet harcos*” haláláról tud. HL MN-KGY-F 6. d. 23. ó. e. 124-125.

⁷¹⁰ GALAMBOS In: BOKODI-OLÁH 2013: 27.

⁷¹¹ ÁBTL V-150379

⁷¹² Várvölgy községben a nemzetőrség részére még szolgálati szabályzatot is írtak: *„Az őrség a sötétedés beálltával reggel 5 h-[óra]ig tart. Az őrség két váltásban őrködik. Az őrség tagjainak a szolgálat napján és ideje alatt szeszitalt inni tilos. Ittas állapotban fegyvert átadni az őrnek tilos. Az őrség számára a pihenőt átadjuk. Az őrség mozgási körzete a falu egész határa és területe. Az őrsparancsnok köteles az őrséget a szolgálat ideje alatt megvizsgálni. Az őrség fegyvereiért az őrsparancsnok felelős. Az őrség köteles a gyanús és idegen személyeket igazoltatni, és a faluban a rendet fenntartani.”* VeML Veszprém Megyei Bíróság B 797/1957. Koltay László [a helyi nemzeti bizottság titkára] pere. In: CSOMOR – KAPILLER 2006: 95. A Várvölgyi Nemzetőrség szolgálati szabályzata

Zircen a pártbizottságot és a rendőrséget lefegyverző nemzetőrség mellett a bányász műszaki zászlóalj (300 fő) is részt vett a rendfenntartásban. ÁBTL V-150379

fegyverekből állt. (...) A megyében karhatalmi feladatokra is alkalmazták a nemzetőrséget, a várpalotai nemzetőrök államvédelméseket és pártfunkcionáriusokat hallgattak ki, illetve kísérték – a népharag elől menekítve őket – a veszprémi börtönbe. A nemzetőrségek megyszerte alárendelték magukat a helyi nemzeti tanácsoknak, ilyen értelemben tehát valóban a forradalom fegyveres testületének vagy karhatalmának tekinthetők.”⁷¹³

Zala megye⁷¹⁴

Október 26-án, Zalaegerszegen és Nagykanizsán is a tüntetők közé lőttek az államvédelmések, illetve karhatalmisták.⁷¹⁵ Nemzetőrséget mindkét városban november 1-jén állítottak fel,⁷¹⁶ de a megyeszékhelyen már október 27-től civilekkel közösen járőröztek a rendőrök.⁷¹⁷ „A közbiztonság fenntartására, és a vagyonbiztonság megőrzésére szervezték meg a nemzetőrségeket, amelyek Zalaegerszegen, Nagykanizsán, valamint a zalai települések 30 százalékában alakultak meg. Együttműködtek a hadsereggel, vezetőik és tagjaik ugyanakkor civilek voltak. Az olajiparban külön nemzetőrség és üzemőrség alakult.”⁷¹⁸

Zalaegerszegen a nemzetőr- és a helyőrségparancsnok együtt dolgozta ki a város védelmi tervét: óvóhelyeket, és a bevezető utak mentén védelmi állásokat, összesen öt „támpontot” jelöltek ki.⁷¹⁹ A városi katonai alakulatnál november 1-jén alakult meg a zalaegerszegi katonai forradalmi tanács,⁷²⁰ ami a megyei és a városi forradalmi tanácsba is delegált tagot. Ettől a testülettől kapta a nemzetőrség a fegyvereket, ez szervezte meg a

⁷¹³ GALAMBOS In: BOKODI-OLÁH 2013: 27-28.

⁷¹⁴ A megye 263 településéből 54-ben alakult nemzetőrség, ezek közül 23 volt fegyveres. Összesen 8 helyen gyűjtötték össze a civilek (főként pártfunkcionáriusok) kezén lévő fegyvereket, és 30 esetben tartottak házkutatást. 1 gyár/intézmény őrség alakult. 2 településen a nemzetőrség együttműködött a rendőrséggel, 6 helyen a rendőrség sérelmére követte el valamit. 9 esetben sikertelen kísérletet tettek a forradalmárok a nemzetőrség szervezésére. ÁBTL V-150380 Zala megyei monográfia

⁷¹⁵ Zalaegerszegen a pártbizottság épülete előtt nyitottak tüzet a bent tartózkodó államvédelmések és pártfunkcionáriusok az oda érkező tömegre. Ezt követően „a megyei Párt VB likvidálta az államvédelmet, amely el is hagyta az év. [államvédelem] épületét. Az év. [államvédelmi] beosztottak családotól kimentek a határőr laktanyába. Ezután a megyei Párt VB likvidálta saját magát.” Budapest, 1956. október 26. 10 óra 30 perc – október 27. 6:00 A központi ügyelet összefoglaló jelentése In: KAJÁRI 1996: 8. Ld. még HL MN-KGY-F 3. d. 2. ö. e. 49. „A tömeget a pártbizottság elől a helyőrség alakulatai rohamlövegek és ködgyertyák akcióba léptetésével oszlatták el a pártbizottság és a megyei főosztály dolgozóinak egyidejű kimentésével.” HL MN-KGY-F 6. d. 8. ö. e. 21.

⁷¹⁶ Parancsnokaikat – Zalaegerszegen Závodszy István, Nagykanizsán Orbán Nándor volt katonatisztek – távollétükben választották meg. A megtorlás során előbbi 3, utóbbit 10 év börtönbüntetésre ítélték.

⁷¹⁷ KAJÁRI 1996: 15.

⁷¹⁸ CSOMOR Erzsébet: Az 1956-os események Zala megyében, különös tekintettel a nemzetőrségre. [továbbiakban: CSOMOR] In: BOKODI-OLÁH 2012: 45.

⁷¹⁹ Ezek közül négy élére 1945 előtt szolgáló katonatisztek nevezett ki. Az öt „támpont”: a városi tanács légó pincéje, a Magasépítő Vállalat telephelye, a volt zárda, a sportpálya, valamint egy gépjávitó telep voltak. ÁBTL V-150380, V-150380/1 Zala megyei monográfia

⁷²⁰ A helyőrség forradalmi katonatanácsa kivette a részét a szervezőmunkából: „A rend és a nyugalom helyreállításához és fenntartásához kérjük a város becsületes dolgozóinak és ifjainak segítségét és támogatását a most felállítandó nemzetőrség megszervezéséhez.” Új Zala 1956. november 3. In: IZSAK – SZABÓ – SZABÓ 1996: 816.

szovjetek elleni védelmet és váltott le több vezetőt az alakulatnál beosztásukból. A nemzetőrség a rendőrökkel és a katonákkal közösen a városban és a főútvonalon járőrözött, a létszám a nagy számban jelentkező üzemi munkásokkal és diákokkal gyorsan bővült. Mind a katonasággal, mind a rendőrséggel jó volt az együttműködés.⁷²¹ Utóbbiit elősegíthette, hogy a rendőrkapitányságok vezetői mellé a nemzetőrparancsnok tanácsadókat nevezett ki.⁷²² A nemzetőrök az államvédelmiseket a rendőrséggel közös akciók során vették őrizetbe. A városi nemzetőrparancsnok november 2-án kinevezte utódját,⁷²³ ő maga pedig megyei nemzetőrparancsnok lett. November 3-án a nemzetőrség 200 darab puskát kapott a honvédségtől, de kiosztani már nem tudták. A nemzetőrparancsnok realista maradt: úgy értékelt, hogy legfeljebb ideiglenesen, néhány órára tudják feltartóztatni a szovjeteket, ha azok megtámadják a várost. November 4-én hajnalban riadóztatták a nemzetőrséget, de csak 100 fő jelent meg. Bár a tervek szerint a stratégiai pontokat a katonák védték volna, a nemzetőröket küldték oda, akik azonban inkább hazatértek. Sem a honvédség, sem a nemzetőrség nem állt ellen a városba bevonuló szovjet csapatoknak.

Nagykanizsán a nemzeti bizottságot október 29-én kifejezetten abból a célból választották meg, hogy a városban a rendet és biztonságot teremtsen. Az alakuló gyűlésen részt vett a helyőrség, a határőrség és a rendőrkapitányság helyi vezetője is. Utóbbi a nemzeti bizottság megalakulása után kérdésre elmondta, hogy tekintettel a kis létszámra, nem tudja biztosítani a rendőrséggel a közrendet és közbiztonságot. Ennek ismeretében a nemzeti bizottság civilekből álló nemzetőrség felállítását határozta el. Még az alakuló ülésen Rendfenntartó Bizottságot, valamint Katonai Ellenőrző Tanácsot hoztak létre. A 80-100 fős nemzetőrséget a pártházban helyezték el, ami a katonai és rendőri erőkkel, valamint fegyvertelen diákokkal közösen járőrözött a városban. A diákok egyáltalán nem, a nemzetőrök csak szolgálatban viselhettek fegyvert. A helyőrség parancsnoka és a katonai tanács vezetője⁷²⁴ a kiképzésben és a fegyveresek ellenőrzésével segítette a munkát.⁷²⁵ A nemzetőrség nemcsak a rendvédelmet kellett ellássa, de felderítő feladattal operatív csoportot működtetett,⁷²⁶ a katonai tanáccsal közösen ellenőrizte a katonaság működését, és feladata

⁷²¹ A határőrség delegáltja, akit beválasztottak a nemzeti bizottságba is, segített a nemzetőrség megszervezésében. ÁBTL V-150380, V-150380/1

⁷²² ÁBTL V-150380, V-150380/1

⁷²³ Böröcz Istvánt

⁷²⁴ Egy személyben Üveges Lajos őrnagy. A megtorlás során jogerősen 4 év börtönbüntetésre ítélték.

⁷²⁵ Az alakulat később úgy értékelte a történeteket, hogy a környező településekre való kiszállások eredményeként „a rendet sikerült helyreállítani és biztosítani a kommunisták életének a megóvását...” HL MN-KGY-F 2. d. 21. ő. e. 272.

⁷²⁶ Ennek volt a feladata a baloldaliak, pártfunkcionáriusok és államvédelmi tisztek őrizetbe vételére, akiknél házkutatásokat tartottak.

volt a diákok városvédelmébe való bevonása is. A nemzetőrség parancsnoka „*a diákok fegyveres kiképzését azzal magyarázta, hogy a forradalmi tettvágy idején meg kell tanítani őket a fegyverhasználat alapelemeire, hiszen így önmagukra, de másokra is kevésbé lesznek veszélyesek, ha valahonnan fegyverhez jutnak.*”⁷²⁷ Kiképzésüket november első napjaiban kezdték meg: a lőgyakorlatokat katonák által tartott honvédelmi- és fegyverismereti órák előzték meg. A nemzetőrség kapcsolatot tartott a megyei nemzeti bizottsággal, és a győri forradalmi szervvel is. November 4-én a nemzeti bizottság hangoshíradón kérte a nemzetőröket, ne lőjenek a bevonuló csapatokra. Nem lőttek. A szovjet csapatok nemcsak a nemzetőröket, de a katonai alakulatokat is lefegyverezték.

A megyében sok helyen a nemzetőrök egyben a nemzeti bizottság tagjai is voltak. A nemzetőrök rendszerint a rendőrség feladatkörét, vagyis a rendfenntartást vették át, azzal kiegészítve, hogy összegyűjtötték a pártfunkcionáriusoknál található fegyvereket. Több településen a nemzetőrség tagjait a nemzeti bizottság jelölte ki, hat községben pedig házszám szerint teljesítettek szolgálatot, illetve négy helyen előfordult, hogy nemzetőrséget nem, csak éjjeli őrséget működtettek. Letenyén a rendőrkapitányság sikerrel állt ellen a tüntetők ostromának, de később a rendőrök inkább a határőr laktanyába vonultak át. A tüntetők itt még Jugoszláviából is megpróbálták fegyverekhez jutni. Onnan ugyan a dokumentumok szerint nem kaptak, viszont Lenti bőkezűbb volt. Itt október 28-án a katonák segítettek lefegyverezni a rendőrséget, fegyvereiket pedig a laktanyába vitték. Ebből vagy saját készletükből 8 települést fegyvereztek fel.⁷²⁸

Bán Vilmos Miklós az olajipari vállaltnál volt tagja az üzemőrségből alakult nemzetőrségnek: „*Érződött valami a levegőben, az emberek nyugtalanok voltak. Eljött 1956 októbere. Gellénházán, az olajiparban, fűrészi részlegnél dolgoztam Ormándlak alatt a 76-os kútnál, amikor jött a parancs, hogy senki nem mehet haza a műszakból, csak a helybéliek. A rádióból tudtuk meg 1956. október 23-án, hogy Budapesten kitört a forradalom. Azonnal őrséget kezdtünk szervezni. Biztonságba helyeztük a berendezéseket. Ekkor lettem nemzetőr. Pár nap múlva megkaptuk az őrség ellátásához szükséges kellékeket, karszalagot és fegyvert. Előfordultak lopások: cementet, gázolajat, benzint, sőt, még az áramfejlesztő generátor motorját is ellopták volna, ha nem lettünk volna éberek. Október 26-án, az ebédelőben alakult meg a nagylengyeli fűrészi üzem munkástanácsa és nemzetőrsége. Nemzetőrparancsnoknak Mecséri József vállalati villanyszerelőt választottuk meg. Itt beszélünk meg a munkatársaimmal, hogy autót kérünk, amivel be tudunk utazni Zalaegerszegre, mert hallottuk,*

⁷²⁷ CSOMOR In: BOKODI-OLÁH 2012: 51.

⁷²⁸ ÁBTL V-150380

*hogy ott már komolyabb dolgok történtek. Valóban így is volt. Örült mindenki, hogy eljött a várva várt szabadság.*⁷²⁹

Közös vonások

Nemzetőr egységeket kivétel nélkül minden megyében felállítottak.⁷³⁰ Tették ezt felsőbb utasítás, központi parancs, elrendelés nélkül. Létrehozásukat elsősorban a társadalmi igény, a forradalmi nemzeti bizottságok által maguk számára szabott feladat, a rend és nyugalom biztosítása indokolta. Elsősorban a városokban a széthulló rendőrség és a bizonytalan katonaság karhatalmi funkciójának ellensúlyozására, illetve ellenőrzésére jöttek létre. Együttműködésük a fegyveres erőkkel szinte mindenhol felügyeleti funkcióval ért fel, ugyanakkor biztosította, hogy a civilek elfogadják a rendfenntartók jelenlétét.

Működésük sikerét mutatja, hogy a sok helyen véres atrocitásokkal kezdetét vevő eseménysor hamar békés konszolidációba ment át. Óriási érdemük, hogy a szovjet csapatoknak néhány kivételtől eltekintve nem adtak alkalmat a beavatkozásra november 4-ét megelőzően. Ekkor azonban már – személyi átfedésektől függetlenül – sokkal inkább beszélhetünk szabadságharcosokról, mintsem nemzetőrökről.

Feladataikat az első napokban jellemzően fegyver nélkül látták el, ugyanakkor rájuk hárult az elsősorban pártfunkcionáriusoknál lévő puskák, pisztolyok összegyűjtése. Ezeket később maguk használták, de az esetek döntő többségében csak szolgálati fegyverként, vagyis dolguk végeztével leadták azokat. Feladataik közé tartozott továbbá a középületek és főútvonalak védelme, járőrtevékenység, az államvédelmi tisztek és pártfunkcionáriusok védőőrizetbe vétele, letartóztatása.

Fontos hangsúlyozni, hogy a nemzetőrsegeket a belső béke biztosítására hívták életre. Tagságuk javarészt civilekből állt, akiket a fegyverhasználatra ugyan felkészített a rendszer a néphadsereg erőltetett felduzzasztása révén, de szervezetszerű fegyveres harcra alkalmatlanok voltak, azt nem is várták el tőlük sehol. Ahol ez esetlegesen a nemzeti bizottság tagjaiban felmerült, ott a forradalmi katonatanácsok által delegált tisztek győzték meg a kezdeményezőket az ellenállás reménytelenségéről.

⁷²⁹ Bán Vilmos Miklós visszaemlékezése. Kézirat az 1956 NHT tulajdonában.

⁷³⁰ Elnevezésük egyes helyeken eltért az általában használt nemzetőrségtől: volt ahol polgár-, falu-, éjjeli-, vagy népőrségnek nevezték őket. A legtöbb nemzetőr alakulat Baranya megyében (207 helyen) jött létre, de a legnagyobb arányban Hevesben (a települések 80%-ában) voltak jelen. A legtöbb fegyveres nemzetőrség Somogyban alakult (72 településen), a legnagyobb arányban azonban Hajdú-Biharban fegyverezték fel őket (a nemzetőr csoportok 80%-át). A rendőrség, rendőrök sérelmére Pest megyében (36 helyen) követtek el valamit, de a legnagyobb arányban Bács-Kiskun megyében (a települések 29%-ában) érte őket atrocitás. [A megyei monográfiák statisztikai adatai alapján.]

A november 4-ei szovjet támadást követően a nemzetőrsek döntő többsége harc nélkül feloszlott. Tagjai közül ugyan többen csatlakoztak fegyveres csoportokhoz, ez a fajta tevékenység azonban nem tekinthető a nemzetőrség utóéletének. Az már inkább, hogy november folyamán számos helyen újra felállították a szervezetet, ezeket azonban érdemes minden esetben külön megvizsgálni.

Tervszerű építkezés – központi irányító szervezet megalakulása Budapesten

Ahhoz, hogy Király Béla és Kopácsi Sándor a miniszterelnök utasításához képest jóval szélesebb körben kezdték meg a szervezőmunkát, a különböző civil szervezetek felhívásai, valamint a sajtóban megjelent (félre)értelmezések is nagyban hozzájárulhattak. A felhívások többsége nem határolta körül egyértelműen a jelentkezők körét, hiszen munkásokat, egyetemistákat szólított meg, akik közül sokan a felkelők között harcoltak. A sajtóban ezek alapján megjelent cikkek mindezt továbbgondolták, és sok esetben egyenesen a szabadságharcosokat a nemzetőrséghez való csatlakozására szólították fel.

A Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága⁷³¹ már október 28-án hős felkelőkhöz, fegyveres csoportokhoz szólt a munkás- és parasztfiatalok, az egyetemisták, a Petőfi Kör tagjai, és a volt népi kollégisták mellett. Kérték, jelentkezzenek a nemzetőrségbe, hogy a katonákkal, rendőrökkel, munkástanácsokkal együtt biztosítsák a békét. A Budapesti Egyetemi Ifjúság október 29-én szintén a forradalom harcosait hívta fel a nemzetőrséghez való csatlakozásra. Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság október 29-én a kormányt szólította fel, hogy a katonák, rendőrök, munkások és egyetemisták alkotta nemzetőrségre támaszkodjon. A Petőfi Akadémia Forradalmi Katonai Tanácsa a forradalmi ifjúságot várta a rend helyreállításáért harcoló nemzetőrségbe.⁷³²

A Magyar Nemzet október 30-án úgy értelmezte a kormánynyilatkozatot, hogy aszerint a szovjet csapatok az új karhatalom megalakulásakor kivonulnak Budapestről, ezért közös érdek a nemzetőrség felállítása. Az új szervezet megalakításának okát is továbbgondolta az újságíró, miszerint az a felkelők célkitűzéseit valósítja meg: *„nemzetőrökként ugyanazokért a nemzeti célokért küzdenek tovább, s a néphez hű honvédségünkkel és rendőrségünkkel együtt a győztes forradalom vívmányait védik fegyverrel a kezükben (...) a nép hatalmának fegyveres megtestesítője.”*⁷³³ Az Egyetemi Ifjúság úgy fogalmazott, hogy a *„szabadságharcosok módszereket változtatva, de céljukat nem feledve egyre többen állnak a nemzetőrség soraiba, (...) Felkelők és nemzetőrök sokszor találkoznak, intenek egymásnak, sokszor még barátságosan vitatkoznak is, hogy karszalaggal az*

⁷³¹ Egyetemi Forradalmi Diákbizottság, Magyar Írók Szövetsége, Magyar Újságírók Országos Szövetsége, Magyar Képzőművészek Szövetsége, Magyar Zeneművészek Szövetsége, Népi Kollégiumok, Petőfi Kör, MEFESZ, egyetemi tanárok képviselői

⁷³² *Magyar Szabadság* 1956. október 29. In: IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1996: 144.

⁷³³ *Magyar Nemzet* 1956. október 30. In: IZSÁK LAJOS – SZABÓ József (szerk.): *1956 a sajtó tükrében*. [Budapest] (Kossuth) 1989. 126.

*államhatalom felelős megbizottaiként vagy partizán módra segítik-e jobban a függetlenség ügyét.*⁷³⁴

Király Béla fellépése

Király Béla volt az, aki rájött, az új karhatalom gerincét a fegyverekkel csoportosan a nemzetőrségbe álló szabadságharcosoknak kell alkotnia. Ami a felismerésnél is fontosabb volt, hogy elképzelését, akaratát keresztül tudta vinni.

A Deák téri főosztályon október 30-án értekezletet tartottak. Ott voltak a rendőrség, a honvédség, és a felkelők képviselői is. Legfontosabb feladatul a nemzetőrség szervezésének folytatását, annak irányítására vezető szerv létrehozását határozták meg. Ekkor merült fel először az e téren hatalmas tapasztalattal rendelkező Király Béla neve.⁷³⁵ A volt vezérőrnagyot nemrég műtötték a börtönévek után, de felismerve a történelmi pillanatot, mielőtt még Kopácsiék érte küldtek volna, levélben már jelentkezett Nagy Imrénél szolgálatra.⁷³⁶

Amivel akkor már napok óta küzdöttek, ami miatt nehézkesen haladt minden központi kezdeményezés, azt ő egy napon belül megoldotta. A nemzetőrség megszervezése kapcsán az első perctől rájött a lényegre: *„Az volt a cél, hogy a spontán, egymástól elszigetelten alakult és harcoló szabadságharcos csoportok számára központi vezetőséget hozzunk létre. A bizottság hivatását abban láttuk, hogy a szabadságharchoz hű fegyveres erőket egy fegyveres erőbe, a nemzetőrségbe konszolidáljuk.*”⁷³⁷

Az értekezleten⁷³⁸ Király Béla mellett többen felszóltak. Kovács István vezérőrnagy⁷³⁹ a budapesti rendteremtést tartotta elsődlegesnek. Ehhez a rendőrség megerősítését irányozta elő, hogy megfogalmazása szerint a garázdálkodókat le tudják fegyverezni, és biztosítani tudják a legfontosabb objektumok védelmét. Olyan központi védelmi szerv felállítását javasolta, ami a diákok és a nemzetőrök mellett a katonák feladatellátását is koordinálja. Csóti Tamás az államvédelem lefegyverzését is a nemzetőrségre bízta volna. Kiss István rendőr alezredes a kerületi osztagokra támaszkodott

⁷³⁴ *Egyetemi Ifjúság* 1956. október 30. 1.

⁷³⁵ Oláh Vilmos javasolta, hogy keressék fel a Honvédkórházban, ahol találkozott vele. Végül Kopácsi maga küldte Oláht Királyért. Nem azonos a Péterfy Sándor utcai kórházban ekkor praktizáló Dr. Oláh Vilmossal. A felkelő Oláh Vilmosról bővebben ld. HORVÁTH 2003: 294.

⁷³⁶ A levelet barátján, Jánosi Ferencen, Nagy Imre vején keresztül juttatta el a kormányfőnek. Feladatot kért. Tisztában volt saját kvalitásaival, a vezérkarnál vállalt volna szerepet.

⁷³⁷ KIRÁLY Béla: *Honvédségből Néphadsereg*. Budapest (CO-NEXUS Print-teR Kft.) 1989. [továbbiakban: KIRÁLY 1989] 251.

⁷³⁸ Az értekezlet jegyzőkönyve: MOL XX-5-h Nagy Imre és társai. 2. d. 6. kötet 30-38.

⁷³⁹ Október 31-től a vezérkar főnöke. A tököli delegáció tagjaként fogták el a szovjetek. A megtorlás során jogerősen 3 év börtönbüntetésre ítélték.

volna. Állásfoglalásában katonák, rendőrök, diákok és munkások nemzetőrségbe való integrálása mellett érvelt. Rendőrtisztként azt javasolta, a parancsnokok a kerületi rendőrkapitányságok tisztjei legyenek. Emellett Budapesten öt önálló, de a honvédséggel együttműködő nemzetőralegység felállítását kezdeményezte. A fentiekén túl központi ezredet is szervezett volna a tevékenységet irányító központi operatív bizottság közvetlen alárendeltségében. Herpai Sándor azt javasolta, hogy utóbbi szervezet hatásköre legyen országos, és kezdeményezte mindazok lefegyverzését, akik nem akarnak beállni a nemzetőrségbe.

Király Béla felszólalásában azt javasolta, Nagy Imre legutóbbi nyilatkozatai alapján hozzanak létre egy központi operatív szervet, bizottmányt, és ez teremtsen kapcsolatot a nemzetőrséggel. Ide csak olyanokat válasszanak, akiket a nemzetőrök és a szabadságharcosok egyaránt elfogadnak vezetőiknek. Feladatuk: a budapesti szovjet csapatok leváltása, helyükre katonákból, rendőrökből és nemzetőrökből álló őrségek felállítása. A bizottmány által hozandó határozatot indítványozott a fosztogatók lefegyverzéséről, valamint a szabadságharcos csoportok csatlakozásra való felszólításáról. Azokkal szemben azonban, akik ezt követően sem hajlandók letenni a fegyvert, határozott fellépést javasolt. Kezdeményezte, hogy minderről egy küldöttség kérje ki Nagy Imre véleményét. Szükségesnek tartotta, hogy a kormány elismerje a bizottmány megalakulását.

A Corvin köz egyik képviselője továbbra is ragaszkodott hozzá, hogy a megvalósítást csak a szovjet csapatok kivonulása után kezdjék meg. A másik jelen lévő Corvin köz, Schmidt László arról adott tájékoztatást, hogy már kétszázan beléptek közülük a nemzetőrségbe, de még sokan vannak, akik nem tették ezt meg, ugyanakkor nem egy köztörvényes bűnöző is van köztük. Javasolta, hogy a nemzetőrségbe belépőkről és fegyvereik sorozatszámáról vezessenek nyilvántartást.

„Balogh József rendőr őrnagy, a Budapesti Főosztály Politikai Osztályának vezetője ezt követően jelentette be, hogy a felosztatott államvédelmi szervek tagjainak egy része átöltözött rendőrnek, aminek megakadályozása céljából a rendőri szerveknél az egységes rendőrigazolvány kicserélését megkezdték.”⁷⁴⁰ Az operatív szerv megalakítását széles körben javasolta, ahol minden szabadságharcos csoporttól legalább 2-2 fő jelen van. Elképzelése szerint a Kilián laktanya lehetett volna a központ, ahol a parancsnokok és megbízottak tartózkodnak, akik futárokkal tartják a kapcsolatot egységeikkel. A szovjet csapatokat magyar

⁷⁴⁰ HORVÁTH 2003: 298.

honvédekkel váltotta volna fel. Javaslatára választották meg a központi szerv előkészítő bizottsága⁷⁴¹ és a parlamenti küldöttség⁷⁴² tagjait.

Bár végül a megbeszélésen a helyszínt biztosító Deák téri főosztály épületét választották az operatív szerv székhelyül, az alakuló ülést a Kilián laktanyába hívták össze. Egyetértettek abban, hogy azon 40 munkás illetve felkelő, 2-2 értelmiségi, egyetemista, és fiatal, 10 rendőr, valamint 5 honvéd legyen jelen. Ezzel a legfontosabb dilemma, a szabadságharcosok karhatalmi súlyának kérdése lényegében eldőlt. Kitértek a gyárőrségek, üzemi nemzetőrségek meghívására is.

A kormány elé terjesztett nyilatkozatot Király Béla iránymutatása alapján fogalmazták meg. A későbbi főparancsnok fontosnak tartotta, hogy az új intézménynek mindkét oldalról, a forradalom és a kormány részéről is meglegyen a legitimitációja. A Parlamentben még aznap, október 30-án fogadták őket. Nagy Imre, Tildy Zoltán és Vas Zoltán előtt ismertették elképzeléseiket. A szervezet nevét Vas Zoltán kezdeményezésére módosították Forradalmi Védelmi Bizottságról Forradalmi Karhatalmi Bizottságra. Ennek elsősorban a honvédség helyének, szerepének szempontjából volt jelentősége.

Nagy Imre elfogadta a kezdeményezést, és erről nyilatkozatot adott ki: *„A forradalmi harcokban részt vett egységek megbízottaiból, a honvédség és a rendőrség képviselőiből, a megalakulás alatt álló munkás és ifjúsági fegyveres egységek képviselőiből alakuló Forradalmi Karhatalmi Bizottság előkészítő bizottságának a mai napon történt megalakulását a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa nevében tudomásul veszem és megerősítem. A Forradalmi Karhatalmi Bizottság szervezze meg a forradalmi harcokban részt vett egységek, a honvédség és rendőrség, a munkás- és ifjúsági osztagokból alakuló új karhatalmat. Ennek segítségével teremtsen meg hazánk belső békéjének helyreállítását és az október 28-án és 30-án elhangzott kormányprogramok végrehajtásának feltételeit. A Forradalmi Karhatalmi Bizottság az általános titkos választásokkal létrehozandó új kormány hivatalba lépéséig működjék.”*⁷⁴³ Érdeemes megfigyelni, hogy a nyilatkozatban a harcokban részt vett egységekről van szó. Nagy Imre az utána következő felsorolásra vonatkoztatta azt, azonban még ma sem nehéz félreérteni a megfogalmazást. Akár úgy is lehet értelmezni, hogy a fegyveres csoportok, a honvédek, a rendőrök, a munkás és diákcsapatok összefogására szólít fel a nyilatkozat. Ha ez még ma sem egyértelmű, akkor az adott helyzetben, amikor napról napra, óráról órára változott minden, még könnyebben félreérthető volt. Különösen azért

⁷⁴¹ Király Béla, Kiss István rendőr alezredes, Horváth Mihály vezérőrnagy, Pongrátz Ödön, Csóti Tamás

⁷⁴² Király Béla, Kopácsi Sándor rendőr ezredes, Kovács István vezérőrnagy, dr. Antalóczi Sándor, Herpai Sándor, Magos Gábor, Pongrátz Ernő, Oláh Vilmos, Bencze József

⁷⁴³ VARGA 1989: 245. Kossuth rádió 1956. október 30. 22:43 Nagy Imre nyilatkozata

érdekes ez, mert a kétféleképpen értelmezhető kijelentés a szervezők számára gyakorlatilag szabad kezet adott, rajtuk múlt, miként alkalmazzák a leírtakat. Megkockáztatom, hogy a leírtak nem véletlenül vannak így megfogalmazva. A nyilatkozat szövege nyilván nem a parlamenti tárgyalás alatt született meg. Azt minden bizonnyal még a Deák téren állították össze, csak a szervezet nevét cserélték ki benne Vas Zoltán javaslatára. A Deák téri szöveget pedig Király Béla iránymutatása alapján fogalmazták meg. Ki merem jelenteni, Király Béla, aki ismerte a legfelsőbb szintű vezetők hozzáállását, a bürokrácia napi rutinját, és aki egyúttal tisztában volt Nagy Imre álláspontjával,⁷⁴⁴ de a felkelők makacsságával is, azzal, hogy utóbbi kettő összeegyeztethetlenségén bukott meg eddig minden kezdeményezés, ami a működőképes forradalmi karhatalom létrehozásra irányult, szándékosan fogalmazta meg így a nyilatkozattervezetet, és számított rá, hogy nem fognak helyette érdemben újat írni a Parlamentben.⁷⁴⁵ Ezzel megteremtette a lehetőségét a forradalom vívmányait megóvó, a kormány által elismert, ugyanakkor a felkelők által is elfogadott szervezet létrehozásának.⁷⁴⁶ Egyúttal pedig biankó csekket állíttatott ki saját maga számára, hogy a szervezés során ne tudják sarokba szorítani.⁷⁴⁷

A Forradalmi Karhatalmi Bizottság előkészítő bizottsága

Miután a küldöttség végzett a Parlamentben, visszatért a Deák térre. Itt rögtön munkához látott az előkészítő bizottság. Elsőként a másnapra összehívott közgyűlés programja, valamint a nemzetőrség szabályzata kidolgozását kezdték meg. Meghatározták, hogy másnap kiből áll majd az elnökség.⁷⁴⁸

⁷⁴⁴ Nagy Imre „*a forradalmi erőket ő maga is integrálni szeretne volna, de annak felhajtóerejét nem csillapítani, hanem rendbe szedni kívánta. (...) A Szabad Nép október 28-i és 29-i vezércikke megbékélést propagálva épp ezért jelenti ki azt, hogy aki a forradalom győzelme után továbbra is önálló fegyveres erőként kíván megmaradni, az szubjektív törekvéséről függetlenül ellenségévé válik. Ez a felfogás volt az integráció lényege. (...) A tegnapi ellenforradalmár banditából, ha elhiszi, hogy győzött, s leteszi a fegyvert, akkor forradalmár lesz, de ha nem fogadja el feltétel nélkül a neki nyújtott ajánlatot, akkor továbbra is cégéres ellenforradalmár marad.*” KAHLER Frigyes – M. KISS Sándor: *Kinek a forradalma?* Budapest (Püski – Kortárs) 1997. 137-138. Csakhogy a felkelők nem akartak fegyvertelen forradalmárokká válni, ez néhány nap alatt egyértelművé vált, az új kihívásra pedig Király Béla találta meg a megoldást.

⁷⁴⁵ „*30-án a kora délutáni kormánynyilatkozat után Nagy Imre késő estig tucatnál több delegációt fogadott.*” RAINER M. 1999: 299.

⁷⁴⁶ „*Király tervezete (...) politikai értelemben egyszerre célozta a kormány támogatását és a forradalmi legitimitás elismerését.*” RAINER M. 1999: 300.

⁷⁴⁷ Horváth Miklós a kérdés kapcsán egyetért Rainer M. Jánossal, aki úgy véli, Nagy Imre a kihallgatása során önmagát védte azzal, hogy nem ismerte el, hogy egyetértett volna a felkelő csoportok bevonásával a karhatalomban. Rainer M. szerint valójában a küldöttség meggyőzhette a kormányfőt, hogy a honvédség és a rendőrség elég erős lesz a nemzetőrség irányításához. Horváth Miklós cáfolja Nagy Imre jóhiszeműségét a kérdésben, hogy a hozzá érkező küldöttség tagjai közt több szabadságharcos is volt, tehát tisztában kellett lennie a helyzettel.

⁷⁴⁸ Katonákból, rendőrökből, értelmiségiekből, egyetemistákból, szabadságharcosokból, munkásokból.

A Forradalmi Karhatalmi Bizottság fő feladatául a forradalom vívmányainak megvédését jelölték ki. Ezt az alábbiak véghezvitelével látták megvalósíthatónak: új karhatalmi egységek megalakítása, Budapest, majd az ország biztonságának megteremtése, az államvédelem leszerelése, a nemzetőrség megalakítása, utóbbi alegységei számára engedélyek kiállítása. Horváth Miklós rámutat arra, hogy még e programban is vannak önellentmondások, ugyanis egy helyen a katonai és rendőri erőket a nemzetőrség részeként írják le, míg máshol tőlük független, de velük együttműködő erőként határozzák meg az új karhatalmat.

Úgy tervezték, hogy a Forradalmi Karhatalmi Bizottság adja majd az utasításokat, míg annak operatív bizottsága intézkedik azok végrehajtásáról. Utóbbit a titkár vezeti, akit csakúgy, mint az elnököt, a közgyűlés választ meg. A 30-40 fős tagság 25-25%-át a honvédség és a rendőrség, 50%-át pedig a nemzetőrség adja. A közgyűlés a tagok kétharmada jelenlétében határozatképes, határozatait abszolút többséggel hozza. Közgyűlést az elnök, a titkár, vagy a tagok 20%-a hívhat össze. Rendes ülést heti kétszer tartanak a Kilián laktanyában.⁷⁴⁹

Az ügyek vitelét ellátó operatív bizottságot azonnal fel akarták állítani. Ennek a folyamatosan működő szervnek a székhelyéül a Deák téri főosztály épületét jelölték ki. 4-6 fős szervezési, karhatalmi, anyagi és pénzügyi, valamint híradó albizottságokra osztották. Legfőbb feladata: működési engedélyek kiadása, az alakulatok karhatalmi irányítása.

Kidolgozták a nemzetőrség ideiglenes szervezeti szabályzattervezetét is: „*A nemzetőrség a győzelmes nemzeti demokratikus forradalom vívmányainak restaurációs és reakciós kísérletek ellen való védésére alakult önkéntes fegyveres szolgálat, illetve fegyveres alakulat, amely a Forradalmi Karhatalmi Bizottság irányításával, a honvédséggel és a rendőrséggel karöltve, az ország belső békéjének helyreállítása, illetve fenntartása érdekében katonai szolgálatot lát el. (...) Nemzetőr-alkulatok felállítására a Forradalmi Karhatalmi Bizottsághoz javaslatot tehet bármely üzem, gazdaság, iskola, kollégium, társadalmi szervezet, közigazgatási egység. (...) Minden nemzetőr egység a parancsnokát demokratikus választással saját maga választja.*”⁷⁵⁰ Hol van már a Kopácsiék-féle terv, miszerint a rendőrkapitányságok vezetői vezetik majd az alegységeket. Radikálisan átalakult: ekkor már csak arról volt szó, hogy az alegységek honvéd- és rendőrtisztek segítségét kérhették a szervezéshez, illetve feladataik ellátásához. A zászlóaljkat (kb. 350 fő) magyar történelmi alakokról, illetve a forradalom hősi halottairól tervezték elnevezni. Ezekben belül századokat (kb. 100 fő), és szakaszokat (kb. 40 fő) akartak kialakítani. A leendő csúcsszervet nemzetőr

⁷⁴⁹ HORVÁTH 2003: 302-303.

⁷⁵⁰ Idézi: HORVÁTH 2003: 303-304. [Kiemelés tőlem.]

főparancsnokságnak nevezték el, amit a közgyűlés hoz létre. Még csapatzászlókról, jelvényekről⁷⁵¹ és körbélyegzőkről is gondoskodtak volna. A tervezetből visszaköszön Király Béla korábbi kijelentése, miszerint határozottan fel kell lépni azok ellen, akik sem a nemzetőrségbe nem akarnak belépni, sem a fegyvert nem akarják letenni: „*A honvédséghez és a rendőrséghez nem tartozó személyek fegyvert csak nemzetőr alakulat által kiállított személyazonossági igazolvánnyal viselhetnek.*”⁷⁵² A fegyverek bevonását minden más civiltől a nemzetőrség feladatának tekintették. Honvédségi rendfokozatok használatát irányozták elő, bár ez végül nem valósult meg, nem úgy a megszólítás: bajtárs.

A tervezet új távlatokat is nyitott a testület előtt: Budapest újjáépítése, illetve más feladatok ellátása céljából különleges nemzetőr alakulatok (műszaki, híradó stb.) is létrehozhatók. A Nagy Imre által aláírt nyilatkozat, ahogy azt korábban részletesen taglaltuk, van, ahol félreérthetően fogalmaz. Az viszont egyértelmű benne, hogy a karhatalmi bizottság mandátuma az új kormány felállításáig szól. Budapest újjáépítése reálisan nem volt elképzelhető addig, vagyis ezen a ponton is a politikai vezetés által megszabott szűk keretek tágításával találkozhatunk, hiszen ez hosszú távú tervezésre utal. A különleges nemzetőr alakulatok létrehozásának lehetősége pedig a más fegyveres testületektől (elsősorban a honvédségtől) való függetlenedés távlati lehetőségét teremtette meg.

Egyetértek Horváth Miklós értékelésével, miszerint független önálló fegyveres testület képe rajzolódik ki a leírtakból, aminek fő erejét a felkelő-szabadságharcos csoportok, valamint a korábban nem harcoló, de a közrendért tenni akaró civilek (diákok, értelmiségiek,

⁷⁵¹ A jelvény formájának kialakítását fiatal iparművészekre bízták, Iván István tervezte. [Az információt köszönöm Dr. Sallay Gergelynek] November 1-jén legyártásuk érdekében felhívásban fordultak segítségért a pénzverdéhez: „*Barátaink, pénzverő dolgozók. A forradalom igaz ügye veszélyben forog – mondja a felhívás. Olyan elemek kezébe is kerültek fegyverek, akiknek nem a forradalom szent ügye, hanem a fosztogatás és rablás a céljuk. A békés lakosság megvédése érdekében kérünk benneteket, hogy a forradalmi nemzetőrség jelvényeit nyomjátok ki és készítsétek el. Segítsétek elő a békés polgári lakosság vagyonszükségét, életének védelmét. Barátaink, ennek a célnak az érdekében álljatok mellénk, ezt kéri tőletek a békés polgári lakosság, a forradalmi egyetemi ifjúság nemzetőr csapatai, ezt kéri tőletek minden becsületes magyar ember. – Álljatok ennek a nagy célnak érdekében munkába, segítsétek rendfenntartó munkánkat.*” VARGA 1989: 345. Kossuth rádió 1956. november 1. 15:00 Hírek. A válasz sem sokat váratott magára, a pénzverde másnapra behívta dogozóit, hogy elkészülhessenek a nemzetőrjelvények: „*A Pénzverők Forradalmi Tanácsa úgy döntött, hogy támogatja a karhatalmi bizottság kívánságát. Kéri a színesfémhengerde-, sajtoló-, éremszelő-, vésnök-, edző-, esztergályosüzem dolgozóit, hogy jelentkezzenek munkára 1956. nov. 2-án, reggel 8 órára.*” VARGA 1989: 345. Kossuth rádió 1956. november 1. 15:00 Hírek. A jelvényekből végül három mintadarab készült el, amik közül egyet megőrzött a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, és ami alapján 2006-ban, az 50. évfordulón sorozatgyártásba kerülhettek a nemzetőrjelvények. A gyártás az egykori főparancsnok, Király Béla kezdeményezésére valósulhatott meg, aki arról is gondoskodott, hogy ezeket a jelvényeket az elkövetkező néhány évben átvehessék a tevékenységüket dokumentumokkal igazolni tudó egykori ’56-os nemzetőrök. A fenti tevékenységet Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa egyesület végezte, végzi, aminek főtákaraként engem ért a megtiszteltetés, hogy az operatív munkát végrehajtsam. Minderről ld. bővebben: www.nemzetorjelveny1956.hu. [Utoljára ellenőrizve: 2014. október 9.]

⁷⁵² Idézi: HORVÁTH 2003: 304. [Kiemelés tőlem.]

munkások) adják.⁷⁵³ Különösen nagy jelentőséget tulajdonít Király Béla személyének elsősorban a tekintetben, hogy ő volt az, aki a különböző fegyveres testületek közti együttműködés garanciája volt. Rátermettségének, tapasztalatának, hatalmas munkabírásának, kapcsolatainak, valamint a közeljövőben betöltött pozícióinak⁷⁵⁴ köszönhetően. Sok esetben maga Nagy Imre adott neki feladatot, ami egyúttal azt is jelentette, hogy bár előbbi pozíciói alapján papíron a bel-, valamint a honvédelmi miniszter alárendeltje volt, valójában önálló hatalmi tényezővé vált.

Alakuló közgyűlés a Kiliánban

Az október 31-én tartott alakuló közgyűlésen az előzetes tervekhez képest két és félszer annyian, kb. százan vettek részt. Köztük a Corvin köz, a rendőrség, valamint a honvédség vezetői.⁷⁵⁵

A házigazda szerepét betöltő Maléter Pál megnyitó gondolataiban a forradalom győzelméről beszélt, arról, hogy a feladat immár az elért eredmények megvédése, ehhez pedig szervezeti rendszerre van szükség. A szervezők tervei ismeretének hiányában ő maga azon az állásponton volt, hogy a szabadságharcosokat a honvédség és a rendőrség szervezetébe kell bevonni.

Király Béla alapgondolata hasonló volt, de természetesen a lényegi ponton, vagyis a civil fegyveresek erejének összefogásában eltért Maléterétől. Elmondta, hogy a győzelem úgy lehet hosszú távú, ha a forradalmárok, a honvédség és a rendőrség egységes irányítás alatt működik. Három veszélyre hívta fel a figyelmet: restauráció, reakció, szovjet csapatok. A legfontosabb feladatnak a Nagy Imre október 28-ai nyilatkozatában szereplő új karhatalom felső vezetésének megszervezését nevezte meg. *„Az operatív feladatok megoldására azonnal fel kell állítani a Forradalmi Karhatalmi Bizottság Operatív Bizottságát, melynek feladata a Forradalmi Karhatalmi Bizottság közgyűlése határozatainak végrehajtása, intézkedések kidolgozása és a végrehajtó szervekhez való eljuttatása. Részleteiben: 1. Nemzetőr alakulatok, működési engedélyeinek kiadására, illetve megvonására javaslattétel a közgyűlés számára. 2. Nemzetőr, honvéd és rendőr alakulatok karhatalmi irányítása.”*⁷⁵⁶

⁷⁵³ HORVÁTH 2003: 304-305.

⁷⁵⁴ A Forradalmi Karhatalmi Bizottság vezetője, a nemzetőrség főparancsnoka (civil fegyveres erők vezetője), Budapest katonai parancsnoka (a rendőrségi és a honvédségi erők vezetője), a Forradalmi Honvédelmi Bizottmány elnöke.

⁷⁵⁵ Az eseményről még nemzetközi híradás is született, egy lengyel újságíró, Roman Kornecki számolt be részletesen, bár helyenként pontatlanul és tévesen az eseményről az Express Wieczorny hasábjain. TISCHLER János (szerk.): *Budapestről jelentjük... Az 1956-os forradalom az egykorú nemzetközi sajtóban. Válogatás.* Budapest (1956-os Intézet) 2006. 292-295.

⁷⁵⁶ MOL XX-5-h 2. d. 6. kötet Nagy Imre és társai. 30.

Király Béla, beszédét követően megnyitotta a vitát. A felszólalók közül a résztvevők nagy tetszéssel fogadták Márton András ezredes⁷⁵⁷ gondolatait: *„Az úgy szólván éjt-nappalt utcán töltő felkelők századonként, vagy zászlóaljanként egységes elhelyezésben lennének, valamennyi alegységre nézve kötelező egységes belrenddel és napirenddel rendelkezzenek. Ilyen formán élelmezésük és pihenésük is biztos lenne, valamint kulturáltabb körülmények közé kerülnének. A nemzetőrség tagjai közé 18-19 éven aluliakat ne vegyenek fel, hanem ezeket a »kis hősokeket«, akik arra érdemesek, el kell küldeni a Rákóczi katonai középiskolába.»*⁷⁵⁸

A rendezvény nem volt feszültségektől mentes. A Maléter parancsnoksága alatt álló Kilián és a szomszédos Corvin közt irányító Pongrátz Gergely konfliktusa, ami korábbi fegyveres összecsapásaikból adódott, megzavarta a közgyűlést. Míg Maléter kiment telefonálni (fegyveres incidensről és szovjet csapatmozgásokról kapott hírt), Pongrátz Gergely távollétében fennhangon bírálta. A visszatérő Maléter nagy önuralomról tett tanúbizonyságot, ugyanis kijelentette, vitatkozni a szovjet csapatok kivonulása után is ráérnek, de most össze kell fognia minden jelenlévőnek. Kezet nyújtott, amit az adott helyzetben Pongrátz nem utasíthatott el.

Felmerült a Dudás-csoport hovatartozásának kérdése is. Dudás József⁷⁵⁹ és társai nem mentek el a közgyűlésre, amit egy felszólaló úgy értékelt, hogy nem akarnak részt venni a Forradalmi Karhatalmi Bizottság munkájában. Maléter erre úgy reagált, hogy nincs is rájuk szükség, hiszen a Nagy Imre-kormányt sem ismerik el.

*„Az értekezlet résztvevőinek többsége elfogadta a Király Béla által ismertetett javaslatot. Határozatot hoztak arra, hogy addig nem teszik le a fegyvert, amíg a szovjet csapatok Magyarország területét el nem hagyják, és a felkelőcsoportok részt vesznek Budapesten a rend helyreállításában, valamint az államvédelmisták lefegyverzésében.»*⁷⁶⁰

⁷⁵⁷ Márton András ezredes a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia parancsnoka volt ekkor. November 1-jén a Budapest körüli védőöv parancsnokának nevezték ki, majd a miniszterelnök a Varsói Szerződést felmondásával kapcsolatos nemzetközi tárgyalásokért felelős bizottságba is jelölte. A megtorlás során jogerősen 10 év börtönbüntetésre ítélték.

⁷⁵⁸ ÁBTL V-15005/2. Kovács István és társai. 86-87.

⁷⁵⁹ Dudás József (1912-1957): a forradalom alatt a II. kerületben, majd a Szabad Nép székházában vezette az általa szervezett kerületi, majd országos forradalmi bizottmányt. Nem ismerte el a kormányt, lapot adott ki. A köré gyűlt fegyvereseket nevezték Dudás-csoportnak, de ők kihátráltak mögüle még a forradalom alatt. A megtorlás során, 1957 januárjában kivégezték.

⁷⁶⁰ HORVÁTH 2003: 310.

Forradalmi Karhatalmi Bizottság

Bár a Forradalmi Karhatalmi Bizottság megalakulásáról csak november 1-jén adtak ki közleményt, október 31-én délelőtt a forradalmi erők és a néphadsereg forradalmi tanácsa közös felhívásában már megjelent a civilek és fegyveres erők közti közös munka híre: *„Megegyezés történt, hogy a forradalmi fegyveres ifjúság, a közbiztonság, a rend, a nyugalom érdekében a honvédség forradalmi bizottmányával és a rendőrséggel karöltve tartja fenn a rendet.”*⁷⁶¹ Az a fontos árnyalatnyi, mégis mindent eldöntő különbség itt is tetten érhető, hiszen Király Béla másnapi közleményében már így fogalmaz: *„A győzelmes nemzeti demokratikus forradalom harcaiban részt vett fegyveres alakulatok, az alakuló üzemi őrségek, a honvédség és a rendőrség képviselőiből megalakult a Forradalmi Karhatalmi Bizottság, abból a célból, hogy összehangolja a karhatalmi erők működését a győzelmes nemzeti demokratikus forradalmunk vívmányainak védelme érdekében.”*⁷⁶² Sorra véve a két megfogalmazás közti különbségeket: a forradalmi fegyveres ifjúság helyett a forradalom harcaiban részt vett fegyveres alakulatokról van szó, ez a legfontosabb előrelépés; a rend és nyugalom érdekében történő rendfenntartás helyett a forradalom vívmányainak megvédése a cél; a „karöltve” kifejezés helyett pedig a működés összehangolásáról, vagyis az irányítás átvételéről szól a kinyilatkoztatás. Király ebben a közleményben nyíltan a fegyveres felkelők konszolidációjáról beszél, nem kisebb magasságba emelve rögtön őket, mint a harmadik, a rendőrséggel és honvédséggel egyenrangú fegyveres testület: *„1956. október 31-én, a nem honvédségi és nem rendőrségi fegyveres alakulatok képviselői elhatározták, hogy nemzetünk új, a honvédséggel és a rendőrséggel egyenjogú szervévé, nemzetőrséggé egyesülnek.”*⁷⁶³ Egyúttal azonban le is választja őket azokról, akik továbbra sem akarnak besorolni az „államilag elismert státuszba”: *„A nemzetőrség alakulatai és tagjai minden erővel különítsék el magukat a szórványosan fellépő rendzavaróktól.”*⁷⁶⁴ Az előbbi kijelentés a kormány, az utóbbi a fegyveres felkelők mögött csukta be az ajtókat, amiket mindkét fél nyitva hagyott volna. Ehhez olyasfajta határozottság, magabiztosság, önbizalom és bátorság kellett, ami csak kevesekben van meg, de Király Béla sajátja volt. Egyúttal, szinte mellékesen a HM és BM vezetését is „irányba állította”: *„A Honvédelmi Minisztériumot és az illetékes belügyi szerveket felkértem, hogy a honvédségnek és a rendőrségnek a győzelmes nemzeti*

⁷⁶¹ VARGA 1989: 281. Kossuth rádió 1956. október 31. 10:55 A forradalmi erők megbízottainak és a néphadsereg forradalmi tanácsainak felhívása

⁷⁶² VARGA 1989: 342. Kossuth rádió 1956. november 1. 14:14 A Forradalmi Karhatalmi Bizottság és a Budapesti Karhatalmi Parancsnokság közleménye

⁷⁶³ VARGA 1989: 343. Kossuth rádió 1956. november 1. 14:14 A Forradalmi Karhatalmi Bizottság és a Budapesti Karhatalmi Parancsnokság közleménye

⁷⁶⁴ VARGA 1989: 343. Kossuth rádió 1956. november 1. 14:14 A Forradalmi Karhatalmi Bizottság és a Budapesti Karhatalmi Parancsnokság közleménye

*demokratikus forradalom vívmányai mellett kitartó személyeit a személyazonossági igazolványhoz csatolt betétlappal lássák el, hogy ezzel elkülöníthetők legyenek a forradalom ellenségeitől, valamint a fegyveres testületek egyenruhájában esetleg rejtőzött gonosztevőktől.*⁷⁶⁵

A nemzetőr igazolványokat és a fegyvereket már október 31-től lehetett igényelni a Forradalmi Karhatalmi Bizottságtól. A különböző forradalmi szervek óriási mennyiségben vételezték ezeket, ezért november 2-án a rendszer működtetését felfüggesztették, majd a nemzetőrség szervezését leállították. Bár Király Béla 4000 főt irányzott elő összlétszámként, ekkora már 7000 tagnál jártak, sőt, valójában több mint 18 ezer igazolványt adtak ki a kérelmezőknek.

A Forradalmi Karhatalmi Bizottság november 2-ai ülése kudarcba fulladt, mivel a közgyűlés nem volt határozatképes. Király Béla a szervezést végzőket felelősségre vonta. Az értekezleten megjelent Dudás Józsefet többen ki akarták végezni, de Király szavát adta neki, hogy nem lesz bántódása. A nemzetőrök díjazása is szóba került, erről ugyanő úgy nyilatkozott, hogy a fizetésükön felül naponta 10-20 forintot kaphatnak.

A Forradalmi Karhatalmi Bizottság november 3-ai ülésén a szervezet elnökségének, operatív irányító szervének és a Nemzetőrség Főparancsnokságának létrehozását indítványozta Király. Felhívta a résztvevők figyelmét, hogy a kormány a rend fenntartásáért tette őket felelőssé, ezért a nemzetőrséget jól szervezett, fegyelmezett karhatalommá kell formálni. Legfontosabbnak a szervezeti rendszer megszilárdítását és az elöljáróság utasításainak maradéktalan végrehajtását nevezte. Szóba került a sztrájk folytatásának kérdése, ami kapcsán néhányan azon aggódtak, nehogy a munka beindítása gátat szabjon a nemzetőrség működésének. A közgyűlés megalakította a Nemzetőrség Főparancsnokságát, Király Bélát a nemzetőrség főparancsnokának, Kopácsi Sándort pedig helyettesének választották, majd az alegységek kijelölték a törzsbe küldendő képviselőiket. A megszavazott határozattervezet szerint a választásokig segítették volna a kormány munkáját a zavarkeltőkkel szemben. Javasolták a sztrájk beszüntetését, de felhívták a nemzetőrök figyelmét, hogy fegyvereiket tartsák kéznél. *„A mai naptól kezdve nem honvédségi és nem rendőrszemély csakis mint nemzetőr viselhet fegyvert. A nem nemzetőr, nem honvéd és nem rendőrszemélyeket a rend megszilárdítása érdekében lefegyverezzük.*⁷⁶⁶

⁷⁶⁵ VARGA 1989: 343. Kossuth rádió 1956. november 1. 14:14 A Forradalmi Karhatalmi Bizottság és a Budapesti Karhatalmi Parancsnokság közleménye

⁷⁶⁶ VARGA 1989: 458. Kossuth rádió 1956. november 3. kb. 14:30 A Forradalmi Karhatalmi Bizottság határozata

A közgyűlés után Király Béla parancsnoki eligazításon ismertette a november 4-re tervezett rendteremtést célzó akciókat. Hosszú távon tervezett: *„Rengeteg sürgős feladatot kell megoldani. Rendszeres ellátás, a csoportok és kerületek közötti koordináció, a vidéki szabadságharcos csoportok irányítása és bekapcsolása egy egységes fegyveres erőbe, az egyénileg csatlakozó honvédek és rendőrök beosztásainak rendezése, a parancsnokaikkal együtt csatlakozó honvéd- és rendőralegységek irányítása, koordináció a honvédség, a rendőrség és a szabadságharcos egységek között, az ország, de különösen Budapest rendjének egységesen szervezett fenntartása mind-mind a Nemzetőrség Főparancsnokságára várt...”*⁷⁶⁷

Király Béla, a nemzetőrség főparancsnoka

Király Béla 1956-ban, öt év után szabadult ki a börtönből: *„négyet halálos zárkában töltöttem. (...) Elsősorban a munka hiányzott. Dolgozni akartam.”*⁷⁶⁸ Felkereste a Nagy Imre körüli csoport, akik tájékoztatták, hogy a honvédségnél kell nekik egy felkészült ember.

Király a munkába állás előtt ragaszkodott hozzá, hogy mindenre kiterjedő kivizsgáláson eshessen át a hosszú börtönének után. Ezt a Honvédkórházban biztosították számára. A vizsgálatok során alultápláltságot állapítottak meg nála, és október 22-én egy kisebb műtétet hajtottak végre rajta. Október 28-án levelet írt, amiben felajánlotta segítségét a Nagy Imre kormány számára. Október 30-án, mielőtt még felajánlása eljutott volna a címzetthez, Kopácsi utasítására küldöttség kereste fel a kórházban. *„Közölték, hogy a Deák térről jönnek, ahol a Budapesti Főosztály épületében a karhatalom megalakításával kapcsolatos megbeszélésre kerül sor. Menjek velük – mondták. Az orvosok*⁷⁶⁹ *még nem engedtek volna el...”*⁷⁷⁰ A gyűlésen megalakították a Forradalmi Honvédelmi Bizottság Előkészítő Bizottságát, majd átmentek a Parlamentbe, hogy erről Nagy Imrét is tájékoztassák. A miniszterelnök Király emlékei szerint úgy fogalmazott: *„Ilyen akciókra van szükségünk! Ez vezet a konszolidációhoz.”*⁷⁷¹ A központi irányító szerv életre hívása Király szerint azért volt fontos, mert *„Október 29-ig a pesti (és vidéki) srácok hősiességgel központi szakmai vezetés nélkül vívták ki a forradalom győzelmét. Nem személy vagy felsőbb parancsnokság, hanem egy eszme vezérelte őket. De maguk is érezték, hogy a számtalan kisebb-nagyobb szabadságharcos csoport központi vezetés, azaz tevékenységük összehangolása nélkül nem lesz képes a konszolidációt biztosítani. Ezért kezdeményezték egy központi vezető testület*

⁷⁶⁷ KIRÁLY 1989: 272. Idézi HORVÁTH 2003: 360.

⁷⁶⁸ KIRÁLY Béla: *Amire nincs ige. Visszaemlékezések, 1912-2004.* Budapest (HVG) 2004. [továbbiakban: KIRÁLY 2004] 227.

⁷⁶⁹ Dr. Radó Zoltán ezredes, a kórház parancsnoka

⁷⁷⁰ KIRÁLY 2004: 228-230.

⁷⁷¹ KIRÁLY 2004: 235.

*létrejöttét. (...) Az egyetemisták nem is vártak parancsra, saját elhatározásukból nemzetőröknek kezdték nevezni alakulataikat. A Nemzetőrség létrejötte valóságos mozgalommá terebélyesedett.*⁷⁷²

Október 30-án meghívták a HM-be a Honvédség Központi Forradalmi Tanácsának alakuló ülésére. Az eseményen katonák, rendőrök, nemzetőrök és diákok is részt vettek, sőt, az elnöki asztalnál – Király volt tanítványai mellett – ott ült az öt korábban halálra ítélt bírósági tanács egyik tagja⁷⁷³ is. Nemcsak ott ült, de szólásra emelkedett, és Királyt volt amerikai kémnek titulálta. Ő erre higgadt maradt, és csak annyit felelt, az államvédelem alaptalan vádjaira nem hajlandó válaszolni, de annyit kijelenthet, hogy soha nem kémkedett hazája ellen. A tömeg azonnal mellé állt, megválasztották elnökke.

A Forradalmi Karhatalmi Bizottság október 31-ei alakuló közgyűlése előtt Király Béla személyesen beszélte rá Pongráz Gergelyt, hogy ne bojkotálják a gyűlést.⁷⁷⁴ Az együttműködés megteremtéséhez a korábban még egymás ellen harcoló egységek között olyan szervezőegység, intelligenciára, tapasztalatra és mindkét oldal által elismert tekintélyre volt szükség, ami nagyon ritkán van meg egyvalakiben. A negyvenes évei közepén járó Király Béla ilyen volt.⁷⁷⁵ Éppen ezért nem túlzás kijelenteni, hogy a forradalom konszolidációjában elvülhetetlen érdemei voltak. A Kilián laktanyában elmondott beszéde egyszerre volt nagy ívű szónoklat és a gyakorlati munkát felvázoló programterv. Mivel utóbbi megvalósulását a korábbiakban tárgyaltam, itt elsősorban az előbbiből idézek: *„A nemzeti demokratikus forradalom győzött anélkül, hogy egységes központi vezetése lett volna. A győzelem azonban csak úgy tartható fenn, ha a forradalom győztes ifjai, egyetemistái, munkás ifjai, harcegységei, alakulóban lévő üzemi őrségeink, honvédségünk és rendőrségünk, a forradalom vívmányain féltő gondoskodással, egységes vezetés mellett őrködik afelett, hogy a forradalom vívmányait sem restaurációs kísérlet, sem reakciós elemek támadásai ne veszélyeztessék.*”⁷⁷⁶ Utalt arra, hogy a Nagy Imre október 28-ai nyilatkozatában célul kitűzött új karhatalmat kell létrehozniuk,⁷⁷⁷ pedig hallgatósága jó részét olyanok alkották, akik a

⁷⁷² KIRÁLY 2004: 235-236.

⁷⁷³ Váradai Gyula tábornok

⁷⁷⁴ Ahhoz, hogy életképes legyen a szervezet, elengedhetetlen volt a szabadságharcos csoportok általi elfogadottsága, sőt, hogy magukénak érezzék azt. A helyszín (a Kilián laktanya) azonban visszatetszést keltett az egyik legnagyobb hírnévnek örvendő Corvin közti csoportnál.

⁷⁷⁵ A Ludovikát végzett tiszt híres volt szorgalmáról és kiemelkedő tanulmányi eredményeiről. Még akadémistaként részt vett Erdély visszavételében, szolgált a Don-kanyarban, majd tevékeny részt vállalt a magyar tisztképzés újraindításában. A legfelsőbb politikai és katonai körökben mozgott, majd ő sem kerülhetett el a sorsát, hosszú éveket töltött börtönben.

⁷⁷⁶ MOL XX-5-h 2. d. 6. kötet Nagy Imre és társai 28.

⁷⁷⁷ Nagy Imre ugyan a munkásmiliciákra gondolt, Király azonban ezzel megteremtette a lehetőségét annak, hogy a felkelő csoportok és a kormány céljai közeledjenek egymáshoz.

miniszterelnök szándéka szerint nem lehettek volna ott. Két igényt elégített ki egyszerre: a felkelők hivatalos elismerését a társadalmi változásokért küzdő fegyveres erőként, és a kormányzat működőképes karhatalom utáni vágyát. Igaz, hogy erre senki nem jogosította fel, de sikerült kész helyzetet teremtenie, és az események őt igazolták. *„A lényeg tehát az, hogy minden olyan fegyveres egység, amely nem tartozik a honvédséghez vagy rendőrséghez, a mai napon nemzetőrségként egységes fegyveres testületté válik. (...) [A nemzetőrség] Olyan egyenrangú társa a honvédségnek és rendőrségnek, amely nemcsak az 1848-as hős nemzetőrök hagyományaiból táplálkozik, hanem mai, dicsőséges, az egész világ által elismert fényes saját harci győzelmekkel is rendelkezik.”*⁷⁷⁸ Nem rejtette tehát véka alá azt, hogy a szervezet felkelőket is rendszerbe állít, szó sem volt ennek elkendőzéséről, sőt, kifejezetten alapozott arra, hogy a tagság egy része harcolt a szovjetek ellen. *„A nemzetőrség a győzelmes nemzeti demokratikus forradalom vívmányainak restaurációs és reakciós kísérletek ellen való védelmére alakult önkéntes fegyveres szolgálat, illetve fegyveres alakulat, amely a Forradalmi Karhatalmi Bizottság irányításával a honvédséggel és a rendőrséggel karöltve az ország belső békéjének helyreállítása, illetve fenntartása érdekében karhatalmi szolgálatot lát el. (...) Az össz. nemzetőrségi alakulatok vezetésére a Nemzetőr Főparancsnokság hivatott.”*⁷⁷⁹ Utóbbi kijelentése azért különösen fontos, mert ebbe már beleértendő a civil nemzetőrök mellett szolgálatot teljesítő rendőrök és katonák is. Nem másról van szó tehát, mint karhatalmi átrendeződésről, az irányító szerep megszerzéséről. Ezt ugyanakkor feltehetően sokkal inkább a praktikum, az operatív feladatellátás szükségessége, mint bármiféle hatalomvágy motiválta.

Maléter ezt a fajta irányítást a kezdeményezésnek nem nézte jó szemmel.⁷⁸⁰ *„az volt ugyanis a meggyőződése, hogy nemcsak a honvédelmet, de az országos karhatalmi feladatokat is a honvédséggé alakuló néphadseregnek kell ellátnia, semmi szükség a Nemzetőrség fenntartására.”*⁷⁸¹ Több jel is arra mutatott, hogy álláspontja érvényre juttatása érdekében akár még Király letartóztatását is kezdeményezné.⁷⁸²

⁷⁷⁸ KIRÁLY 2004: 243-244.

⁷⁷⁹ KIRÁLY 2004: 245.

⁷⁸⁰ Mikor október 30-án a Parlamentben Nagy Imrével és Tildy Zoltánnal – akinek korábban testőrparancsnoka volt – tárgyalt, és a felkelőkre terelődött a szó, Maléter úgy nyilatkozott, hogy *„a fegyveres felkelőket a honvédség és a rendőrség kötelékébe kell besorolni, míg a 18 éven aluliakat tiszti iskolára kell küldeni.”* HORVÁTH Miklós: *Maléter Pál*. Budapest (H&T) 2002² [továbbiakban: HORVÁTH 2002] 115. Álláspontját később, kihallgatása során is fenntartotta: *„Király Bélának a nemzetőrség önálló megalakításával kapcsolatos koncepciójával nem értett egyet. (...) »Én ténylegesen teljes egészében egyetértettem Király beszámolójával és a [Kiliánban tartott] gyűlésen elfogadott határozatokkal. Én csak a tekintetben nem értettem vele egyet, hogy ő a felkelők csoportjait ún. nemzetőr zászlóaljakká vonta össze. Én azon állásponton voltam, hogy a felkelők csoportjait a hadsereg és a rendőrség csoportjai között osszák szét.«*” HORVÁTH 2002: 154-155.

⁷⁸¹ KIRÁLY 2004: 246-247.

⁷⁸² A fentiek esszenciális értékelését adja Gati: *„Az ígéretes esemény a Nemzetőrség megalakulása volt Király Béla vezérőrnagy parancsnoksága alatt. Király hivatásos katonatiszt volt, akit a magyar sztálinista kormány*

Király a korábban általa vezetett katonai akadémiától kért tiszteket a törzsbeli és a csapatbiztonsági pozíciók betöltéséhez. Segítségükkel 24 órán belül felállították a főparancsnokságot. A vidéki és budapesti alegységek megalakulásukat, illetve a főparancsnoksághoz való csatlakozásukat telefonon közölték. *„Budapesten kerületenként a legerősebb szabadságharcos csoportra alapozva hangoltuk össze a nemzetőrök, rendőrök és honvédek rendfenntartó munkáját.”*⁷⁸³ A parancsnok értékelése szerint tehát a szervezet gerincét a fegyveres felkelő csoportok adták. Velük a Deák téri központba küldött megbízottjaik útján tartották a kapcsolatot. Óriási fegyvertény, egyben a szervezet e formában való megalakításának és működtetésének legfontosabb visszaigazolása, hogy november 1-től nem voltak lövöldözések a fővárosban. A nemzetőrök, elsősorban a vasutasok révén a szovjet csapatmozgásokat is figyelték, amikről Király személyesen tájékoztatta a miniszterelnököt.

November 2-án Nagy Imre hívta telefonon, és utasította, személyesen menjen, és ellenőrizze a szovjet nagykövetség környékét, mert a nagykövet ostromról számolt be neki, és azzal fenyegette, saját erővel védik meg a követséget, ha a magyar kormány nem képes erre. Király nemzetőrökkel és katonákkal megerősítve, a Hősök terénél még tartalékokat hagyva közelítette meg a szovjet nagykövetséget. Ott Andropov⁷⁸⁴ nagykövet fogadta, aki magyarázkodott, félreértésre hivatkozott, hiszen valójában semmilyen harc sem volt a környéken. Király a követségről felhívta és a helyzetet ismertetve megnyugtatta Nagy Imrét, majd hívására a Parlamentbe ment. *„Miután gondoskodtam az épület és a környék katonai biztosításáról, Nagy Imre irodájába siettem.”*⁷⁸⁵

Bár a telefonban még azt közölte vele a kormányfő, hogy ő is tagja lesz a szovjet csapatkivonásokról tárgyaló küldöttségnek, ez végül meghiúsult: *„Őn csak pár hete szabadult a börtönből. A szovjetek érzékenységét sérthetné, hogy volt »rabort« küldenek hozzájuk tárgyalni. Ennél is fontosabb, hogy ragaszkodnak a magyar delegáció miniszteri szintű*

koholt vádak alapján életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte; a forradalom első napjaiban nyerte vissza szabadságát (sic!), és október 30-án Nagy Imre szolgálatába állította szervezői tehetségét és tapasztalatait. Kopácsi Sándorral a miniszterelnök utólagos jóváhagyásával azon fáradozott, hogy egyesítse a rendőrséget, a magyar fegyveres erőket és a felkelők nagyobb felelősségtudatú csoportjait. A feladat részben azért volt igen nehéz, mert mindhárom alakzat erős fenntartásokat táplált a másik kettő iránt. Ráadásul éles versengés alakult ki a felkelők csoportjai között; az egyes csoportok tagjai nem minden esetben bíztak meg saját vezetőikben, és riválisnak tekintette egymást Király Béla és a Kilián laktanya parancsnoka, Maléter Pál ezredes (aki hamarosan tábornoki rangot és honvédelmi miniszteri kinevezést kapott). A sokféle szakmai és személyes versengés és viszálykodás ellenére végül is megszületett a Nemzetőrség, és hatékonyan védelmezte a forradalom által elért eredményeket.” GATI, Charles: *Vesztett illúziók. Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom.* Budapest (Osiris) 2006. 177-178.

⁷⁸³ KIRÁLY 2004: 236.

⁷⁸⁴ Andropov, Jurij Vlagyimirovics (1914-1984): a Szovjetunió magyarországi nagykövete 1956-ban. 1982-től haláláig az SZKP első titkára.

⁷⁸⁵ KIRÁLY 2004: 239.

összeállításához. *Ha katonai tanácsra lesz szükségem, azt akarom, hogy elérhető legyen.*⁷⁸⁶
– fogalmazott Nagy Imre.

November 4-e hajnalán a szovjet támadásról folyamatosan futottak be a jelentések a főparancsnokságra. Király Béla helyzetértékelése szerint hadiállapot állt be, hiszen ellenséges erők azzal a nyilvánvaló szándékkal támadtak az országra, hogy megdöntsék a magyar kormányt. Felhívta Nagy Imrét: *„Eddig intettük fegyvereseinket, hogy az esetleges ellenséges tüzelést ne viszonzózzák. Most joguk van tudni, hogy minden korlátozás megszűnt, mert háborúban állunk a Szovjetunióval. Javaslom, hogy a miniszterelnök bajtárs e szellemben tegyen közzé nyilatkozatot. Vagy, ha kívánja, hatalmazzon fel, és én mint a legmagasabb beosztású katonai vezető megteszem azt.*⁷⁸⁷ A miniszterelnök figyelmeztette, hogy a háború deklarálása politikai és nem katonai feladat. Mikor már a Deák téren haladtak át a tankok a Parlament felé, még egyszer utoljára felhívta Nagy Imrét, de ő már csak annyit válaszolt, hogy nem kér több jelentést.

A Nemzetőrség Főparancsnoksága visszavonul

A szovjet csapatok Budapestre való bevonulása közben Király Béla a főparancsnokságot teherautókkal Budára, a Normafa közelébe költöztette át.⁷⁸⁸ Figyelőállásokat, védvonalat építettek ki. Bár egyre szorosabbra zárult körülöttük a szovjetek gyűrűje, Király maradni akart a fővárosban, amíg csak lehetett: *„A főhadiszállás fennmaradása fontos volt, mivel a Nemzetőrség Főparancsnoksága – mely a honvédelem forradalmi parancsnokságaként is működött – volt a forradalom központi kormányának utolsó működő szerve. Fenn kellett tehát tartani mindaddig, amíg a legkisebb lehetősége is megvolt annak, hogy a Nagy-kormány ismét az ország hivatalos vezető testületeként működhet.*⁷⁸⁹ Kormány nélküli kormányzati szerv mivoltuk minden kapcsolatától elvágva nyilván legfeljebb lélektani erőt jelentett a csoportnak. Bár nem tudhatták pontosan mi történt a városban (Király hiába kerestette Nagy Imrét), abból, hogy szovjetek szorították őket sarokba, mindannyian le tudták vonni a logikus következtetést a kialakult helyzetről. A csapatot a honvédelem forradalmi parancsnokságának nevezni is inkább csak a látszat fenntartását, a csapat összetartását célozhatta, hiszen ez még kevésbé bírt reális tartalommal, csak Király személye, az általa betöltött pozíciók adhattak alapot ennek deklarálásához. Egy biztos, valami még napokig ott tartotta őket Budapesten a szovjet fenyegetettség árnyékában is. Király Béla *„a Széchenyi-hegyen lévő egyik rádiózavaró*

⁷⁸⁶ KIRÁLY 2004: 239.

⁷⁸⁷ KIRÁLY 2004: 240.

⁷⁸⁸ A Rege úti egykori Vörös Csillag Szálló épülete ma a Libériai Köztársaság konzuli képviseletének ad helyet.

⁷⁸⁹ KIRÁLY 2004: 257-258.

*állomásról közleményt bocsátott ki, melyben többek között a következőket mondta: »A Nemzetőr Főparancsnokság él. A főparancsnok, Király Béla kéri a rendőrség és a honvédség szerveit, segítsék a Nemzetőrség – mint egyedüli, hivatalos karhatalmi szerv munkáját.«*⁷⁹⁰

November 8-án aztán átvonultak Nagykovácsiba, ahol a Teleki-kastélyban rendezkedtek be.⁷⁹¹ Itt is kiépítették a védvonalat, amiben nagy hasznát vették az időközben hozzájuk csapódóknak, így az egyetemista nemzetőröknek is. A térségben voltak ugyanis Budapest légvédelmét biztosító léghárító ütegek, amik közül egyet sikerült is működésbe hozni. A november 10-ei szovjet támadásra így, bár váratlanul érte őket, volt mivel válaszolni, hiszen repülőgépeket is bevetettek ellenük. Miközben a szovjet harckocsik támadásba lendültek, váratlan dolog történt: *„Az egyik szembelevő dombon, talán fél kilométernyire a tüzelő légvédelmi lövegünktől hatalmas, hangrobbanáshoz hasonló erejű dörej hallatszott. Óriási füstoszlop emelkedett az égig, és a magasban jóval a vadászbombázók szintje fölött méltóságteljes gomolygással gombafej alakúvá formálódott.»*⁷⁹² *A látvány, a dörej és a tartós füstgomba taktikai atombomba robbanásának a benyomását keltette. Az ellenséges repülőgépek pillanatok alatt eltűntek, tüzerjeink még néhány lövést küldtek utánuk búcsúzóul. A szovjet harckocsik és a mechanizált csapatok is megfordultak keleten és nyugaton egyaránt, pedig komoly harccsoportok voltak. Szinte percek alatt kiürült a harctér. Klasszikus, bár kissé szűk értelemben véve az a fél a győztes, amelyik megtartja a csatateret, és aki elmenekül: az a vesztes. Ebben az értelemben, de erkölcsi szempontból tekintve is, kétségtelenül a szabadságharcosok nyerték meg a nagykovácsi csatát.»*⁷⁹³

A szovjetek átmeneti meghátrálását kihasználva elhagyták Nagykovácsit, és másnapra már erőltetett menetben elérték a Bakonyt. *„A törzset feloszlattam, és társaimmal fegyveres menekültekként folytattuk utunkat tovább.»*⁷⁹⁴

Király Béla néhány nap múlva elhagyta az országot, nyugatra menekült. Ausztriában biztos menedékre talált, de közel egy hónapig feltartották jóindulatú vendéglátói, akik megkérték, ne menjen az utcára. Végül decemberben, Zürichben jött rá, miért, mikor az Egyesült Államokba tartó gépe indulása előtt bement a városba sétálni: *„A főtér egy magas épületén elektronikus hirdetőtáblát pillantottam meg. Itt kissé elidőztem. Hír hírt követett, amikor egyszerre különös mondat tűnt fel a kijelzőn: »Magyarországon, a Bakony hegységben Király Béla tábornok még harcol a szovjet csapatok ellen.« Jó tudni! – villant át rajtam*

⁷⁹⁰ MOL XX-5-h Nagy Imre és társai. V. 27. kötet 30. Bocsák Antal vallomása. Idézi: HORVÁTH – TULIPÁN 2006: 76.

⁷⁹¹ A csoport a Pest megyei monográfia szerint kb. 60-70 fős volt. ÁBTL V-150395

⁷⁹² Feltehetően az egyik, a légvédelmi fegyverekhez tartozó lőszerraktárt találta el az egyik szovjet repülő.

⁷⁹³ KIRÁLY Béla: *Honvédségből Néphadsereg*. Budapest (CO-NEXUS Print-teR) 1989. 294.

⁷⁹⁴ KIRÁLY 2004: 260. A jáki templom közelében lépték át az osztrák határt.

keserűen. Így vált világossá, hogy miért kértek amerikai barátaim arra, ne jelenjek meg a nyilvánosság előtt: a szovjetek megtévesztése volt a cél.”⁷⁹⁵

⁷⁹⁵ KIRÁLY 2004: 278-279.

Összegzés, konklúzió

Ma már ismert tény, de a forradalom első napjaiban nem lehetett előre tudni, hogy a társadalmi önszerveződés országosan működőképes módon át fogja tudni venni a civil közigazgatást. A nemzeti bizottságok rendszere páratlan módon mégis néhány nap alatt, központi irányító elv nélkül is megvalósult. Ugyanígy nem lehetett előre tudni, hogy a karhatalom kinek az oldalán áll. A rendőrségnél és a katonaságnál ez elsősorban személyi kérdéseműlt, de mivel egyik oldal sem bízhatott maradéktalanul sem az államvédelem kiválásával széthulló rendőrségben, sem a központ benutságában magára hagyott katonai parancsnokok személyes állásfoglalásában, ezért először a pártszervek, majd a forradalmi/nemzeti bizottságok is megszervezték saját fegyveres erejüket. A párt elsősorban a munkásokra és a pártfunkcionáriusokra építhetett, akik közül előbbiek többsége (előre nem látható módon) inkább a forradalom mellé állt, utóbbiak pedig az országos tiltakozó hullám eredményeként előbb-utóbb otthonukba húzódtak, védelmet kértek, vagy egyenesen elmenekültek. A forradalmi/nemzeti bizottságok saját példájukat alapul véve az önszerveződő civil karhatalmat, amit a legtöbb helyen nemzetőrségnek neveztek el, támogatták. Sok esetben felállításuk idejére már vezető, ellenőrző szerepet töltöttek be a rendőri és katonai egységekkel közös járőrökön belül, amihez hozzájárult, hogy október végére a katonai alakulatoknál is átvették az irányítást a forradalmi katonatanácsok.

A nemzetőrség jelentős szerepet játszott az 1956-os forradalom és szabadságharc konszolidációjában, abban, hogy a béklyóitól szabaduló társadalom a lehetőségekhez képest a lehető legbékésebb mederben tudta tartani az eseményeket.

A nemzetőrség országos szintű szervezése, annak kormány általi jóváhagyása Király Béla tapasztalatának, leleményességének köszönhető, személyétől el nem választható.

A nemzetőrségek kizárólag karhatalmi, rendvédelmi funkcióval bírtak, senki nem várta el tőlük a szovjetekkel szembeni fegyveres ellenállást, arra nem is voltak alkalmasak. Akik mégis harcoltak ellenük, azok azt már nem nemzetőrként, sokkal inkább szabadságharcosként tették.

A nemzetőrség vidéken tökéletesen betöltötte feladatát: gátat vetett a megalakulása előtt sok helyen elszabaduló indulatoknak, megakadályozta az atrocitásokat, minden településen ahol létrehozták, biztosította a rendet.

A nemzetőrség Budapesten tökéletesen betöltötte feladatát: elérte, hogy a fegyveres szabadságharcosok letegyék a fegyvert vagy „besoroljanak” a kormány mögé, ezzel a fővárosban is biztosította a rendet.

Nem igaz az általánosan vallott nézet, hogy a nemzetőrség nem tudta kifutni magát: mind a fővárosban, mind vidéken elérte kitűzött célját, személyi- és vagyónbiztonságot teremtett, biztosította a közhatalmat gyakorló közigazgatási szervek számára az ország újjáépítéséhez szükséges rendet. Amennyiben a szabadságharc sikeres, feltehetően hamarosan funkcióját veszve önmaga oszlott volna fel olyan gyorsan, észrevétlenül, mégis rendezetten, ahogy megalakult.

A nemzetőrség mindezek alapján a forradalom és szabadságharc egyik legfontosabb vívmánya, intézménye. Nem katonai, hanem politikai és rendfenntartó értelemben.

A fentiekből körvonalazódik az 1956-os forradalom és szabadságharc – a kádári szándék nyomán – sokáig tévesen értelmezett fejlődési íve: nem a nagypolitika, hanem a társadalom befolyásolta az eseményeket. Bár Kádárék Nagy Imre és a többi vezető „eltévelyedésének” próbálta beállítani a történeteket, majd a rendszerváltást követően a történeti irodalom jó része és a nagypolitika is ennek a cáfolatára helyezte a hangsúly, a nemzetőrsek megalakulásából is világosan látszik, hogy vidéken az önszerveződés, Budapesten pedig a forradalmárok által kikényszerített változások voltak az események motorjai. Kádárék számára ez persze nem volt beismerhető, hiszen akkor kiderült volna, hogy a társadalom akarta a változásokat, nem néhány vezető, ugyanakkor ideje, hogy a Times korabeli címlapján már akkor helyesen közölt „átlagpolgár” elfoglalja az őt megillető helyét a történeti értelmezésekben és a társadalmi tudatban egyaránt.

Bízom benne, hogy írásommal sikerült valamit hozzátennem az 1956-os forradalom és szabadságharc értelmezéséhez. Igyekeztem a már ismert történéseket úgy összegezni, gondolataimat úgy megfogalmazni, hogy azok a laikusok számára is érthetőek, értelmezhetőek legyenek. Célom volt, hogy visszaadjak valamit az események dinamikájából,

törekedtem arra, hogy ne visszatekintés szülessen, hanem a lehetséges korabeli benyomások alapján viszonyuljak a témához. Sok segítséget kaptam vezetőtanáromtól, Horváth Miklóstól, akinek ezúton is köszönöm, hogy megosztotta velem kutatásait. Neki tartozom hálával azért is, hogy együtt dolgozhattam a történelem egyik főszereplőjével, Király Bélával, akitől néhány éves ismeretségünk, talán mondhatom, barátságunk során rengeteget tanultam úgy szakmailag, mint emberileg.

Szerzői összefoglaló

Doktori disszertációmban az 1956-os nemzetőrség bemutatására törekszem. A nemzetőrség az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc során kezdetben spontán szerveződő, majd központi irányítás alá vont civil fegyveres erő, ami rendfenntartásra jött létre.

Munkám során a témában már megjelent, az alapkutatásokat magukban foglaló tudományos értekezések összevetése, valamint az általam öt éven át a témában szervezett konferencia-sorozaton elhangzott előadások, az ezekből szerkesztésében megjelentetett kiadványkötetek révén összegzem az 1956-os nemzetőrösről fellelhető információkat. Ezeket saját kutatásaimmal, valamint a nemzetőrök által írt, még publikálatlan visszaemlékezésekkel egészítem ki. A fentiek összegzése, és a belőlük levont következtetések révén törekszem a nemzetőrség általános, mindenre kiterjedő bemutatására.

Csakúgy, mint a forradalom és szabadságharc, a nemzetőrség is teljesen más utat járt be vidéken, még a nagyvárosokban is, mint a fővárosban. Budapesten a fegyveres szabadságharcosok integrálása, valamint a szervezeti rendszer megteremtése jelentette a legnehezebb feladatot. Király Béla tábornok volt az, aki rájött, az új karhatalom gerincét a fegyvereikkel csoportosan a nemzetőrségbe álló szabadságharcosoknak kell alkotnia. Ami a felismerésnél is fontosabb volt, hogy elképzelését, akaratát keresztül tudta vinni. A későbbi főparancsnok fontosnak tartotta, hogy az új intézménynek mindkét oldalról, a forradalom és a kormány részéről is meglegyen a legitimitációja. Nagy Imre elfogadta a kezdeményezést, és erről nyilatkozatot adott ki, megkezdődhetett a szervezés. A Kilián laktanyában tartott alakuló közgyűlésen aztán a forradalmi erők támogatását is sikerült megszerezni.

Vidéken még a budapesti központi irányító szervezet felállítását megelőzően, a forradalmi szervek megalakulásával szinte egy időben megszervezték a nemzetőrséget is. Az önszerveződő alegységek rendszere azonnal és magától működött. Míg a fővárosban a szabadságharcosokból lettek a nemzetőrök, addig vidéken a nemzetőrökből lettek a szabadságharcosok.

Nemzetőr egységeket kivétel nélkül minden megyében felállítottak. Tették ezt felsőbb utasítás, központi parancs, elrendelés nélkül. Létrehozásukat elsősorban a társadalmi igény, a forradalmi nemzeti bizottságok által maguk számára szabott feladat, a rend és nyugalom biztosítása indokolta. Elsősorban a városokban a széthulló rendőrség és a bizonytalan katonaság karhatalmi funkciójának ellensúlyozására, illetve ellenőrzésére jöttek létre. Együttműködésük a fegyveres erőkkel szinte mindenhol felügyeleti funkcióval ért fel, ugyanakkor biztosította, hogy a civilek elfogadják a rendfenntartók jelenlétét.

Működésük sikerét mutatja, hogy a sok helyen véres atrocitásokkal kezdetét vevő eseménysor hamar békés konszolidációba ment át. Óriási érdemük, hogy a szovjet csapatoknak néhány kivételtől eltekintve nem adtak alkalmat a beavatkozásra november 4-ét megelőzően. Ekkor azonban már – személyi átfedésektől függetlenül – sokkal inkább beszélhetünk szabadságharcosokról, mintsem nemzetőrökről.

Feladataikat az első napokban jellemzően fegyver nélkül látták el, ugyanakkor rájuk hárult az elsősorban pártfunkcionáriusoknál lévő puskák, pisztolyok összegyűjtése. Ezeket később maguk használták, de az esetek döntő többségében csak szolgálati fegyverként, vagyis dolguk végeztével leadták azokat. Feladataik közé tartozott továbbá a középületek és főútvonalak védelme, járőrtevékenység, az államvédelmi tisztek és pártfunkcionáriusok védőőrizetbe vétele, letartóztatása.

Fontos hangsúlyozni, hogy a nemzetőrskéket a belső béke biztosítására hívták életre. Tagságuk javarészt civilekből állt, akiket a fegyverhasználatra ugyan felkészített a rendszer a néphadsereg erőltetett felduzzasztása révén, de szervezetszerű fegyveres harcra alkalmatlanok voltak, azt nem is várták el tőlük sehol. Ahol ez esetlegesen a nemzeti bizottság tagjaiban felmerült, ott a forradalmi katonatanácsok által delegált tisztek győzték meg a kezdeményezőket az ellenállás reménytelenségéről.

A november 4-ei szovjet támadást követően a nemzetőrskégek döntő többsége harc nélkül feloszlott. Tagjai közül ugyan többen csatlakoztak fegyveres csoportokhoz, ez a fajta tevékenység azonban nem tekinthető a nemzetőrség utóéletének.

A nemzetőrség jelentős szerepet játszott az 1956-os forradalom és szabadságharc konszolidációjában, abban, hogy a béklyóitól szabaduló társadalom a lehetőségekhez képest a lehető legbékésebb mederben tudta tartani az eseményeket.

A fentiekből körvonalazódik az 1956-os forradalom és szabadságharc sokáig tévesen értelmezett fejlődési íve: nem a nagypolitika, hanem a társadalom befolyásolta az eseményeket. A későbbi szocialista vezetés, a Kádár-rendszer számára ez persze nem volt beismerhető, hiszen akkor kiderült volna, hogy a társadalom akarta a változásokat, nem néhány vezető, ugyanakkor ideje, hogy a Times korabeli címlapján már akkor helyesen publikált „átlagpolgár” elfoglalja az őt megillető helyét a történeti értelmezésekben és a társadalmi tudatban egyaránt.

Author's summary

In my PhD dissertation I endeavour to present the militia in 1956. Initially the civil power called National Guard during the Hungarian Revolution of 1956 was spontaneously established and organized then it became controlled by a centrally commanded military force which was set up to maintain order.

In my work I compare the information about the 1956 National Guard published on this subject in volumes that I edited; provide a comparison of the basic research involving scientific treatises and lectures of a series of conferences that I organized on this topic during a five-year period of time. I complete these findings with my own research, as well as unpublished to-date reminiscences written by militiamen. I try to present the National Guard in details by the summary and conclusions drawn from the above materials.

The National Guard, similarly to the Revolution, had a completely different path in the country, than in large cities, or in the capital. In Budapest the integration of armed freedom fighters and the establishment of an organizational system presented the hardest task. It was General Bela Kiraly who realised that the core of the new police force must be consisted of freedom fighters joined the National Guard. The fact that he was able to deliver his idea and will was more important than the recognition itself. The prospective commander-in-chief regarded it important that the new institution had legitimacy on both sides: those of the revolution and the government. Imre Nagy accepted the initiation and issued a statement about this so the organization could begin. Then at the statutory meeting, held in the Kilian Barracks, the support of the revolutionary forces was also obtained.

In the country, even before the establishment of a central governing body in Budapest, the National Guard was organized at the time of the establishment of revolutionary authorities. The system of self-organizing sub-units began operational immediately and spontaneously. While in the capital the freedom fighters became militiamen in the country it was the militiamen who became freedom fighters.

National Guard units were set up in each and every county. Moreover, it was done without any high-level resolution, direction, central command or order. Their creation was reasoned primarily by a social demand and by the self-imposed tasks of the revolutionary national committees to ensure law and order. These were established first of all to compensate for and provide control of the disintegrating police mainly, in cities, and uncertain military functioning as a police force. Their cooperation with the armed forces was equal of a

supervisory function almost everywhere yet it ensured the civilians' acceptance of the presence of the law-enforcement forces.

The success of their operation is clearly indicated by the fact that the series of events which had begun in bloody atrocities in many places rapidly turned into a peaceful consolidation. Their enormous merit is that the Soviet troops had not been allowed to come into action before 4th November, with only a few exceptions. However, in that period of time they were more freedom fighters than militiamen – regardless of any personal overlapping.

In the first few days the militiamen performed their tasks typically without weapons although they had to collect rifles and pistols owned primarily by party apparatchiks. Then these weapons were mainly used as service weapons by freedom fighters so when their duty was over they were returned. The protection of public facilities and main roads, patrolling, detention and arrest of security officers and party apparatchiks were also the tasks of militiamen.

It is important to emphasize that the National Guard was set up to ensure internal peace. Their members were mostly civilians who had been trained to use weapons by the regime in the forcibly increased people's army but they were unfit for organized armed combat, which was not even expected from them anywhere. When it was incurred by members of the National Committee, the officers delegated by the Revolutionary Military Council convinced the initiators of the hopelessness of resistance.

After the Soviet offensive on 4th November the vast majority of the National Guard units disintegrated without a fight. Although several of their members joined some armed groups, such activities cannot be considered the afterlife of the National Guard.

The National Guard was instrumental in the consolidation of the Hungarian Revolution of 1956 as Hungary's liberated society was able to keep the events as peaceful as possible.

From the above statements it is clear that the Revolution of 1956 was misinterpreted for a long time: the events were influenced not by large-scale politics but society. Of course, later it could not have been acknowledged by the socialist leadership of Kádár-regime because it would have revealed that it was society that wanted to change and not some leaders, however, it is time for the „average citizen”, correctly published on its front page by the contemporary Times magazine, to take his place both in the historical interpretations and social consciousness.

Bibliográfia

- Á. VARGA 1996: Á. VARGA László (szerk.): *1956 Nógrád megyei kronológiája és személyi adattára*. Salgótarján (Nógrád Megyei Levéltár) 1996.
- BALÁZS Gábor, BORBÉLY Rita Katalin, KISS Anita: *1956 Pest megyében I. Pest Megye Múltjából 10.* [Budapest] (Pest Megyei Levéltár) 2006.
- BECK – GERMUSKA 1997: BECK Tibor – GERMUSKA Pál: *Forradalom a Bölcsészkaron*. Budapest (1956-os Intézet) 1997.
- BÉKÉS Csaba – BYRNE, Malcolm – RAINER M. János (szerk.): *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*. Budapest – New York (CEU) 2002.
- BERKI Mihály: Szolnok megye pufajkásai. A karhatalom 1956-1957-ben. *Új Magyarország* 1992. november
- BOKODI-OLÁH 2009: BOKODI-OLÁH Gergely (szerk.): „*A néppel tűzön-vízen át!*” *Nemzetőrjelvény – Tudományos konferencia a nemzetőrsegről, 2009*. Budapest (Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa) 2009.
- BOKODI-OLÁH 2010: BOKODI-OLÁH Gergely (szerk.): „*A néppel tűzön-vízen át!*” *Nemzetőrjelvény – Tudományos konferencia a nemzetőrsegről, 2010*. Budapest (1956 NHT) 2010.
- BOKODI-OLÁH 2011: BOKODI-OLÁH Gergely (szerk.): „*A néppel tűzön-vízen át!*” *Nemzetőrjelvény – Tudományos konferencia a nemzetőrsegről, 2011*. Budapest (1956 NHT) 2011.
- BOKODI-OLÁH 2012: BOKODI-OLÁH Gergely (szerk.): „*A néppel tűzön-vízen át!*” *Nemzetőrjelvény – Tudományos konferencia a nemzetőrsegről, 2012*. Budapest (1956 NHT) 2012.
- BOKODI-OLÁH 2013: BOKODI-OLÁH Gergely (szerk.): „*A néppel tűzön-vízen át!*” *Nemzetőrjelvény – Tudományos konferencia a nemzetőrsegről, 2013*. Budapest (1956 NHT) 2014.
- BOKODI-OLÁH Gergely: *Fonyód, 1956*. Fonyód (Fonyód Város Önkormányzata) 2011.
- CSEH Géza (szerk.): *Válogatás az 1956-os forradalom levéltári dokumentumaiból. Szolnok megye*. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár közleményei 8. Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár) 2006.
- CSEH 2006: CSEH Zita (összeáll.): *Az 1956-os forradalom és megtorlás Heves megyei dokumentumai*. Eger (Heves Megyei Levéltár) 2006.

- CSOMOR – KAPILLER 2006: CSOMOR Erzsébet – KAPILLER Imre (szerk.): *'56 Keszthelyen és a Keszthelyi járásban. A forradalom és megtorlás dokumentumai, kronológiája és személyi adattára*. Zalai Gyűjtemény 63. Zalaegerszeg (Zala Megyei Levéltár) 2006.
- CSOMOR Erzsébet – KAPILLER Imre (szerk.): *'56 Zalában. A forradalom eseményeinek Zala megyei dokumentumai. 1956-1958*. Zalai Gyűjtemény 40. Zalaegerszeg (Zala Megyei Levéltár) 1996.
- CSUKÁS 2001: CSUKÁS Irén: *Kispest '56*. h. n. (k. n.) 2001.
- EÖRSI 2004: EÖRSI László: *A Széna tériek 1956*. [Budapest] (1956-os Intézet) 2004.
- EÖRSI László: *A Tűzoltó utcai fegyveres csoport a forradalomban*. Budapest (Századvég – 1956-os Intézet) 1993.
- EÖRSI 2001: EÖRSI László: *Corvinisták 1956. A VIII. kerület fegyveres csoportjai*. [Budapest] (1956-os Intézet) 2001.
- EÖRSI László: *Ferencváros 1956. A kerület fegyveres csoportjai*. Budapest (1956-os Intézet) 1997.
- ERDMANN Gyula (szerk.): *Békés megye 1956-ban*. III/2. kötet. Gyula (Békés Megyei Levéltár) 2007.
- FAKÁSZ Tibor: *Esztergom 1956-os históriája*. Esztergom (Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára) 2000.
- FAZEKAS Árpád, Dr.: *1956 Szabolcs-Szatmárban a valóságban*. Nyíregyháza (Történelmi Igazságtétel Bizottság) 1994.
- FEJÉRDY Gergely (szerk.): *Tanulmányok fél évezred magyar történelméből*. Piliscsaba (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Intézet – Pázmány Péter Történész Kör) 2002.
- FILEP Tibor: *Debrecen 1956. Forradalom, nemzeti ellenállás, megtorlás*. Debrecen (Csokonai) 2000.
- FÖLDVÁRI 2011: FÖLDVÁRI Rudolf: *Tiszta vizet a pohárba. Életútinterjú*. Budapest (Nagy Imre Alapítvány) 2011.
- FREUND György – STEINBACH Ferenc (szerk.): *1956 Tolna – Mőzs*. [Tolna] (Tolnai Városvédő Egyesület) 2006.
- FRIDVALDSZKY 2006: FRIDVALDSZKY János: *Ötvenhat műegyetemistái. Ének a lyukas zászlóról*. Pomáz (Kráter) 2006.
- GATI, Charles: *Vesztett illúziók. Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom*. Budapest (Osiris) 2006.

- GERGELY Jenő (főszerk.): *Ahogy mi látjuk. Tanulmányok.* Budapest (ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola Új- és Jelenkor Magyar Történelmi Program) 2007.
- GERMUSKA Pál: Kádár János Tatabányán – 1956. november 30. *Beszélő* 1996. október.
- GYÖRKEI Jenő – HORVÁTH Miklós: *Szovjet katonai intervenció 1956.* Budapest (H&T) 2001.
- HANGODI 2007: HANGODI László: „Emlék leszünk. Gyertya és ünnep”. *Tapolca 1956.* [Tapolca] (Tapolcai Városszépítő Egyesület) 2007.
- HARGITAI Lajos (szerk.): *Sárbogárd 1956. Vallomások, tények, dokumentumok.* Sárbogárd (Bogárd és Vidéke Lapkiadó) 2001.
- HORVÁTH Julianna – RIPP Zoltán (szerk.): *Ötvenhat októbere és a hatalom.* Budapest (Napvilág) 1997.
- HORVÁTH 2002: HORVÁTH Miklós: *Maléter Pál.* Budapest (H&T) 2002²
- HORVÁTH 2003: HORVÁTH Miklós: *1956 hadikrónikája.* Budapest (Akadémiai) 2003.
- HORVÁTH Miklós (szerk.): *A diktatúra évtizedei. Tanulmányok, esszék, előadások.* Piliscsaba (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola) 2013.
- HORVÁTH Miklós – TULIPÁN Éva: *In memoriam 1956.* Budapest (Zrínyi) 2006.
- HORVÁTH – TULIPÁN 2006: HORVÁTH Miklós – TULIPÁN Éva: *Keresztutak. Magyar Néphadsereg – 1956.* Budapest (H&T) 2006.
- IZSÁK LAJOS – SZABÓ József (szerk.): *1956 a sajtó tükrében.* [Budapest] (Kossuth) 1989.
- IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1996: IZSÁK Lajos – SZABÓ József – SZABÓ Róbert (szerk.): *1956 vidéki sajtója.* h. n. (Korona) 1996.
- KABAY Dezső Tibor: *Forradalom az Isten háta megett, és egyéb viszontagságok.* Nyíregyháza [Nyíri Honvéd Egyesület] 2001.
- KAHLER – M. KISS 2006: KAHLER Frigyes – M. KISS Sándor: *Rejtett dokumentumok. Forrásszemelvények az 1956-os forradalom és szabadságharc történetének tanulmányozásához.* Budapest (Mundus) 2006.
- KAHLER Frigyes – M. KISS Sándor: „Mától kezdve lövünk”. *Tíz év után a sortüzekről.* Budapest (Kairosz) 2003.
- KAHLER Frigyes – M. KISS Sándor: *Kinek a forradalma?* Budapest (Püski – Kortárs) 1997.
- KAJÁRI 1996: KAJÁRI Erzsébet (összeáll.): *Rendőrségi napi jelentések. I. kötet. 1956. október 23. – december 12.* Budapest (Belügyminisztérium – 1956-os Intézet) 1996.
- KIRÁLY Béla: *A forradalom folytatása Ázsiában 1961.* Budapest (ARP Atlanti Kutató és Kiadó Közalapítvány) 2003.

- KIRÁLY 1989: KIRÁLY Béla: *Honvédségből Néphadsereg*. Budapest (CO-NEXUS Print-teR Kft.) 1989.
- KIRÁLY 2004: KIRÁLY Béla: *Amire nincs ige. Visszaemlékezések, 1912-2004*. Budapest (HVG) 2004.
- KIRÁLY Béla – Lee W. CONGDON (szerk.): *A magyar forradalom eszméi. Eltérésük és győzelmük (1956-1999)*. Budapest (ARP Atlanti Kutató és Kiadó Társulat-Alapítvány) 2001.
- KIRÁLY Béla: *Honvédségből Néphadsereg*. Budapest (CO-NEXUS Print-teR) 1989.
- KOPÁCSI Sándor: *Életfogytiglan*. [Budapest] (Bibliotéka) 1989.
- KÖVÉR István: Forradalom és megtorlás Szombathelyen, 1956-1960. *Emlékkönyv I. Szombathely 1956*. Szombathely (Vas megyei Honismereti Egyesület - Honvéd Hagyományörző Egyesület) 1996.
- LUKÁCSI Zoltán – VAJK Ádám (szerk.): *Mosonmagyaróvár 1956*. Győr (Győri Egyházmegyei Levéltár) 2006.
- MÉSZÁROS Gyula: *Forradalom és szabadságharc Veszprémben 1956. Tények, dokumentumok, visszaemlékezések*. Veszprém (Művészetek Háza) 2001.
- NÉMETH D. László: *Kapuvár, 1956. Fodor József és sorstársai emlékének*. Győr (A Legnagyobb Magyar Alapítvány) 2006.
- ORGOVÁNYI István – TÁNCZOS-SZABÓ Ágota (összeáll.): *1956 Bács-Kiskun megyében*. Kecskemét (Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára) 2006.
- ÖTVÖS István (szerk.): *Variációk. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*. Piliscsaba (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar) 2004.
- PÉTER 1997: PÉTER Károly: *1956 Baranyában*. Pécs (Alexandra) 1997.
- POGÁNY Mária (szerk.): *Amiről kevés szó esett. Adalékok a Budapesti Műszaki Egyetem 1956. októberi eseményeihez. II. kötet*. Budapest („Műegyetem 1956” Alapítvány) 1992-1996.
- PONGRÁTZ Gergely: *Corvin köz – 1956*. Budapest (Szerző) 1992⁵
- RAINER M. 1999: RAINER M. János: Nagy Imre. *Politikai életrajz. 1953-1958. II. kötet*. Budapest (1956-os Intézet) 1999.
- ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest (Osiris) 2005³
- SPECK 2011: SPECK István: *A Sziklai-ügy. Budakeszi, 1956. h. n.* (Budakeszi Kultúra Alapítvány) 2011.
- SZAKOLCZAI – Á. VARGA 2003: SZAKOLCZAI Attila – Á. VARGA László (szerk.): *A vidék forradalma 1956. I. kötet*. Budapest (1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára) 2003.
- SZAKOLCZAI 2006: SZAKOLCZAI Attila (szerk.): *A vidék forradalma 1956. II. kötet*. Budapest (1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára) 2006.

- SZAKOLCZAI Attila: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc*. Budapest (1956-os Intézet) 2001.
- SZAKOLCZAI Attila: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc*. Magyarország története 21. [Debrecen] (Kossuth) 2010.
- SZEREDA, Vjacseszlav – SZTIKALIN, Alekszandr: *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából*. Budapest (Móra) 1993.
- SZILÁGYI Mihály, Dr.: *A Tolna megyei nemzetőrség története 1848-49, 1956, 2000*. Szekszárd (Babits) 2006.
- TAJTI Erzsébet (szerk.): *Sortűz Tiszakécskén 1956-ban*. Tiszakécske (Tiszakécskei Honismereti Kör) 1994.
- TANDI Lajos (szerk.): *A forradalom bölcsőhelye. Ötvenhat és Szeged*. Szeged (Bába – Szeged Megyei Jogú Város) 2006.
- TISCHLER János (szerk.): *Budapestről jelentjük... Az 1956-os forradalom az egykorú nemzetközi sajtóban. Válogatás*. Budapest (1956-os Intézet) 2006.
- TULIPÁN 2012: TULIPÁN Éva: *Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban*. Budapest (Argumentum) 2012.
- UNGVÁRY Rudolf: *Utána Néma csend*. Budapest (Történelmi Igazságtétel Bizottság – 1956-os Intézet) 1991.
- VAMOS György (szerk.): *A Szabad Európa Rádió és a magyar forradalom. Műsortükör 1956. október 23-november 5*. Budapest (História – MTA Történelemtudományi Intézete) 2010.
- VARGA 1989: VARGA László (szerk.): *A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23–november 9*. Századvég Füzetek 3. Budapest (Századvég – Nyilvánosság Klub) 1989.
- VERESS D. Csaba: *Adalékok Tapolca történetéhez (1944-1956)*. Tapolcai Füzetek 7. Tapolca [Tapolcai Városszépítő Egyesület] 1990.
- VIDA István (szerk.): *1956 októbere Szabolcs-Szatmár megyében. Dokumentumok*. Nyíregyháza (Magyar Szocialista Párt Szabolcs-Szatmár megyei és Nyíregyháza városi szervezete) 1989.

Rövidítésjegyzék

ÁBTL: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
 AKÖV: Autóközlekedési Vállalat
 ÁVH: Államvédelmi Hatóság
 ÁVO: Államvédelmi Osztály
 BM: Belügyminisztérium
 BMMNT: Baranya Megyei Munkásság Nemzeti Tanácsa
 d.: doboz
 DISZ: Dolgozó Ifjúság Szövetsége
 DNT: Dunántúli Nemzeti Tanács
 ELTE: Eötvös Loránd Tudományegyetem
 HL: Hadtörténelmi Levéltár
 HM: Honvédelmi Minisztérium
 KGY: Különgyűjtemény
 kieg. pk.: kiegészítő parancsnok
 kieg. pság.: kiegészítő parancsnokság
 KÖMI: Közérdekű Munkák Igazgatósága
 KV: Központi Vezetőség
 MÁV: Magyar Állam Vasutak
 MÁVAG: Magyar Állami Vas-, Acél-, és Gépgyár
 MÁVAUT: Magyar Állam Vasutak Autógépkocsi-üzeme
 MDP: Magyar Dolgozók Pártja
 MEFESZ: Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezete
 MOL: Magyar Országos Levéltár
 MÖHOSZ: Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség
 MN: Magyar Néphadsereg
 MSZMP: Magyar Szocialista Munkáspárt
 MTA: Magyar Tudományos Akadémia
 ő. e.: őrzési egység
 PB: Politikai Bizottság/pártbizottság
 SZER: Szabad Európa Rádió
 SZKP KB: Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottsága
 SZOT: Szakszervezetek Országos Tanácsa

tart.: tartalékos

VB: végrehajtó bizottság

VeML: Veszprém Megyei Levéltár

Személynévmutató

- Áder János 4
 Almási István 70
 Altordai Sándor, Dr. 143
 Andrásai Sándor hadnagy 92
 Andropov, Jurij Vlagyimirovics 175
 Angyal István 40
 Antalóczi Sándor, Dr. 164
 Apró Antal 9, 12, 15-16
 Apró Antalné 42
 Apró József 46
 Arnóczy Lajos főhadnagy 129
 Bakonyi Sándor alezredes 48
 Baldacci Manó ezredes 8
 Balogh József rendőr őrnagy 163
 Bán Vilmos Miklós 158-159
 Bánki Lajos 66
 Bargár Ödön 120
 Bata István vezérezredes 9, 16, 62
 Batthyány Lajos 8
 Beer János 118-119
 Bencze József 164
 Bender József 60
 Berényi Géza 95
 Bertha Vince 154
 Bíró József 84
 Bíró Zoltán 152
 Birtalan Mihály őrnagy 78
 Bocz István 59
 Bodajki Győző 57, 61
 Bódi László 125
 Boér Lajos főhadnagy 106
 Bóna Zsigmond 129
 Boskó Károly 84
 Böröcz István 157
 Buzi Sándor 89
 Czaga István főhadnagy 109
 Csaba Gábor 121
 Csémi Károly alezredes 48
 Csikor Kálmán alezredes 56-57, 61
 Csorba László alezredes 104-106, 108
 Csóti Tamás 162, 164
 Dányi József 120
 Debreczeni László 61
 Dudás József 26, 32, 38, 169, 171
 Ekrem Kemál 32
 Éliás Ferenc rendőr őrnagy 98
 Fánicsik György 39
 Fehér Károly 60
 Fehér Lajos 9
 Fejes Frigyes 113
 Fejes Lajos alezredes 153
 Felczán Andor alezredes 116
 Forgách János főhadnagy 127
 Földeák János 152
 Földes László 9, 22
 Földvári Rudolf 75, 83
 Gabula János alezredes 92
 Galambos Lajos szakaszvezető 132
 Garab Imre főhadnagy 104-105, 108
 Garami Lajos ezredes 122
 Genál András 65
 Gengeliczky Lajos százados 105
 Gerő Ernő 9, 16, 113
 Gosztonyi István őrnagy 86

- Göbel Ferenc 61
 Görgei Artúr vezérőrnagy 8
 Görgényi Dániel vezérőrnagy 21
 Grósz Károly 83
 Gucsi László 92
 Gujdár Sándor őrnagy 89
 Gyöngyösi Árpád 81, 84
 Györgyi Antal, Dr. 69
 Gyurkó Lajos vezérőrnagy 53, 62-64, 67, 85, 87, 92, 111
 Hadady Rudolf 122
 Halász Gyula főhadnagy 85-86
 Hargitay Lajos 122
 Hárs László 122
 Heltai Ödön 150
 Herpai Sándor 164
 Héthy István 84
 Horváth György 150
 Horváth Mihály vezérőrnagy 164
 Hubicska Zoltán őrnagy 135
 Incze Béla tartalékos főhadnagy 40
 Iván István 167
 Iván Kovács László 29
 Izinger Gyula főhadnagy 92
 Jánosi Ferenc 162
 Janza Károly altábornagy 10, 13, 22-23, 25, 29
 Jobb László főhadnagy 109, 110
 Joó Ferenc 89
 Józsa György 84
 Józsa Péter 12
 Juhász Aladár főhadnagy 120
 Juhász György 73
 Kabay Dezső 136-137
 Kablay Lajos alezredes 140, 142-143
 Kádár György 36
 Kádár János 12-13, 47, 183, 185
 Kajtor János 80
 Kaponya István főhadnagy 133
 Kemendi Béla ezredes 94, 99
 Kenderessy Tibor 147
 Kendi József 87
 Kertész Ferenc 47
 Király Béla vezérőrnagy 4-5, 11-12, 21, 27-28, 31, 33-34, 36, 42, 48-50, 161-165, 167-177, 179, 181-182, 184
 Király Lajos 126
 Kisfaludi Strobl Zsigmond 36
 Kiss István rendőr alezredes 13, 17, 20, 162, 164
 Klafner Tibor őrnagy 124
 Klencz Tibor 56
 Koltay László 155
 Koroly T. György főhadnagy 46
 Koós István Béla 78
 Kornecki, Roman 168
 Kopacz Károly 154
 Kopácsi Sándor rendőr ezredes 10-11, 13-14, 17, 19-20, 23, 26-28, 33, 36-37, 161-162, 164, 166, 171-172, 175
 Kossuth Lajos 8
 Kovács András 38
 Kovács István vezérőrnagy 9, 162, 164, 169
 Kovács Lehel 146
 Krecz Géza őrnagy 96
 Kucsera László alezredes 75
 Kummer Károly 81-82, 84

- Kurucz Sándor 107
 Lassan György 38
 László Sándor 59
 Lazur Barna főhadnagy 86-87
 Lukács András százados 63, 65, 67
 Magos Gábor 164
 Maléter Pál ezredes, majd vezérőrnagy 11, 14, 29, 116, 168-169, 174-175
 Marián István alezredes 11, 20-21, 42
 Márton András ezredes 169
 Mátyás József őrnagy 153
 Mecséri János ezredes 48, 114, 116
 Mecséri József 158
 Mészáros Lázár 8
 Mező Imre 9, 13, 16, 22
 Mikes József vezérőrnagy 90, 93
 Mikojan, Anasztasz Ivanovics 12, 22
 Mindszenty József bíboros hercegprímás 122
 Misetits Sándor százados 145
 Molnár Barna rendőr százados 99
 Münnich Ferenc 12-13, 68, 83, 103, 119
 Nádosy Sándor alezredes 8
 Nagy Ferenc főhadnagy 106
 Nagy Imre 10-15, 25-29, 40-41, 50, 65, 145, 162-165, 167-169, 172-177, 180, 182, 184
 Nagy József 148
 Nagy Lajos 70
 Nagyfejeő János 79
 Nickelsburg László 37
 Oláh Vilmos 162, 164
 Oláh Vilmos, Dr. 162
 Orbán Nándor 156
 Ottinger, Franz vezérőrnagy 8
 Ö. Nagy János 38
 Pálinkás (Pallavicini) Antal őrnagy 122
 Palotás József 86
 Papp Albert alezredes 94
 Papp János százados 81
 Pogány János, Dr. 84
 Pollák Dénes 80
 Pongrátz Ernő 164
 Pongrátz Gergely 29, 37, 39, 169, 173
 Pongrátz Ödön 164
 Pulszky László 59
 Rozgonyi Ernő 75
 Rozsos István 56
 Schmidt László 163
 Schmitt Pál 4
 Sólyom László 4
 Som Gyula 129
 Somogyi Jenő százados 143
 Sütő József 147
 Szabó Gyula 121
 Szabó János 32
 Szabó Viktor 115
 Szalva János ezredes 11
 Szarvasi György 70
 Szatyor Zoltán 62
 Székely István főhadnagy 147
 Székelyhidi Géza 146
 Szemere Bertalan 8
 Szendrő Ödön 59
 Szentkirályi Frigyes alezredes 63, 65, 67
 Szigethy Attila 98
 Sziklai Sándor 124
 Szilágyi Mihály 70

Szlavek János alezredes 59
Szurmay Sándor 89
Szuszlov, Mihail Andrejevics 12, 22
Szűcs László (Höyborg, Rudolf) 35
Tátrai Lajos 65
Tildy Zoltán 164, 174
Tompa András rendőr százados 110
Tompa György 84
Tóth István alezredes 68
Tóth József 148
Tóth József ezredes 115
Tóth Lajos ezredes 22, 23
Tóth Sándor 36
Török István 80
Turner István 59, 62
Ujságh Tibor 96
Unatenszky Pál alezredes 137
Üveges Lajos őrnagy 157
Váradi Gyula vezérőrnagy 11, 28, 173
Varga Miklós 95
Varga Pál 66
Vas Zoltán 164-165
Veres László 125
Vidolovics Nándor 57, 61
Vörös Mihály 59
Wágner „Göndör” István 41
Wéber János 148
Záhonyi Brúnó 84
Závodszky István 156
Zólomy László ezredes 49-50
Zombori Sándor alezredes 75, 78
Zsukov, Georgij Konsztantyinovics 16

Helynévmutató

I. kerület 31, 43, 48	Baj 113, 115
II. kerület 31-33, 38, 129, 169	Baja 62, 65, 67, 147
III. kerület 33, 48	Bajna 118
IV. kerület 34-35, 48	Bakony 177
V. kerület 35	Balassagyarmat 119-121
VI. kerület 35	Balatonföldvár 131, 134
VII. kerület 37, 48	Balatonfüzfő 151
VIII. kerület 29, 36-40, 48	Baranya megye 54-57, 61, 159
IX. kerület 40-41	Barcs 133-134
X. kerület 42	Battonya 73-74
XI. kerület 42	Bécs 114, 154
XII. kerület 43	Békés 71-73
XIII. kerület 43	Békés megye 68-69, 71, 73
XIV. kerület 44, 48	Békéscsaba 68-69, 71-73
XV. kerület 44	Beloianisz 92
XVI. kerület 44, 48	Berettyóújfalu 107, 109
XVII. kerület 45	Berzence 131
XVIII. kerület 45, 48	Bicske 95
XIX. kerület 45, 46	Biharkeresztes 109
XX. kerület 47	Bogdása 62
XXI. kerület 47	Bolhó 133
XXII. kerület 47-48	Bonyhád 58-59, 146-147
Aba 95	Borsod-Abaúj-Zemplén megye 75, 109, 137
Adony 95	Bőnyrétalap 102
Algyő 87	Börgönd 90
Álmosd 109	Budakeszi 116, 124-125
Arad 8	Budaörs 130
Ásotthalom 86	Budapest 5, 9-13, 16-20, 22, 26, 30-31, 33- 36, 38, 42, 46-52, 54-57, 65-66, 71, 75-76, 86, 94, 107, 109, 113-114, 116, 122-124,
Aszód 123-124	
Ausztria 101, 117, 151, 177	
Bács-Kiskun megye 62-63, 67, 159	
Bácsalmás 66	

128, 129, 136, 138, 143, 156, 158, 161-
163, 166-172, 175-177, 180, 182, 184
Bükk 83, 110-111
Cegléd 123, 125
Celldömölk 149-150
Csabacsúd 71
Csenger 139
Csolnok 114-116
Csongrád 85, 87, 89
Csongrád megye 84
Csorna 100
Csorvás 73
Csökmő 109
Csurgó 133
Dabas 125-126
Debrecen 104-108, 131, 134, 138
Dévaványa 71, 74
Diósjenő 121
Doboz 70
Dombegyháza 73
Dombóvár 145, 147
Dorog 113-118
Dömös 118
Drégelypalánk 121
Dunaalmás 114
Dunaföldvár 145-147
Dunakeszi 126
Dunántúl 67, 94, 99
Dunapentele (Sztálinváros, Dunaújváros)
92-93, 95
Dunaszentmiklós 116
Edelény 79, 84
Eger 109-111
Egyesült Államok 11, 29, 41, 177
Encs 80
Enying 95
Eperjes 89
Epöl 118
Ercsi 95
Érd 129
Erdély 8, 173
Esztergom 113-118
Fábiánsebestyén 89
Fehérgyarmat 139
Fejér megye 90, 93
Fonyód 133
Füle 96
Füzesabony 112
Füzesgyarmat 70
Gárdony 95
Gellénháza 158
Gödöllő 124, 126
Gyoma 70
Gyöngyös 43, 112
Gyönk 147
Győr 90, 94, 96-99, 101-103, 117, 158
Győr-Sopron megye 96
Gyula 70, 72
Hajdú-Bihar megye 104, 106, 159
Hajmáskér 151
Hatvan 76, 112
Hegyeshalom 101
Heves megye 109, 113, 159
Hódmezővásárhely 72, 84-85, 87-89
Izsófalva 82
Jánoshalma 67
Jászberény 141-143
Jugoszlávia 54, 84, 86-87, 89, 137, 158

Kalocsa 62, 66-67
 Kaposvár 130-132, 134
 Kapuvár 100
 Karcag 142
 Kárpátalja 83, 96
 Kassa 81
 Kazincbarcika 80, 84
 Kecskemét 53, 62, 64-65, 67
 Keszthely 153-154
 Kesztlöc 117-118
 Kevermes 73
 Kincsesbánya 94
 Királyhegyes 88
 Kisbér 115
 Kiskőrös 63
 Kiskunfélegyháza 62, 66-67
 Kiskunhalas 62
 Kiskunmajsa 67
 Kistarcsa 130
 Kistelek 86
 Kiszombor 89
 Komádi 109
 Komárom 113
 Komárom megye 39, 113, 118
 Komló 58-59, 62, 147
 Környe 39, 118
 Kőszeg 11, 150
 Kötegyán 74
 Kunmadaras 142, 144
 Kübekháza 85, 87
 Lábatlan 118
 Letenye 158
 Lőkösháza 69-70
 Lukácsháza 150
 Makó 84, 87-89
 Márianosztra 128
 Mecsek 61
 Mezőberény 73
 Mezőcsát 80
 Mezőfalva 95
 Mezőkeresztes 80
 Mezőkovácsháza 71, 74
 Mezőkövesd 76, 80, 84
 Mezőtúr 142
 Miskolc 75-80, 82-83, 107, 134, 137
 Mogyorósbánya 118
 Mohács 59
 Mór 95
 Mórahalom 85-86
 Mosonmagyaróvár 100-103
 Moszkva 25
 Munkács 135
 Nagyatád 55, 58, 133-134
 Nagyfa 86
 Nagyiván 143-144
 Nagykamrás 74
 Nagykanizsa 100, 156-157
 Nagykáta 126
 Nagykovácsi 129, 177
 Nagykőrös 123, 127
 Nagymaros 129
 Nagysáp 118
 Nógrád megye 119
 Nyergesújfalú 117
 Nyírbátor 135, 139
 Nyíregyháza 134-137, 139, 142
 Okány 70
 Ormándlak 158

Orosháza 68-73
Oroszlány 114-115
Ózd 80-81
Paks 145, 148
Pápa 8, 154
Pásztó 121
Pécs 54-61, 147
Pécsvárad 59, 61-62
Pest megye 123, 130, 159, 177
Pétervására 113
Piliscsaba 118, 123-124
Pilisvörösvár 130
Pilisszentiván 130
Pilisszentlélek 118
Pitvaros 88
Polgárdi 90, 95
Pomáz 129
Pusztavacs 123
Putnok 81, 84
Ráckeve 47, 127
Recsk 112
Rétság 121-122
Salgótarján 122-123
Sárbogárd 96
Sárisáp 113, 118
Sarkad 68, 74
Sárvár 150
Sásd 60
Sátoraljaújhely 81-84
Sellye 60
Siklós 60, 62
Siófok 133-134
Somogy megye 130, 159
Sopron 100-101
Sopronkőhida 102
Szabadság-hegy 43
Szabolcs-Szatmár megye 134
Szarvas 70, 73
Széchenyi-hegy 21, 176
Szécsény 123
Szeged 53, 84-89
Szeghalom 71, 74
Szegvár 89
Székesfehérvár 90-91, 93-96, 99
Szekszárd 145-146
Szentendre 123, 128
Szentes 85, 88-89
Szentkirályszabadja 151
Szentmártonkáta 129
Szerencs 82
Szigetvár 61
Szikszó 82
Szob 129
Szolnok 8, 108, 140-144
Szolnok megye 140
Szombathely 148
Szomor 116
Szovjetunió 9, 40, 96, 135, 139, 175-176
Tab 131, 134
Táborfalva 123
Tamási 145, 148
Tápiószecső 123
Tapolca 154
Tarján 39, 118
Tata 107, 113-118
Tatabánya 95, 113-119
Telekgerendás 73
Tiszabecs 139

Tiszanána 112	Várvölgy 155
Tiszavárkony 143	Vas megye 148-149
Tokod 118	Veresegyház 130
Tolna 148	Veszprém 151-153, 155-156
Tolna megye 8, 145	Veszprém megye 151
Tótkomlós 73	Záhony 139
Tököl 116, 123, 162	Zala megye 156
Törökszentmiklós 141, 143	Zalaegerszeg 156, 158
Turul-hegy 117	Zirc 155
Úny 118	Zubogy 82
Vác 8, 123, 128, 129	Zürich 177
Várpalota 151, 155-156	